МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

ХЕРСОНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

КАН ОЛЕНА ЮРІЇВНА

УДК 378.091.2(477)(09)”1850/1917”(043.3)

ДИСЕРТАЦІЯ
ОРГАНІЗАЦІЙНО-МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ФІЛОЛОГІВ У ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ УКРАЇНИ В 1850–1917 РОКАХ

011 Освітні, педагогічні науки

01 Освіта/Педагогіка

Подається на здобуття наукового ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ О. Ю. Кан

Науковий керівник: Слюсаренко Ніна Віталіївна, доктор педагогічних наук, професор

Херсон – 2021

АНОТАЦІЯ

Кан О. Ю. Організаційно-методичні засади підготовки майбутніх філологів у вищих навчальних закладах України в 1850–1917 роках. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії зі спеціальності 011 Освітні, педагогічні науки. – Херсонський державний університет, Міністерство освіти і науки України; Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, Міністерство освіти і науки України. Дрогобич, 2021.

Сучасна вища освіта спрямована на створення сприятливих умов для розвитку й навчання конкурентоспроможної особистості на вітчизняному та світовому ринку праці. Для виконання цієї мети в України прийнято низку нормативно-правових документів: закони України «Про освіту» (2017), «Про вищу освіту» (2014), Національна доктрина розвитку освіти в Україні (2002), Концептуальні засади розвитку педагогічної освіти України та її інтеграції в європейський освітній простір (2004), Національна стратегія розвитку освіти в Україні на 2012-2021 роки, Концепція літературної освіти (2011), та ін. Їх реалізація в освітньому процесі вишів потребує врахування особистісних та психологічних якостей здобувачів освіти, підбору змісту, форм і методів навчання відповідно до індивідуальних можливостей кожного з них.

Теоретичною основою сучасної університетської (зокрема й філологічної) освіти є історико-педагогічний досвід, вивчення якого – одне із головних завдань української науки. Зокрема, важливо дослідити становлення та розвиток вищої філологічної освіти, проаналізувати її зміст, форми та методи навчання, узагальнити досвід, визначити перспективи розвитку. Історичні традиції викладання філологічних дисциплін повинні бути враховані в новітніх освітніх програмах професійної підготовки фахівців.

Об'єкт дослідження – генеза організаційно-методичних засад підготовки студентів-філологів у вищих навчальних закладах України

в 1850-1917 роках. Предмет дослідження – теоретичні та практичні аспекти організації філологічної освіти в університетах України досліджуваного періоду. Мета дослідження – на основі цілісного аналізу організаційно-методичних засад підготовки студентів-філологів у вищих навчальних закладах України в 1850–1917 роках виявити особливості їх модифікації та актуалізувати ефективні підходи й ретроспективний досвід викладання філологічних дисциплін у сучасних умовах.

Робота складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел, додатків.

У дисертації комплексно досліджено організаційно-методичні засади підготовки студентів-філологів у вищих навчальних закладах України в 1850-1917 роках та визначено особливості модифікації організаційно-методичних засад підготовки майбутніх філологів (залежність філологічної освіти від політики уряду; брак належного навчально-методичного забезпечення освітнього процесу; недостатня увага до вивчення української мови), а також виокремлено негативні та позитивні тенденції розвитку організаційно-методичних засад підготовки майбутніх філологів.

У дослідженні поняття «організаційно-методичні засади підготовки майбутніх філологів» розглядається як цілісна, упорядкована та багатогранна система, що має на меті за допомогою змісту, форм, методів і засобів навчання сформувати у студентів-філологів уміння та навички з мов та літератур, озброїти їх твердими навичками (здатність розв’язувати складні спеціальні теоретичні питання та практичні проблеми основних світоглядних теорій та концепцій філологічних дисциплін, знання предметної галузі та розуміння професійної діяльності, здатність до пошуку, оброблення, аналізу та критичного оцінювання інформації з різних джерел, оволодіння спеціальними культурологічними та міжкультурними знаннями), а також розвинути у них відповідні м’які навички (критичне мислення, вміння налагоджувати міжособистісні контакти, навички ефективної комунікації та слухання, вміння прогнозувати, гнучкість та адаптивність).

З урахуванням дидактичного, нормативно-законодавчого та історичного критеріїв обґрунтовано три етапи розвитку організаційно-методичних засад підготовки майбутніх філологів у вищих навчальних закладах України другої половини XIX – початку XX століття та основні тенденції кожного з них, а саме: 1) 1850–1962 роки – реорганізаційно-структурний етап (реорганізація філософських факультетів вишів та створення на їх базі історико-філологічних та фізико-математичних факультетів; структурування змісту навчання студентів-філологів; розробка авторських навчальних програм із філологічних дисциплін); 2) 1863-1883 роки – інтенсифікаційно-мотиваційний етап (поява та інтенсивний розвиток нових філологічних спеціальностей; автономія університетів щодо організації освітнього процесу; відкриття кафедр української мови; пошук нових, більш ефективних, форм та методів навчання студентів-філологів); 3) 1884–1917 роки – конверсійно-оновлювальний етап (оновлення нормативно-правового забезпечення діяльності вищих навчальних закладів; конверсійні процеси у вищий філологічній освіті (запровадження предметної системи навчання, розподіл навчальних дисциплін за спеціальностями); поступове впровадження української мови).

Схарактеризовано зміст та організацію навчання майбутніх філологів у вишах України досліджуваної доби.

З’ясовано, що зміст навчання майбутніх філологів здебільшого було сконцентровано на класичній філології, вивченні стародавніх мов та літератур. Також вивчалися дисципліни російсько-слов’янської філології, а пізніше й романо-германські мови, хоча викладання так званих «нових мов» у різних варіаціях здійснювалося в процесі підготовки майбутніх філологів у всіх університетах.

Основними формами організації навчання в університетах України були лекції, практичні заняття, семінари, колоквіуми, репетиції. Практичні заняття часто зводилися до майже самостійних занять студентів.

Поміж методів викладання переважали практичні (вправи з перекладу з/на мову, вправи з говоріння, вправи з написання творів тощо), словесні (пояснення творів стародавніх та сучасних авторів, роз'яснення окремих положень, фрагментів твору, розповідь, бесіда, лекція, дискусія), робота з підручником, посібником, твором автора (читання, переклад, вивчення, реферування, конспектування).

Засобами навчання були підручники та посібники (зарубіжні та вітчизняні), хрестоматії, конспекти лекцій, твори стародавніх авторів, автентичні тексти, власні конспекти викладачів.

В основу навчання філологів у 1850–1917 роках покладали такі принципи: науковості, систематичності й послідовності, самостійності, наочності, наступності.

Виокремлено ефективні підходи (полікультурний, індивідуальний, лінгвосоціокультурний, діалогічний, диференційований) й ретроспективний досвід підготовки студентів-філологів для подальшої імплементації в сучасний освітній процес: запровадження білінгвальної підготовки; наступність у навчанні між середньою та вищою ланками освіти; використання ефективних методів, спрямованих на занурення в мовне середовище; створення нових подвійних спеціальностей з неспорідненими спеціалізаціями; вдосконалення культурологічного компоненту освітніх програм та навичок міжкультурної комунікації студентів.

Визначено ключові поняття дослідження (філологічна освіта, професійна підготовка майбутніх філологів, організаційно-методичні засади, організаційно-методичні засади підготовки майбутніх філологів) та уточнено їх сутність.

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів проблеми розвитку організаційно-методичних засад підготовки майбутніх філологів в 1850-1917 роках. Перспективи подальших наукових досліджень зумовлені багатогранністю та актуальністю теми в сучасному освітньому просторі та можуть бути такими: пошук ефективних методів навчання філологічних

дисциплін; вивчення змісту філологічної освіти та філологічних дисциплін, їх навчально-методичного забезпечення на різних історичних етапах; розвиток сучасної вищої філологічної освіти з урахуванням інноваційних надбань.

Практичне значення результатів дослідження полягає в тому, що результати наукового пошуку знайшли відображення в методичних рекомендаціях «Підготовка майбутніх філологів у вищих навчальних закладах України в 1850-1917 роках». Основні положення та висновки дослідження можуть використовуватися для вдосконалення навчальних планів і програм, підручників, посібників, методичних рекомендацій.

Результати дослідження можуть бути враховані при розробці змісту посібників і підручників для підготовки фахівців з педагогіки, філології і лінгвістики, при написанні наукових і науково-методичних праць з історії педагогіки та філології.

Ключові слова: організаційно-методичні засади, підготовка, філологи, філологічна освіта, філологічні дисципліни, вищі навчальні заклади, університети, зміст навчання, форми навчання, методи навчання, засоби навчання.

SUMMARY

Kan O. Yu. The structural and methodological framework for training future philology experts in higher educational institutions of Ukraine in 1850–1917. – Qualifying research paper as manuscript copyright.

Thesis for a Doctor of Philosophy Degree in a speciality 011 Educational, Pedagogical Sciences. – Kherson State University, Ministry of Education and Science of Ukraine; Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, Ministry of Education and Science of Ukraine. Drohobych, 2021.

Modern higher education focuses on creating favourable conditions for the growth and training of a competitive personality in the national and global labour market. For achieving this goal, Ukraine has adopted several legal documents: the

laws of Ukraine "On Education" (2017), "On Higher Education" (2014), the National Doctrine of Education in Ukraine (2002), Conceptual principles of pedagogical education in Ukraine and its integration into the European educational space (2004), the National Strategy for the Development of Education in Ukraine for 2012–2021, the Concept of Literature Education (2011), etc. Their implementation in the educational process of universities requires taking into account the personal and psychological traits of students, selection of teaching content, forms and methods according to the individual differences of each student.

The theoretical basis of modern university (including philological) education is a historical and pedagogical experience. Its study is one of the main tasks of Ukrainian science. Among other factors, it is important to study the progress and growth of higher philological education, to analyse its content, forms and methods of teaching, to summarize the experience, to determine the prospects for further development. Historical traditions of philological courses teaching should be taken into account in the latest educational programs of professional training.

The object of research is the genesis of the structural and methodological framework for training philology students in higher educational institutions of Ukraine in 1850-1917. The subject of research – theoretical and practical aspects of the structure of philological education in Ukrainian universities of the researched period. The study aims to identify the peculiarities of the modification and update effective approaches and retrospective experience of teaching philological courses in current conditions based on an integral analysis of the structural and methodological framework for training philology students in higher educational institutions of Ukraine in 1850-1917.

The work consists of an introduction, two sections, conclusions, a list of sources, appendices.

The dissertation examines the structural and methodological framework for training philology students in higher educational institutions of Ukraine in 1850-1917 in its entirety and identifies features of modification of structural and methodological framework for training future philology experts (dependence of

philological education on the government policy; lack of proper learning and teaching support materials; inadequate attention to the Ukrainian language learning). The thesis also reveals negative and positive trends of structural and methodological framework growth for the future philology experts training.

In the research, the author represents the concept of "structural and methodological framework for future philology experts training" as an integral, structures and comprehensive system which due to the content, forms, methods and techniques is aimed at forming philology students' skills and knowledge in languages and kinds of literature, provide them with such solid skills (ability to solve complex special theoretical issues and practical problems concerning of basic worldview theories and concepts of philological disciplines, knowledge of the subject and understanding of professional areas, ability to search, process, analyze and evaluate information critically from different sources, mastering of special culturological and intercultural knowledge), as well as to exercise appropriate soft skills (critical thinking, ability to build interpersonal contacts, skills of effective communication and listening, ability to predict, flexibility and adaptability).

In the context of the didactic, regulatory-legislative and historical criteria, the author proves three stages of development of structural and methodological framework for future philology experts training in higher educational institutions of Ukraine in the second half of the XIX – early XX centuries as well as it is presented the main trends of each stage, which are as follows: 1) 1850–1962 – reorganization-structural stage (reorganizing of philosophical faculties of universities and establishing of historical-philological and physical-mathematical faculties on their basis; structuring of the content of education of philology students; developing of author's syllabi on philological courses); 2) 1863–1883 – intensification-motivational stage (creating and intensive growing of new philological majors; autonomy of universities in the educational process; establishing of the Ukrainian language departments; searching for new, more efficient teaching forms and methods for philology students); 3) 1884–1917 – conversion-renewal stage (updating the legal framework for higher education

institutions; conversion processes in higher philological education (introduction of the subject system of education, academic disciplines division by specialties); gradual introduction of the Ukrainian language).

The thesis defines the content and organization of training for future philology experts in the universities of Ukraine of the period researched.

It is specified that the content for training future philology experts was mostly focused on classical philology, the study of ancient languages and kinds of literature. Students also studied the Russian-Slavic philology courses and later Romano-Germanic languages, although the teaching of so-called "new languages" in different variations was presented in the curriculum of training for future philology experts at all universities.

The main forms of organization of teaching in the universities of Ukraine were lectures, practical classes, seminars, colloquia, rehearsals. Practical classes were often reduced to almost independent work of students.

Among the methods of teaching there was practical (exercises for translation from/into language, speaking and writing exercises, etc.), verbal (explanation of works written by ancient and modern authors, eliciting certain passages of the work, narration, conversation, lecture, discussion), work with a textbook, guidebook, work of the author (reading, translation, study, abstracting, summarizing).

Teaching techniques include textbooks and guidebooks (foreign and native), anthologies, lecture notes, works written by ancient authors, authentic texts, teachers' notes.

The following principles were the basis for philology students training in 1850–1917: scientificity, systematicity and consistency, independence, visualization, and continuity.

The author identifies efficient approaches (multicultural, individual, linguosociocultural, dialogical, differentiated) and retrospective experience of philology students training for further implementing into the modern educational process: introduction of bilingual preparation; continuity between secondary and

higher education; use of effective methods aimed at language immersion; creation of new double specialities with unrelated majors; improving the cultural component of academic programs and intercultural communication skills of students.

There are key concepts which are defined in the research (philological education, professional training of future philology experts, structural and methodological framework, structural and methodological framework for future philology experts training).

The research does not cover all aspects of the structural and methodological framework for the future philology experts training in 1850-1917. Prospects for further research are due to the complexity and relevance of the topic in the modern educational space and can be as follows: the search for efficient methods of philological courses teaching; the study of the content of philological education and philological courses, their teaching and learning support materials at different historical stages; the development of modern higher philological education covering teaching and learning innovations.

The practical significance of the research results is reflected in the methodological guidelines "Training of future philology experts in higher educational institutions of Ukraine in 1850-1917." The main points and conclusions of the research can be used to improve curricula, textbooks, guidebooks, methodological guidelines.

The results of the research can be included in the content of guidebooks and textbooks for training specialists in pedagogy, philology and linguistics, when writing scientific and scientific-methodical works on the history of pedagogy and philology.

Key words: structural and methodical framework, training, philology experts, philological education, philological courses, higher educational institutions, universities, the content of training, forms of training, methods of training, training techniques.

Список публікацій здобувача, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації

Статті в наукових фахових виданнях України та у виданнях, що входять до міжнародних наукометричних баз даних

1. Кан О. Ю. Іноземні мови як складова змісту освіти українських університетів ІІ половини ХІХ – початку ХХ століття. *Педагогічний альманах*: збірник наукових праць / редкол. В. В. Кузьменко (голова) та ін. Херсон: КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти», 2015. Випуск 28. С. 264–271.

2. Кан О. Ю. Організація навчання філологічних дисциплін в університетах України 2-ої половини ХІХ – початку ХХ століття. *Педагогічний альманах* : збірник наукових праць / редкол. В. В. Кузьменко (голова) та ін. Херсон: КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти», 2016. Випуск 32. С. 263-269.

3. Кан О. Ю. Організація філологічної освіти на філософському факультеті Львівського університету імені Яна Казимира у 1850-1917 роках. *Педагогічний альманах*: збірник наукових праць / редкол. В. В. Кузьменко (голова) та ін. Херсон: КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти», 2017. Випуск 33. С. 280–285.

4. Кан О. Ю. Класична філологія як складова підготовки майбутніх фахівців-мовників (друга половина ХІХ – початок ХХ ст.). *Педагогічний альманах*: збірник наукових праць / редкол. В. В. Кузьменко (голова) та ін. Херсон: КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти», 2017. Випуск 35. С. 277-284.

5. Кан О. Ю. Дефінітивний аналіз організаційно-методичних засад підготовки майбутніх філологів у вищих навчальних закладах України. *Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України*. Серія «Педагогіка, психологія, філософія» / редкол. С. М. Ніколаєнко (відп. ред.) та ін. К.: Міленіум, 2017. Вип. 277. С. 105–113.

6. Кан О. Ю. Архівні матеріали як джерело дослідження проблеми підготовки філологів у вищих навчальних закладах України (1850-1917 рр.). *Інноваційна педагогіка:* науковий журнал. Одеса, 2019. Випуск 14. Т.2. С. 47–50.

7. Кан О. Оновні підходи до викладання мов: історія та сучасність. *Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету*. Вип. 3. 2020. С. 82–91.

Наукові праці у періодичних виданнях іноземних держав

8. Kan O. Iu. Studying classical philology in Kharkiv Imperial University in 1850-1900. *Personality development in the age of globalization*: Collection of scientific papers. Morrisville, Lulu Press, 2016. P. 119–123.

9. Слюсаренко Н. В., Кан Е. Ю. Периодизация развития филологического образования в университетах Украины во II половине XIX – начале XX века. *Доклады Казахской академии образования* / редкол. А. К. Кусайынов (глава) и др. Астана, 2017. № 4. С. 33–41.

10. Кан Е. Ю. Историография подготовки будущих филологов в университетах Украины во II половине XIX – начале XX века. *Доклады Казахской академии образования* / редкол. А. К. Кусайынов (глава) и др. Астана, 2018. № 3. С. 89–96.

11. Kan O. Learning and teaching support materials for training philology students in Ukrainian universities from 1850 to 1917. *Intellectual Archive*. Volume 9. Number 2, 2020. P. 123–132.

Опубліковані праці, що засвідчують апробацію матеріалів дисертації

12. Кан О. Ю. Вплив управлінських реформ на організацію навчання на філологічних факультетах в університетах України в XIX столітті. *Підготовка менеджерів освітньої галузі в умовах децентралізації управлінських структур: світовий досвід:* матеріали Всеукраїнської (з міжнародною участю) науково-практичної конференції (м. Херсон, 10-11 листопада 2016 р.). Херсон: «Видавничий дім «Гельветика», 2016. С. 85–88.

13. Кан О. Ю. Викладання дисциплін філологічного циклу в університетах України ІІ половини XIX – початку XX століття. *Теоретико-методологічні основи розвитку освіти та управління навчальними закладами*: матеріали ІІ Всеукраїнської (з міжнародною участю) науково-методичної конференції (м. Херсон, 18 листопада 2016 р.). Херсон: КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти» 2016. Ч. 1. С. 171–176.

14. Кан Е. Ю. Развитие филологического образования в системе высшей школы Украины ІІ половины XIX – начала XX века. *Современные проблемы гуманитарных и социальных наук*: материалы Международной научно-практической конференции, посвященной 25-летию Независимости Республики Казахстан (г. Астана, 9 декабря 2016 г.). Астана: Евразийский гуманитарный институт, 2016. С. 91-93.

15. Кан О. Філологічна освіта на філософському факультеті Львівського університету у 1850-1871 роках. *Фундаментальні та прикладні дослідження: сучасні науково-практичні рішення та підходи*: збірник матеріалів ІІ-ї Міжнародної науково-практичної конференції (м. Баку – Ужгород – Дрогобич, 10 березня 2017 р.). Баку – Ужгород – Дрогобич: Посвіт, 2017. С. 219-221.

16. Кан О. Ю. Відображення проблеми підготовки майбутніх філологів в Україні в другій половині XIX – на початку XX століття в дисертаційних дослідженнях вітчизняних учених. *Підготовка менеджерів освітньої галузі в умовах децентралізації управлінських структур: світовий досвід*: матеріали Всеукраїнської (з міжнародною участю) науково-практичної конференції (м. Херсон, 15-16 листопада 2017 р.) Херсон: Видавничий дім «Гельветика», 2017. С. 255–257.

17. Кан О. Ю. Відображення проблеми підготовки майбутніх філологів у ВНЗ України на шпальтах періодичних видань ІІ половини XIX – початку XX століття. *Теоретико-методологічні основи розвитку освіти та управління навчальними закладами*: матеріали ІІ Всеукраїнської (з міжнародною участю) науково-методичної конференції (м. Херсон, 05 грудня 2017 р.): у 3 ч. / за

ред. Кузьменка В. В., Слюсаренко Н. В. Херсон: КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти» 2017. Ч. 1. С. 295–299.

18. Кан Е. Ю. Отображение проблемы подготовки будущих филологов в Украине во второй половине XIX – начале XX века в периодических изданиях. *Современные проблемы гуманитарных и социальных наук*: материалы международной научно-практической конференции / под общей редакцией А. К. Кусаинова (г. Астана, 13 декабря 2017 г.). Астана: Евразийский гуманитарный институт, 2017. С. 64–65.

19. Кан О. Ю. Категоріальний апарат проблеми підготовки майбутніх філологів у вищих навчальних закладах України. *Science and Life*: Proceedings of articles the international scientific conference. Czech Republic, Karlovy Vary – Ukraine, Kyiv (Karlovy Vary-Kyiv, 30 November 2017) [Electronic resource] / Editors prof. I. P.Klimov, I. V.Ignatko, V. B.Mantusov. Electron. txt. d. Czech Republic, Karlovy Vary: Skleněný Můstek. С. 133–137.

20. Кан О. Джерельна база дослідження підготовки майбутніх філологів у вищих навчальних закладах України. *Współczesne trendy rozwoju edukacji i nauki w kontekście interdyscyplinarnym*: materiały III Międzynarodowej Konferencji Naukowo-Praktycznej (Częstochowa – Użhorod – Drohobycz , 29–30 marca 2018 roku) / red.: I. Zymomrya, W. Ilnytskyj, H. Burunowa, D. Romaniuk, A. Sochal. Częstochowa – Użhorod – Drohobycz: Posvit, 2018. С. 243–246.

21. Кан О. Ю. Ідеї В. О. Сухомлинського щодо підготовки майбутніх філологів. *Нова українська школа – діалог з В. О. Сухомлинським*: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Херсон, 25 квітня 2018 р.): в 2 ч. / за заг. ред. А. М. Зубка, В. В. Кузьменка, Н. В. Слюсаренко. Херсон: КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти», 2018. Ч. 1. С. 76-80.

22. Кан О. Ю. Видатні автори часопису «Основа» про українську філологію. *Педагогічна персоналістика: теорія, історія, освітня практика*: збірник матеріалів ІІ Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції до 78 річниці від дня народження Богдана Михайловича Ступарика (м. Івано-

Франківськ, 5 грудня 2018 р.): URL: http://conference.pu.if.ua/forum/viewtopic.php?f=195&t=431

23. Кан Е. Ю. Формы, методы и приемы обучения филологических дисциплинам в университетах Украины во II половине XIX – начала XX века. *Современные проблемы гуманитарных и социальных наук*: материалы международной научно-практической конференции / под общей редакцией А. К. Кусаинова (г. Астана, 7 декабря 2018 г.). Астана: Евразийский гуманитарный институт, 2018. С. 130–132.

24. Кан О. Ю. Порівняльна характеристика організаційно-методичних засад підготовки майбутніх філологів в університетах України у 1850-1971 роках. *Сучасні тенденції та фактори розвитку педагогічних та психологічних наук*: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 1-2 лютого 2019 р.). К.: ГО «Київська наукова організація педагогіки та психології», 2019. Ч.1. С. 9–13.

25. Кан О. Ю. Джерела другої половини XIX – початку XX століття щодо підготовки філологів в університетах України. *Педагогіка у вимірі соціокультурних досліджень*: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Херсон, 10-11 квітня 2019 р.). Херсон: Айлант, 2019. С. 94-96.

26. Кан О. Організаційно-методичні засади підготовки студентів-філологів у закладах вищої освіти України другої половини XIX – початку XX ст. *Виховання дітей та молоді: теорія і практика*: зб. наук. праць / за ред. Орести Карпенко. Дрогобич: Редакційно-видавничий відділ Дрогобицького державного педагогічного університет імені Івана франка, 2020. С. 65–69.

Опубліковані праці, що додатково відображають наукові результати дисертації

27. Кан О. Ю. Підготовка майбутніх філологів у вищих навчальних закладах України в 1850-1917 роках: методичні рекомендації. Херсон: Айлант, 2020. 88 с.

REFERENCES

Articles in scientific professional journals of Ukraine and in publications included in international scientometric databases

1. Kan, O. Yu., 2015. Inozemni movy yak skladova zmistu osvity ukraiinskikh universytetiv II polovyny XIX – pochatku XX stolittia [Foreign languages as a component of the educational content in Ukrainian universities in the II half of XIX – early XX century]. *Pedagogical almanac*, 28, pp. 264-271.

2. Kan, O. Yu., 2016. Organizatsiia navchannia filolohichnykh dystsyplin v universytetakh Ukrainy 2-oyi polovyny XIX – pochatku XX stolittia [The organization of teaching process of philological courses in Ukrainian universities in the 2nd half of XIX – early XX century]. *Pedagogical almanac*, 32, pp. 263-269.

3. Kan, O. Yu., 2017. Organizatsiia filolohichnoii osvity na filosofskomu fakulteti Lvivskoho universytetu imeni Yana Kazemyra u 1850-1917 rokah [The organization of philological education on the philosophy faculty of Yan Kazemyr Lviv University in 1850-1917]. *Pedagogical almanac*, 33, pp. 280-285.

4. Kan, O. Yu., 2017. Klasychna filolohiia yak skladova pidhotovky maybutnikh fakhivtsiv-movnykiv (druha polovyna XIX – pochatok XX st.) [Classical philology as a component of future philology experts training (the second half of XIX – early XX century)]. *Pedagogical almanac, 35, pp. 277-284.*

5. Kan, O. Yu., 2017. Definityvnyi analiz orhanizatsiyno-metodychnykh zasad pidhotovky maybutnikh philolohiv u vyshchykh navchalnykh zakladakh Ukrainy [The definititial analysis of structural-methodological framework for future philology experts training in higher educational institutions of Ukraine]. *The scientific bulletin of the National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine*, 277, pp. 105-113.

6. Kan, O. Yu., 2019. Arkhyvni materialy yak dzherelo doslidzhennia problem pidhotovky filolohiv u vyshchykh navchalnykh zakladakh Ukrainy (1850-1917 rr.) [The archival resources as a source of the research for philology experts training in

higher educational institutions of Ukraine (1850-1917)]. *Innovative Pedagogy*, 14(2), pp. 47-50.

7. Kan, O. Yu., 2020. Osnovni pidkhody do vykladannia mov: istoriia i suchasnist [Key approaches of the language teaching: then and now]. *The collection of research papers of Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University*, 3, pp. 82-91.

Scientific publications in periodicals of foreign countries

8. Kan, O. Yu., 2016. Studying classical philology in Kharkiv Imperial University in 1850-1900. *Personality development in the age of globalization*: Collection of scientific papers, pp. 119–123.

9. Sliusarenko, N. V., Kan, Ye. Yu., 2017. Periodizatsiya razvitiya filologicheskogo obrazovaniya v unyversytetah Ukrainy vo II polovine XIX – nachale XX veka [Periodization of the philological education evolution at Ukranian universities in the II half of the XIX – early XX century]. *Reports of the Kazakh Academy of Education*, 4, pp. 33-41.

10. Kan, Ye. Yu., 2018. Istoriografiya podgotovki budushhikh filologov v universitetakh Ukrainy vo II polovine XIX – nachale XX veka [Historiography of future philology experts training at Ukrainian universities in the II half of XIX – early XX century]. *Reports of the Kazakh Academy of Education*, 3, pp. 89-96.

11. Kan, O., 2020. Learning and teaching support materials for training philology students in Ukrainian universities from 1850 to 1917. *Intellectual Archive*, 9(2), pp. 123–132.

Published works, certifying the approbation of the dissertation materials

12. Kan, O. Yu., 2016. Vplyv upravlinskykh reform na orhanizatsiiu navchannia na filolohichnykh fakultetakh v universytetakh Ukrainy v XIX stolitti [The impact of management reforms on the organization of education at philological faculties in Ukrainian universities in the XIX century]. *Training of managers of the educational sector in the conditions of decentralization of administrative*

structures: world experience: proceedings of All-Ukrainian (with international participation) scientific-practical conference. Kherson, November 10-11, 2016, pp. 85-88.

13. Kan, O. Yu., 2016. Vykladannia dystsyplin filolohichnoho tsyklu v universytetakh Ukrainy II polovyny XIX – pochatku XX stolittia [Teaching philological courses in Ukrainian universities in the II half of the XIX – early XX century]. *Theoretical and methodological foundations of education development and management of educational institutions:* proceedings of All-Ukrainian (with international participation) scientific-practical conference. Kherson, November 18, 2016, pp. 171-176.

14. Kan, Ye. Yu., 2016. Razvitie filologicheskogo obrazovaniya v sisteme vyshchej shkoly Ukrainy II poloviny XIX – nachala XX veka [Philological education evolution in the system of higher education of Ukraine in the II half of the XIX – early XX century]. *Modern problems of the humanities and social sciences*: proceedings of International scientific-practical conference. Astana, December 18, 2016, pp. 91-93.

15. Kan, O. Yu., 2017. Filolohichna osvita na filosofskomu fakulteti Lvivskoho universytetu u 1850-1871 rokakh [Philological education at the Faculty of Philosophy of Lviv University in 1850-1871]. *Basic and applied research: modern scientific and practical solutions and approaches*: proceedings of II International scientific-practical conference. Baku-Uzhhorod-Drohobych, March 10, 2017, pp. 219-221.

16. Kan, O. Yu., 2017. Vidobrazhennia problemy pidhotovky maibutnikh filolohiv v Ukraini v druhii polovyni XIX – na pochatku XX stolittia v dysertatsiinykh doslidzhenniakh vitchyznianykh uchenykh [Reflection of the problem of future philology experts training in Ukraine in the second half of the XIX - early XX century in the dissertation research of national scientists]. *Training of managers of the educational sector in the conditions of decentralization of administrative structures: world experience:* proceedings of All-Ukrainian (with international

participation) scientific-practical conference. Kherson, November 15-16, 2017, pp. 255-257.

17. Kan, O. Yu., 2017. Vidobrazhennia problemy pidhotovky maibutnikh filolohiv u VNZ Ukrainy na shpaltakh periodychnykh vydan II polovyny XIX – pochatku XX stolittia [Reflection of the problem of future philology experts training in Ukrainian universities on the pages of periodicals of II half of the XIX – early XX century]. *Theoretical and methodological foundations of education development and management of educational institutions:* proceedings of All-Ukrainian (with international participation) scientific-practical conference. Kherson, December 05, 2017, pp. 295-299.

18. Kan, Ye. Yu., 2017. Otobrazhenie problemy podgotovki budushhikh filologov v Ukraine vo vtoroj polovine XIX – nachale XX veka v periodicheskikh izdaniyakh [Reflection of the problem of future philologists training in Ukraine in the II half of the XIX – early XX century in periodicals]. *Modern problems of the humanities and social sciences*: proceedings of International scientific-practical conference. Astana, December 13, 2017, pp. 64-65.

19. Kan, O. Yu., 2017. Katehorialnyi aparat problemy pidhotovky maibutnikh filolohiv u vyshchykh navchalnykh zakladakh Ukrainy [The categorial apparatus of the problem of future philology experts training in higher educational institutions of Ukraine]. *Science and Life*: proceedings of articles of the international scientific conference. Karlovy Vary – Kyiv, November 30, 2017, pp. 133-137.

20. Kan, O., 2018. Dzherelna baza doslidzhennia pidhotovky maibutnikh filolohiv u vyshchykh navchalnykh zakladakh Ukrainy [Source base of research for future philology experts training in higher educational institutions of Ukraine]. *Contemporary trends in the development of education and science in an interdisciplinary context:* proceedings of the III International scientific and practical conference. Częstochowa – Użhorod – Drohobycz, March 29-30, 2018, pp. 243-246.

21. Kan, O. Yu., 2018. Idei V. O. Sukhomlynskoho shchodo pidhotovky maibutnikh filolohiv [V. O. Sukhomlinskyi's ideas for future philology experts training]. *The new Ukrainian school – a dialogue with V. O. Sukhomlynsky*: proceedings of All-Ukrainian scientific-practical conference. Kherson, April 25, 2018, pp. 76-80.

22. Kan, O. Yu., 2018. Vydatni avtory chasopysu «Osnova» pro ukrainsku filolohiiu [Outstanding authors of "Osnova" journal about Ukrainian philology]. *Pedagogical personalistics: theory, history, educational practice:* proceedings of II All-Ukrainian scientific-practical internet-conference dedicated to the 78th birth anniversary of Bohdan Mykhailovych Stuparyk. Ivano-Frankivsk, December 5, 2018, URL: http://conference.pu.if.ua/forum/viewtopic.php?f=195&t=431

23. Kan, Ye. Yu., 2018. Formy, metody i priemy obucheniya filologicheskikh discziplinam v universitetakh Ukrainy vo II polovine XIX – nachala XX veka [Forms, methods and techniques for teaching philological courses at Ukrainian universities in the II half of the XIX - early XX century]. *Modern problems of the humanities and social sciences*: proceedings of International scientific-practical conference. Astana, December 7, 2018, pp. 130-132.

24. Kan, O. Yu., 2019. Porivnialna kharakterystyka orhanizatsiino-metodychnykh zasad pidhotovky maibutnikh filolohiv v universytetakh Ukrainy u 1850-1971 rokakh [Comparative characteristics of structural and methodical framework for future philology experts training in Ukrainian universities in 1850-1971]. *Modern tendencies and factors of development of pedagogical and psychological sciences*: proceedings of International scientific-practical conference. Kyiv, February 1-2, 2019, pp. 9-13.

25. Kan, O. Yu., 2019. Dzherela druhoi polovyny XIX – pochatku XX stolittia shchodo pidhotovky filolohiv v universytetakh Ukrainy [Sources of the second half of the XIX – early XX century as to the philology experts training in Ukrainian universities]. *Pedagogy in the dimension of socio-cultural research*: proceedings of All-Ukrainian scientific-practical conference. Kherson, April 10-11, 2019, pp. 94-96.

26. Kan, O., 2020. Orhanizatsiino-metodychni zasady pidhotovky studentiv-filolohiv u zakladakh vyshchoi osvity Ukrainy druhoi polovyny XIX – pochatku XX st. [Structural and methodical framework for philology students training in higher education institutions of Ukraine in the second half of the XIX – early XX century]. *Education of children and youth: theory and practice*: collection of scientific papers. Drohobych, 2020, pp. 65-69.

Published papers that further reflect the scientific results of the dissertation

27. Kan, O., 2020. Pidhotovka maibutnikh filolohiv u vyshchykh navchalnykh zakladakh Ukrainy v 1850-1917 rokakh: metodychni rekomendatsii [Training of future philology experts in higher educational institutions of Ukraine in 1850-1917: guideline]. Kherson, 2020, 88 p.

ЗМІСТ

ВСТУП..... 23

РОЗДІЛ 1. ОРГАНІЗАЦІЙНО-МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ПІДГОТОВКИ СТУДЕНТІВ-ФІЛОЛОГІВ У ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ УКРАЇНИ ЯК ІСТОРИКО-ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА..... 32

1.1. Джерельна база дослідження..... 32

1.2. Дефінітивний аналіз ключових понять..... 71

1.3. Періодизація розвитку організаційно-методичних засад підготовки майбутніх філологів у вищих навчальних закладах України другої половини XIX – початку XX століття..... 89

Висновки до першого розділу..... 111

РОЗДІЛ 2. ОРГАНІЗАЦІЙНО-СТРУКТУРНІ ТА НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНІ АСПЕКТИ ПІДГОТОВКИ СТУДЕНТІВ-ФІЛОЛОГІВ У ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ УКРАЇНИ В 1850–1917 РОКАХ..... 114

2.1. Реорганізаційно-структурні зміни у філологічній освіті в 1850-1862 роках..... 114

2.2. Інтенсифікаційно-мотиваційні особливості підготовки студентів-філологів у 1863–1883 роках..... 132

2.3. Конверсійно-оновлювальні аспекти підготовки студентів-філологів у 1884–1917 роках..... 155

2.4. Імплементація ретроспективного досвіду підготовки студентів-філологів у 1850–1917 роках у сучасний освітній процес вишів..... 180

Висновки до другого розділу..... 193

ВИСНОВКИ..... 197

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ..... 201

ДОДАТКИ..... 236

ВСТУП

Актуальність дослідження. Сучасна вища освіта спрямована на створення сприятливих умов для розвитку й навчання конкурентоспроможної особистості на вітчизняному та світовому ринку праці. Для виконання цієї мети в України прийнято низку нормативно-правових документів: закони України «Про освіту» (2017), «Про вищу освіту» (2014), Національна доктрина розвитку освіти в Україні (2002), Концептуальні засади розвитку педагогічної освіти України та її інтеграції в європейський освітній простір (2004), Національна стратегія розвитку освіти в Україні на 2012–2021 роки, Концепція літературної освіти (2011), та ін. Їх реалізація в освітньому процесі вишів потребує врахування особистісних та психологічних якостей здобувачів освіти, підбору змісту, форм і методів навчання відповідно індивідуальних можливостей кожного з них.

Теоретичною основою сучасної університетської (зокрема й філологічної) освіти є історико-педагогічний досвід, вивчення якого – одне із головних завдань української науки. Зокрема, важливо дослідити становлення та розвиток вищої філологічної освіти, проаналізувати її зміст, форми та методи навчання, узагальнити досвід, визначити перспективи розвитку. Історичні традиції викладання філологічних дисциплін повинні бути враховані в новітніх освітніх програмах професійної підготовки фахівців.

Дослідженню проблеми становлення та розвитку освіти в різні історичні періоди присвятили свої роботи вітчизняні й зарубіжні вчені: В. Алексєєв, С. Балашов, В. Базилевич, Д. Богиня, О. Грішнова, О. Глузман, М. Долішній, С. Дорогунцов, Й. Завадський, О. Карпенко, В. Кузьменко, В. Куценко, О. Невмержицька, М. Пантюк, Т. Пантюк, Н. Скотна, Н. Слюсаренко, С. Струмилін, К. Суботіна, М. Чепіль, Т. Шульц, Б. Шелегеда, В. Щетинін та ін.

Історико-педагогічні аспекти філологічної освіти, зокрема класичної філології та словесності, містять праці, в яких проаналізовано діяльність університетів України впродовж XIX–XX століття (Н. Баленко, Г. Білавич, Л. Буніна, Л. Вовк, Л. Курило, М. Левківський, А. Павко, І. Прудченко, Н. Пузирьова, Т. Стоян, С. Черняк та ін.).

Важливе значення для дослідження окремих аспектів викладання іноземних мов в університетах України становлять роботи, присвячені ретроспективному аналізу організації діяльності закладів вищої освіти XIX – початку XX століття, (Л. Березівська, Л. Вовк, Г. Додонова, Л. Зеленська, В. Іващенко, Г. Косінова, Л. Курило, І. Курляк, М. Левківський, О. Мартиненко, О. Микитюк, І. Мозгова, М. Носалевич, О. Осова, А. Павко, О. Пташний, Н. Пузирьова, Н. Сейко, О. Сипченко, Т. Стоян, О. Сухомлинська, Ю. Фесько, С. Черняк, М. Ярмаченко та ін.).

В роботах деяких науковців (О. Місечко, Н. Борисова, Н. Дороніна, А. Кришко, А. Пучков, Ю. Шелест та ін.) досліджено та проаналізовано особливості викладання іноземних мов як компонента підготовки студентів-філологів в Україні.

Аналіз вищезгаданих досліджень доводить, що генералізація досвіду організаційно-методичних засад підготовки студентів у галузі філологічної освіти другої половини XIX – початку XX століть не втрачає своєї актуальності, оскільки вони можуть бути використані для вдосконалення робочих навчальних планів, змісту програм філологічних дисциплін, модифікації методики їх викладання. Однак, організаційно-методичні засади підготовки студентів у галузі філологічної освіти у вищих навчальних закладах України окресленого періоду залишаються малодослідженими. Разом із тим, саме в цей час організаційно-методичні засади підготовки студентів-філологів в університетах України зазнавали змін, які відбувалися як на рівні країни, так і на регіональному.

Класичні університети мали окремі статути, які регулювали їхню діяльність, але не охоплювали роботу інститутів або вчительських

семінарій. Учительські інститути мали окремі навчальні плани. Атестат інституту або семінарії надавав можливість вчителювати в школах або гімназіях, тоді як випускники університетів мали змогу викладати в університетах або обіймати в них інші посади.

Актуальність дослідження підсилюється виявленою низкою суперечностей, зокрема між:

– зростаючим попитом суспільства на конкурентоспроможного фахівця-філолога та недосконалістю чинних освітніх програм;

– необхідністю оновлення вищої філологічної освіти та відсутністю комплексного історико-педагогічного дослідження продуктивних ідей минулого;

– потребою забезпечення якісної вищої філологічної освіти та недостатньою увагою до врахування організаційно-методичних засад підготовки філологів в 1850–1917 роках.

Подолання виявлених суперечностей, актуальність, недостатнє вивчення зазначеної наукової проблеми в історико-педагогічній науці зумовили вибір теми дисертаційного дослідження **«Організаційно-методичні засади підготовки майбутніх філологів у вищих навчальних закладах України в 1850–1917 роках»**.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дослідження є складовою науково-дослідної роботи кафедри педагогіки, психології й освітнього менеджменту імені проф. Є. Петухова Херсонського державного університету: «Історико-педагогічні основи розвитку освіти в Україні та зарубіжжі» (державний реєстраційний номер 0119U101069). Тема дослідження затверджена вченою радою Херсонського державного університету (протокол № 2 від 26.10.2015 р.), узгоджена в бюро Міжвідомчої ради з координації досліджень у галузі освіти, педагогіки і психології Національної академії педагогічних наук України (протокол № 1 від 31.01.2017 р.), уточнена вченою радою Херсонського державного університету (протокол № 12 від 24.04.2017 р.).

Об'єкт дослідження – генеза організаційно-методичних засад підготовки студентів-філологів у вищих навчальних закладах України в 1850–1917 роках.

Предмет дослідження – теоретичні та практичні аспекти організації філологічної освіти в університетах України досліджуваного періоду.

Мета дослідження – на основі цілісного аналізу організаційно-методичних засад підготовки студентів-філологів у вищих навчальних закладах України в 1850–1917 роках виявити особливості їх модифікації та актуалізувати ефективні підходи й ретроспективний досвід викладання філологічних дисциплін у сучасних умовах.

Завдання дослідження:

– систематизувати джерельну базу дослідження та здійснити дефінітивний аналіз організаційно-методичних засад підготовки майбутніх філологів;

– обґрунтувати етапи розвитку організаційно-методичних засад підготовки майбутніх філологів у вищих навчальних закладах України другої половини XIX – початку XX століття;

– схарактеризувати зміст та організацію навчання майбутніх філологів у вишах України досліджуваної доби;

– виокремити ефективні підходи й ретроспективний досвід підготовки студентів-філологів для подальшої імплементації у сучасний освітній процес.

Методи дослідження. Для досягнення поставленої мети і завдань на різних етапах наукового пошуку використано комплекс взаємодоповнювальних методів дослідження: *загальнотеоретичні методи* – аналіз, синтез, узагальнення, систематизація – для розгляду організаційно-методичних засад підготовки студентів-філологів у визначений період; *методи історико-педагогічного дослідження*: *історико-генетичний* – для відстеження передумов розвитку філологічної освіти у динаміці; *порівняльно-історичний* – для порівняння та зіставлення соціально-педагогічних явищ й фактів в організаційно-методичних засадах підготовки

студентів-філологів різних навчальних закладів на різних історичних етапах; *хронологічний* – для виявлення основних змін у розвитку організаційно-методичних засад підготовки майбутніх філологів у вищих навчальних закладах України в часовій послідовності*; методи класифікації та періодизації* – для аналізу і узагальнення джерельної бази дослідження, визначення етапів розвитку організаційно-методичних засад підготовки майбутніх філологів у вищих навчальних закладах України; *прогностичний* – для узагальнення та актуалізації результатів дослідження в контексті сучасних проблем університетської філологічної освіти.

Джерельну базу дослідження становлять роботи з методології й теорії історико-педагогічних досліджень; документи офіційного характеру (розпорядження, постанови, законодавчі акти Міністерства народної освіти, університетські статути, циркуляри): «Повне зібрання законів Російської імперії» (1825–1881), «Звід законів Російської Імперії» (1876), «Збірник постанов Міністерства народної просвіти» (1875–1876), «Огляд діяльності відомства Міністерства народної просвіти за час царювання імператора Олександра III» (с 2 березня 1881 г. по 20 жовтня 1894 р.) (1901); «Збірник постанов і розпоряджень керівництва по університету Св. Володимира та іншим російським університетам з 1892 по 1911» (1912), «Порівняльна таблиця статутів університетів 1884, 1863, 1835, 1904 рр.» (1901), циркуляри по Одеському, Харківському, Київському навчальним округам, інші збірники постанов та розпоряджень по Міністерству народної просвіти, Вісник законів державних (Reichsgesetzblatt), Вісник законів крайових (Landesregierungsblatt), Збірка законів та розпоряджень для Королівства Галичини та Лодомерії разом із Великим князівством Краківським (Dziennik Ustaw i Rozporządzeń Krajowych dla Królestwa Galicyi i Lodomeryi wraz z Wielkiem Księstwem Krakowskiem); архівні документи і матеріали, що містяться у Центральному державному історичному архіві України (ф. 707); Центральному державному історичному архіві у м. Львові (ф. 319); Державному архіві Львівської області (ф. 26); Державному архіві м. Києва

(ф. 16); Державному архіві Одеської області (ф. 44, 45); Державному архіві Харківської області (ф. 667); публікації періодичного педагогічного друку досліджуваного періоду («Основа», «Журнал Міністерства народної просвіти», «Університетські вісті», «Київська давнина» тощо); фонди бібліотек та цифрових архівів: Центральної наукової бібліотеки Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, електронного архіву *eScriptorium,* Електронної бібліотеки рідкісних видань Одеського національного університету імені І. І. Мечникова, Ягелонської електронної бібліотеки (Jagiellońska Biblioteka Cyfrowa), неприбуткової бібліотеки «Інтернет-архів» (Internet Archive), Великопольської електронної бібліотеки (Digital Library of Wielkopolska), Федерації електронних бібліотек (Federacja Bibliotek Cyfrowych), Відділу рідкісних книг та рукописів Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича; дисертаційні роботи та монографії з проблем розвитку вищої освіти та викладання філологічних дисциплін.

Територіальні межі дослідження охоплюють сучасну територію України, яка в досліджуваний період знаходилася під владою Російської та Австро-Угорської імперій. На етнічних українських землях, що входили до складу Російської імперії, функціонували Київський імператорський університет Св. Володимира, Харківський імператорський університет та Новоросійський імператорський університет, а в Австро-Угорській імперії – Чернівецький та Львівський університети.

Хронологічні межі дослідження охоплюють період 1850–1917 років. Нижня межа зумовлена тим, що в 50-ті роки XIX століття в університетах почали з’являтися перші історико-філологічні факультети, які здійснювали підготовку студентів-філологів. Верхня межа (1917 р.) пояснюється тим, що цей період на території України змінився суспільно-політичний устрій, що призвело до низки реформ у вищій освіті.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що в дисертаційній роботі *вперше*:

комплексно й системно досліджено організаційно-методичні засади підготовки студентів-філологів у вищих навчальних закладах України в 1850–1917 роках (комплекс наукових засад, що висвітлюють організаційно-методичні аспекти філологічної освіти, зокрема підготовку філологів, у досліджуваний період (основні підходи, принципи, тенденції); трансформація змісту, форм, методів та засобів навчання майбутніх філологів);

схарактеризовано тенденції філологічної освіти у вищих навчальних закладах України досліджуваної доби (реорганізація філософських факультетів вишів та створення на їх базі історико-філологічних та фізико-математичних факультетів; розробка авторських навчальних програм із філологічних дисциплін; домінування класичної моделі освіти; поява та інтенсивний розвиток нових філологічних спеціальностей; автономія університетів щодо організації освітнього процесу; відкриття кафедр української мови; оновлення нормативно-правового забезпечення діяльності вищих навчальних закладів; конверсійні процеси у вищий філологічній освіті (запровадження предметної системи навчання**;** незадовільне навчально-методичне забезпечення освітнього процесу).

обґрунтовано періодизацію розвитку організаційно-методичних засад підготовки майбутніх філологів у вищих навчальних закладах України у визначених хронологічних межах: 1 етап (1850–1962 рр.) – реорганізаційно-структурний; 2 етап (1863–1883 рр.) – інтенсифікаційно-мотиваційний; 3 етап (1884–1917 рр.) – конверсійно-оновлювальний;

виокремлено ефективні підходи й ретроспективний досвід підготовки студентів-філологів та окреслено перспективи його імплементації у сучасний освітній процес вишів.

Удосконалено історико-педагогічні знання про організаційно-методичні засади підготовки студентів-філологів у вищих навчальних закладах України в 1850–1917 роках.

Уточнено зміст понять «філологічна освіта», «професійна підготовка майбутніх філологів», «організаційно-методичні засади», «організаційно-методичні засади підготовки майбутніх філологів».

В науковий обіг *введено* невідомі та маловідомі історичні й історико-педагогічні матеріали, які містяться в архівах України (64 справи).

Подальшого розвитку набуло використання ретроспективного досвіду підготовки студентів-філологів в сучасній системі вищої освіти України.

Практичне значення результатів дослідження. Результати наукового пошуку знайшли відображення в методичних рекомендаціях «Підготовка майбутніх філологів у вищих навчальних закладах України в 1850–1917 роках». Основні положення та висновки дослідження можуть використовуватися для вдосконалення навчальних планів і програм, підручників, посібників, методичних рекомендацій. Результати дослідження можуть бути враховані при розробці змісту посібників і підручників для підготовки фахівців з педагогіки, філології і лінгвістики, при написанні наукових і науково-методичних праць з історії педагогіки та філології.

Результати дослідження впроваджено в освітній процес КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти (довідка № 01-23/358 від 15.09.2020 р.), Хмельницької гуманітарно-педагогічна академії (довідка № 436 від 16.09.2020 р., Харківського національного університета імені В. Н. Каразіна (довідка № 0501-200 від 18.09.2020 р.), Херсонського державного університета (довідка № 08-29/1331 від 24.09.2020 р.), Львівського національного університета імені Івана Франка (довідка № 250-А від 28.09.2020 р.)

Особистий внесок здобувача. Усі отримані результати, висновки, рекомендації та основні положення дисертації сформульовані на основі досліджень автора. У статті [266], опублікованій у співавторстві з науковим керівником, автором обґрунтовано періодизацію розвитку філологічної освіти в університетах України в другій половині XIX – на початку XX століття та виділено в цьому процесі три етапи.

Апробація результатів дослідження здійснювалася шляхом їх оприлюднення на науково-практичних конференціях різного рівня: *міжнародних*: «Современные проблемы гуманитарных и социальных наук» (Астана, Казахстан, 2016–2018 рр.), «Фундаментальні та прикладні дослідження: сучасні науково-практичні рішення та підходи» (Баку, Азербайджан, 2017 р.), «Психолого-педагогічні проблеми вищої і середньої освіти в умовах сучасних викликів: теорія і практика» (Харків, 2017 р.), «Світові наукові тенденції XXI сторіччя» (Карлови Вари, Чехія, 2017 р.), «Сучасні тенденції розвитку освіти і науки в інтердисциплінарному контексті» (Дрогобич, 2018 р.); *всеукраїнських*: «Педагогічна персоналістика: теорія, історія, освітня практика» (Івано-Франківськ, 2016, 2018 рр.), «Підготовка менеджерів освітньої галузі в умовах децентралізації управлінських структур: світовий досвід» (Херсон, 2016, 2017 рр.), «Теоретико-методологічні основи розвитку освіти та управління навчальними закладами» (Херсон, 2016, 2017 рр.), «Підготовка вчителя нової української школи: проблеми та шляхи їх вирішення» (Хмельницький, 2017 р.), «Педагогіка у вимірі соціокультурних досліджень» (Херсон, 2019 р.), «Українська освіта в контексті інтеграції та технологізації» (Дрогобич, 2019 р.), «Актуальні проблеми сучасної педагогічної науки» (Дрогобич, 2020 р.).

Публікації. Основні положення дисертації викладені у 27 публікаціях, з них: 7 статей у наукових фахових вітчизняних виданнях, 4 – у закордонних наукових періодичних виданнях, 15 – у матеріалах науково-практичних конференцій, 1 – методичні рекомендації.

Структура та обсяг дослідження. Робота складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел (345 найменувань, з них 64 – архівні матеріали, 36 – іноземними мовами), 9 додатків. Загальний обсяг тексту дисертації становить 385 сторінок. Основний текст – 180 сторінок. Робота містить 10 таблиць, 8 рисунків.

РОЗДІЛ 1
ОРГАНІЗАЦІЙНО-МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ПІДГОТОВКИ СТУДЕНТІВ-ФІЛОЛОГІВ У ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ УКРАЇНИ ЯК ІСТОРИКО-ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА

1.1. Джерельна база дослідження

Основою будь-якого історико-педагогічного дослідження є його джерельна база, ретельне вивчення якої надає змогу достовірно й об'єктивно дослідити явища та процеси певного історичного періоду.

В сучасній науці існує багато підходів до класифікації наукових джерел. Науковці обґрунтовують свої класифікації, беручі за основу різноманітні фактори: місце зберігання джерел, ступінь формалізації, хронологію, функціональність тощо.

Розглянемо окремі класифікації історико-педагогічних джерел.

Так, класифікація Д. Раскіна створена за типовою ознакою. Згідно з цією класифікацією, джерела можна розподілити на писемні, речові й усні. Писемні, у свою чергу, поділяються на оповідальні, дидактичні й документальні [254, с. 90].

Д. Раскін один із перших виділив дидактичні джерела в окрему групу, що є важливим при дослідженні освітнього процесу. До дидактичних джерел він відносить навчальні плани, програми, розклади, звіти викладачів, конспекти лекцій тощо [254, с. 90].

Класифікація джерельної бази Д. Раскіна, як зауважує О. Петренко, базується на критеріях прагматичного аспекту інформації, що передбачає цільове призначення змісту інформації, яке виступає в єдності з формою представлення цієї інформації [209, с. 538].

К. Васильєв поділяє джерела на нормативні матеріали, первинні документи навчально-виховних установ, навчальних закладів та органів

народної освіти, вторинні документи навчально-виховних установ, особисті документи, мемуари, статистичні матеріали [18, с. 147–148].

Н. Гупан обґрунтував класифікацію джерел, використавши систематизацію, як спосіб їх упорядкування.

За Н. Гупаном, джерельна база історії педагогіки поділяється на:

1) документальні джерела (матеріали органів влади й державного управління, Міністерства освіти та відомств освітніх і виховних установ тощо);

2) оповідні джерела (опис діяльності авторських шкіл, конкретних авторських методик, досвіду роботи видатних педагогів та учителів-новаторів тощо);

3) джерела особового походження (мемуари, спогади, щоденники, автобіографії, листування тощо);

4) масові джерела (статистичні матеріали, довідники, періодична преса, педагогічні часописи тощо);

5) немасові джерела (тексти промов державних і громадських діячів, педагогів; доповіді; некрологи, присвячені видатним педагогам, тощо);

6) історіографічні джерела (аналітичні праці з висвітленням історико-педагогічного процесу; огляди педагогічної літератури, зроблені авторами в конкретно визначених хронологічних межах; ретроспективні рецензії на педагогічні праці тощо);

7) підручникотворення (підручники, посібники, хрестоматії, книги для читання, дидактичні матеріали, збірники вправ, задачники, порадники, методичні матеріали для вчителів, література з теорії підручника, література з проблем книговидавничої діяльності, матеріали стандартизації навчальних книг тощо);

8) наочні джерела (навчальні кінофільми, діафільми, слайди; фотоілюстрації та малюнки в навчальних книгах; таблиці; діаграми; схеми тощо);

9) електронні джерела (опредметнюються в електронних мережах (соціальних); електронні видання (зокрема фахові); освітні веб-портали, матеріали яких частково чи повністю не друкуються в масових виданнях; матеріали освітянських форумів тощо) [53, с. 67–69].

О. Петренко поділяє джерельну базу дослідження «Гендерні підходи до освіти та виховання в історії вітчизняної школи і педагогіки (XX століття)» на сім основних груп: 1) джерела нормативно-правового характеру; 2) документи й матеріали, які зберігаються в державних архівах України; 3) періодичні видання; 4) праці вітчизняних педагогів, психологів, педологів; 5) навчальні плани, навчальні програми, шкільні підручники та методична література для вчителів; 6) інтерпретаційні джерела (монографії, брошури, статті, присвячені досліджуваній темі чи дотичні до неї); 7) довідкова література та сучасні підручники й посібники [208, с. 7].

Ю. Кузьменко, аналізуючи джерельну базу дослідження «Теорія і практика формування освітньої складової фахівців з трудової підготовки (50-ті роки XX – початок XXI століття)» та враховуючи результати наукових пошуків Н. Сейко, виділяє такі групи джерел: 1) нормативно-правові акти; 2) архівні документи; 3) наративні джерела; 4) електроні ресурси [129, с. 39].

О. Кохановська, студіюючи джерельну базу дослідження «Теорія і практика розвитку природничо-математичної освіти дівчат у навчальних закладах України (XIX – початок XX століття)», виокремила кілька груп, а саме: «нормативно-правові джерела, які регулювали діяльність закладів жіночої освіти, зокрема її природничо-математичну складову, протягом досліджуваної доби; навчальні плани, програми, підручники, посібники, які видавалися впродовж XIX – початку XX століття; архівні джерела; періодичні видання; наративні джерела; електронні науково-інформаційні ресурси (оцифровані варіанти опублікованих джерел дореволюційної доби, рукописів)» [119, с. 11].

Науковий інтерес становлять підходи до класифікації джерельної бази Н. Дороніної, О. Місечко, Л. Новаківської, С. Черняка.

Так, Н. Дороніна, яка вивчала становлення та розвиток філологічних дисциплін в Імператорському університеті Св. Володимира у 1834–1919 роках, розподіляє джерела на три великих групи: 1) опубліковані джерела; 2) неопубліковані джерела; 3) інтернет-джерела. Друга група, у свою чергу, розподіляється на: 1) документальні джерела (розпорядчі, законодавчі та діловодні); 2) періодичні видання; 3) праці викладачів; 4) документи особистого походження (мемуари, спогади) [65, с. 25].

Дещо схожою є класифікація О. Місечко, яка досліджувала формування системи професійної підготовки вчителя іноземної мови у педагогічних навчальних закладах України у 1900−1964 роках. Дослідниця розподіляє джерела на три групи: 1) опубліковані нормативно-правові документи; 2) архівні документи; 3) наративні джерела [42, с. 12].

Вивчаючи теорію і практику викладання словесності у вітчизняних навчальних закладах у XIX – на початку XX століття, Л. Новаківська виділяє п’ять груп джерел: 1) документальні джерела (архівні матеріали); 2) масові джерела (бібліографічні покажчики, енциклопедії, довідники, статистичні документи); 3) періодична преса (журнали, часописи); 4) навчально-методичні видання (підручники, посібники, хрестоматії, збірники вправ тощо); 5) додаткові джерела (джерела особового походження (мемуари, спогади, щоденники); оповідні джерела (опис діяльності навчальних закладів, авторських методик, досвіду роботи видатних педагогів-словесників); немасові джерела (тексти промов державних і громадських діячів, доповіді, некрологи тощо); електронні джерела (електронні видання, освітні веб-портали, матеріали освітянських форумів) [145, с. 33].

Класифікація джерельної бази Л. Новаківської є досить повною Проте, вважаємо, що електронні джерела краще віднести до окремої групи та доповнити їх матеріалами не тільки із сучасних електронних видань, веб-порталів, форумів тощо, а й із цифрових архів, бібліотек тощо.

Досить повну та структурно логічну класифікацію джерел пропонує С. Черняк. Вивчаючи організаційно-педагогічні засади діяльності Київського

імператорського університету Св. Володимира у 1833–1863 роках, дослідник пропонує класифікувати та систематизувати джерельну базу відповідно до походження та інформаційного наповнення джерел: 1) статистичні історико-педагогічні джерела (матеріали загальнодержавної та внутрішньо університетської статистики); 2) актові історико-педагогічні джерела: а) законодавчого спрямування (статути, положення, маніфести, укази тощо); б) громадянського спрямування (метрики, патенти на чин, накази про призначення та звільнення); в) освітньо-наукового спрямування (дипломи, атестати, свідоцтва); 3) дидактичні історико-педагогічні джерела (навчальні плани, протоколи, конспекти тощо); 4) розповідні історико-педагогічні джерела (праці з історії університетської освіти Російської імперії та Київського імператорського університету Св. Володимира) [298, с. 9–10].

Ураховуючи вищезгадане, в нашому дослідженні джерельну базу розподілено за такими критеріями:

– хронологічний (джерела періоду, що досліджується, радянського періоду, пострадянського періоду);

– функціональний (нормативно-правові документи; архівні документи; наративні джерела);

– проблемно-тематичний (джерела, що стосуються вищої освіти; джерела, що охоплюють інформацію про філологію як науку; джерела щодо викладання філологічних дисциплін в університетах України; джерела, що висвітлюють організаційно-методичні засади підготовки майбутніх філологів);

– дидактичний (підручники, посібники, конспекти лекцій, розклади, звіти викладачів, навчальні плани та програми тощо) [143, с. 131].

Проведене дослідження показало, що джерельна база проблеми підготовки майбутніх філологів у вищих навчальних закладах України в цілому та організаційно-методичних засад такої підготовки містить широке коло оприлюднених та архівних джерел. Їх розподілено на сім груп.

1. Офіційні документи загальнодержавного та регіонального значення, які видавалися протягом досліджуваного періоду: розпорядження, постанови, законодавчі акти Міністерства народної освіти, університетські статути, циркуляри з питань вищої освіти.

2. Праці, які містять інформацію щодо підготовки та змісту навчання філологів, надруковані протягом другої половини XIX – початку XX століття: статті, нариси, монографії, огляди, матеріали нарад, з'їздів тощо.

3. Звіти про діяльність вищих навчальних закладів та історико-філологічних факультетів, навчальні плани та програми, правила, огляди викладання тощо у хронологічних межах дослідження.

4. Періодичні видання, що виходили друком у другій половині XIX – на початку XX століття й розкривали окремі питання розвитку вищої освіти, діяльності вищих навчальних закладів (зокрема, історико-філологічних та філософських факультетів), зміст, форми та методи навчання майбутніх філологів.

5. Вітчизняні та зарубіжні історичні та історико-педагогічні праці радянського періоду та сучасності, що окреслюють окремі аспекти розвитку вищої філологічної освіти та підготовки майбутніх філологів на сучасній території України у 1850–1917 роках: дисертації, монографії, енциклопедичні та довідникові видання, публікації фахової спрямованості.

6. Архівні джерела, які висвітлюють діяльність вищих навчальних закладів України в 1850–1917 роках, організаційно-методичні засади підготовки майбутніх філологів в досліджуваний період: звіти університетів та факультетів, офіційне листування, програми підготовки, розклади занять, матеріали інспектувань тощо.

7. Інтернет-джерела.

Щодо першої групи джерельної бази, то значна частина вищеназваних офіційних документів міститься в багатотомних виданнях, як-от: «Повне зібрання законів Російської імперії» (1825–1881), «Звід законів Російської

Імперії» (1876), «Збірник постанов Міністерства народної просвіти» (1875–1876), «Огляд діяльності відомства Міністерства народної просвіти за час царювання імператора Олександра III» (с 2 березня 1881 р. по 20 жовтня 1894 р.) (1901); «Збірник постанов і розпоряджень керівництва по університету Св. Володимира та іншим російським університетам з 1892 по 1911» (1912), «Порівняльна таблиця статутів університетів 1835, 1863, 1884, 1904 рр.» (1901), циркуляри по Одеському, Харківському, Київському навчальним округам, інші збірники постанов та розпоряджень по Міністерству народної просвіти, Вісник законів державних (Reichsgesetzblatt), Вісник законів крайових (Landesregierungsblatt), Збірка законів та розпоряджень для Королівства Галичини та Лодомерії разом із Великим князівством Краківським (Dziennik Ustaw i Rozporządzeń Krajowych dla Królestwa Galicyi i Lodomeryi wraz z Wielkiem Księstwem Krakowskiem).

Вимоги та матеріали щодо організації навчання в університетах України другої половини XIX – початку XX століття під владою Російської Імперії містяться та регламентуються у статутах 1863 та 1884 років. Вони внормовували роботу університетів у всіх аспектах: діяльність та устрій факультетів, особово-кадровий склад, зміст та розподіл викладання; інформація про попечителя, ректора, про раду, управління, суд та канцелярію, про проректора та інспектора; вимоги до викладачів та осіб, які входять до навчально-допоміжних закладів університету; вимоги щодо студентів: вступ, терміни навчального курсу, іспити та заохочувальні заходи, обов’язки студентів, оплата за навчання; порядок присудження наукових ступенів; фінансові питання стосовно розвитку навчальної діяльності університету; перелік навчально-допоміжних закладів університету та правила регулювання їх діяльності; права та обов’язки університетів.

Циркуляри Одеського, Харківського, Київського навчальних округів містять інформацію щодо врегулювання окремих організаційно-правових аспектів діяльності вищих навчальних закладів, що перебували під наглядом попечителів навчальних округів. Протягом досліджуваного періоду збірники

«Циркуляр по Одеському навчальному округу», «Циркуляр по Київському навчальному округу», «Циркуляр по Харківському навчальному округу» виходили щомісяця (іноді частіше). Вони містили розпорядчі документи з різних освітніх справ попечителів навчальних округів та Міністерства народної просвіти. Крім того, в них розміщувались аналітичні матеріали, статути, навчальні програми, доповідні записки тощо.

Законодавчі акти щодо території України, яка перебувала під владою Австро-Угорської імперії, оприлюднювалися у спеціальних збірниках: «Вісник законів державних» (Reichsgesetzblatt) та «Вісник законів крайових» (Landesregierungsblatt), що виходили друком із 1848 року й до розпаду імперії. Усі закони і розпорядження друкувалися у Віснику законів державних, що було передбачено патентом від 4 березня 1849 року. Закони, які були ухвалені крайовими сеймами, оприлюднювалися у «Віснику законів крайових», що регламентувалося патентом від 1 жовтня 1849 року. Цей патент передбачав, що законодавчі акти мають публікуватися десятьма мовами. «Вісник законів крайових» друкувався в кожній провінції тією мовою, якою розмовляла переважна більшість населення.

Ще одним джерелом інформації щодо діяльності вищих навчальних закладів на території країни під владою Австро-Угорщини був «Збірник найважливіших університетських правил» (Zbiór najważniejszych przepisów uniwersyteckich), який містив основні положення, що регулювали діяльність університетів.

Джерела другої групи представлені працями про систему освіти взагалі та особливості філологічної освіти, зокрема; загальні філологічні праці; матеріали, що стосуються процесу викладання філологічних дисциплін, курсів лекцій, практичних занять, новітніх методик того часу тощо.

Проведений аналіз джерел цієї групи дозволяє розподілити їх на декілька підгруп:

1) праці, що містять інформацію щодо системи освіти того часу, вдосконалення навчального процесу у вищих навчальних закладах,

реформування організації навчання тощо, які мають безпосереднє відношення до функціонування історико-філологічних та філософських факультетів університетів;

2) видання, присвячені певному періоду роботи університетів, які охоплюють діяльність історико-філологічних та філософських факультетів університетів;

3) праці з філології, які містять огляди з філологічних наук, де обговорюються ключові питання філології та її місця серед інших наук, а також загальні філологічні питання;

4) підручники, методичні вказівки, рекомендації, конспекти лекцій тощо для студентів та слухачів історико-філологічних та філософських факультетів університетів.

Розглянемо кожну підгрупу більш детально.

До робіт першої підгрупи віднесено, переважно, публікації, надруковані професорами навчальних закладів, іншими науковцями, громадськими діячами, які порушували питання щодо форм, змісту та методів навчання, що переважали в університетах того часу. У цьому контексті особливий інтерес викликають статті, опубліковані в журналі «Вісник Європи»: «До питання про університетську освіту» за підписом П. П. (1913) і «З питання про лекційну систему у вищій школі» Н. Карєєва (1913). Досить цікавою є також праця, яка вийшла окремим виданням «Записка про недоліки нинішнього стану наших університетів» Н. Любимова (1876), де розглядаються питання чинної на той час системи викладання, форм і методів навчання в університетах. Неабиякий інтерес становлять статті «Предметна система в наших університетах та її застосування до філософських наук» В. Івановського (1907), «Роздуми про реформу університетського навчальну будову на основі предметної системи» М. Покровського (1906) та ін. Основні питання, які порушуються в цих публікаціях, стосуються недоліків існуючої лекційної системи навчання та проведення практичних занять на новому (більш високому) рівні.

До другої підгрупи належать видання, присвячені роботі університетів за певні проміжки часу, які містять відомості про діяльність історико-філологічних та філософських факультетів.

Так, в «Історії Львівського університету» Л. Фінкеля (1894) описано всі факультети закладу, включаючи філософський, де здійснювалася підготовка майбутніх філологів. Про підготовку філологів в Чернівецькому університеті можна дізнатися з історичних робіт, в яких розглядається розвиток і діяльність цього освітнього закладу: «Чернівецький університет за 25 років його існування» (1900) і «Альма Матер Франциска Жозефіна» А. Норста (1900). У праці «Двадцятип'ятиріччя імператорського Новоросійського університету» (1890) А. Маркевич описує його діяльність за 25 років існування (відомості про студентів та викладачів університету, звітну інформацію про діяльність історико-філологічного факультету тощо). В «Історії Імператорського університету Св. Володимира» М. Владимирського-Буданова (1884) схарактеризовано діяльність закладу під час царювання Імператора Миколая Павловича. Аналогічна інформація, але про Харківський імператорський університет, міститься у виданні «Історико-філологічний факультет Харківського університету за перші 100 років його існування (1805–1905) за авторством М. Халанського та І. Багалія (1908).

Третя підгрупа охоплює статті та публікації, які стосуються філологічної освіти та науки. Серед них виділимо такі: доповідь Штеймана «Значення стародавньої філології та місце, яке вона займає в колі наук, які викладаються в університетах» (1851), «Стислий історичний нарис української літератури» за підписом Н. М. (1861), «Огляди української словесності» П. Куліша (1861), «Метод і мета викладання нових мов» М. Бруненека (1900), «Про значення філології» И. Лециуса (1886), «Задача класичної філології та різні її напрямки» В. Модестова (1877).

До четвертої підгрупи віднесено конспекти лекцій, посібники, настанови студентам, інструкції та рекомендації щодо практичних занять. Ця підгрупа включає, насамперед, матеріали укладені професорами та

викладачами самостійно. Це пов’язане з тим, що в період, який досліджується, не було єдиних вимог до навчально-методичного забезпечення, тому не всі конспекти лекцій та інші рекомендації друкувалися, а ті, що виходили друком носили нерегулярний характер. Прикладами матеріалів цієї підгрупі є: «Поради студентам відносно читання стародавніх класичних авторів» В. Данилевича (1889), «Посібник до читання Гомера» І. Срезневського (1875), «Огляд слов’янських літератур» В. Григоровича (1880), «Лекції з слов'янського мовознавства» Т. Флоринського (1895), «Нарис грецьких старожитностей» В. Латишева (1888).

Отже, праці, які містять інформацію щодо організаційно-методичних засад підготовки філологів, надруковані у 1850–1917 роках є невичерпним джерелом, яке дозволяє зробити висновки про принципи підготовки філологів у зазначений період, визначити форми та методи навчання філологів, виявити особливості організаційного процесу навчання та викладання у вищих навчальних закладах України тих часів.

До третьої групи джерел відносимо періодичні звіти про діяльність університетів в цілому та історико-філологічних факультетів, зокрема. Такі звіти містять інформацію про зміст, форми та методи навчання, організацію навчання, кадровий склад, розклад занять, розподіл годин тощо, що надає можливість комплексно вивчити діяльність історико-філологічних та філософських факультетів і схарактеризувати тодішній стан підготовки майбутніх філологів. Усі так звані «класичні університети» мали подібні огляди, які видавалися щорічно. Ці огляди містять інформацію про професорсько-викладацький склад, кількість предметів і годин на тиждень, стислий зміст курсів. Вони допомагають відстежити зміни навчального процесу протягом певного періоду, отримати відомості про навчальні дисципліни, кількість годин, літературу, розрахувати навантаження викладачів та студентів, ознайомитися з розкладом занять на історико-філологічних та філософських факультетах, проаналізувати зміни в

начальних програмах, введення нових дисциплін, розподіл на спеціалізації тощо. Завдяки цим оглядам можна скласти досить цілісну картину про форми навчання та зміст курсів, які викладалися на історико-філологічних (Київський імператорський університет Св. Володимира, Новоросійський і Харківський імператорські університети) і філософських (Львівський і Чернівецький університети) факультетах.

Прикладами документів цієї групи є: «Звіт про стан і діяльність Імператорського університету Св. Володимира у 1901 р.» (1902); «Записки Імператорського Харківського університету» (1898), «Огляд викладання в університеті Св. Володимира у 1-му півріччі 1885–1886 навчального року, з додатком 4-х таблиць лекцій» (1886); «Загальні навчальні плани и правила історико-філологічного факультету Університету Св. Володимира» (1907); «Правила для студентів і сторонніх слухачів імператорських Російських університетів» (1885), Uniwersytet im. cesarza Franciszka I we Lwowe. Skład Uniwersytetu i program wykładów w latach 1872/73 (1873), «Uebersicht der akademischen Behörden, Professoren, Privatdocenten, Lehrer, Beamten etc. an der k. k. Franz-Josefs-Universität zu Czernovitz im Studienjahre 1892/93».

Ще одним важливим джерелом інформації щодо організаційно-методичних аспектів підготовки майбутніх філологів слугують затверджені навчальні правила і програми історико-філологічних та філософських факультетів.

Так, навчальні правила та програми історико-філологічного факультету Імператорського університету Св. Володимира, складені деканом факультету І. Бубновим, охоплюють різні аспекти навчальної діяльності та організації освітнього процесу. Цей документ надрукований у вигляді окремої книги (132 сторінки), яка складається з двох частин: 1) розпорядження уряду і навчальні правила; 2) програми історико-філологічного факультету. Перша частина містить: інструкції та вказівки щодо прийняття студентів до університету, правила про складання іспитів студентами та вільними слухачами, положення про складання екзаменів на отримання звання

вчителя. У другій частині викладені правила проходження курсу навчання, склад екзаменів курсових та кінцевих, програма курсових та кінцевих екзаменів за галузями, а саме: мистецтво, історія, література, мови, філософія й богослов'я. До літератури відносилися грецька, латинська, західноєвропейська та російська. Мови включали санскрит, порівняльне мовознавство, грецьку та латинські мови, енциклопедію, порівняльну граматику романських наріч, історичну граматику французької, іспанської, італійської, німецької, англійської мови, готську мову, церковнослов'янську мову, історичну граматику російської мови, слов'янську філологію [288].

Четверта група джерел представлена публікаціями періодичного педагогічного друку досліджуваного періоду, які містяться в таких журналах та часописах: Журнал Міністерства народної просвіти, Київська давнина, Університетські звістки, Основа, Філологічні записки, Загальний журнал літератури, мистецтва, науки й громадського життя, Знання, Критичний огляд, Просвіта, Літературно-науковий вісник, Часопис Правнича, газета Буковина та ін.

Проаналізуємо як відображено проблему підготовки майбутніх філологів у вищих навчальних закладах України у 1850–1917 роках на прикладі деяких провідних освітніх періодичних видань.

Наприклад, «Журнал Міністерства народної просвіти» виходив друком з 1834 по 1917 роки.

Здійснене дослідження дозволяє стверджувати, що деякі науковці вивчали окремі аспекти, відображені на шпальтах журналу. Так, Л. Равич дослідила «Журнал Міністерства народної просвіти» як джерело бібліографічних відомостей [252]. З. Тітова створила покажчик статей з візантієзнавства у вищезазначеному журналі, що складається із двох частин [279]. Перша частина містить розподіл статей, рецензій, некрологів за різноманітними розділами: історіографія, роботи загального характеру, політична історія тощо. Для нашого дослідження найбільш цікавим є підрозділ з літератури цього покажчика, куди дослідниця долучила десять

опублікованих матеріалів. Н. Бекір-заде та А. Іманкулієва склали анотований бібліографічний показник матеріалів, які стосуються Сходу [40]. О. Кармазіна захистила дисертаційне дослідження з теми антикознавства за матеріалами видання «Журнал Міністерства народної просвіти» [112]. Є. Плешкевич аналізував цей журнал як джерело з історії бібліотечної справи та бібліотекознавства [211]. М. Гончаров розглядав це видання з точки зору його ролі для педагогічного потенціалу Росії в XIX – на початку XX століття [49]. Л. Шпак досліджувала історію соціологічної освіти, спираючись на матеріали, які були надруковані в журналі [303]. С. Роєнко дослідила проблему розвитку шкільної приватної освіти на матеріалах цього журналу [257].

Ще одне періодичне видання «Журнал Міністерства народної просвіти» виходило щомісяця. Відмінною рисою журналу є те, що він розподілений на дві серії: стару (1834–1905 рр.) та нову (1906–1917 рр.), а також те, що його книжки або номери (від двох до чотирьох) були об'єднані в окремі частини, які мали наскрізну римську нумерацію. За 84 роки існування цього видання було надруковано 433 його частини, з яких 361 відноситься до старої серії, а 72 – до нової [211, с. 18].

Спочатку в журналі було 6 відділів: 1) «Дії уряду» (укази, постанови і розпорядження Міністерства народної освіти); 2) «Словесність, науки й мистецтва» (оригінальні та перекладні статті з релігії, філософії, історії, філології, правознавства, педагогіки); 3) «Вісті про вчених і навчальні заклади в Росії» (відомості про праці академій, університетів і наукових товариств, про публічні акти і лекції, про стан навчальних закладів); 4) «Вісті про іноземні навчальні заклади» (відомості про іноземні заклади освіти); 5) «Історія просвіти і громадянської освіти» (історія освіти в Росії і інших країнах, біографії відомих діячів освіти); 6) «Новини й різне».

В журналі друкувалися бібліографічні огляди та рецензії на наукові праці та художні твори; з 1837 року – покажчики та анонси книг, які

публікувалися в Росії і закордоном; з 1848 року – «Покажчик чудових відкриттів з математичних, фізичних і природничих наук» М. Хотинського.

«Журнал Міністерства народної просвіти» був провідним науково-популярним виданням в країні, висвітлював наукове життя Росії і Заходу, останні відкриття, стан освіти в різних країнах. Особливе місце відводилося педагогіці, історії і філології. З липня 1860 року структура видання змінилася: з'явилося 3 відділи («Педагогіка і дидактика», «Допоміжні науки», «Критика і бібліографія»). У виданні почали друкувати критичні огляди педагогічних творів, підручників, книг для дітей, а також наукових праць і художніх творів, статті з психології, фізичного виховання; історичні статті, які стосувалися проблем народної просвіти. У 1872 році в журналі створили відділ класичної філології, який здобув світову популярність.

Офіційна частина журналу містила імператорські накази, міністерські розпорядження, циркуляри Міністерства народної просвіти, ухвали Комітету Міністерства народної просвіти, ухвали Спеціального відділу Комітету Міністерства народної просвіти, правила і положення, затвердженні Міністерством народної просвіти, зумовлені суспільно-політичним та культурним розвитком держави, а також відомості про призначення, звільнення, переведення по службі та нагородження осіб, що працюють в освітній галузі [257, с. 604–605]. Інформація, яка містилася в цьому відділі, стосувалася всіх навчальних закладів, які територіально знаходилися в Російській імперії. Для нашого дослідження особливий інтерес становлять представлені у виданні розпорядження, накази тощо, які стосуються трьох університетів, що знаходилися на території сучасної України: Київський імператорський університет Св. Володимира, Харківський імператорський університет, Новоросійський імператорський університет.

Аналіз офіційної частини журналу, як цілком слушно зазначає С. Роєнко, надає можливість простежити становлення законодавчої бази освітньої галузі впродовж 1850−1917 років. Документи регулювали діяльність освітньої галузі загалом, а також окремих закладів та осіб, що

займалися освітньою діяльністю. Вивчення такої інформації надає можливість дізнатися як змінювався погляд на значення та мету навчальних закладів, визначити місце та роль університетської освіти в загальній системі освіти досліджуваного періоду [257, с. 605–606].

Ознайомлення з випусками журналу 1850–1917 років надає підстави для висновку, що особливий інтерес в офіційному відділі становлять «Витяги з всепідданішого звіту міністра народної просвіти», де надавали відомості про всі навчальні заклади за попередній рік. У частині звіту, яка містить загальні розпорядження, знаходиться інформація стосовно загального управління та організації роботи окремих факультетів університетів та інших навчальних закладів. Так, в частині LXX журналу за 1850 рік є розпорядження про поділ філософського факультету на два відділення – історико-філологічне та фізико-математичне, а також відомості про те, що на історико-філологічному факультеті було відкрито кафедру педагогіки з обов'язковим слуханням лекцій цієї дисципліни всіма студентами вищезазначеного факультету. Цей звіт містить інформацію по навчальним округам, серед яких Харківський та Київський. Різноманітні відомості щодо навчальних закладів округів також надають уявлення про склад університетів, зміни в особистому складі, отримання вчених звань, наукові відрядження, клініки, публічні лекції, університетські будівлі, навчальні посібники [71].

У другому відділі журналу «Словесність, науки й мистецтва» вміщено статті, огляди з різних галузей наук (історія, філософія, філологія, педагогіка тощо). Цей відділ може слугувати підґрунтям для аналізу провідних тенденцій, наукових досліджень у різних галузях наук, зокрема філології. Так, у частині LXVII журналу за 1850 рік представлена оглядова стаття «Одисеї», виконаний В. Жуковським [70]; у частині LXXI журналу за 1851 рік – стаття В. Гумбольдта під назвою «Фізіологія членороздільного звуку і фонетичні форми мов» з ремарками дослідника [72]; у частині LXXII

журналу за 1851 рік – доповідь Штеймана «Значення давньої філології і місце, яке вона займає в колі наук, що викладаються в університетах» [73].

Кожна частина журналу містить також відділ «Огляд книг і журналів», де викладені відомості про всі книги та журнальні статті, які виходили на території Російської імперії за певний період. Для зручності читачів цей відділ має розподіл за науками. Філологічні науки представлені такими темами, як: мовознавство, теорія словесності, література тощо. Укладач цього відділу не тільки перелічував назви робіт та джерело видання, а й надавав стислу анотацію до кожної праці. Так, у частині LXVII журналу за 1850 рік згадується стаття з мовознавства «Всесвітня лінгвістика». Укладач зауважує, що для цієї статті автор використовував твір Клаірота «Sprachkunde», енциклопедію «Un million des fait», енциклопедію Л. Весса. Також укладач зауважує, що, на його думку, матеріал, викладений у статті, не відповідає тогочасному стану загального мовознавства. Така інформація дає нам змогу зробити бібліографічні відомості всіх видань того часу, що може слугувати підґрунтям для подальших досліджень [70].

Матеріали, які містяться в «Журналі Міністерства народної просвіти», допомагають виявити стан і розвиток підготовки майбутніх філологів в українських університетах, що знаходилися в ті роки під владою Російської Імперії.

Ще одним джерелом, в якому можна знайти корисну інформацію щодо підготовки майбутніх філологів в університетах України другої половини XIX – початку XX століття, є журнал «Університетські вісті».

«Університетські вісті» − журнал, який виходив в Києві при університеті Св. Володимира з вересня 1861 року до 1917 року. Видання друкувалося щомісяця. Редакторами (в різний час) були вчені і наукові діячі М. Бунге, М. Іванішев, В. Незабитовський, С. Ходецкій, В. Іконников. В журналі є такі розділи: 1) офіційний (протоколи, звіти, правила, рецензії на твори щодо здобуття ступенів тощо); 2) неофіційний (наукові статті); 3) додатки (метеорологічні спостереження, оголошення, університетські

курси професорів і викладачів); 4) науковий часопис (повідомлення і протоколи наукових товариств університету).

В «Університетських вістях» друкувалося багато матеріалів, які висвітлювали різні сторони діяльності закладу. Це протоколи засідань університетської ради, нові постанови і розпорядження, відомості про викладачів та студентів, списки студентів і сторонніх слухачів, огляд викладання за півріччями, розклад навчальних занять, програми, конспекти, бібліографічні покажчики для студентів, бібліографічні покажчики, які надходили в університетську бібліотеку і в її студентський відділ, інформація та дослідження, що стосуються облаштування і стану наукової, навчальної, адміністративної та господарської частин університету, відомості про стан колекцій, кабінетів, музеїв та інших навчально-допоміжних установ університету, наукові звіти, звіти про відрядження викладачів з науковими цілями, огляд дисертацій, поданих для отримання наукових ступенів, а також самі дисертації, промови на річних і інших святкових зборах, вступні, пробні, публічні лекції і повні курси викладачів, наукові роботи викладачів і студентів, матеріали та переклади наукових робіт [305, с. 60–61].

Що стосується філологічної освіти, то одним з аспектів, який зазвичай відображався на сторінках «Університетських вістей», був огляд викладання наук і мистецтв на історико-філологічному факультеті.

Проведений аналіз випусків журналу за 1861–1917 роки надає можливість відзначити, що кожен огляд викладання на історико-філологічному факультеті містив список професорів і викладачів, які працювали на факультеті в тому чи іншому півріччі, а також перелік дисциплін, які ними викладалися, включаючи кількість годин на тиждень і впродовж певного семестру. Починаючи з 1900-х років, подібні огляди включали й інформацію про наявність лекційних і практичних занять з описом матеріалу, що вивчався, і навчальних посібників, які використовувалися кожним викладачем. У роз'ясненнях до практичних занять вміщено короткі відомості про прийоми навчання окремих

дисципліни. Подібні дані надають можливість зробити висновки про форми, зміст і методи навчання студентів-філологів.

У протоколах засідань ради університету відображалися організаційні зміни, які відбувалися на історико-філологічному факультеті. Так, в «Университетских вістях» № 3 за 1875 рік надруковані протоколи ради університету Св. Володимира, в яких йдеться про те, що історико-філологічний факультет надав проект розподілу та викладання предметів на цьому факультеті. Проект давав можливість студентам звільнитися від великої кількості годин загальних предметів і перейти до більш глибокого вивчення спеціалізованих предметів. Згідно з проектом, протягом перших двох років (чотирьох семестрів) студенти вивчали загальні предмети, які забезпечували ґрунтовну підготовку до вивчення спеціалізованих дисциплін на класичному, слов’яно-російському і історичному відділеннях. Однак, перейти до вивчення спеціалізації могли лише ті студенти, які задовільно склали випробування із загальних предметів [244, с. 1–30].

У розділі «Науковий часопис» журналу опубліковані програми, конспекти лекцій і вказівки до практичних занять із філологічних дисциплін, а також рецензії на них, огляди навчальних посібників із філології. Наприклад, в «Университетских вістях» № 6 за 1881 рік опубліковано детальний огляд підручника з історії грецької літератури Ед. Мунка в обробці Фолькмана [140]; в № 4 за 1883 рік – критична стаття, в якій розглядаються три новітніх курси історії грецької літератури таких авторів, як: В. Ф. Корша, Дж. П. Магаффі і К. О. Мюллера [141]; в № 12 за 1907 рік – детальний критико-бібліографічний огляд новітніх праць і видань із слов'янознавства [290].

Ці статті і огляди дають можливість ознайомитися і проаналізувати зміст навчальних курсів, зробити висновки про методику викладання того чи іншого предмета.

Матеріали, які містяться в журналі «Університетські вісті», допомагають також дослідити і зробити висновки про стан і розвиток підготовки майбутніх філологів в університеті Св. Володимира в Києві.

Іншим прикладом періодичного видання у галузі української філології може слугувати часопис «Основа».

Згідно з довідниковими ресурсами «Основа» – щомісячний український (південноросійський) літературно-науковий часопис, який друкувався у Петербурзі з січня 1861 по жовтень 1862 року. За цей період вийшло 22 номери. Матеріали друкувалися українською та російською мовами. Ініціаторами створення журналу були П. Куліш, М. Костомаров, В. Білозерський (редактор), які у першому номері часопису визначили головне його завдання – всебічно і неупереджено досліджувати південноросійський край [304]. Журнал мав наступні розділи: витончена словесність, історія, народоопис, виховання та освіта, землеустрій, природничі науки та медицина, сільське господарство, промисловість та торгівля, урядові постанови та розпорядження, розбір видатних творів і перелік книг та статей, обласні відомості. Всі матеріали, які подавалися до будь-якого розділу часопису повинні були мати неопосередковане відношення до південного краю. До кожного номеру П. Куліш додавав матеріали для словника української мови (пояснення незрозумілих південноросійських слів), прагнучи зробити видання зрозумілим і для російського читача. У вступній статті надана інформація щодо кожного розділу з детальним поясненням їх складу, відбору того чи іншого матеріалу для друку.

В часопису друкували твори близько 40 українських письменників. Серед них – Т. Шевченко, О. Стороженко, С. Руданський, Л. Глібов, Ієремія Галка (М. Костомаров), П. Куліш, Ганна Барвінок (Олександра Білозерська-Куліш), Д. Мордовець, О. Кониський, О. Афанасьев-Чужбинський, Марко Вовчок та ін. З молодших авторів – В. Лиманський, П. Кузьменко, М. Олелькович (М. Александрович), В. Кулик,

С. Ніс, М. Вербицький, М. Чайка, М. Номис (Симонов) та ін. Співробітниками «Основи» були й учасники «Київської Громади», україно-філи П. Житецький, В. Антонович, Т. Рильський. Найактивніші автори публіцистичних статей – М. Костомаров та П. Куліш.

У низці статей порушувалися питання історії української мови, перспектив її розвитку, становлення наукової термінології, орфографії, здійснювалася значна словникова робота тощо. Автори публікацій – М. Гатцук, М. Левченко, О. Гатцук, М. Андрієвський, П. Єфименко та ін. Постійно друкували в часопису фольклористичні та етнографічні розвідки П. Куліш, М. Номис, П. Чубинський, Л. Жемчужников, О. Серов та ін.

Відділ критики і бібліографії очолював П. Куліш – перший професійний український критик [309]. Саме під його авторством публікувалася більшість статей, пов’язаних з українською філологією. Так, починаючи з першого випуску журналу у січні 1861 року та впродовж цього року П. Куліш опублікував «Огляди української словесності», що містили детальний аналіз та критичний огляд найвидатніших творів та творчості Климентія, І. Котляревського, П. Гулак-Артемовського, М. Гоголя (часопис за січень 1861 р. – Клімент ій та І. Котляревський; за березень 1861 р. – П. Гулак-Артемвський; за травень, вересень, листопад та грудень 1861 р. – змістовні статті про М. Гоголя) [195].

Особливої уваги заслуговують замітки П. Куліша щодо розділу «Пояснення незрозумілих південноросійських слів». Цей розділ містить слова української мови з перекладом. Вибір слів обмежувався тими незрозумілими для неукраїнського населення словами, які містилися у певному номері часопису. П. Куліш надав тлумачення невірно перекладених слів, наводячи приклади з творів видатних українських авторів. Саме в такому ключі він планував створити український словник. У часопису за січень 1861 року П. Куліш розмістив невелику статтю, в якій описав структуру майбутнього словника. За його задумом словник мав містити 3 сегменти слів української мови: 1) слова, які використовує народ у своїх

розмовах; 2) слова обрані з народних прислів'їв, казок; 3) слова, які містяться в творах найкращих українських письменників. Поряд з кожним словом мало бути використано один або декілька прикладів, щоб проілюструвати його застосування, при цьому слово вживалося б у живій мовній ситуації, які можна запозичити з української поезії та літератури. В передмові, як зазначив П. Куліш, була б представлена стисла граматика української мови [195].

Цікавими для розуміння стану української філології є літературно-критичні огляди, опубліковані у часопису: «Нотатки й нариси М. В. Гоголя для драми з української історії» за авторством М. Гоголя (січень, 1861 р.), «Характер і задача української критики» П. Куліша (лютий, 1861 р.), «Нотатки про народну мову» невідомого автора (квітень, 1861 р.), «Слово про Сковороду» М. Костомарова (липень, 1861 р.), «З питання про південноросійську мову» П. Лавровського (листопад-грудень, 1861 р.), «Стислий історичний нарис української літератури» за підписом Н. М. (березень, 1862 р.), «Звістка про південноросійський словник Г. Шейковського» Б. Лазаревського (березень, 1862 р.). Ці роботи свідчать про значний інтерес до української мови та літератури. Але постійні негативні статі та огляди російськомовної громади митців та літературознавців змушували авторів «Основи» публікувати свої праці здебільшого в доказовій манері, намагаючись довести свою точку зору до широкого загалу [195].

Особливістю «Основи» було те, що кожен номер часопису розпочинався творами Т. Шевченка. Загалом у журналі опубліковано близько 70 його поезій, а також його щоденник, листи тощо. У зв'язку зі смертю Т. Шевченка в окремих номерах часопису вміщено інформацію щодо проведення його поховання, жалоби, промови та вірші, присвячені його смерті, а також матеріали з нагоди річниці з дня смерті Т. Шевченка. У часопису за березень 1862 року опубліковано статтю «Матеріали для біографії Т. Шевченка» А. Лазаревського. Автор статті закликає збирати та

аналізувати матеріали для створення біографії видатного письменника. Стаття містить пропозиції щодо періодизації життя та творчого шляху поета, напрямки для подальшого дослідження його творчості [195].

Отже, матеріали, надруковані в часопису, надають можливість ознайомитися зі станом української філології в ті роки, з'ясувати ставлення російськомовного та польського оточення до української мови, літератури та писемності, усвідомити особисте відношення авторів досліджуваної епохи до вищезазначених проблем.

Періодичні видання, які виходили друком протягом досліджуваного періоду, є невід'ємною частиною джерельної бази історико-педагогічного дослідження. Інформація, яка міститься на їх шпальтах слугує невичерпним джерелом інформації для визначення стану, розвитку викладання філологічних дисциплін в університетах України другої половини XIX – початку XX століття.

П'ята група джерельної бази нашого дослідження представлена вітчизняними та зарубіжними історичними та історико-педагогічними працями радянського періоду та сучасності.

Українські та зарубіжні вчені неодноразово зверталися до вивчення проблеми підготовки філологів в системі вищої освіти. Однак їх роботи або носять оглядовий характер, або в них висвітлено лише деякі аспекти такої підготовки, або розглянуто окремі дисципліни, які є невід'ємною частиною підготовки фахівців-філологів.

Ученими опублікована низка робіт, в яких схарактеризовано деякі аспекти викладання філологічних дисциплін. Проте, переважно ці питання розглядаються дотично в контексті історії розвитку того чи іншого університету. Поміж них можна виділити роботи Е. Турчинського «Die Universität Czernowitz. Buchenland 150 Jahre Deutschtum in der Bukowina» [342], І. Кобилянського «Чернівецький університет[117], Р. Вагнер «Alma Mater Francisco Josephina: die deutschsprachige Nationalitäten-Universität in Czernowitz» [345], І. Шаровольського «Західноєвропейські мови в

Київському університеті за 100 років його існування» [299], Р. Еймонтова «Російські університети на межі двох епох. Від Росії кріпацької до Росії капіталістичної» [307] та ін.

У працях Р. Еймонтової і Г. Щетиніної досліджується історія університетської освіти в Російській імперії в XIX – на початку XX століття. В них представлено історію університетської освіти, розглянуто діяльність Міністерства просвіти і уряду в галузі вищої освіти, проаналізовано статути університетів 1863 і 1864 років тощо. Г. Щетиніна також дослідила вплив статуту 1884 року на діяльність історико-філологічних факультетів російських університетів. Її праця присвячена дослідженню російських університетів і університетської освіти на стику епох. У ній представлено історію університетської освіти, розглянуто діяльність Міністерства просвіти і уряду в галузі вищої освіти в XIX – на початку XX століття, проаналізовано статути університетів 1863 і 1864 років [306; 308].

Г. Щетиніна у своїй роботі «Університети Росії і статут 1884 року» (1976 р.) висвітлила питання трансформації університетського життя в 1870–1880 роках, проаналізувала ставлення студентів і професорсько-викладацького складу до діяльності уряду в системі освіти, розглянула вплив статуту 1884 року на функціонування історико-філологічних факультетів [306].

Р. Еймонтова вивчала роль та вплив статуту 1863 року в системі освіти Російської імперії [307].

Ф. Ратнер проаналізувала викладання іноземних мов в Російській імперії на матеріалах Казанського університету, охоплюючи період з 1804 по 1917 роки [256].

На сучасному етапі розвитку суспільства українські та зарубіжні дослідники почали активно займатися питаннями, що стосуються підготовки фахівців, зокрема філологів.

В окремих роботах досліджено та проаналізовано певні аспекти викладання іноземних мов як компонента підготовки студентів-філологів в

Україні (Н. Борисова, Н. Дороніна, А. Кришко, О. Місечко, А. Пучков, Ю. Шелест та ін.). Розвиток, форми та методи викладання української мови як невід'ємної ланки філологічної освіти, насамперед на західноукраїнських землях, прослідковується в роботах таких авторів, як-от: Г. Бідер, М. Лесюк, О. Семеног, М. Тітова та ін. Дослідження Н. Левицької присвячене історії гуманітарної освіти у Наддніпрянській Україні.

Деякі відомості про філософській факультет Чернівецького університету можна знайти в ювілейних виданнях: «Чернівецький університет. 1875–1995. Сторінки історії [297], «Чернівецький державний університет імені Юрія Федьковича. Імена славних учасників» [296].

Досить інформаційний шар джерельної бази становлять дисертаційні дослідження, дотичні до нашої проблематики

Зокрема, окремі аспекти щодо організаційно-методичних засад підготовки майбутніх філологів у вищих навчальних закладах України другої половини XIX – початку XX століття висвітлено у дисертаційних дослідженнях вітчизняних учених.

Так, Л. Вовк дослідила генезис пріоритетних тенденцій освіти дорослих в українській педагогічній спадщині, визначила найважливіші аспекти змісту освіти дорослих у другій половині XIX – на початку XX століття, схарактеризувала спрямованість освіти в тодішньому розумінні концепції неперервної освіти у світовій педагогічній практиці. Аналізуючи пріоритетні тенденції світи, вчена визначила, що у середині XIX – на початку XX століття освіта дорослих ще не сформувалась у систему, але сприяла нагромадженню досвіду, ініціативним пошукам змісту освіти, його національно-освітнього, народознавчого, регіонального аспектів [38, с. 2–4].

Н. Дем'яненко проаналізувала соціально-економічні, суспільно-політичні та організаційно-педагогічні передумови і головні тенденції становлення та розвитку загальнопедагогічної підготовки вчителя періоду XIX – першої чверті XX століття; обґрунтувала етапи становлення та розвитку такої підготовки та визначила її тенденції, особливості й

закономірності в діяльності російських імператорських університетів, університетських педагогічних інститутів, у системі педагогічних курсів при університетах і у вищих навчальних закладах, що функціонували автономно [59, с. 3–5].

Р. Помірко досліджує викладання романської філології на філософському факультеті з початку зародження окремої кафедри романської філології у 1897 році. Науковець простежує історію розвитку кафедри, висвітлюючи історичні персоналії завідувачів кафедри романської філології та їх вплив на викладання романських мов на філософському факультеті [216, с. 3–11].

Серед зарубіжних досліджень виділяємо нариси А. Авруса «Історія російських університетів» (2001), де схарактеризовано університетську освіту Росії з її витоків до сучасності. У розділі, який присвячено університетам Російської імперії другої половини XIX століття, А. Аврус аналізує вплив статутів на університетську освіту [2].

О. Семеног у монографії «Професійна підготовка майбутніх вчителів української мови і літератури» (2005) виклала теоретико-методологічні та методичні засади підготовки майбутнього вчителя української мови та літератури. У розділі 2 дослідниця приділила увагу становленню системи підготовки майбутніх учителів-словесників у національному та світовому контексті. Аналізуючи особливості підготовки учителів-словесників в кінці XIX – на початку 30-х років XX століття, О. Семеног зробила огляд основних історичних аспектів підготовки вчителів-словесників, зазначила вимоги до вчителів у зазначений період, визначила роль української мови та літератури серед навчальних дисциплін того часу [258].

Статті, що мають безпосереднє відношення до підготовки філологів в Чернівецькому університеті, написані, наприклад, Г. Жерновеєм. Його публікації «Класична філологія в Чернівецькому університеті: сторінки історії в іменах (1875–1940)» [67] і «Румунська філологія в Чернівецькому університеті – історія становлення та сучасний стан» [68] містять інформацію

про викладання класичної філології та румунської мови в університеті. У першій статті автор розглянув викладання класичної філології в 1875–1940 роках і проаналізував діяльність завідувачів кафедрою класичних мов (Алоїз Гольдбахер, Раду Сбіері і Дмитро Мармелюк), які внесли важливий внесок в розвиток класичної філології в Чернівецькому університеті. У другій статті він схарактеризував становлення румунської філології в університеті в 1875–2010 роках, а також визначив історичні етапи вивчення та наукового дослідження румунської мови і літератури в цьому закладі.

І. Журжа дослідила дисципліни слов'янської філології, які є невід'ємною частиною філологічної освіти. Вона обґрунтувала періодизацію розвитку слов'янознавства в університеті, детально схарактеризувала виділені етапи. Авторка здійснила огляд викладання славістичних курсів, проаналізувала зміни в їх переліку та змісті. Значну увагу І. Журжа приділила дослідженню персоналій учених-славістів, постаті яких не дістали ґрунтовного вивчення в науковій літературі, а також впливу політичних та ідеологічних чинників на формування та еволюцію слов'янознавства в Університеті Св. Володимира [69].

О. Барибіна дослідила досвід формування у студентів навчально-інтелектуальних умінь у педагогічній практиці вищої школи наприкінці XIX – на початку XX століття. Вчена зазначила, що в досліджуваний період формування навчально-інтелектуальних умінь у студентів відбувалось у процесі навчально-пізнавальної та науково-дослідницької діяльності. Проаналізувавши діяльність трьох університетів (Харківський імператорський університет, Київський імператорський університет Св. Володимира, Новоросійський імператорський університет, О. Барибіна відмітила, що в них широко використовувались різні організаційні форми навчання (лекції, консультації, практичні заняття, екскурсії, співбесіди), які надають значні можливості для формування навчально-інтелектуальних умінь студентів. Автором виявлено, що формування навчально-інтелектуальних умінь у студентів закладів вищої освіти відбувалось завдяки

врахуванню специфіки навчальних дисциплін, що дозволяло, наприклад, при вивченні студентами предметів історико-філологічного спрямування набувати вмінь співвідносити та порівнювати історичні факти, аналізувати суспільно-політичні й економічні процеси, робити послідовні логічні висновки, прогнозувати [9].

С. Черняк вивчав організаційно-педагогічні засади діяльності Київського імператорського університету Св. Володимира. Він визначив етапи становлення та розвитку діяльності університету, класифікував та обґрунтував організаційно-педагогічні засади діяльності цього закладу, виділив чотири групи тенденцій розвитку організаційно-педагогічних засад: 1) тенденції організації управління; 2) тенденції організації структури університету; 3) тенденції організації освітньої та наукової діяльності; 4) тенденції, що відображають політику проведення вступних кампаній [298].

О. Місечко виявила основні напрями поетапного розвитку системи професійної підготовки вчителя іноземної мови у педагогічних навчальних закладах України (1900–1964 рр.), а саме: виокремлення неофілологічної освіти (що стосується нових мов) з контексту класичної філології, початок розробки її базового змісту у річищі академічної освітньої традиції, формування нефілологічної освіти як самостійного наукового циклу, який є відокремленим від історичних наук у структурі вищої педагогічної освіти, пошуки нових форм і змісту підготовки вчителя іноземних мов з урахуванням нової практичної спрямованості освітньої парадигми, створення першої в історії освіти вітчизняної професійної школи структурованої багатокомпонентної мережі закладів іншомовної лінгвістичної освіти, формування системних ознак професійно-педагогічної іншомовної підготовки завдяки її зміцненню в організаційному, змістовому й процесуальному планах. Відповідно до цих напрямів дослідниця визначила головні тенденції й суперечності, які відображають тактичні прийоми реалізації обраної стратегії й відношення між протилежними явищами [142].

Колективна монографія «Історична культура імператорської Росії. Формування уявлення про минуле» (2012) [86] містить інформацію щодо становлення історичної науки, викладання історичних дисциплін, розвитку історичної наукової думки. Деякі відомості становлять інтерес для нашого дослідження, оскільки викладання історичних дисциплін відбувалося на історико-філологічних факультетах і мало безпосередній зв'язок з підготовкою майбутніх філологів.

Е. Гетьманська у своїх роботах розглядає літературу як навчальну дисципліну середньої і вищої школи та аналізує її методичні проблеми в XIX столітті, приділяючи увагу викладанню літератури в гімназіях, беручі до уваги вищу школу, лише у річищі спадкоємності літературної освіти [45].

У монографії «Вища педагогічна освіта і наука України: історія, сьогодення та перспективи розвитку. Львівська область» (2012) автори приділяють увагу підготовці педагогічних кадрів в історичному вимірі та на сучасному етапі; розглядають витоки педагогічної освіти на Львівщині та фахову підготовку вчителя на Львівщині [23].

Н. Левицька у монографії «Вища гуманітарна освіта Наддніпрянської України (друга половина XIX – початок XX століття)» (2012) робить системний аналіз ґенези, етапів розвитку та специфіки вищої гуманітарної освіти Наддніпрянської України у другій половині XIX – на початку XX століття, а також висвітлює історичний процес формування вищої освіти як окремої ланки освітнього простору, головні тенденції його розвитку на тлі історичних подій, визначає їх особливості у вищих навчальних закладах України, зазначає роль гуманітарної освіти як окремого фактору впливу на суспільно-політичне і національно-духовне життя українського суспільства [135]. Проте, незважаючи на той факт, що дослідження Н. Левицької є досить повним і ґрунтовним, воно обмежується територіально тільки Наддніпрянської Україною, що не дає змоги цілісно оцінити форми і методи підготовки майбутніх філологів на всій території сучасної України. Крім того, вчена розглядає всю гуманітарну освіту в цілому, не виділяючи

філологічну освіту в окрему галузь, що не сприяє глибокому аналізу цього питання.

В. Бенера обґрунтувала розвиток самостійної роботи студентів у другій половині XIX – на початку XX століття, визначила особливості і тенденції в самостійній роботі студентів. Територіально її дослідження охоплює всю територію сучасної України, адже науковець аналізує самостійну роботу студентів в Львівському, Чернівецькому університетах, Київському імператорському університеті Св. Володимира, Новоросійському, Харківському імператорському університетах, тобто в усіх існуючих університетах досліджуваної доби. Однак, В. Бенера не виділяє самостійну роботу як складову підготовки майбутніх філологів, а описує цілісну картину і роль самостійної роботи на всіх факультетах вищезгаданих університетів [10].

Отримати окремі відомості щодо підготовки майбутніх філологів в університетах України досліджуваного періоду можна також при ознайомленні з історико-педагогічними роботами та ювілейними виданнями про діяльність та функціонування цих закладів, які вийшли друком після здобуття нашою країною незалежності.

Так, серед робіт, які стосуються підготовки філологів в Львівському університеті в 1850–1917 роках, можна виокремити «Вісник Львівського університету» №49. Це видання присвячене 350-річчю цього закладу освіти [37] і містить низку статей, що висвітлюють підготовку філологів (В. Сулим «Іноземні мови в Львівському університеті», А. Паславська «Асоціація українських германістів у Львові», Б. Максимчук, Н. Петращук, В. Сулим «До історії львівської германістики: особистості і традиції», Р. Помірко «Романське мовознавство в Львівському університеті»), а також публікації львівських учених, здійснені в рамках проекту «Encyclopedia. Львівський національний університет імені Івана Франка». Однак усі ці роботи лише дотично стосуються нашої проблематики [319].

В. Качмар і Р. Тарнавський описують структуру філософського факультету та кафедр, професорсько-викладацький склад та навчальний процес на філософському факультеті Львівського університету в 1784–1871 роках; окреслюють навчальний план студентів цього факультету; хронологічно подають відомості про деканів [114].

Ю. Шелест розглянула змістові та організаційні засади навчання іноземних мов в університетах на території України, яка входила до складу Російської та Австро-Угорської імперій у XIX – на початку XX століття, з'ясувала сутність базових понять дослідження – «університет», «іноземна мова», «класичні мови», «нові мови» та ін. Також дослідниця здійснила аналіз змісту, форм та методів навчання іноземних мов і специфіку кадрового забезпечення викладання іноземних мов в університетах України досліджуваного періоду [300]. Однак Ю. Шелест не розглядає викладання іноземних мов в Чернівецькому університеті, що був заснований у 1875 році та знаходився на сучасній території України .

Н. Дороніна комплексно вивчила становлення та розвиток філологічних дисциплін в Імператорському університеті Св. Володимира у 1834−1919 роках. Вона розкрила впровадження класичної, слов'янської та романо-германської філології, розглянула роботу професорсько-викладацького складу університету, дослідила питання спеціалізації філологічних дисциплін та впровадження предметної системи в цьому закладі освіти. Н. Дороніна розширила наявні відомості про професорсько-викладацький склад мовознавчих кафедр та з нових позицій розкрила історичні умови створення кафедри порівняльної граматики індоєвропейських мов та відділення романо-германської філології на історико-філологічному факультеті університету Св. Володимира. Її дослідження надає чіткі уявлення про підготовку філологів в одному з провідних університетів України, але дослідниця вивчає становлення та розвиток філологічних дисциплін, більшою мірою, в ракурсі історичних подій, ніж в розрізі педагогіки [64].

Л. Новаківська схарактеризувала теоретико-методичні засади викладання словесності у вітчизняних навчальних закладах XIX – початку XX століття. Дослідниця проаналізувала зміст, форми та методи навчання словесності, теоретико-методичні аспекти викладання словесності в середніх і вищих навчальних закладах, а також науково-методичне забезпечення викладання словесності в досліджуваний період. Вона розглядає словесність як частину філологічної освіти, але тільки в тих вишах, які в той час знаходилися на території України в складі Російської імперії [145].

В. Кузьменко та Г. Чух дослідили особливості розвитку системи післядипломної освіти вчителів іноземних мов на Півдні України в 1959-1984 роках, визначили основні тенденції та чинники підготовки вчителів іноземних мов в системі післядипломної освіти та історичний досвід, який може бути використаний в сучасному освітньому просторі [127; 128].

Шоста група джерельної бази нашого дослідження представлена архівними джерелами.

Зокрема, це документи і матеріали другої половини XIX – початку XX століття (звіти про заняття зі студентами та наукову роботу професорів університетів за певні академічні роки, курси лекцій з різних предметів гуманітарного циклу, документи щодо організації закордонних відряджень, інструкції стипендіатам про організацію навчання, звіти про діяльність наукових товариств тощо), які містяться у Центральному державному історичному архіві України (ф. 707); Центральному державному історичному архіві у м. Львові (ф. 319); Державному архіві Львівської області (ф. 26); Державному архіві м. Києва (ф. 16); Державному архіві Одеської області (ф. 44, 45); Державному архіві Харківської області (ф. 667). Розглянемо їх більш детально.

У Центральному державному історичному архіві України (далі – ЦДІАК України) найбільший інтерес для нашого наукового пошуку становить фонд 707 «Управління Київського учбового округу». У цьому

фонді зберігаються різні циркуляри та офіційне листування Міністерства народної просвіти з Київським навчальним округом, документи про реорганізацію факультету Київського імператорського університету Св. Володимира, протоколи засідання ради про конкурс на посади викладачів, справи, в яких містяться біографічні дані та згадки про науково-методичну роботу викладачів, розклади тощо, наприклад: «Справа канцелярії п. попечителя Київської учбового округа за піклуванням Ради Університету Св. Володимира щодо оголошення на кафедрі англійської мови конкурсу та визначення вчителя Фреймана (13 серпня 1842 – 1 жовтня 1843 рр.)» [57], «Про результати конкурсів, які оголошені Університетом Св. Володимира щодо заміщення вакантної посади лекторів англійської та італійської мови» [153], «Переписка Міністерства з Київським університетом, 1908 р.» [206], «Розклад лекцій історико-філологічного факультету Імператорського університету Св. Володимира в осінньому півріччі 1912 р.» [255], «Огляд викладання в університеті Св. Володимира в 1912–1913 н. р.» [164], «Звіт про практичні заняття з історії зі студентами університету Св. Володимира історико-філологічного факультету екстраординарного професора А. Ставровського, 1859 р.» [197], «Щодо питання відкриття при історико-філологічних факультетах університетів понад основних трьох або чотирьох відділень ще інші відділення для вивчення спеціальностей» [213], «Щодо розкладу кінцевих та семестрових іспитів в університеті Св. Володимира» [152], «Про розподіл історико-філологічного факультету університету Св. Володимира на два розряди: історичних та філологічних наук» [150], «Про розподіл історико-філологічного факультету університету Св. Володимира на три відділення» [151], «Циркуляри Міністерства народної просвіти від 29 квітня 1872 року щодо обов’язкового відвідування студентами університетів лекцій викладачів» [295], «Щодо складання університетом Св. Володимира міркування про розподіл кафедр в університеті на більш важливі та менше значущі для подання в Міністерство народної просвіти, 1869» [154] тощо.

У Державному архіві м. Києва в фонді 16 «Київський університет Св. Володимира» знаходимо найбільшу кількість документів Ради і правління, які стосуються організаційно-методичних засад навчального процесу. Насамперед, це програми курсів лекцій, формулярні та послужні списки, рапорти викладачів, адресовані декану факультету про заплановані курси на навчальний рік, доповідні записки про перебіг подій на історико-філологічному факультеті, протоколи засідань деканату за різні роки, копія інструкції про порядок нагляду за викладанням в університеті, інформація про затвердження навчально-методичної літератури радою історико-філологічного факультету, а саме: «Протоколи засідань деканату історико-філологічного факультету університету Св. Володимира та матеріали до них, 1869 р.» [240], «Протоколи засідань деканату історико-філологічного факультету університету Св. Володимира та матеріали до них, 1906 р.» [242], «Протоколи засідань деканату історико-філологічного факультету університету Св. Володимира та матеріали до них (6 квітня – 29 вересня 1912 р.» [241], «Протоколи засідань деканату історико-філологічного факультету університету Св. Володимира та матеріали до них, 1915 р.» [247], «Звіт про стан історико-філологічного факультету Імператорського університету Св. Володимира за 1904 р.» [201], «Щодо питання розподілу історико-філологічного факультету на відділення» [212], «Щодо конкурсу на заміщення посади лектора англійської мови в університеті Св. Володимира і про призначення на посаду пана Сміта» [148], «Звіт академіка Латишева щодо діяльності історико-філологічної екзаменаційної комісії при університеті» [196], «Щодо заснування при історико-філологічному факультеті університету романо-германського відділення» [157], «Про програми викладання на перше півріччя 1854–1855 навчального року» [149], «Теми обов’язкових творів на друге півріччя 1854–1855 навчального року» [276], «Звіт про викладання за перше півріччя 1854–1855 навчального року» [198], «Копія інструкції про порядок надзору за викладанням в університеті від 23 вересня 1851 р.» [118], «Програма викладання на історико-

філологічному, фізико-математичному, юридичному та медичному факультетах університету на друге півріччя 1852–1853 навчального року» [234], «Програми викладання на друге півріччя 1851–1852 навчального року» [236], «Доповідна записка професорів Модестова, Гогоцького і доцентів Фортинського, Терновського та Міщенко щодо необхідності реформи викладання на факультеті, 1874 р.» [61], «Звіти про практичні заняття студентів факультету в 1915 р.» [200], «Послужні списки викладачів та службовців університету» [218-230], «Справа про відмову факультету використовувати підручник з граматики французької мови Ноеля і Шапсаля в перекладі Новицького для викладання в університеті французької мови» [58], «Програми з латинської, англійської, французької мов і грецької словесності та математики на 1862–1863 навчальний рік» [235], «Навчальні плани історико-філологічного факультету, 1902 р.» [286].

Особливу увагу в контексті вивчення організаційно-методичних засад підготовки майбутніх філологів в 1850–1917 роках привертають огляди викладання в Київському імператорському університеті Св. Володимира, які були регулярними и з’являлися в кінці кожного року. Поміж іншого в них міститься інформація стосовно циклів дисциплін, кількості годин, викладачів тощо. Програми викладання за півріччями надають можливість проаналізувати навантаження студентів, розклад, а також ознайомитися з переліком обов’язкових та факультативних предметів, навчальним матеріалом, методичним забезпеченням тощо.

У Державному архіві Харківської області є фонд 667 «Харківський університет»: опис 285 (1852–1916 рр.), опис 286 (1805–1917 рр.), опис 289 (1885–1887 рр.).

Фонд 667 містить наступні матеріали: «Історико-статистичний опис Харкова і Харківської губернії» (1859) [84], «Заяви студентів історико-філологічного факультету всіх семестрів, які звільнені від оплати на перше півріччя академічного року» (1885) [78], а також протоколи засідань комітету редакторів ювілейних видань університету» (1903), доповіді ректора

Харківського університету на засіданні Ради професорів, атестати про закінчення Харківського університету» (1811, 1813–1834, 1840, 1912–1916), фінансові документи університету» (1918). Тобто ці описи охоплюють лише загальні відомості про діяльність університету і не містять справ, які стосуються підготовки майбутніх філологів [250].

У Державному архіві Одеської області зберігаються матеріали, які стосуються історії та діяльності Новоросійського імператорського університету (фонди 42 та 45).

Фонд 42 «Канцелярія попечителя Одеського учбового округа» містить загальні матеріали щодо діяльності закладів освіти Одеського навчального округу: циркуляри Міністерства народної просвіти, накази та розпорядження попечителя, протоколи засідань ради попечителя та його листування про перебіг навчального процесу, навчальні програми, програми екзаменів та зарахування тощо.

Фонд 45 містить 24 описи, які охоплюють період з дати заснування університету (1865 р.) до 1919 року. Описи 7-10 присвячені правлінню університету та охоплюють різноманітні питання, пов’язані з господарською, навчальною та організаційною діяльністю закладу. Деякі описи містять інформацію, яка безпосередньо стосується організаційно-методичних засад підготовки філологів у 1850-1917 роках. Так, в описі 11 наявні документи «Про розподіл фізико-математичного історико-філологічного і юридичного факультетів на відділення і про відкриття технічно-агрономічного розряду» (1865 р.), «Про викладання наук в університеті» (1865 р.); в описі 18 – «Огляд викладання та розподілу лекцій» (1903 р.); в описі 19 – «Розподіл лекцій на історико-філологічному факультеті» (1911 р.), «Про підготовку викладачів для університетів та інститутів» (1912 р.), «Звіт про стан і діяльність історико-філологічного, юридичного, фізико-математичного факультетів» (1913 р.). Також в описах міститься інформація про студентські роботи, протоколи засідань ради університетів та клопотання факультетів з різних питань: «Журнали засідань Ради» [74], «Пропозиція МНП про прийняття мір щодо

заміщення вакантних посад» [215], «Про зміни в навчальних планах, 1895» [155], «Проект головних засад університетського уставу, схвалений Радою Імператорського Новоросійського університету, 1905 р.» [237].

У Державному обласному архіві Львівської області наявні відомості щодо діяльності Львівського університету та його факультетів (фонд 26 «Університет ім. Яна Казимира у Львові»).

Інформативними є справи, які охоплюють хронологічні межі нашого дослідження та зберігаються в описі 22 «Університет ім. Франца I у Львові», що охоплює 1817–1918 роки. Цей опис складається з документів консисторії (сенату), відомостей про філософський, юридичний, теологічний, медичний факультети, а саме: циркуляри та розпорядження міністерств віросповідань і освіти Австрії і Польщі; протоколи засідань консисторії і сенату, рад професорів факультетів; навчальні програми і плани університету, програми факультетів, розклади екзаменів на факультетах університету; хроніки Львівського університету за різні періоди його існування; звіти про діяльність університету, ректорату і факультетів тощо.

Опис 7 «Філософський факультет, гуманітарний факультет» містить відомості за 1784–1924 роки. Особливий інтерес представляють проект закону про організацію вищих навчальних закладів (1849), правила навчання в університеті та тимчасовий дисциплінарний статут (1849), навчальні програми студії і факультету (1867–1907): «Звіт про роботу семінарів, їх статути, інші матеріали про викладання італійської мови, виготовлення інтегратора та іншим навчальним питанням» [79], «Закон про вищі навчальні заклади, статут Університету ім. Яна Казимира та регламент прийому студентів на навчання в Університет» [76], «Устав університету ім. Яна Казиміра у Львові» [284], «Проект уставу університету ім. Яна Казимира у Львові» [238].

У Державному архіві Чернівецької області є відомості про Чернівецький університет, які зберігаються у фонді 216 «Чернівецький університет» та охоплюють період з дня заснування університету (1875 р.) до 1940 року. У фонді 7 описів з документами, які укладені переважно

німецькою та румунською мовами. Однак у цьому фонді наявна переважно загальна інформація, яка стосується діяльності університету в цілому. Інформації щодо організаційно-методичних засад підготовки майбутніх філологів на філософському факультеті Чернівецького університету бракує.

Описи фонду 3 «Буковинська крайова управа» містять розпорядження університету та міністерства щодо урочистого відкриття закладу, документи про професорсько-викладацький склад, створення екзаменаційних комісій, відомості щодо заробітної плати, присвоєння вчених звань, допуск до захисту, відрядження, розклади публічних лекцій тощо.

Понад 70000 документів налічує Відділ рідкісних книг та рукописів Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича. Особливо цікавими є історична колекція «Буковінензія», бібліотека Габсбургів, особисті бібліотеки вчених Констянтина Томащука, Євгена Козака, Василя Сімовича [24].

Сьома група джерельної бази нашого дослідження – інтернет-джерела. Вони становлять досить великий інформаційний пласт для наукового пошуку.

Одним з джерел цифрової інформації є електронний архів *eScriptorium* Центральної наукової бібліотеки Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Цей архів містить повні електронні версії (або окремі фрагменти) рідкісних видань, зокрема: документи з історії розвитку та діяльності Харківського імператорського університету.

Архів складається з наступних розділів та колекцій: рукописні видання, видання кириличного друку, видання гражданського друку, українські видання, рідкісні та цінні видання, періодичні видання XIX століття, періодичні видання XX століття, історія університетів, «перша столиця», Харків очима сучасників, Харківські періодичні видання.

Найбільш цікавими та інформативними ресурсами для нашого дослідження є документи, видання, рукописи, які безпосередньо стосуються підготовки майбутніх філологів в Харківському імператорському університеті в

1850–1917 роках. Цей шар документів містить: протоколи засідань ради Харківського імператорського університету, розподіл лекцій та практичних занять у цьому закладі, огляди викладання в ньому, довідкові та ювілейні видання, розклади занять, підручники та енциклопедії, промови ректорів та деканів, листування з Міністерством просвіти, правила для студентів університету, звіти про його діяльність тощо.

Серед інших інтернет-джерел Електронна бібліотека рідкісних видань Одеського національного університету імені І. І. Мечникова. Цей ресурс містить наступні фонди: іменні колекції, картографічні матеріали, періодичні видання, рідкісні та цінні видання XIX–XX століття, стародруки, Шевченкіана. Одним із найінформативніших для нашого дослідження джерелом є «Записки Імператорського Новоросійського університету», в якому зберігаються відомості щодо діяльності університету та його підрозділів, звіти про роботу закладу, протоколи засідань ради університету, а також статті та дослідження викладачів і студентів, рецензії на твори та випускні роботи.

Для доступу до інтернет-джерел, які висвітлюють розвиток та діяльність Львівського університету та його філософського факультету, можна звернутися до Ягелонської електронної бібліотеки (Jagiellońska Biblioteka Cyfrowa), неприбуткової бібліотеки «Інтернет-архів» (Internet Archive), Великопольской електронної бібліотеки (Digital Library of Wielkopolska), Федерації електронних бібліотек (Federacja Bibliotek Cyfrowych), які у вільному доступі містять рідкісні оцифровані історичні документи, статті, видання польською та німецькою мовами. Поміж них: «Перелік лекцій в Університеті ім. К. Ф. Франциска у Львові» («Wykaz wykładów odbywać się mających w C.K.Uniwersytecie imienia cesarza Franciszka we Lwowie»), «Журнал законів і національних правил для Королівства Галичина і Лодомерії разом з Великим князівством Краківським» («Dziennik Ustaw i Rozporządzeń Krajowych dla Królestwa Galicyi i Lodomeryi wraz z Wielkiem Księstwem Krakowskiem»), «Історія Львівського університету» («Historya Universitetu lwowskiego»),

«Склад університету та перелік лекцій у Львівському університеті імені Яна Казимира» («Skład Uniwersytetu i spis wykładów Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie»), «Збірник статутів університетів» («Zbiór ustaw uniwersyteckich»), «Постанова Міністерства релігій і просвітництва від 1 жовтня 1850 року» («Rozporządzenia Ministerstwa Wyznań i Oświecenia z 1 października 1850 roku»), «Академічні органи при К.К. Львівський університет: порядок проведення лекцій» («Akademische Behörden an der K.K. Universität zu Lemberg: sammt der Ordnung der Vorlesungen an derselben») тощо.

Проведений аналіз джерельної бази дає підстави для висновку, що найбільша кількість робіт, присвячених становленню та розвитку філологічної освіти, її організаційним та методичним особливостям, підготовці майбутніх філологів припадає на етап незалежності України. Саме в цей період оприлюднено значну кількість історико-педагогічних праць, дисертаційних робіт, монографій, статей тощо, які прямо або опосередковано пов'язані з темою нашого дослідження. Історіографія дослідження дає змогу стверджувати, що, висвітлюючи процес розвитку філологічної освіти, науковці приділяли увагу тільки окремим аспектам та складовим досліджуваної проблематики. Огляд зазначених вище джерел свідчить про брак цілісного дослідження, яке б повністю розкривало організаційно-методичні засади підготовки майбутніх філологів у вищих навчальних закладах України в 1850–1917 роках.

1.2. Дефінітивний аналіз ключових понять

Для визначення організаційно-методичних засад підготовки майбутніх філологів передусім проаналізуємо основні дефініції, які стосуються нашого дослідження.

У процесі визначення сутності дефініцій категоріально-понятійного апарату організаційно-методичних засад підготовки майбутніх філологів у вищих навчальних закладах України проаналізовано різні підходи до

трактування ключових понять в історико-педагогічній літературі. Для досягнення поставленої мети на цьому етапі наукового пошуку використано теоретичні методи дослідження: вивчення та аналіз психолого-педагогічної, історико-педагогічної літератури та дисертацій з питань підготовки філологів у вищих навчальних закладах України; систематизація теоретичних даних; аналіз понять «філологія», «філологічна освіта», «професійна підготовка», «професійна підготовка майбутніх філологів», «організаційно-методичні засади», «організаційно-методичні засади підготовки майбутніх філологів».

З'ясовано, що в сучасному розумінні філологія – це сукупність наук, таких як лінгвістика та літературознавство, що вивчають духовну культуру народу, втілену в мові та літературній творчості [51, с. 300].

У «Словнику української мови» [264], «Словнику іншомовних термінів» [263] та «Академічному тлумачному словнику» [3] філологію трактують як сукупність наук, що вивчають мову й літературу якогось народу. Філологічний простір розуміють як сукупність гуманітарних дисциплін – лінгвістичних, літературознавчих, історичних та інших, що вивчають історію і сутність духовної культури людства через мовний і стилістичний аналіз писемних текстів.

В «Енциклопедії освіти» за редакцією В. Кременя зазначено, що філологія первісно означала «любов до слова». «У науковий обіг термін «філологія» введено засновником німецької класичної філології І. Вольфом у ІІ половині XVIII століття. Він трактував цей термін як «сукупність відомостей і повідомлень, які знайомлять з діяннями і долями, політикою, наукою і домашнім становищем греків і римлян, їх культурою, мовами, мистецтвом і науками, звичаями, релігіями, національним характером, образом думок». Класична філологія вивчала давні мови та літератури. У XIX столітті сформувалася нова філософія філологічних наук, яка значно розширила їх предмет і, зорієнтувавши на національні мови та літератури, започаткувала національні філології. Філологія вбирає в себе весь обсяг і

глибину людського життя, через знання чужих мов і літератур допомагає зрозуміти інші народи й культури, збагнути сенс буття. Основним матеріалом дослідження у філології є фіксовані і живі тексти, що акумулюють у собі досвід народів у просторі й часі» [66, с. 958–959].

В англомовних словникових джерелах («Encyclopedia Britannica» [318], «Ancient History Encyclopedia» [315] філологія у своєму первинному значенні також трактується як «любов до слова», але пізніше набуває визначення вивчення мови в літературних джерелах та розуміється як сукупність вивчення літератури, історії і лінгвістики; вивчення історії мови, включаючи історичне дослідження літературних текстів.

Дж. Пейл у своїй праці «Philology», яка вперше надрукована в 1877 році, відповідаючи на запитання, що являє собою філологія, констатує, що це наука, яка вчить нас, що таке мова. Він зазначив, що філолог має справу зі словами, які є складовою мови, але не для того, щоб вивчити їх значення, а щоб дослідити їх історію. Це допомагає проаналізувати розвиток мови [328, с. 5].

Дж. Тернер в своїй книзі «Philology: The Forgotten Origins of the Modern Humanities» трактує філологію як багатогранне вивчення текстів, мов та мовного явища взагалі. Він також зазначає, що на сучасному етапі в англомовному світі для філології «настали важкі часи»: багато американців, які мають навіть не шкільну освіту, не розуміють це слово. А ті, хто вважає, що знає це слово, як правило, відносять цей термін до античних грецьких або латинських текстів, тобто асоціюють поняття з класичною філологію

Науковці здавна намагалися дати визначення поняття «філологія» [343, с. 12]. Так, професор Рішельєвського ліцею К. Зеленецький написав книгу «Введення в загальну філологію» (1853 р.). Ця праця, в деякому сенсі унікальна, оскільки не має аналогів ні за широтою дослідження історико-філологічних наук, ні за кількістю згаданих літературних джерел філологічного знання. Крім того, очевидна спроба автора на тлі існуючої критики риторики як словесної науки створити «науку про Слово» [5; 80].

К. Зеленецький зазначав, що філологія охоплює не тільки слово та текст, але й усі мовознавчі та лінгвістичні аспекти, а саме лексикологію, граматику, синтаксис та риторику [4, с. 7–8].

Аналізуючи природу поняття «філологія», В. Аннушкін зазначив, що при визначенні цього поняття необхідно враховувати декілька компонентів, які найкращим чином відображають його сутність. Дослідник пише, що філологія – це вчення про правила й закономірності створення, передачі, зберігання, відтворення та функціонування словесних творів, а також наука про культурний прогрес людства, яка виражається у засобах, принципах та правилах створення текстів (мовлення, словесних творів). Він трактує філологію й як науку про класифікацію всіх словесних творів тієї чи іншої національно-мовленнєвої культури [4, с. 8–9].

За визначенням С. Аверінцева, філологія – це спільнота гуманітарних дисциплін – лінгвістичної, літературознавчої, історичної та ін., які з’ясовують сутність та вивчають духовну культуру людства за допомогою мовного аналізу письмових текстів [1].

На думку Ю. Степанова, філологія характеризується сукупністю наукових дисциплін та їх взаємодією – як загальних: мовознавство, літературознавство, історія, семіотика, культурологія, так і допоміжних: палеографія, текстологія, лінгвістична теорія тексту, теорія дискурсу, поетика, риторика тощо. Дослідник називає філологію галуззю гуманітарного знання, що має своїм безпосереднім об'єктом головне втілення людського слова і духу – текст [270, с. 593].

В. Гудков порівняв та проаналізував низку дефініцій щодо сутності філології у різних виданнях. Він пропонує визначати її як сукупність гуманітарних наук (дисциплін), які вивчають мову (мови) та втілену у мові (мовах) і виражену засобами мови (в різноманітних текстах) культуру людства (або окремих етносів) [52, с. 15].

Г. Жерновей у своєму дослідженні класичної філології приймає до уваги той факт, що термін «філологія» має певну лексикографічну та

термінологічну традицію у структурі вищих навчальних закладів України. Тому дослідник пропонує такі трактування семантичної структури цього терміна: 1) філологія – це сукупність суспільних наук, які вивчають мову, усну народну творчість і літературу народів; 2) наука, яка вивчає і займається виданням старовинних текстів; 3) одиниця вищого навчального закладу (факультет, кафедра), де вивчають мову, літературу й усну творчість народу [67, с. 251].

Визначення Г. Жерновея найбільш повно охоплюють усі галузі філології як науки, відображають усі аспекти розвитку філології, особливо в досліджуваний нами історичний період. Тому вслід за Г. Жерновеєм будемо дотримуватися цього трактування.

До того ж Г. Жерновей, Л. Щерба, В. Гудков визначають філологію не тільки як науку, але як галузь знань, сукупність гуманітарних дисциплін, що відображає сучасне поняття філології в якості філологічної освіти.

В. Аннушкін розрізняє поняття «філологія» «мовознавство», «літературознавство» і при цьому підкреслює, що філологія є древнішою за походженням. Виникнення філологія, на думку дослідника, пов’язане з появою писемності або писемної мови (текстів), тобто філологія виникла як наука про коментування текстів, але вона не обмежується тільки коментуванням або зануренням в культуру старожитностей. В. Аннушкін також пов’язує сучасне поняття «філологія» з існуючим поняттям «словесність». Дослідник зауважує, що саме словесність використовувалася для позначення філологічних дисциплін в університетах на території Російської імперії, до складу якої входила частина України у 1850-1917 роках. Проте, саме у XIX столітті науковці та дослідники того часу почали використовувати поняття «філологія» [6, с. 40].

Отже, аналіз трактувань ученими поняття «філологія» дозволяє представити їх у вигляді таблиці 1.1, складеної за хронологічним принципом.

Таблиця 1.1

Трактування вченими поняття «філологія»

Автор або джерело	Рік	Трактування поняття «філологія»
1	2	3
К. Зеленецький	1853	Охоплює не тільки слово та текст, але й усі мовознавчі та лінгвістичні аспекти, а саме: лексикологію, граматику, синтаксис та риторику
Дж. Пейл	1877	Наука, яка вчить нас, що таке мова; має справу зі словами, які є складовою мови, але не для того, щоб вивчити їх значення, а щоб дослідити їх історію. Це допомагає проаналізувати розвиток мови
С. Аверинцев	1977	Спільнота гуманітарних дисциплін – лінгвістичної, літературознавчої, історичної та ін., які з'ясовують сутність та вивчають духовну культуру людства за допомогою мовного аналізу письмових текстів
Ю. Степанов	1997	Характеризується сукупністю наукових дисциплін та їх взаємодією – як загальних: мовознавство, літературознавство, історія, семіотика, культурологія, так і допоміжних: палеографія, текстологія, лінгвістична теорія тексту, теорія дискурсу, поетика, риторика тощо; область гуманітарного знання, що має своїм безпосереднім об'єктом головне втілення людського слова і духу – текст
В. Гудков	2006	Сукупність гуманітарних наук (дисциплін), які вивчають мову (мови) та втілену у мові (мовах) і виражену засобами мови (в різноманітних текстах) культуру людства (або окремих етносів)
О. Григор'єва, М. Маєвський	2007	Сукупність наук, таких як лінгвістика та літературознавство, які вивчають духовну культуру народу, втілену у мові та літературній творчості
Енциклопедія освіти	2010	Вивчає обсяг і глибину людського життя, через знання чужих мов і літератур допомагає зрозуміти інші народи й культури, збагнути сенс буття

Продовж. табл. 1.1

1	2	3
Г. Жерновей	2011	Сукупність суспільних наук, які вивчають мову, усну народну творчість і літературу народів; наука, яка вивчає і займається виданням старовинних текстів; одиниця вищого навчального закладу (факультет, кафедра), де вивчають мову, літературу й усну творчість народу
Дж. Тернер	2014	Багатогранне вивчення текстів, мов та мовного явища в загалі
В. Аннушкін	2014	Вчення про правила й закономірності створення, передачі, зберігання, відтворення та функціонування словесних творів, а також наука про культурний прогрес людства, яка виражається у засобах, принципах та правилах створення текстів (мовлення, словесних творів); наука про класифікацію всіх словесних творів тієї чи іншої національно-мовленнєвої культури
Encyclopedia Britannica, Ancient History Encyclopedia	2018	Вивчення мови в літературних джерелах та як сукупність вивчення літератури, історії і лінгвістики; вивчення історії мови, включаючи історичне дослідження літературних текстів

Джерела: [1; 4; 5; 51; 52; 66; 270; 328; 343].

Щодо поняття «філологічна освіта», то воно також широко трактується в різних довідкових джерелах.

Так, в «Енциклопедії освіти» за редакцією В. Кременя філологічна освіта – це «система і результат філологічного навчання (вивчення мов і літератур) та наукової філологічної роботи у середній школі та вищих навчальних закладах, складова гуманітарної освіти. Метою філологічної освіти є форсування наукового філологічного світогляду та філологічної компетенції, що включає в себе систему обов’язкових лінгвістичних і літературознавчих знань, володіння мовами, знання історії і топології літературних текстів, уміння і навички лінгвістичного і літературознавчого аналізу творів, перекладу, філологічну ерудицію та інтуїцію, добре мовне

виховання (мовне чуття, мовний смак) та інтелігентну мовну поведінку» [6, с. 958].

Багато дослідників ототожнюють філологічну освіту з поняттям словесності.

Наприклад, В. Троїцький пов’язує філологічну освіту з вивченням словесності. Він називає філологічну освіту науково-методичною системою, метою якої є вивчення слова [280].

Л. Новаківська у своїй дисертаційні роботі «Теорія і практика викладання словесності у вітчизняних навчальних закладах (XIX – початок XX століття)» також зазначає, що хронологічні межі її дослідження та особливості розвитку змісту освіти зумовлюють таке поняття словесності, яке може бути ототожнене з філологією [145, с. 7–8].

Поняття «філологічна освіта» у відносно сучасному розумінні зустрічається в гімназичній освіті XIX століття. Основу філологічної освіти складала методика філологічного читання Ф. Буслаєва, яка була пов’язана з граматикою, вивченням древніх та західноєвропейських мов. За цією методикою навчання будується на основі методу індукції (від часткового до загального): навчання теорії словесності досягається за допомогою вивчення класичних творів на основі самостійного читання і філологічного аналізу, в процесі яких ті, хто навчається, набувають теоретичні знання та закріплюють їх потім при виконанні письмових вправ (переклади, перекладання, виклади, реферати, твори) [278, с. 45].

Сучасне ж розуміння терміну «філологічна освіта» базується на уявленні про мову як основу будь-якої комунікації й культури в цілому [47, с. 184].

У «Великій радянській енциклопедії» поняття «філологічна освіта» визначено як систему підготовки спеціалістів з мов та літератур – лінгвістів, літературознавців, вчителів, перекладачів [19].

На думку О. Григор’євої та М. Мавського філологічна освіта пов’язана, насамперед, з вивченням мов та літератур як специфічних людських

феноменів, як явища культури, але й з опануванням засобами, нормами мовної, літературознавчої та мовленнєвої діяльності. Основою філологічної освіти є докладне ознайомлення з історією та сучасним станом мов та літератур, що вивчаються, з теоретичними та практичними проблемами мовознавства (лінгвістики) та літературознавства, з принципами будови, розуміння та використання текстів. Провідна роль у філологічній освіти належить історичному підходу до мови та літератури, який дає змогу побачити цінність усіх досягнень мовної та художньої культури минулого й сьогодення та розвивати історичне мислення особистості. Базисом філологічної освіти повинні бути фундаментальні лінгвістичні та літературознавчі дисципліни, які призначені для спеціальної, професійної, а також прикладної підготовки, яка дозволяє готувати майбутніх фахівців-філологів [51].

На думку В. Сидоренко, філологічна освіта – це багатовимірна система, між складовими якої, мовою і літературою, народознавством і словесністю, краєзнавством і мистецтвом, існує тісний нерозривний взаємозв'язок [260, с. 16].

В англомовних та багатьох європейських країнах термінна сполука «філологічна освіта» в загальноприйнятому сенсі не зустрічається ані в словникових джерелах, ані в університетських програмах. Але є такі термінні сполуки, як-от: «гуманітарна освіта», «мовна освіта», «літературна освіта», «філологія», «класична філологія». Ці сполуки і є філологічною освітою в нашому розумінні, але в більш вузькій інтерпретації, кожна з яких відображає не широку галузь знань, а один з напрямів філологічної освіти.

Проведений моніторинг інтернет-джерел, програм підготовки філологів, сайтів університетів та коледжів дозволяє констатувати, що в США та більшості Європейських країн під філологічною освітою, яку можна отримати у закладі вищої освіти, розуміють, як правило, вивчення старовинних мов, їх структури та принципів та відрізняють її від мовознавства, яке вивчає сучасні мови. Тому більшість закладів освіти

пропонують отримати ступінь філолога саме з класичної філології, що передбачає вивчення грецької та латинської мов, літератур та старожитностей.

В таблиці 1.2 представлено трактування поняття «філологічна освіта».

Таблиця 1.2

Трактування поняття «філологічна освіта»

Автор або джерело	Рік	Трактування поняття філологічна освіта»
1	2	3
Ф. Буслаєв	1861	Пов'язана з граматикою, вивченням древніх та західноєвропейських мов
Велика радянська енциклопедія	1970	Система підготовки спеціалістів з мов та літератур – лінгвістів, літературознавців, вчителів, перекладачів
О. Григор'єва, М. Маевский	2007	Пов'язана, насамперед, з вивченням мов та літератур як специфічних людських феноменів, як явища культури, але й також з опануванням засобами, нормами мовної, літературознавчої та мовленнєвої діяльності. Основою філологічної освіти є докладне ознайомлення з історією та сучасним станом мов та літератур, що вивчаються, з теоретичними та практичними проблемами мовознавства (лінгвістики) та літературознавства, з принципами будови, розуміння та використання текстів. провідна роль у філологічній освіти належить історичному підходу до мови та літератури, який дає змогу побачити цінність усіх досягнень мовної та художньої культури минулого й сьогодення та розвивати історичне мислення особистості
Енциклопедія освіти	2008	Система і результат філологічного навчання (вивчення мов і літератур) та наукової філологічної роботи у середній школі та вищих навчальних закладах; складова гуманітарної освіти
В. Сидоренко.	2012	Багатовимірна система, між складовими якої, мовою і літературою, народознавством і словесністю, краєзнавством і мистецтвом, існує тісний нерозривний взаємозв'язок
Е. Ядровська	2015	Базується на уявленні про мову як основу будь-якої комунікації й культури в цілому

Продовж. табл. 1.2

1	2	3
В. Троїцький	2017	Науково-методична система, метою якої є вивчення слова
Іноземне довідкове інтернет-джерело	2019	Вивчення старовинних мов, їх структури та принципів. Її відрізняють від мовознавства, яке вивчає сучасні мови

Джерела: [19; 47; 51; 66; 145; 260; 278; 280].

Ураховуючи вищезазначене, у нашому дослідженні поняття «філологічна освіта» розуміємо як систему підготовки фахівців з мов та літератур (лінгвістів, літературознавців, викладачів, учителів, перекладачів), мета якої – озброєння студентів систематичними спеціальними знаннями, практичними навичками і вміннями роботи з текстом. Філологічна освіта забезпечує підготовку особистості, яка вчить мови і літератури, розширює мовне середовище [100, с. 135].

Оскільки філологічна освіта передбачає певну професійну підготовку майбутнього фахівця, розглянемо й це поняття.

Словникові джерела визначають та характеризують підготовку як дію зі значенням «підготувати», а також запас знань, навичок, досвід, набуті у процесі навчання, практичної діяльності [20, с. 767].

Професійна підготовка вчителя-філолога стала об’єктом дослідження багатьох науковців-педагогів. Такі дослідники як О. Антонова, О. Дубасенюк, О. Дуплійчук, С. Лісова, П. Саух розглядають професійну підготовку фахівців як процес навчання, спрямований на формування професійних знань, умінь та навичок, що дають можливість виконувати професійну діяльність.

О. Афанасьєва дослідила літературний аспект професійної підготовки філологів; Л. Базиль – теоретичну підготовку студентів філологічних спеціальностей; Л. Йовенко – формування готовності майбутніх учителів-філологів до родинного виховання, О. Семеног – літературознавчу підготовку філологів у вищій школі.

В «Енциклопедії освіти» під редакцією В. Кременя схарактеризовано професійну підготовку як комплекс спеціальних знань, умінь, навичок, трудового досвіду і норм поведінки, які в сукупності забезпечують успішну професійну діяльність, а також як процес засвоєння спеціальних знань і вмінь [66, с. 347].

У «Педагогічному словнику» термін «професійна підготовка» тлумачиться як сукупність спеціальних знань, умінь і навичок, якостей особистості, трудового досвіду і норм поведінки, що забезпечують можливість успішної праці за обраною професією [205, с. 382].

В. Семиченко окреслює професійну підготовку як процес професійного становлення майбутніх спеціалістів. Вона наголошує, що професійна підготовка є метою і результатом діяльності вищого навчального закладу з професійної підготовки фахівців; називає професійну підготовку чинником, що визначає необхідність залучення студента до навчально-виховної діяльності [259, с. 109].

Т. Танько визначає професійну підготовку як систему організаційних та педагогічних заходів, які забезпечують формування в особистості професійної спрямованості, системи знань, навичок, умінь і професійної готовності, що у свою чергу, визначається як суб'єктивний стан особистості, яка вважає себе здатною і підготовленою до виконання певної професійної діяльності та прагне її виконати [273, с. 5].

О. Липчанко-Ковачик визначає, що якщо підготовка здійснюється під час вивчення певної дисципліни, то вона може відбуватися як у школі, так і у вищому навчальному закладі. Якщо ж підготовка охоплює вивчення багатьох дисциплін і має певне спрямування (педагогічна, медична, військова тощо) і мету – опанування професії, то її визначають як професійну підготовку [137, с. 15].

Т. Пушкар зазначає, що професійна підготовка залежить від майбутнього профілю професійної діяльності; водночас науково-педагогічний аналіз процесу професійної підготовки майбутнього вчителя

відбувається переважно за усталеним алгоритмом – теоретичний аналіз проблеми, аналіз стану професійної підготовки, проектування моделей чи технологій професійної підготовки тощо. Однак, якщо йдеться про майбутніх учителів філологічних спеціальностей, то переважна більшість науковців (О. Афанасьєва, Л. Базиль, О. Семеног, І. Соколова, Б. Тевлін та ін.) наголошує на значущості культурологічної, лінгвістичної, комунікативної підготовки фахівців, яка ґрунтується на засадах гуманістичного підходу. Авторка, враховуючи думку попередників, окреслює професійну підготовку фахівців як процес формування комплексу знань, умінь, навичок, особистісних якостей майбутніх фахівців, що забезпечують розвиток їх готовності до майбутньої професійної діяльності та вміщують формування професійних комунікацій з урахуванням майбутнього професійного фаху [251, с. 12–13].

Отже, поняття «професійна підготовка» розглядалося багатьма дослідниками, але тлумачилося щоразу з точки зору напряму їхнього дослідження, відповідно до обраної теми наукового пошуку (табл. 1.3).

Таблиця 1.3

Трактування поняття «професійна підготовка»

Автор або джерело	Рік	Трактування поняття «професійна підготовка»
1	2	3
Педагогічний словник	2001	Сукупність спеціальних знань, умінь і навичок, якостей особистості, трудового досвіду і норм поведінки, що забезпечують можливість успішної праці за обраною професією
Т. Танько	2004	Система організаційних та педагогічних заходів, які забезпечують формування в особистості професійної спрямованості, системи знань, навичок, умінь і професійної готовності, що в свою чергу, визначається як суб'єктивний стан особистості, яка вважає себе здатною і підготовленою до виконання певної професійної діяльності та прагне її виконати
В. Семиченко	2005	Процес професійного становлення майбутніх спеціалістів; чинник, що визначає необхідність залучення студента до навчально-виховної діяльності

Продовж. табл. 1.3

1	2	3
Енциклопедія Освіти	2008	Комплекс спеціальних знань, умінь, навичок, трудового досвіду і норм поведінки, які в сукупності забезпечують успішну професійну діяльність; процес засвоєння спеціальних знань і вмінь
О. Липчанко-Ковачик	2016	Охоплює вивчення багатьох дисциплін і має певне спрямування (педагогічна, медична, військова тощо) і мету – опанування професії, то її визначають як професійну підготовку
Т. Пушкар	2016	Процес формування комплексу знань, умінь, навичок, особистісних якостей майбутніх фахівців, що забезпечують розвиток їх готовності до майбутньої професійної діяльності та вміщують формування професійних комунікацій з урахуванням майбутнього професійного фаху

Джерела: [66, с. 347; 137, с. 15; 205, с. 382; 251, с. 12-13; 259, с. 109; 273, с. 5].

Так, О. Березюк, В. Васильєв, О. Дубасенюк, Т. Пушкар та ін. трактують професійну підготовку як процес формування професійних знань, умінь та навичок. Л. Бродська, М. Бубнова, О. Полозенко, О. Хаустова та ін. професійну підготовку називають процесом формування готовності до майбутньої професійної діяльності. Як процес формування професійних компетенцій та компетентностей професійну підготовку визначають В. Антіпова, Т. Балихіна, Н. Бідюк, О. Вовк, Г. Удовіченко та ін.

Тобто можна стверджувати, що професійна підготовка майбутніх філологів – це комплексна організаційно-методична система, що забезпечує формування знань, умінь та навичок з мов та літератур з метою озброєння майбутніх філологів систематичними спеціальними знаннями, практичними навичками і вміннями роботи з текстом у межах їхніх фахових компетенцій [94, с. 110].

Якщо вважати професійну підготовку майбутніх філологів комплексною організаційно-методичною системою, то є необхідність більш детально розглянути організаційно-методичні засади підготовки майбутніх філологів.

У словникових джерелах є багато визначень організації та методів навчання. Розглянемо деякі з них для більш повного та детального визначення понять «організаційно-методичні засади», «організаційно-методичні засади підготовки майбутніх філологів».

В «Енциклопедії освіти» організація визначається як внутрішня підпорядкованість, узгодженість, сукупність процесів або дій, що ведуть до вдосконалення взаємозв'язків між частинами цілого. А організація навчально-виховного процесу трактується як сукупність цілеспрямованих педагогічних дій, спрямованих на формування освіченої, гармонійно розвиненої особистості, здатної до постійного оновлення знань, високої професійної компетентності, швидкої адаптації до змін у соціально-культурній сфері [66, с. 613].

В «Тезаурусі методичного працівника» міститься дещо інше визначення: організаційна форма навчання – зовнішній вигляд організації навчального процесу, який пов'язаний з кількістю учнів, місцем і часом їхнього навчання й порядком його реалізації, де органічно поєднуються мета, зміст, методи навчання [275, с. 49].

В. Терно надає визначення організації навчального процесу як системі заходів, які охоплюють розподіл навчального навантаження між кафедрами закладу освіти, підбір викладачів, створення розкладу занять, консультацій, видів поточного та підсумкового контролю, державної атестації. Організація навчального процесу забезпечується навчальними підрозділами закладу освіти (навчальним відділом, факультетами, кафедрами тощо) [277, с. 54].

Стосовно методу, то довідкові джерела визначають його як спосіб побудови й обґрунтування системи філософського знання; сукупність прийомів і операцій практичного і теоретичного освоєння дійсності. У свою чергу методи навчання – один з найважливіших структурних компонентів навчального процесу. Метод – це серцевина процесу навчання, ланка яка зв'язує запроектовану мету і кінцевий результат. Слово «метод» в перекладі з грецької означає «дослідження, спосіб, шлях досягнення мети». З позиції

сучасних педагогічних поглядів, методи навчання характеризуються як багатостороннє, багатовимірне, багатоякісне, поліфунцкіональне дидактичне явище [66, с. 486, 492].

Оскільки це поняття є багатовимірним, то можна сказати, що методи навчання мають багато ознак: це й спосіб спільної діяльності учителя й учнів, і спосіб отримання інформації, і сукупність упорядкованих прийомів, дій та операцій, і спосіб стимулювання і мотивації учнів тощо. Кожна з цих ознак має свою характеристику і позначає один з аспектів методів навчання. Тому не існує одностайної думки щодо визначення поняття «методи навчання».

Разом із тим, ураховуючи результати досліджень вітчизняних та зарубіжних учених (А. Алексюк, Ю. Бабанський, Н. Бібік, М. Левіна, В. Лозова, М. Махмутов, Л. Момот, В. Оконь, О. Савченко та ін.) найбільш загальним можна вважати таке визначення: методи навчання – це впорядковані способи взаємозв’язаної діяльності вчителя і учнів, спрямовані на розв’язання навчально-виховних завдань [66, с. 493].

Сукупність вживаних методів призводить до використання певної методики. Методика – галузь педагогічної науки, яка досліджує закономірності вивчення певного навчального предмета.

«Словник іноземних слів» тлумачить термін «методика» як частину педагогіки, що встановлює правила, методи викладання [263].

В «Академічному тлумачному словнику української мови» визначено термін «методика» як розділ педагогіки, що займається методами навчання предмету [3].

В «Українському педагогічному словнику» методика навчання навчального предмету трактується як «галузь педагогічно науки, яка досліджує закономірності вивчення певного навчального предмету. Скільки загальні закономірності навчання вивчаються дидактикою, методику навчання окремого навчального предмету правомірно розглядати як часткову дидактику» [48, с. 206].

До змісту методики як часткової дидактики входить: 1) встановлення пізнавального й виховного значення даного навчального предмета і його місця в системі шкільної освіти; 2) визначення завдань вивчення даного предмета і його змісту; 3) вироблення відповідно до завдань і змісту навчання методів, методичних засобів і організаційних форм навчання. Термін «методика навчання» вживається у вузькому значенні – як учення про методи навчання [48, с. 206].

У словнику «Професійна освіта» надано таке тлумачення: методика навчання навчального предмета – це часткова дидактика, теорія навчання певного навчального предмета, яка розглядає різні форми взаємодії викладання й учіння [249, с. 258].

Стосовно терміна «засада» маємо зазначити, що в «Новому тлумачному словнику української мови» його пояснюють як: 1) основу чогось; як головне, на чому ґрунтується щось; 2) вихідне положення, принцип; 3) спосіб, метод здійснення чогось [146, с. 722].

Беручи до уваги вищесказане, в нашому дослідженні організаційно-методичні засади підготовки майбутніх філологів у 1850–1917 роках охоплюють:

– організаційні засади – це сукупність принципів, за допомогою яких відбувається організація навчального процесу (розподіл навчального навантаження, підбір професорсько-викладацького складу, складання розкладу занять, організація консультацій, різних видів поточного та підсумкового контролю, екзаменів тощо;

– методичні засади – особливості, зміст, форми, методи та навчально-методичне забезпечення викладання філологічних дисциплін у вищих навчальних закладах досліджуваного періоду.

Виходячи з цього, поняття «організаційно-методичні засади» потрактовано нами як цілісну та чітко впорядковану систему, що має на меті за допомогою змісту, форм та методів навчання сформувати особистість фахівця.

Організаційно-методичні засади включають декілька аспектів: навчально-методичний, психолого-педагогічний, матеріально-технічний, інформаційно-гносеологічний. Навчально-методичний аспект забезпечує належний рівень науково-методичного забезпечення: матеріали для лекційних, практичних занять тощо. Психолого-педагогічний аспект є важливим для правильного відбору матеріалу для навчання залежно від вікових, соціальних та інших особливостей студентів, а також використання належних методів та прийомів навчання. Матеріально-технічний аспект свідчить про рівень забезпеченості закладу необхідним обладнанням та іншими допоміжними засобами: наявність укомплектованої бібліотеки, лабораторій тощо. Інформаційно-гносеологічний аспект показує рівень насиченості матеріалів результатами сучасних досліджень, відповідність науковій думці, новизну підручників, посібників тощо, які використовуються під час занять.

Термін «організаційно-методичні засади підготовки майбутніх філологів» розуміємо не лише як базис, а й як цілісну, упорядковану та багатогранну систему, що має на меті за допомогою змісту, форм, методів і засобів навчання сформувати у студентів-філологів уміння та навички з мов та літератур, озброїти їх такими твердими навичками: здатність розв’язувати складні спеціальні теоретичні питання та практичні проблеми основних світоглядних теорій та концепцій філологічних дисциплін, знання предметної галузі та розуміння професійної діяльності, здатність до пошуку, оброблення, аналізу та критичного оцінювання інформації з різних джерел, володіння спеціальними культурологічними та міжкультурними знаннями, а також розвинути відповідні м’які навички (критичне мислення, уміння налагоджувати міжособистісні контакти, навички ефективної комунікації та слухання, уміння прогнозувати, гнучкість та адаптивність).

Таким чином, на основі аналізу робіт вітчизняних та зарубіжних дослідників щодо формування категоріально-понятійного апарату дослідження уточнено сутність понять «філологічна освіта», «професійна

підготовка майбутніх філологів», «організаційно-методичні засади», «організаційно-методичні засади підготовки майбутніх філологів». Установлено, що більшість з цих понять, не дивлячись на певну вивченість питання, не мають однозначного визначення та трактуються дослідниками досить по різному із урахуванням специфіки досліджуваних ними проблем.

1.3. Періодизація розвитку організаційно-методичних засад підготовки майбутніх філологів у вищих навчальних закладах України другої половини XIX – початку XX століття

На сучасному етапі розвитку вищої освіти в Україні одним із пріоритетних завдань є вивчення історико-педагогічного досвіду для створення цілісної історичної картини системи освіти. Саме тому значна частина вчених досліджує минуле освітянської галузі та намагається виділити в ньому певні періоди.

Так, С. Сірополко у своїй роботі «Історія освіти в Україні» (1937) комплексно дослідив історію української освіти з часу хрещення України-Русі до початку XX століття. При цьому він виділив наступні періоди:

1) освіта до часу хрещення України-Русі;

2) освіта з 988 року до занепаду Києва;

3) освіта від занепаду Києва до половини XVI століття;

4) освітній рух з половини XVI століття до половини XVII століття;

5) освіта на Правобережній Україні та Галичині з другої половини XVII століття до кінця XVIII століття;

6) освіта на Гетьманщині та Слобожанщині з другої половини XVII століття до кінця XVIII століття;

7) освіта в Наддніпрянській Україні в XIX столітті;

8) освіта в Наддніпрянській Україні в 1907-1920 роках;

9) освіта в Галичині;

10) історія освіти на Буковині до 1920 року;

11) історія освіти на Закарпатті до 1920 року;

12) народна освіта України під час Радянської влади [261].

П. Елстон у роботі «Освіта і держава в царській Росії» (1969) проаналізував систему освіти Російської імперії протягом двохсот років (з 1700 р.). Автор зазначив, що радянська бюрократія в освіті, змусила його звернутися до історичних витоків освіти, зокрема до царської моделі системи освіти. Епоху 1870–1905 років Е. Петрік назвав кризовою і застосував до неї термін «криза монолітного контролю» [314].

Я. Бурлака та Ю. Руденко у статті «З історії вітчизняної педагогіки: завдання, пошук, проблеми» виділяють наступні етапи розвитку української освіти в XX столітті: 1900–1917 роки – відродження української школи в XX столітті; 1917–1920 роки – становлення української державності; 1920–1930 роки – відродження української школи і педагогічної науки; 1930–1940 роки – уніфікація і сталінізація шкільного життя; 1950–1980 роки – педагогічні дослідження і розвиток школи; 90-ті роки XX століття – розвиток української школи в період незалежності [16, 7–8].

О. Сухомлинська зосереджує свою увагу на розвитку педагогічної думки в Україні і пропонує детальну періодизацію розвитку національної педагогічної думки:

– 1-й період: IX – XVI століття – педагогічна думка Княжої доби;

– 2-й період: 1569 рік – середина XVII століття – педагогіка в контексті слов'янського Відродження;

– 3-й період: друга половина XVII–XVIII століть – педагогічна думка і школа Козацької доби;

– 4-й період: XIX століття – 1905 рік – становлення сучасної педагогічної думки;

– 5-й період: 1905–1920 роки – педагогічна думка і школа в період визвольних змагань українського народу;

– 6-й період: 1920–1991 роки – українська педагогічна думка і школа радянського часу [272, с. 65–66].

Ця найбільш визнана сучасними вченими періодизація розвитку педагогічної думки в Україні чітко показує етапи розвитку педагогічних ідей, поглядів і систем, але вона не відображає етапів розвитку історії освіти в цілому і університетської освіти, зокрема.

Але вищеназвані роботи характеризують систему освіти України в загальному плані, не виокремлюючи розвиток вищої школи.

У 1990-ті роки в Росії і Україні опубліковано комплексні роботи щодо становлення та розвитку вищої освіти в Україні у другій половині XIX – на початку XX століть.

У роботі «Вища освіта в Росії: нариси історії до 1917 року» (1995) авторський колектив представив історію виникнення і розвитку вищої освіти, навчально-виховного процесу [41].

А. Момот, В. Хотеенков, Ю. Господарик у дослідженні «Історія університетської освіти в дореволюційній Росії» (1995) відображають етапи становлення та розвитку університетів з початку XVIII століття до 1917 року [87].

У роботі В. Змєєва «Еволюція вищої школи Російської імперії» (1998) подано періодизацію розвитку вищої освіти. Автор виділяє два етапи (початок 1860-х рр.; початок 1880-х рр.), що відповідає прийняттю двох нових статутів університетів [81].

Г. Білавич та М. Багрій розробили періодизацію літературного процесу в Західній Україні, охоплюючи період з кінця XVIII до 30-х років XX століття. Дослідниці визначили п’ять періодів розвитку літературного процесу: 1) церковно-освітній (середина 1870-х – 1820-ті рр.); 2) будительсько-просвітницький (1830-ті – перша половина 1870-х рр.); 3) піднесення літературного життя (друга половина 1870-х рр. – 1914 рр.); 4) воєнно-рево-люційних потрясінь (1914–1919/20 рр.); 5) міжвоєнний період XX ст. (1920-ті – 1930-ті рр.). Вони характеризують кожен із цих періодів, визначають їхні риси та особливості ідейно-ціннісного та художньо-стильового характеру [11, с. 88].

Н. Дем’яненко розробила й обґрунтувала періодизацію процесу загальнопедагогічної підготовки вчителя у вищій школі України XIX – першої чверті XX століття. Дослідниця виділяє сім етапів становлення та розвитку загальнопедагогічної підготовки вчителя:

1) 1800–1859 роки – становлення основ загальнопедагогічної підготовки вчителя в діяльності російських імператорських університетів та університетських педагогічних інститутів;

2) 1860–1869 роки – розвиток змісту загальнопедагогічної підготовки в системі педагогічних курсів при імператорських університетах та в університетській освіті;

3) 1870–1904 роки – загальнопедагогічна підготовка в автономно функціонуючих вищих навчальних закладах;

4) 1905–1916 роки – розбудова змісту загальнопедагогічної підготовки в умовах активного формування мережі закладів вищої педагогічної освіти України у складі Російської імперії;

5) 1917–1919 роки – розвиток загальнопедагогічної підготовки у вищих навчальних закладах періоду національно-визвольних змагань українського народу;

6) 1920–1924 роки – загальнопедагогічна підготовка соціального вихователя в інститутах народної освіти та на вищих трирічних педагогічних курсах в умовах «нової економічної політики»;

7) 1924–1928 роки – розвиток педагогіки колективу в загальнопедагогічній підготовці інститутів народної освіти та педагогічних технікумів періоду «соціалістичної індустріалізації» та «курсу на колективізацію сільського господарства» [59, с. 22].

Етапи, визначені Н. Дем’яненко, базуються, переважно, на важливих віхах у розвитку педагогіки як окремої науки, створенні кафедр педагогіки як окремих елементів у структурі факультету, збільшенні або зменшенні кількості годин, що відводилися на викладання педагогіки, її виокремлення з курсу філософії тощо. Безумовно, ця класифікація є інформативним

джерелом для вивчення питання щодо підготовки вчителя, але тільки опосередковано стосується нашого дослідження.

С. Черняк, вивчаючи організаційно-педагогічні засади діяльності Київського імператорського університету Св. Володимира, виокремив такі етапи становлення та розвитку його діяльності в 1833–1863 роках:

1) організаційно-структурний (1833–1837 рр.) – становлення вищого закладу освіти, в якому формувалася ієрархія управління. Тоді університет мав пріоритетне значення на території Київського навчального округу;

2) структурно-змістовий (1838–1841 рр.) – вдосконалення діяльності закладу освіти, розширення змісту навчально-виховного процесу, що виражалося у змінах у структурі та змісті навчання, а саме: запровадження трифакультетної структури університету (філософський, юридичний, медичний); реорганізація відділень філософського факультету в окремі факультети: історико-філологічний, фізико-математичний; удосконалення навчального процесу шляхом розширення його змістового компонента, офіційного впровадження дисциплін на основі встановлення міжпредметних зв’язків;

3) структурно-процесуальний (1842–1863 рр.) – зміни на законодавчому рівні, які стосувалися структури університету. Видано низку законодавчих норм (Укази Імператора, розпорядження і циркуляри Міністра народної просвіти, попечителя Київського навчального округу, Київського військового Волинського і Подільського генерал-губернатора), які регулювали організаційно-педагогічні засади діяльності закладу [298, с. 11–12].

Дослідник відзначає, що Київський імператорський університет Св. Володимира розвивався в цей період поступово, змінюючи структурні та навчально-виховні засади [298, с. 13].

Проаналізувавши періодизацію, запропоновану С. Черняком, можна стверджувати, що вона є досить детальною та інформативною, а також повною мірою відбиває всі організаційні, навчально-виховні та інші трансформації, які відбувалися в діяльності університету в 1833–1863 роках.

Оскільки філологічна освіта нерозривно пов’язана з літературою, то проаналізуємо й періодизацію О. Сосновської щодо розвитку літературної освіти. Дослідниця, беручи до уваги співвідношення теоретичного навчання та практичної підготовки, які змінювалися впродовж довгого періоду часу, виділяє три періоди:

І період (до XVII ст.) – додержавна освіта (переважає практичне навчання без викладання теоретичних знань);

ІІ період (XVII–XVIII ст.) – становлення державної освіти (пріоритет теоретичного знання над практичними уміннями);

ІІІ період (XIX–XX ст.) – власне історія літературної освіти в Росії (пріоритет практичного володіння рідною мовою. При навчання рідної мови визначальним стає принцип її розвитку) [268, с. 148].

О. Сосновська вважає, що саме третій період є особливим для розвитку літературної освіти. Він визначається не стільки хронологічними межами, скільки закономірністю процесу навчання: від навчання читання на практичному рівні до навчання кваліфікованої читацької діяльності, що базується на літературознавчих знаннях. Цей період учена розділяє на два етапи, кожен із яких має три ступеня. Перший та другий етапи третього періоду охоплюють XIX і XX століття відповідно та мають наступні ступені: XIX століття: перший ступінь – початок століття (до 1825 р. – до повстання декабристів); другий – середина століття (до 1861 р. – до скасування кріпосного права); третій – друга половина XIX століття (після 1861 р. – після скасування кріпацтва); XX століття: перший ступінь – період становлення радянської школи (1918–1931 рр.); другий – період стабілізації (30–80-ті рр.); третій – пострадянський період (90-ті роки – наші дні) [268, с. 149].

О. Місечко, аналізуючи формування системи професійної підготовки вчителя іноземних мов у педагогічних навчальних закладах України у 1900–1964 роках, розробила періодизацію, яка спирається на суспільно-політичні, культурно-історичні, педагогічні детермінанти розвитку. Дослідниця виділяє чотири етапи:

І етап (1900−1917 рр.) – перший цілеспрямований етап у підготовці вчителів нових мов. Цьому сприяла поява перших романо-германських відділень при Київському імператорському університеті Св. Володимира й Харківському імператорському університеті, вищих жіночих курсах, а також започаткування методичної складової змісту фахової підготовки вчителів нових мов;

ІІ етап (1917−1930 рр.) – формуванням загальних основ професійно-педагогічної освіти вчителя в умовах творення національної системи освіти, апробація різних форм підготовки фахівців;

ІІІ етап (1930−1940 рр.) – зростання інтересу до вивчення іноземної мови, що відзначилося започаткуванням й розбудовою в УРСР мережі закладів професійної іншомовної лінгвістичної освіти. Іноземна мова на законодавчому рівні стала обов'язковим навчальним предметом;

IV етап (1941–1964 рр.) – завершення формування системних ознак професійної підготовки вчителя іноземних мов. У цей час вживається ціла низка директивних урядових заходів, котрі закріплюють високу суспільну роль і значення іноземних мов, їх перелік доповнюється іспанською мовою [142, с. 22].

Л. Новаківська виділяє три етапи розвитку теорії й практики викладання словесності. Перший етап – становлення (перша половина XIX століття). Цей етап характеризується практичним розвитком методики викладання словесності, започаткуванням викладання словесності у середніх і вищих навчальних закладах, становленням навчально-методичного забезпечення цього процесу, появою гімназійних та університетських підручників словесності для вітчизняних навчальних закладів. Другий етап – реформування (друга половина XIX століття). Це етап реформ та диспутів стосовно методичних пошуків щодо викладання словесності, інституціалізації та нормування курсів словесності у середній та вищій школі, активної підготовки підручників словесності для середньої і вищої школи. Третій етап – інтенсивного розвитку (початок XX століття). На цьому етапі увага

приділяється розвитку методики викладання словесності, а також практичному спрямуванню викладання словесності у середній і вищій школі. Для етапу характерний «розквіт» підручників зі словесності та розвиток їх психолого-педагогічної спрямованості [145, с. 114].

Ю. Шелест визначає основні етапи вивчення іноземних мов в університетах України в XIX – на початку XX століття: становлення (1805 р. – середина XIX ст.); стабілізації (середина XIX ст. – 1884 р.); технологізації (1884–1917 рр.) [301, с. 306–309].

Перший етап (етап становлення), на думку дослідниці, фактично збігається зі становленням самих університетів. Нижня межа цього етапу (1805 р.) пов’язана з тим, що у 1805 році був затверджений «Статут навчальних закладів, підвідомчих університетам» та цього ж року відкритий перший університет на території сучасної України – Харківський імператорський Університет. Верхню межу цього етапу (50–60-ті рр. XIX ст.) вчена пов'язує зі змінами, що відбулися в Львівському університеті (змінена структура університету, що призвело до значного оновлення, як змісту, так і форм, методів навчання, зокрема тих, що стосувалися іноземних мов. Ю. Шелест також зазначає, що в університетах України під владою Російської імперії в цей час почалася реформа щодо Статуту університетів 1863 року, якою передбачалося подолати відставання вітчизняної системи освіти від провідних країн світу [301, с. 306–309].

Однак, Ю. Шелест не згадує про 1850 рік, як про один з найважливіших етапів розвитку філологічної освіти, до якого, безсумнівно, відноситься і викладання іноземних мов. Тоді як саме в 1850 році в усіх університетах України, які перебували під владою Російської імперії, відбулася реорганізація філософських факультетів, що призвело до появи історико-філологічних факультетів як окремих структурних одиниць в ієрархії цих закладів. У Львівському університеті в 1850 році вперше створена кафедра класичної філології, що також безпосередньо пов'язано, як із вивченням іноземних мов, так і з розвитком філологічної освіти в цілому [266, с. 38].

Другий етап (етап стабілізації). Верхня межа цього етапу пов’язана з прийняттям уставу 1884 року, в якому чітко зазначено, що історико-філологічний факультет має бути невід’ємною частиною структури університету. Проте, статут 1863 року також визначає перелік факультетів, які повинні входити до складу університету. Серед них є й історико-філологічний факультет з розподілом кафедр та кількістю професорсько-викладацького складу. Окрім того, верхня межа другого етапу, яка пов'язується дослідницею з прийняттям Статуту університетів 1884 року, може бути окреслена тільки для тих вищих навчальних закладів, які перебували на території України під владою Російської імперії. До того ж нечіткі нижні межі етапу стабілізації, які виділяє дослідниця, не дають можливості простежити закономірності розвитку іноземних мов в університетах України означеного періоду.

Третій етап (етап технологізації) позначений реалізацією основних положень Статуту університетів 1884 року в нижній межі, і зміною соціально-політичного устрою на території України під владою Російського уряду, яка привела до руйнування системи вищої освіти і подальшого створення радянської вищої школи, – у верхній [301, с. 306–309].

Н. Дороніна обґрунтовує основні етапи становлення та розвитку філологічних дисциплін в Київському імператорському університеті Св. Володимира в 1834–1919 роках, пов'язуючи їх ці етапи із уведенням університетських статутів на території Російської імперії. Це такі етапи:

1) зародження (1834–1863 рр.) – формування кафедр класичної, слов'янської і російської словесності. У 1850 році створюється історико-філологічний факультет, який стає центром філологічної освіти;

2) становлення (1863–1884 рр.)– створення нових кафедр історії світової літератури та порівняльного мовознавства, поступове напрацювання науково-методичної літератури;

3) реструктуризації (1884–1919 рр.) – зміни у структурі історико-філологічного факультету, переосмислення місця університету в системі

освіти. Університет починають розглядати як центр спеціальної, а не енциклопедичної освіти [65, с. 196–197].

Періодизація Н. Дороніної є достатньо повною і цілком відповідає змінам, які відбувалися на історико-філологічному факультеті Київського імператорського університету Св. Володимира в досліджуваний нею період. Однак, ця періодизація не відображає всіх структурних, організаційних та методичних аспектів, які відбувалися у філологічній освіті в середині XIX – на початку XX століття на всій території України.

Отже, проведений аналіз вищезгаданих періодизацій, наукових джерел та історичних матеріалів із проблем розвитку філологічної освіти в університетах України у другій половині XIX – на початку XX століття дозволяє констатувати, що при розробці авторської періодизації досліджуваного явища доцільно враховувати основні тенденції розвитку закладів вищої освіти, зміст та методи навчання. Основні тенденції надають змогу схарактеризувати загальні тенденцій розвитку організаційно-методичних засад підготовки майбутніх філологів. Зміст навчання є одним з критеріїв нашої періодизації, тому що саме він відображає соціально-культурні та економічно-політичні чинники підготовки майбутніх філологів. За допомогою методів навчання можна визначити та відстежити розвиток викладання філологічних дисциплін у вищих навчальних закладах періоду, що досліджується. Критерії, які було враховано при розробці авторської періодизації такі:

– дидактичний (трансформації у змісті та структурі підготовки філологів, оновлення та вдосконалення форм, методів, засобів навчання);

– нормативно-законодавчий (урахування нормативно-правових актів розвитку вищої освіти, філологічної освіти, організаційно-методичних засад підготовки філологів);

– історичний (розвиток організаційно-методичних засад підготовки філологів розглядається в контексті історичних подій другої половини XIX – початку XX ст.).

Перш ніж виділити основні етапи розвитку організаційно-методичних засад підготовки майбутніх філологів у вищих навчальних закладах України, розглянемо основні передумови, вимоги та засади щодо організації навчання таких фахівців в 1850–1917 роках.

Такі матеріали містяться та регламентуються у статутах 1835, 1863, 1884 років (для університетів, що знаходилися під владою Російської імперії), наказах, розпорядженнях, постановах, циркулярах Міністерства народної просвіти та Віснику законів державних (Reichsgesetzblatt), Віснику законів крайових (Landesregierungsblatt) (для університетів, що знаходилися під владою Австро-Угорщини). Статут був основним розпорядчим документом, який регламентував діяльність усіх університетів, які знаходилися під владою Російської імперії (зокрема: Київський імператорський університет Св. Володимира, Новоросійській імператорський університет, Харківський імператорський університет), а вісники законів державних та крайових – діяльність Львівського та Чернівецького університетів.

Друга половина XIX століття в освітньому просторі України ознаменувалася значними змінами діяльності університетів, що, насамперед, було пов'язане з політичними діями уряду країни (на території України, яка перебувала під владою Російської імперії, політика царизму щодо вищої освіти стала більш жорсткою, що обумовлювалося вільнодумством і коливаннями серед студентства).

Як зауважує О. Невмержицька, у XIX – першій третині XX століття «етнічні українські землі входили до складу різних держав. Відтак на них функціонували російські, польські, румунські тощо заклади освіти, тут творили педагогічні праці як українці, так і представники інших народів» [144, с. 288].

Учена підсумовує, що «вітчизняний освітній простір XIX – першої третини XX століття охоплював освітні заклади, що діяли на етнічних українських територіях, усіх суб’єктів навчально-виховної та науково-

педагогічної діяльності, які генетично або територіально були пов’язані з цими землями» [144, с. 288].

Результатом реформ у галузі вищої освіти досліджуваного періоду стали, як уже зазначалося, Загальні статути імператорських російських університетів 1835, 1863, 1884 років, а також накази, розпорядження, постанови, циркуляри Міністерства народної просвіти. Всі ці нормативно-правові документи певною мірою вплинули на організацію навчального процесу на історико-філологічних факультетах в університетах України зазначеного періоду.

Суттєве звуження автономії та водночас збільшення державного впливу на діяльність університетів відбулося із прийняттям статуту 1835 року, згідно якого професори та ад’юнкти затверджувалися на посади міністром, який міг призначити їх без рекомендації ради. На інші посади в університеті призначав попечитель відповідного учбового округу, що значно звужувало права ректора, деканів, органів колегіального самоврядування щодо внутрішнього університетського управління [115, с. 120].

За статутом 1835 року великі зміни відбулися й у факультетській організації. У структурі університетів знову, як і в середині XVIII століття, створювалися три факультети: юридичний, філософський та медичний. Філософський факультет складався з двох відділень: історико-філологічного та фізико-математичного. На історико-філологічному відділенні, окрім політичної економії, статистики та філософії, з’явилися кафедри російської історії, історії та літератури слов’янських мов, античної, східної та російської словесності. Затвердження кафедр російської словесності та історії російської літератури запровадило початок формування сучасних філологічних факультетів. Новий університетський статут розширював номенклатуру наукових дисциплін та навчальних предметів, що було пов’язане з появою нових кафедр [193].

Статутом 1835 року визначалися зміст навчання та предмети кожного факультету, порядок курсів, лекцій, задач та іспитів. Оскільки новий статут регламентував розподіл навчання за семестрами, кожен університет мав надати

своєму попечителеві розподіл предметів за півріччями. Цим статутом чітко регламентувалася навчальна діяльність професорів. На початку кожного семестру вони повинні були надавати декану програми своїх лекцій. Ці програми обговорювалися на факультеті, потім передавалися на розгляд ради і затверджувалися попечителем. По закінченню півріччя викладачі надавали звіти з прочитаних курсів, які проходили такі самі інстанції [193].

Згідно з статутом 1863 року, управління університетом здійснювалося ректором та університетською радою. Університетська рада обирала всіх посадових осіб: ректора, деканів, проректорів (або інспектора), професорів та інших викладачів, а також університетських суддів. Рада мала право вирішувати всі питання навчального та наукового характеру. Під час засідань університетської ради велися протокольні записи, й на підставі її рішень, що відповідним чином оформлювались, відбувалася діяльність університету.

Як засвідчують архівні матеріали, під час дії статуту 1863 року професійна підготовка студентів-філологів на історико-філологічних факультетах Київського імператорського університету Св. Володимира,, Харківського імператорського, Новоросійського імператорського університетів мала різну структуру та компоненти, а також зміст навчальних курсів. Навчальні плани та програмами розроблялися на рівні факультетів та затверджувалися вченими радами університетів. Навчальний план підготовки студентів-філологів містив наступні складові: обов’язкові предмети; спеціальні предмети; практичні заняття; рекомендовані навчальні дисципліни; загальна кількість годин [191].

Обов’язкові предмети складали нормативний курс професійної підготовки студентів та забезпечували загальну їхню освіченість.

Викладання спеціальних навчальних дисципліни мало на меті кращу професійну підготовку відповідно до фаху, однак їх вивчення не було обов’язковим. Спеціальні предмети поділялися на головні й допоміжні: головні забезпечували знання суто з класичної філології, літератури,

країнознавства та історії, а допоміжні – поглиблювали мовознавчу, філософську та історико-літературну підготовку [125, с. 145].

За статутом 1884 року управління на рівні факультету здійснювалось деканом, який призначався попечителем, затверджувався міністром та факультетськими зборами. Тобто зменшувалася залежність декана від позиції професорів, натомість посилювалась вертикаль державного управління на рівні попечителя та міністра. Значно менші права мали факультетські збори, до компетенції яких відносили ряд питань: розгляд та рекомендація наукових видань до друку, видача студентам випускних свідоцтв та медалей, розгляд звітів викладачів, призначення щорічних засідань для написання студентських творів, організація іспитів на вчені ступені, іспитів для одержання стипендій та грошової допомоги, призначення стипендій тощо [115, с. 122].

Із уведенням в дію статуту 1884 року виникли суперечки між факультетами та Міністерством стосовно навчальних планів. Факультети наполягали на такому розподілі дисциплін та годин, щоб студенти отримували фундаментальну підготовку зі спеціальності. А Міністерство вбачало в таких діях непокору і продовжувало діяти згідно нового статуту 1884 року. Цей статут знову вводив в дію семестрову систему розподілу лекцій. Розділення історико-філологічного факультету на три відділення відмінялося, хоча для старших курсів зберігалися слов'яно-російський та історичний відділи. Навчальні плани, які були затверджені Міністерством, ставили на перше місце давні класичні мови. Це було їх найслабкіше місце [192].

У цілому, доповнюючись згодом деякими новими елементами, така система організації навчання проіснувала на історико-філологічних факультетах до 1917 року, коли почався процес трансформації системи освіти радянською владою.

Що стосується стану освіти на західноукраїнських землях, то у XIX столітті на Галичині та Буковині була напружена політична ситуація, яка характеризувалася українсько-польською та україно-румунською конфронтацією відповідно. У 1848 році Австро-Угорщину охопила революція,

внаслідок якої австро-угорський уряд змушений був поліпшити умови життя та надати певні поступки у галузі освіти. У цьому ж році у Львові створено Головну Руську Раду, яку проголосили офіційним представником українського населення Галичини у Відні. Серед головних напрямків роботи Ради був розвиток української мови і шкільництва. Проголошувалася низка законів, що передбачали певні зміни у шкільництві Галичини, Буковини і Закарпаття. У 1848 році відкрили кафедру української мови у Львівському університеті, а її першим професором став Я. Головацький. З цього року переведено на українську мову парафіяльні та тривіальні школи міст і сіл, де мешкала більшість українців. У гімназіях українська мова вводилася як обов'язковий предмет вивчення [194].

Але вже через три роки, у 1851-му, знову обмежили права українців: заборонили викладання українською мовою, а вступ до університету для українців обмежили.

Певні зміни у розвитку шкільництва в Західній Україні відбулися в 60-х роках XIX століття. У 1867 році Австро-Угорщина прийняла нову конституцію, яка проголошувала рівноправність усіх народів. Реформи 60-70-х років XIX століття були несприятливі для українців і повністю поставили їх під владу поляків. У законі про викладову мову в середніх і народних школах від 1867 року польська мова ставала обов'язковою для всіх навчальних закладів Галичини. Вся адміністрація краю і Львівський університет були полонізовані, всі керівні посади займали поляки.

У 60-х роках в краї діяла лише одна українська гімназія у Львові. Не на краще ситуація змінилася й під кінець XIX століття. Хоч реалізація законів 60-70-х років привела до поступового зростання числа шкіл і учнів в них, Галичина з розвитку освіти залишалася однією з найвідсталіших провінцій Австро-Угорщини [194].

Як зазначалося вище, з 1867 року обов'язковим стало вивчення польської мови. У другій половині XIX століття виникає новий тип початкової

двомовної школи – утраквістична школа, де основні предмети викладалися польською мовою, а решта – українською [126, с. 27].

Полонізація освіти викликала активне протистояння української інтелігенції. За таких умов досягненням було відкриття у Львівському університеті кафедри української мови (1851 р.) та кафедри української історії на чолі з М. Грушевським (1898 р.). Наростання національного руху українців імперії Габсбургів сприяло розвитку педагогічної думки та організаційному оформленню українського культурно-освітнього руху. Наприкінці XIX століття політиці заборони української мови і культури активно протидіяли товариства «Просвіти», які ставили за мету сприяння освіті українського народу його рідною мовою. Перша організація «Просвіти» виникла в 1898 році у Львові [126, с. 27–28].

Протягом середини XIX – початку XXI століття Львівський університет працював як один із класичних університетів України та мав у своєму складі три факультети: філософський, юридичний та теологічний, а з 1891 року – медичний.

Філологічна підготовка надавалася на філософському факультеті. Українську філологію викладали в університеті з 1848 року, коли кафедру «Руської філології» очолив Яків Головацький, автор праць «Граматика руської мови», «Народні пісні Галицької і Угорської Русі» та ін.

Класична філологія у Львівському університеті мала великі традиції. На кафедрі класичної філології до 1918 року працювали такі видатні вчені зі світовим ім’ям, як-от: Людвік Цвіклінський, Броніслав Кручкевич та Станіслав Вітковський. Завдяки їм Львів став визначним видавничим центром у галузі класичної філології.

Після розпаду Австро-Угорської імперії Галичина відійшла до складу II Речі Посполитої згідно із Сен-Жерменським мирним договором. Міністерство віровизнань і освіти Польщі вже 18 листопада 1918 року спеціальним розпорядженням оголосило, що бере Львівський університет під свою опіку, і присвоїло йому ім’я польського короля Яна Казимира. Мовою

викладання у навчальному закладі стала польська, лише на теологічному факультеті окремі дисципліни читалися латинською мовою. Кафедри з українською мовою викладання закрили. Протягом двох-трьох років звільнили з роботи всіх професорів і доцентів української національності, українській молоді обмежили доступ до навчання в університеті [282].

Потреба створення університету в австро-угорській Буковині вперше була озвучена під час революції 1848 року. Згодом це питання неодноразово порушувалося перед Віднем місцевими адміністративними структурами, зокрема в 1851, 1868 та 1869 роках. Проте лише у рік відзначення 100-літнього ювілею приєднання Буковини до Австро-Угорщини воно набуло позитивного розв'язку. У 1868 році в Буковинському сеймі поставили питання про заснування юридичної академії в Чернівцях. А 28 листопада 1872 року депутат краю доктор Костянтин Томащук на засіданні висунув і обґрунтував пропозицію про заснування в Чернівцях університету. 14 та 20 березня 1875 року рішення про створення університету в Чернівцях почергово ухвалили дві палати віденського парламенту, а 31 березня імператор Франц-Йосиф окремим маніфестом санкціонував його відкриття, зокрема й богословський греко-православний факультет – єдиний православний факультет в Австро-Угорській імперії. 4 жовтня 1875 року відбулося урочисте відкриття університету, який отримав назву Чернівецький університет імені Франца-Йосифа. [283, с. 31]. Університет відкрито у складі трьох факультетів – філософського, юридичного та теологічного.

Звісно, що позиції українців у Чернівецькому університеті були значно слабшими, ніж у Львівському. Однак і тут із самого початку його заснування практикувалося викладання рутенської (української) мови. Справу започаткував секретар університету Клим фон Ганкевич, якого призначили суплентом (помічником) з даного предмета. Його вступна лекція до університетського курсу й розвідка про систему наголосів у санскритській, грецькій та українській мовах була видана в Чернівцях в 1875 році. Після розпаду Австро-Угорської імперії в 1918 році і приєднання Буковини до

Румунського королівства, університет до 1940 року вважався румунським вищим навчальним закладом.

Отже, проведений аналіз дозволяє виділити кілька етапів розвитку організаційно-методичних засад підготовки майбутніх філологів у вищих навчальних закладах України другої половини XIX – початку XX століття.

1. Реорганізаційно-структурний етап (1850–1862 рр.) характеризується змінами в організаційній аспектах підготовки майбутніх філологів. У 50-ті роки XIX століття в університетах під владою Російської імперії почали з'являтися перші відокремлені історико-філологічні факультети. Відповідно до Імператорського указу від 11 жовтня 1849 року і таємної інструкції, яка стала наслідком цього указу, філософія як дисципліна заборонялася до викладання в університетах, що стало причиною ліквідації існуючих раніше філософських факультетів та розподілу їх на історико-філологічний і фізико-математичний факультети. Цей етап став першим кроком щодо формування спеціалізації в університетах.

Він характеризується в основному викладанням філологічних дисциплін класичного циклу. Серед іноземних мов особлива увага приділялася латинській і грецькій мовам. Інші іноземні мови викладалися мало або зовсім не викладалися. Переважно вивчали німецьку, іноді польську мови, оскільки в цей час на кафедрах класичної філології працювало багато німців, вихованців Дерптського університету.

В середині XIX століття у Львівському університеті змінилося ставлення до філософського факультету. Його перестали вважати підготовчим відділенням для навчання на інших факультетах. Відповідно до нових навчальних планів, філософський факультет став самостійним навчальним відділенням, випускники якого після складання відповідних іспитів, мали право викладати в середніх школах [139].

2. Інтенсифікаційно-мотиваційний етап (1863–1883 рр.) характеризується активізацією діяльності історико-філологічних факультетів, модифікацією організаційно-методичних засад підготовки майбутніх

філологів. У 1863 році під тиском передової громадськості царським урядом затверджено новий, більш прогресивний університетський статут, який отримав назву «Загальний статут російських університетів». Цей документ створював сприятливі умови для наукової і навчальної діяльності університетів. Статутом чітко врегульовано кількість і назву факультетів, які мали бути в кожному університеті, а саме: історико-філологічний, фізико-математичний, юридичний і медичний. Також затверджено перелік дисциплін, які повинні були викладатися на історико-філологічному факультеті (стаття 455): філософія (логіка, психологія, історія філософії), грецька словесність (грецьку мову і тлумачення авторів, історія грецької літератури, грецькі старожитності), римська словесність (латинське мова і тлумачення авторів, історія римської літератури, римські старожитності), порівняльна граматика індоєвропейських мов, історія російської мови і російської літератури, історія загальної літератури, слов'янська філологія (слов'янське наріччя, історія слов'янських літератур, слов'янські старожитності), загальна історія, російська історія, церковна історія, теорія та історія мистецтв. Стаття 463 визначала, що викладалися й новітні іноземні мови: німецька, французька, англійська, італійська. Новий статут призвів до появи нових філологічних спеціальностей: грецька словесність, римська словесність, російська словесність, порівняльне мовознавство, слов'янська словесність.

Розвиток філологічної галузі призвів до появи нових більш вузьких спеціалізацій. У кінці 60-х років XIX століття здійснено спробу поділу історико-філологічних факультетів університетів на три відділення: історії, слов'яно-руської філології та класичної філології. А в кінці 70-х років після тривалого обговорення університетських проектів цю систему розподілу історико-філологічних факультетів впроваджено в більшості університетів України під владою Російської імперії. За даними уряду в 1880 році філологічне відділення були майже в усіх університетах, а в грудні 1881 року міністр просвіти затвердив «Правила розподілу по історико-філологічним

факультетам», що призвело до однакового переліку відділень у всіх університетах.

Цей період виявився досить сприятливим для наукової і методичної роботи викладачів: розроблялися нові курси, вдосконалювалися старі. Завдяки послабленню цензури відбувалася активна взаємодія із західноєвропейськими університетами. Викладання філологічних дисциплін все частіше здійснювалося місцевими викладачами, а не запрошеними з-за кордону.

Також у цей час (у 1869–1870 рр.) відбулися зміни в Львівському університеті, який став утраквістічним (двомовним). Саме з цього моменту офіційними мовами викладання в університеті визнано українську і польську мови [114, с. 86]. До того ж у 1869 році відкрили кафедру порівняльної філології слов'янських мов, що дало можливість розвитку філологічних дисциплін в галузі слов'янознавства.

У 1875 році на території сучасної України відкрито Чернівецький університет.

3. Конверсійно-оновлювальний етап (1884–1917 рр.) характеризується пошуком шляхів модернізації організаційно-методичних засад підготовки майбутніх філологів. У цей час організаційно-методична діяльність історико-філологічних факультетів здійснювалася за Статутом 1884 року, який регламентував обсяг викладання навчальних дисциплін на кожному факультеті. На історико-філологічному факультеті працювали кафедри філософії, класичної філології, порівняльного мовознавства та санскритської мови, російської мови та словесності, географії та етнографії, спільної історії, російської історії, історії західноєвропейських літератур, історії церкви, теорії та історії мистецтв (всього 11 кафедр). Організація і характер викладання навчальних дисциплін регламентувалися новими екзаменаційними вимогами. Нова екзаменаційна система включала скасування курсових іспитів, які замінялися заліками. Це мало дозволити студенту зосередитися на заняттях, а не відволікатися постійно на підготовку до іспитів. В кінці навчання студент

здавав державні іспити тільки з так званих основних предметів, що завдавало удар по професійній підготовці фахівців. Екзаменаційні вимоги виділяли основні предмети, з яких іспити складалися обов’язково, а саме: чиста математика, анатомію, римське право і класичну філологію. Статут 1884 року скасовував розподіл факультетів на три відділення, але залишав на старших курсах спеціалізації зі слов'яно-російської філології та історії.

Звісно, цей статут завдав найбільшої шкоди саме філологічній освіті, оскільки він чітко регламентував, що необхідно вивчати переважно класичну філологію. Крім того статутом передбачалося об’єднання кафедр грецької та римської словесності в єдину кафедру класичної філології.

У 1885 році введено єдиний навчальний план історико-філологічних факультетів, згідно якого вивчення класичної філології визнавалося обов'язковим для всіх студентів факультету. Він містив приблизний розподіл усіх обов'язкових і додаткових предметів на історико-філологічному факультеті в усіх восьми семестрах. На читання древніх авторів відводилося 10 годин на тиждень. Навантаження було сплановане так, щоб кожен семестр студенти вивчали як мінімум грецького або латинського автора. Крім того планувалися практичні заняття з грецької або латинської мови. Як наслідок, в 1885 році на історико-філологічних факультетах ввели нові навчальні плани, що негативно позначилося на якості підготовки майбутніх фахівців-філологів. Відбувся відтік студентів з історико-філологічних факультетів, що не дало можливості підготувати належну кількість фахівців. Це призвело до створення провідними фахівцями різних університетів проектів щодо змін у навчальних планах історико-філологічних факультетів. У результаті восени 1889 року Міністерство просвіти відновило розподіл історико-філологічних факультетів на три відділення, починаючи з п’ятого семестру. У тому ж році ввели піврічні випробування, які оцінювалися за п’ятибальною шкалою. Обов'язковими для складання іспиту залишили латинську та грецьку мови.

В кінці XIX – на початку XX століття історико-філологічні факультети були найменш численні. Велике навантаження і перенасиченість класичними

дисциплінами не сприяли інтересу студентів до навчання на цьому факультеті. Питання про перерозподіл навантаження і розподіл історико-філологічних факультетів на більшу кількість відділень неодноразово піднімалося на комісіях університетів. Тому в 1906 році введено предметну систему навчання, а в деяких університетах з'явилося романо-германське відділення.

Для предметної системи навчання було характерно створення замість єдиного плану групових навчальних планів.

На історико-філологічних факультетах зміст навчання розподілили за методологічним принципом. Основними групами дисциплін стали література, мова, філософія та історія. Ведення предметної системи навчання розглядалося як наступний етап спеціалізації наукового знання, знищення багатопредметності, концентрація викладання навколо центральних предметів із більш глибоким їх вивченням за допомогою джерел, засвоєнням їх методології. При цьому передбачалася свобода вибору певних дисциплін. Тобто метою було спрямувати освіту в більшій мірі на засвоєння методології наукового пошуку, а не на розширення обсягу знань. Уведення предметної системи навчання стало наступним кроком на шляху до диференціації, спеціалізації та поглиблення наукової освіти на історико-філологічному факультеті.

Цей час характеризувався появою нових методик та форм роботи, що було пов'язане, насамперед, із викладанням мов. З’являлися нові комунікативні методи, що сприяло вдосконаленню розмовної іноземної мови студентів. Кількість мов в університетах зросла, а нові іноземні мови (англійська, німецька, італійська та ін.) перестали бути факультативними й увійшли до списку обов'язкових предметів.

Відбулися зміни у структурі Львівського університету: в 1897 році відкрили першу кафедру романської філології. До її відкриття романські мови викладали як спеціалізовані, так і факультативні предмети, але окремої кафедри не існувало, що істотно гальмувало розвиток цієї спеціалізації. До

спеціалізованих предметів належали: французька, італійська, іспанська мови та література. До факультативних (додаткових) – португальська, каталанська, провансальська і румунська мови [216, с. 8].

У цілому, доповнюючись згодом деякими новими елементами, подібна система викладання і навчання проіснувала на історико-філологічних факультетах до 1917 року. А далі розпочалася трансформація системи освіти радянською владою (для університетів під владою Російської імперії) та відбувся розпад Австро-Угорщини (для університетів на території сучасної Західної України).

Таким чином, система філологічної освіти в досліджуваний період постійно розвивалася і змінювалася, що дає можливість виділити три етапи розвитку організаційно-методичних засад підготовки майбутніх філологів у вищих навчальних закладах України другої половини XIX – початку XX століття:

1 етап (1850–1962 рр.) – реорганізаційно-структурний;

2 етап (1863–1883 рр.) – інтенсифікаційно-мотиваційний;

3 етап (1884–1917 рр.) – конверсійно-оновлювальний.

Детальна характеристика цих етапів представлена у другому розділі дисертаційного дослідження.

Висновки до першого розділу

Аналіз стану наукової розробки досліджуваної проблеми надав можливість систематизувати джерельну базу та розподілити її на сім груп, а саме: 1) офіційні документи загальнодержавного та регіонального значення, які видавалися протягом досліджуваного періоду; 2) праці, які містять інформацію щодо підготовки та змісту навчання філологів, надруковані у другій половині XIX – на початку XX століття; 3) звіти про діяльність вищих навчальних закладів та історико-філологічних факультетів, навчальні плани та програми, правила, огляди викладання тощо; 4) періодичні видання, що

виходили друком у досліджуваний період і розкривали окремі питання розвитку вищої освіти, діяльності вищих навчальних закладів, зміст, форми та методи навчання майбутніх філологів; 5) вітчизняні та зарубіжні історичні та історико-педагогічні праці радянського періоду та сучасності, що окреслюють окремі аспекти розвитку вищої філологічної освіти та підготовки майбутніх філологів на сучасній території України у 1850–1917 роках; 6) архівні джерела; 7) інтернет-джерела.

Виявлено, що джерела, які віднесено до кожної з цих груп, надають деякі уявлення про організаційно-методичні засади підготовки майбутніх філологів у вищих навчальних закладах України в 1850–1917 роках. Проте, в науковому обігу відсутні комплексні дослідження, які б відображали цілісну картину підготовки майбутніх філологів у вишах України вищезгаданого періоду.

Здійснено дефінітивний аналіз організаційно-методичних засад підготовки майбутніх філологів.

Опрацювання й понятєво-термінологічний аналіз нормативно-правових документів, праць учених надали можливість визначити ключові поняття дослідження (філологічна освіта, професійна підготовка майбутніх філологів, організаційно-методичні засади, організаційно-методичні засади підготовки майбутніх філологів), уточнити їх зміст, а також виявити, що в науковій літературі відсутній єдиний підхід до визначення сутності цих понять.

У дослідженні під поняттям «філологічна освіта» розуміємо систему підготовки фахівців з мов та літератур (лінгвістів, літературознавців, викладачів, учителів, перекладачів).

Термін професійна підготовка майбутніх філологів визначено як комплексну організаційно-методичну систему, що забезпечує формування знань, умінь та навичок з мов та літератур з метою озброєння майбутніх філологів систематичними спеціальними знаннями, практичними навичками і вміннями роботи з текстом у межах їхніх фахових компетенцій.

Поняття «організаційно-методичні засади» потрактовано як цілісну та чітко впорядковану систему, що має на меті за допомогою змісту, форм та методів навчання сформувати особистість фахівця, а «організаційно-методичні засади підготовки майбутніх філологів», які розуміємо не лише як базис, а й як цілісну, упорядковану та багатогранну систему, що має на меті за допомогою змісту, форм, методів і засобів навчання сформувати у студентів-філологів уміння та навички з мов та літератур, озброїти їх такими твердими навичками, як: здатність розв'язувати складні спеціальні теоретичні питання та практичні проблеми основних світоглядних теорій та концепцій філологічних дисциплін, знання предметної галузі та розуміння професійної діяльності, здатність до пошуку, оброблення, аналізу та критичного оцінювання інформації з різних джерел, володіння спеціальними культурологічними та міжкультурними знаннями, а також розвинути відповідні м'які навички майбутніх фахівців (критичне мислення, уміння налагоджувати міжособистісні контакти, навички ефективної комунікації та слухання, уміння прогнозувати, гнучкість та адаптивність).

З'ясовано, що система філологічної освіти в досліджуваний період постійно розвивалася і змінювалася, що дає можливість виділити три етапи розвитку організаційно-методичних засад підготовки майбутніх філологів у вищих навчальних закладах України другої половини XIX – початку XX століття: 1) реорганізаційно-структурний (1850–1962 рр.); 2) інтенсифікаційно-мотиваційний (1863–1883 рр.); 3) конверсійно-оновлювальний (1884–1917 рр.).

Матеріали першого розділу відображено в таких публікаціях автора: [85; 86; 88–93; 96; 98; 102; 103; 108; 263].

РОЗДІЛ 2
ОРГАНІЗАЦІЙНО-СТРУКТУРНІ ТА НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНІ АСПЕКТИ ПІДГОТОВКИ СТУДЕНТІВ-ФІЛОЛОГІВ У ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ УКРАЇНИ В 1850–1917 РОКАХ

2.1. Реорганізаційно-структурні зміни у філологічній освіті в 1850–1862 роках

Зміни, які відбувалися у сфері філологічної освіти на першому (реорганізаційно-структурному) етапі розвитку організаційно-методичних засад підготовки майбутніх філологів у вищих навчальних закладах України, нерозривно пов'язані з оприлюдненням низки розпоряджень та підзаконних актів. Останні регламентували організацію навчання, структуру факультетів, де готували філологів (історико-філологічний факультет в університетах Києва, Одеси, Харкова й філософський факультет в університетах Львова та Чернівців).

Основні вимоги та методичні матеріали щодо організації навчання в університетах України, що знаходилися в ті роки під владою Російської Імперії містяться у статутах 1835, 1863, 1884 років, а також у наказах, розпорядженнях, постановах, циркулярах Міністерства народної просвіти.

Зокрема, організаційно-методичні засади підготовки майбутніх філологів у Київському імператорському університеті Св. Володимира та Харківському Імператорському університеті в 1850–1863 роках регламентувалися статутом 1835 року.

Щодо Львівського університету, то тоді він знаходився на території Східної Галичини, яка входила до складу Австро-Угорської імперії. Для цих територій, як уже зазначалося, законодавство оприлюднювалося у спеціальних збірниках: «Вісник законів державних» (Reichsgesetzblatt) та «Вісник законів крайових» (Landesregierungsblatt), які видавалися з 1848 року

й до розпаду імперії. Всі закони і розпорядження друкувалися у Віснику законів державних, що було передбачено патентом від 4 березня 1849 року.

Закони, які були ухвалені крайовими сеймами, оприлюднювалися у «Віснику законів крайових», що регламентувалося патентом від 1 жовтня 1849 року. Цей патент передбачав, щоб законодавчі акти публікували десятьма мовами. Тому «Вісник законів крайових» [25–36] друкувався в кожній провінції тією мовою, якою розмовляла більшість населення.

До 1863 року діяльність університетів під владою Російської імперії регламентувалася статутом 1835 року, згідно якого великі зміни відбулися в організації факультетів. Університет знову, як і в середині XVIII століття, розподілили на три факультети: юридичний, філософський та медичний. Філософський факультет складався з історико-філологічного та фізико-математичного відділень.

На історико-філологічному відділенні, окрім кафедр політичної економії, статистики та філософії, відкрили кафедри російської історії, історії та літератури слов'янських мов, античної, східної та російської словесності. Це, за свідченнями науковців того часу, сприяло тому, що історико-філологічне відділення стало найбільш привабливим для студентів за складом предметів, які викладалися. А створення кафедр російської словесності та історії російської літератури замість кафедр красномовства, віршескладання та російської мови стало початком формування сучасних філологічних факультетів.

Звісно університетський статут 1835 року розширив номенклатуру наукових дисциплін та навчальних предметів, але для їх викладання бракувало викладачів. Усунути цей недолік (згідно другої глави Статуту «Склад та предмети факультетів») можна було за рахунок збільшення або зменшення обсягу викладання предметів на певному факультеті. Таке рішення приймалося на розсуд міністра народної просвіти і залежало від конкретних обставин, а також від якості викладацького складу [193]. Тобто, в

питаннях організації навчального процесу Статут був досить мобільним: за потреби його можна було змінювати, видаляти незручні параграфи, переорієнтовувати діяльність окремих факультетів тощо.

Вищезгаданим Статутом визначалися зміст та перелік предметів для кожного факультету, порядок курсів, лекцій та іспитів. Оскільки цей документ регламентував розподіл навчання за семестрами, кожен університет зобов'язаний був надати своєму попечителеві пропозиції щодо того, які предмети мали викладатися в кожному півріччі.

Наприклад, в Харківському імператорському університеті так розподіляли навчальні дисципліни за семестрами: кафедра грецької словесності викладала грецьку мову та читання творів авторів у 1 та 2 семестрах, історію грецької літератури та читання творів авторів – у 3 та 4 семестрі, археологію та читання творів авторів – у 5 та 6 семестрі, міфологію, грецькі старожитності та читання творів авторів – у 7 та 8 семестрі; кафедра латинської словесності викладала наступні дисципліни: філологічна енциклопедія та читання авторів (1–2 семестри), римські старожитності та читання авторів (3–4 семестри), історія латинської літератури та читання творів авторів (5–6 семестри), давня географія та читання творів авторів (7-8 семестри); кафедра російської словесності пропонувала вивчення загальної теорії словесності (1–2 семестри), часткової теорії словесності (3-4 семестри), історії російської мови (5–6 семестри). Що стосується східної словесності, то лекції з цього предмету не проводилися в період дії статуту 1835 року у зв'язку з відсутністю в університеті викладача [293, с. 135–136].

Статутом 1835 року встановлювалася чітка регламентація навчальної діяльності професорів. На початку кожного семестру вони мали надавати декану програми своїх лекцій. Ці програми обговорювалися на факультеті, потім передавалися на розгляд ради певного університету і затверджувалися попечителем. По закінченню семестру викладачі надавали звіти з прочитаних курсів, які проходили такі ж інстанції. Керівництво факультету не допускало

до розгляду у вищих інстанціях програми, які на його думку, могли бути визнані невідповідними [193].

Так, програма з англійської мови лектора Струве постійно скорочувалася та змінювалася радою історико-філологічного факультету. Лектору заборонялося викладати історію англійської мови окремо від курсу англійської літератури, а також рекомендувалося виключити матеріал про Гоббса та деякі висловлювання про Юма. Насправді така система шкодила університетській освіті, яка подавляла індивідуальність викладачів, вимагала чіткого виконання записаних тем, не дозволяючи творчо мислити та займатися науковими дослідженнями. До того ж зі змісту курсів, зазвичай, виключались матеріали антидержавного спрямування [293, с. 66–67].

В Київському імператорському університеті Св. Володимира згідно Статуту було організовано два факультети: філософський (з двома відділеннями) і юридичний. Перше відділення складалося з кафедр філософії, грецької словесності і старожитностей, римської словесності і старожитностей, російської словесності, загальної і російської історії та статистики. Студенти вивчали дуже багато обов'язкових дисциплін, зокрема й так звані нові мови. Тільки італійська була вибірковою дисципліною. Викладання класичної філології перевантажувалося великою кількістю зайвих предметів. Згодом, усвідомлюючи невідповідність між змістом і об'ємом, рада факультету виключила з числа філологічних багато зайвих, на їх думку, предметів (міфологію, енциклопедію філології, археологію, нумізматику тощо). При такій структурній організації і великій кількості розрізнених предметів, як цілком слушно зауважує Н. Дороніна, про спеціалізацію не могло бути й мови [63, с. 84].

Ще наприкінці 40-х років XIX століття у вищій освіті виникла потреба чіткого розмежування та вивчення гуманітарних предметів, точних і природничих наук. Ураховуючи зазначене, для 1-го відділення філософського факультету Київського імператорського університету Св. Володимира зробили розподіл наук н історико-політичні та літературно-

філологічні. До історико-політичних увійшли загальна історія, російська історія, політекономія та статистка, а до літературно-філологічних – грецька, римська, слов'янська словесності. Завдяки цьому в 1850 році 1-е гуманітарне відділення філософського факультету перетворилося на історико-філологічний факультет, а 2-е стало фізико-математичним факультетом. Цей розподіл можна назвати першим кроком на шляху до становлення спеціалізації в Київському університеті [156, арк. 1–2].

50-ті роки XIX століття стали важливою віхою в історії розвитку філологічної освіти та визначною точкою для формування організаційно-методичних засад підготовки філологів у вищих навчальних закладах України.

У той час в університетах почали з'являтися перші окремі історико-філологічні факультети. Згідно Імператорського наказу від 11 жовтня 1849 року та таємної «Інструкції ректорам університетів і деканам» від 01 січня 1850 року, що стала наслідком наказу, філософія як дисципліна заборонялася до викладання в університетах. Відповідно ліквідували філософські факультети в Київському імператорському університеті Св. Володимира і Харківському імператорському університеті. На їх базі створювалися історико-філологічний та фізико-математичний факультети. Це стало першим кроком формування спеціалізації в університетах. Про це свідчить інформація в архівному документі «Про іменування відділень філософського факультету університету: першого – історико-філологічним, друге – фізико-математичне», в якому за височайшим наказом імператора наказується змінити структуру філософського факультету, яка існувала згідно з статутом 1835 року та розділити філософський факультет на два окремих факультети [156, арк. 1–2].

Що стосується Львівського університету, то в 1850 році під впливом революційних подій 1848 року австро-угорський уряд дозволив відкрити на філософському факультеті кафедри руської словесності та класичної філології. Серед дисциплін навчальної програми цього факультету були:

польська та українська мови (обов'язкові дисципліни), а також італійська, французька, арамейська, самаритянська та староєврейські мови (факультативні дисципліни) [114, с. 81–82].

Завідувачами кафедри класичної філології працювали Бернард Юльг, Вільгельм Кергель, Густав Лінкер. Серед наукових інститутів філософського факультету у другій половині 1850-х – на початку 1870-х років існував філологічно-історичний семінар (завідувачі В. Кергель та А. Вахгольц, Г. Муїс, згодом – Г. Лінкер і Г. Цайсберг, Йоган Врубель і Е. Рьослер) [12, с. 83].

У цей період навчальний рік на філософському факультеті, як і загалом в університеті, поділявся на два семестри – зимовий та літній.

Рескриптом міністра просвіти від 23 вересня 1852 року існуючий на філософському факультеті історико-філологічний семінар розділили на два відділи: філологічний та історичний, під головуванням професорів історії та філології відповідно [320, с. 317].

У другій половині 1850-х років усі курси, які читалися на філософському факультеті Львівського університету, поділялася на три фахи: філософсько-історичний, математично-природничий і філологічний. На філологічному фаху вивчалися грецька, польська, французька та українська мови [114, с. 82].

Так, навчальна програма для студентів філологічного фаху філософського факультету Львівського університету в зимовому семестрі 1855–1856 навчального року складалася з кількох курсів:

– грецький синтаксис; «Протагор» Платона; життя та творчість Геродота, «Аннали» Тацита для студентів філологічно-історичного семінару (В. Кергель);

– історія новітньої німецької літератури; вибрані вірші та прозові уривки з Йоганна Вольфганга Гете з інтерпретаціями та стильовими вправами (переважно для кандидатів на посади вчителів) (Я. Глох);

– українська мова; історія української літератури (Я. Головацький);

– французька мова; французька література (історія прованської поезії, французьке віршування) (К. Пехурський);

– польська мова та література (вакансія) [320,. с. 15–18].

В зимовому семестрі 1860–1861 навчального року для студентів філологічного фаху В. Кергель читав історію римської літератури, «Антигону» Софокла, а для відвідувачів філологічно-історичного семінару – ще й «Апологію» Платона, промову Цицерона до Сестія. Крім того він оцінював письмові роботи студентів з дисципліни. До обов'язків Я. Глоха в цей навчальний рік належало викладання історії давньонімецької літератури та граматики німецької мови з мовними порівняннями, А. Малецького – викладання історії польської літератури XVI – 30-х років XVII століття і проведення вправ зі студентами зі стилістики польської мови. Я. Головацький читав курс української мови (словотвір з точки зору порівняльного мовознавства) та української літератури (духовне красномовство та його характер у давній і середній період) [310, с. 15–17].

Крім лекцій, студенти, які прагнули опанувати філологію, відвідували практичні заняття в межах філологічно-історичного семінару, організованого з другої половини 1850-х років. Він уважався «науковим інститутом» філософського факультету, й поділявся на дві секції: історичну (керівник – професор-історик) та філологічну (керівник – професор класичної філології). У філологічній секції професори двічі на тиждень викладали «Читання та пояснення Горація» та «Гімни Гомера з поясненнями» (1 год.) [311, с. 18–19]. Запровадження наукових семінарів з філології свідчило про розвиток цієї дисципліни як наукової, й відіграло важливу роль у підготовці філологів.

В Харківському імператорському університеті в 1850–1862 роках існували кафедри грецької та римської словесності та старожитностей, викладачі яких читали такі дисципліни, як-от: історія грецької та римської літератур, пояснення античних авторів, старожитності громадського життя римлян, практичні вправи з латини, грецька граматика [325, с. 120].

У 1850–1861 роках класичну філологію в Харківському імператорському університеті викладали ординарні професори А. Валіцький, С. Лукьянович та ад'юнкт В. Юргевич. У цей період на вивчення класичних дисциплін відводилося в середньому 6 годин щотижня на 1 курсі, 7 годин – на 2 курсі, 10 годин – на 3 курсі та 9 годин – на 4 курсі. Окрім пояснення античних авторів, ординарний професор А. Валіцький викладав історію грецької літератури за таблицями Пасова та за власними конспектами, а також граматику грецької мови до синтаксису, використовуючи грецьку граматику Ф. Тірша. С. Лукьянович викладав старожитності громадського життя римлян та історію римської літератури за власними конспектами, дотримуючись підручників Бернгарда та Бера, а також користуючись новітніми дослідженнями з Pauly Real-Encyclopädie. В. Юргевич займався зі студентами практичними вправами з латини, які полягали в перекладі з російської на латинську мову, а також в поясненні сатир Горація для студентів 1–2 курсів та сатир Ювенала для студентів 3–4 курсів. Для практичних вправ з перекладу В. Юргевич використовував посібник К. Сюпфле «Aufgaben zu lateinischen Stilübungen», пояснюючи при цьому граматичні правила. Також він викладав грецьку граматику за Бутманом, пояснюючи правила граматики на конкретних прикладах та перекладах [159, с. 5–14; 293, с. 115].

В Київському імператорському університеті Св. Володимира система навчання філологічних дисциплін не відрізнялася. В закладі також викладалися класичні й нові мови. Викладання багатьох дисциплін відбувалося латиною, адже вона була зрозумілою як для польських, так і для вітчизняних студентів. Поряд із латинською мовою вивчалася й грецька. Складовими латини й грецької мови були правила граматики, синтаксис, стилістика та фразеологія, що базувалися на творах античних класиків. Основним методом роботи зі стародавніми та новими текстами був переклад з аналізом граматичних конструкцій. Кожен викладач класичних мов викладав декілька дисциплін одночасно – латинську, грецьку мову та

старожитності, із нових іноземних мов обов'язково знав польську, німецьку чи французьку. Така поліфункціональність на той час стала можливою завдяки загальній тенденції отримання університетської підготовки вчителями гімназій та вишів [62, с. 67].

Як зазначено в «Огляді викладання наук та мистецтв в Імператорському університеті Св. Володимира на друге півріччя 1858–1859 роках», студенти однієї групи розподілялися за рівнем знань на кілька розрядів. Такий розподіл груп давав можливість опановувати мови з базового рівня для менш обізнаних студентів, що ставало особливо важливим для навчання грецької мови, яка не була поширеною в гімназіях. Слабкі групи (перший або нижчий розряд) вивчали грецьку мову та старожитності з початкового рівня. Такі студенти опановували мову практичним способом, вивчаючи фонетику, граматику, синтаксис та збагачуючи вокабуляр. Зі студентами сильної групи знання мови вдосконалювали шляхом читання та аналізу неадаптованих автентичних текстів. Вони також вивчали літературу, історію словесності. Кожна група студентів мала щотижня по 3 години занять [174, с. 1–3].

Методика проведення занять обиралася викладачем самостійно, з урахуванням його досвіду. З цього приводу Н. Дороніна наводить цікавий факт, що грецьку мову і старожитності викладали латинською мовою, а римську словесність і старожитності німецькою та латинською мовами. Лектор італійської мови читав предмет французькою, тому вільне володіння латинською та однією з нових мов було, очевидно, обов'язковим [62, с. 67].

Навчання іноземних мов в Київському імператорському університеті Св. Володимира базувалося на методах та програмах германської та польських шкіл. З розширенням складу викладачів та мов, що вивчалися, в університеті почали використовуватися методи дерптської школи. Але в гімназіях не було належного рівня викладання мов. За таких умов цей метод не був дієвим, оскільки базувався на наступності знань випускників гімназій.

Щодо словесності, то основним при її викладанні був принцип наступності літературної освіти у середній та вищій школі. На цьому акцентує Л. Новаківська. Вона зазначає, що «результатом розвитку літературної освіти у другій половині XIX століття стало встановлення науково обґрунтованих взаємозалежностей історико-літературних курсів середньої і вищої школи і, одночасно, відмінних методичних засобів викладання» [145, с. 286]. Також деякі дослідники відмічають значне зміцнення викладання словесності у вищій школи в кінці 50-х – на початку 60-х років XIX століття (збільшення кількості навчальних навантаження, розширення професорсько-викладацького складу кафедр на історико-філологічних факультетах тощо) [45, с. 190].

На реорганізаційно-структурному етапі в різних закладах подекуди викладали різні дисципліни. Хоча основний їх перелік був сталим. Це доводить проведений аналіз навчальних дисциплін, які викладали в цей час у трьох університетах, які тоді функціонували на території України. Його результати представлено в таблиці 2.1.

Таблиця 2.1

Навчальні дисципліни, які викладали в університетах України на реорганізаційно-структурному етапі (1850–1862 рр.)

Навчальна дисципліні	Київський імператорський Університет Св. Володимира	Харківський імператорський університет	Львівський університет
1	2	3	4
Філософія і логіка	+	+	+
Грецька словесність в давнину	+	+	+
Римська словесність в давнину	+	+	+
Російська словесність та історія російської літератури	+	+	–
Історія і література слов'янських говірок	+	+	+
Загальна історія	+	+	+
Російська історія	+	+	–
Політична економія і статистика	+	+	–
Східна словесність	+	+	+

Продовж. табл. 2.1

1	2	3	4
Історія новітньої німецької літератури	–	–	+
Українська мова та історія української літератури	–	–	+
Польська мова і література	+	–	+
Французька мова і література	+	+	+
Чеська мова	+	–	–
Німецька мова	+	+	+
Англійська мова	+	+	+
Італійська мова	+	+	+
Діалектика і прикладна педагогіка	+	–	–
Педагогіка	–	+	+
Психологія	+	+	–

Джерела: [159; 177; 198; 234; 289; 320].

Як видно з таблиці 2.1, перелік навчальних предметів у трьох університетах майже однаковий. До того ж у ньому досить широко представлені філологічні дисципліни. Однак, перелік дисциплін в Львівському університеті вирізняється викладанням польської та української мов, а також відсутністю російської історії та російської словесності, що зумовлене підпорядкуванням Львівського університету Австро-Угорському уряду. Польська мова була певний час мовою викладання деяких предметів і в Київському імператорському університеті Св. Володимира, оскільки там було багато польськомовних викладачів, які до створення університету працювали в Кременецькому ліцеї. Про це свідчить програма, яка міститься в «Програмах викладання на історико-філологічному, фізико-математичному, юридичному та медичному факультетах університету на друге півріччя 1852/53 навчального року» [234, с. 3–20].

В університетах переважно викладали філологічні дисципліни класичного циклу. Серед іноземних мов особливу увагу приділяли латинській і грецькій мовам. Інші іноземні мови викладали в незначному обсязі або зовсім не викладали. В більшості випадків студенти вивчали німецьку (іноді польську) мови. Це зумовлювалося тим, що тоді на кафедрах

класичної філології працювало багато німців. Найбільшу кількість годин відводили на класичну філологію. Новітні мови вивчалися в малому обсязі або взагалі були факультативні. Як приклад, розподіл годин на історико-філологічному факультеті Харківського імператорського університету в 1850–1851 навчальному році представлено в таблиці 2.2.

Таблиця 2.2

Щотижневий розподіл годин на історико-філологічному факультеті Харківського імператорського університету (1850–1851 н. р.)

Дисципліни	Кількість годин на тиждень			
	1 курс	2 курс	3 курс	4 курс
1	2	3	4	5
Богослов'я та церковна історія	3			
Логіка	2			
Психологія		2	2	
Педагогіка				2
Грецька словесність:				
Історія грецької літератури			4	4
Пояснення текстів стародавніх авторів		4	4	4
Російська словесність:				
– історія російської літератури				6
– практичні вправи з російської словесності	2	2		
Римська словесність:				
– пояснення творів стародавніх авторів	5	4	4	
– старожитності громадського життя римлян			2	2
Латина	2	2	2	1
Стародавня історія	6			
Статистика			2	2
Теорія мови	3			
Історія естетики та загальна естетика		2		
Естетика часткова		1	1	
Російська історія	4	4		
Французька мова*	3	3	3	3
Історія французької літератури*	2	2	2	2
Практичні заняття з французької мови*	1	1	1	1
Німецька мова	3	3		
Історія німецької літератури			3	
Італійська граматика	3			
Історія італійської мови та літератури		3		
Граматика англійської мови*	3	3	3	3

Продовж. табл. 2.2

1	2	3	4	5
Переклад з/на англійську мову*	3	3	3	3
Всього**	45	39	36	34

Джерело: [176, с. 3–33].

* В огляді викладання цих предметів на історико-філологічному факультеті зазначена лише кількість тижневих годин – 3. Можливо викладання провадилося для всіх бажаючих студентів усіх курсів.

** Загальна кількість годин підрахована з дисциплінами за вибором (факультативами), до яких відносилися новітні мови.

Аналіз показників таблиці 2.2 доводить, що на історико-філологічному факультеті Харківського імператорського університету найбільша кількість годин відводилася на класичну філологію, а саме на грецьку (20 год.) та римську (24 год.) словесність. Для вивчення французької мови та літератури впродовж усього періоду навчання виділяли 24 години, для німецької мови та літератури – 9 годин, для італійської граматики та історії італійської мови та літератури – 6 годин, для англійської мови – 24 години. Проте, не зважаючи на велику кількість годин, які виділялися на опанування французької та англійської мов, вони не були обов’язковими, а вивчалися факультативно.

Розподіл навчального навантаження на історико-філологічному факультеті Харківського імператорського університету в 1850–1851 навчальному році, який відображено на рис. 2.1, зроблено за наступними циклами:

1) богословські дисципліни (богослов’я та церковна історія);

2) загальні дисципліни (логіка, психологія, педагогіка, статистика, естетика);

3) класична філологія (грецька, римська словесність, що охоплювали історію літератури, пояснення творів авторів, старожитності та латину);

4) російська словесність (історія російської літератури, практичні вправи з російської словесності, теорія мови);

5) історичні дисципліни (стародавня історія, історія естетики, російська історія);

6) новітні мови (німецька та італійська).

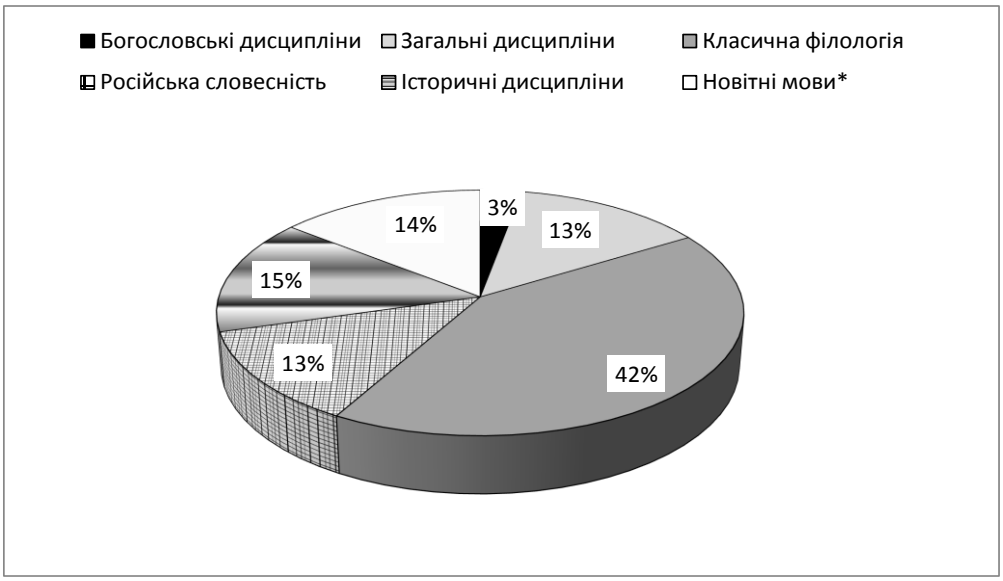

Рис. 2.1. Розподіл навчального навантаження на історико-філологічному факультеті в Харківському імператорському університеті в 1850–1851 навчальному році (%)**

* Викладали й англійську та французьку мови, але факультативно. Кількість годин на факультативні заняття не включена у загальну кількість годин навчального навантаження.

** Складено автором

Як показано на рис. 2.1, найбільше часу виділяли на дисципліни класичного циклу – 44 години (42%). На новітні мови – 15 годин (14%). Англійська та французька мови вивчалися за бажанням (на кожну виділяли 24 год.). На всі інші курси навантаження розподілялося майже однаково: загальні дисципліни – 14 годин (13%); російська словесність – 13 годин (13%); історичні дисципліни – 16 годин (15%.) Найменше часу відводили на богословські дисципліни – 3 години (3%). Українська мова взагалі не вивчалася.

На реорганізаційно-структурному етапі основною формою організації навчання була лекція. В деяких університетах запровадили також практичні заняття.

Найбільшу частину практичних занять вели викладачі нових іноземних мов (французької, німецької, англійської, італійської). Так, в Київському імператорському університеті Св. Володимира в 1858–859 навчальному році лектори Борель (французька мова), Краузе (німецька мова), Бертоні (італійська мова), Сипневський (англійська мова) виконували зі студентами вправи з перекладу з/на мову, що вивчалася, пояснювали граматичні конструкції іноземною мовою та при виконанні відповідних вправ, а твори поетів та письменників – мовою оригіналу [175, с. 9].

У цей час до методів навчання студентів-філологів у вищих навчальних закладах України відносили такі: лекція, розповідь, бесіда, дискусія, пояснення, трактування, коментування, аналіз творів.

При навчанні іноземних мов переважно застосовували граматико-перекладацький і текстуально-перекладацький методи, які базувалися на зубрінні [60].

Але панував поміж методів навчання іноземних мов перекладацький метод, а робота студентів на заняттях зводилася в основному до перекладу оригінальних текстів стародавніх авторів або текстів різної тематики. Серед методів навчання мов переважали: пояснення творів стародавніх авторів, розбір творів, дослідження деяких спеціальних питань науки, граматичні пояснення, бесіди та письмові вправи, написання творів, критичний аналіз творів, роздуми та розповіді, практичні вправи з мови, які охоплювали переклад та з/на мову та пояснення творів авторів.

Форми та методи навчання студентів-філологів схарактеризовано, наприклад, в огляді викладання дисциплін Харківського імператорського університету на 1852–1853 роки, де зазначено, що заняття з російської словесності містять такі форми та методи роботи, як-от: розбір творів студентів та практичні вправи з російського стилю; на заняттях з російської історії, окрім лекцій, студенти проводять дослідження питань науки, пов’язаних із матеріалом, що вже вивчався, щоб закріпити знання, та питань, які студенти мають опанувати самостійно; на заняттях із латини проводяться

практичні вправи, які полягають у наступних видах діяльності: в перекладі з російської на латину та в поясненні латинською мово сатир Горація та Ювенала [178, с. 13–15].

Серед засобів навчання можна виділити підручники та посібники, (зарубіжні та вітчизняні), хрестоматії, конспекти лекцій, твори стародавніх авторів, автентичні тексти, власні конспекти викладачів.

Проте, для викладання філологічних дисциплін, переважно, використовувалися власні конспекти викладачів. Деякі з них навіть публікували свої конспекти лекцій. Викладачі нових мов, як правило, використовували підручники іноземного походження. Для кожного з предметів філологічного циклу викладачі добирали твори авторів та автентичні тексти. Наприклад, на заняттях з латини читали та аналізували промови Цицерона, оди Горація, аннали Тацита, комедії Плавта тощо; при вивчення грецької мови і літератури використовували трагедії Еврипіда, Есхіла, Гомера, оди Піндара, промови Демосфена; на заняттях з нових мов вивчали твори письменників написані мовою оригіналу: Шекспір, Шиллер, Гете, Данте тощо. Це доводить інформація наведена в програмах викладання історико-філологічних факультетах університетів, а саме: «Щодо програм викладання на перше півріччя 1854/55 навчального року», «Звіт про викладання за перше півріччя 1854/55 навчального року», «Програма викладання на історико-філологічному, фізико-математичному, юридичному та медичному факультетах університету на друге півріччя 1852/53 навчального року» [149; 198; 234].

Зазначений вище перелік засобів навчання (зокрема, оригінальних текстів) також підтверджує аналіз оглядів викладання в Харківському імператорському університеті за 1850–1862 роки [176-185]. Вони також містять інформацію щодо підручників та посібників, які використовувалися для підготовки філологів на цьому етапі. Так, для викладання грецької словесності використовували таблиці Passowa, педагогіка викладалася за підручником Крамера, англійська етімологія – за Мурре, історія французької

літератури – за Барантом, Вільменом та Планшу, теорія прози – за працями Давидова та Гіллебранда, латинська граматика – за посібником Карла Сюпфле «Вправи з латинської граматики», французька мова – за хрестоматіями Галахова та Ноеля і Лапласа. Хрестоматії використовували на заняттях з французької мови для відпрацювання перекладу з/на французьку мову. Обидві хрестоматії складаються з оригінальних творів російською (хрестоматія Галахова) та французькою (хрестоматія Ноеля і Лапласа) мовами, які використовувалися студентами для перекладу. Титульні аркуші та зміст підручників та посібників, які використовувалися під час викладання філологічних дисциплін на реорганізаційно-структурному етапі подано у додатку Б.

Зміст, форми, методи та засоби навчання філологів на реорганізаційно-структурному етапі представлені на рис. 2.2.

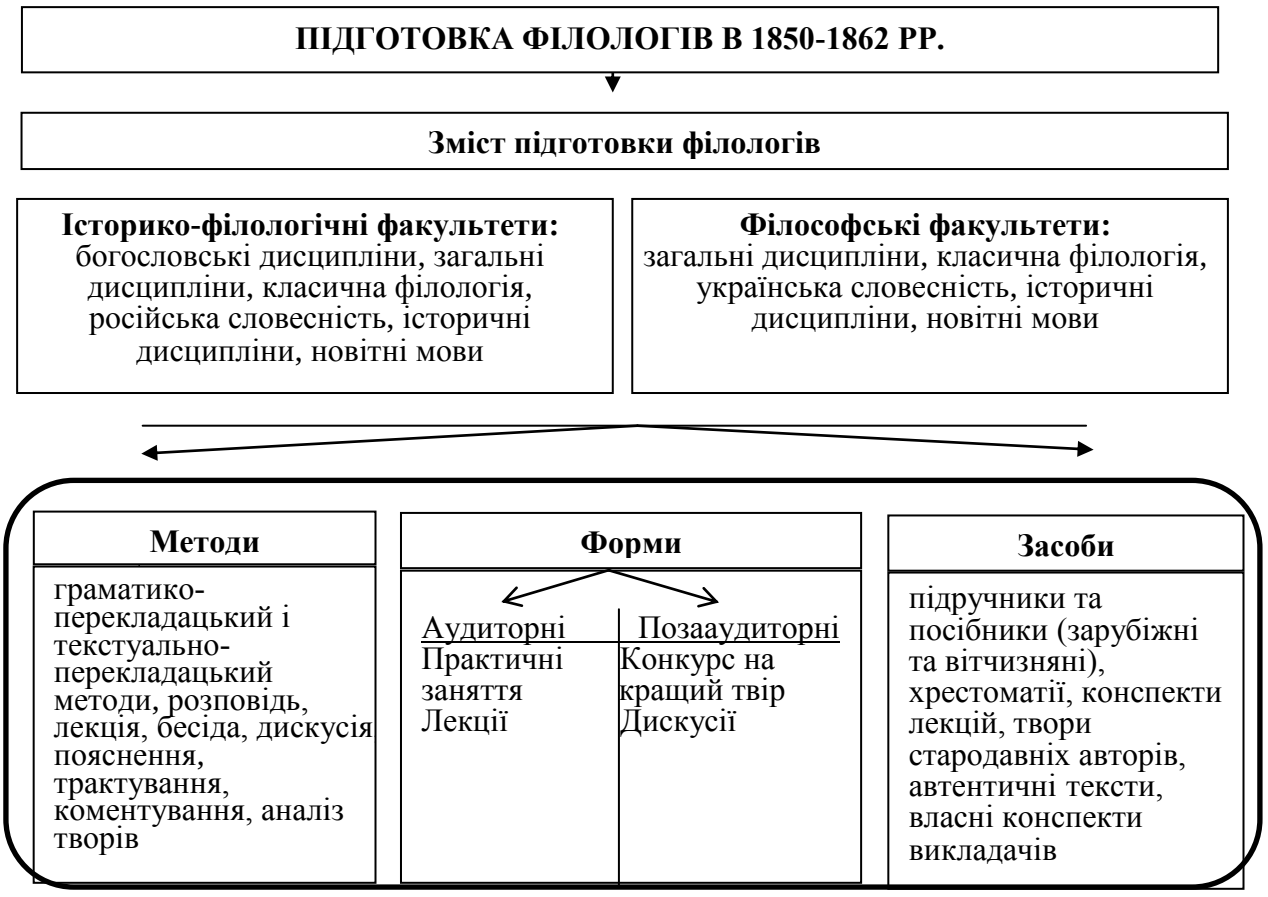

Рис. 2.2. Зміст, форми, методи та засоби навчання філологів у вищих навчальних закладах України в 1850-1862 рр.*

* Складено автором

Таким чином, починаючи з 50-х років XIX століття в закладах вищої освіти на території сучасної України класична модель освіти мала пріоритетне значення. Класична вища освіта мала на меті сформувати у студентів широкий кругозір та ерудицією. У цілому така освіта забезпечувала знання, які надавали й інші європейські класичні університети, однак освіта була позбавлена національного характеру.

Класична система освіти поєднувала переважно дисципліни класичної філології, що включала латинську та грецьку мови, римські та грецькі старожитності, читання та тлумачення творів стародавніх авторів. Тобто дисципліни, що ознайомлювали з античним життям були базовими не тільки для студентів-філологів, а й для всього комплексу історико-філологічних наук, які вивчалися в усіх університетах України. Теми найкращих та залікових творів студентів представлено в додатку В.

Реорганізаційно-структурний етап (1850–1862 рр.) став визначною точкою для формування організаційно-методичних засад підготовки майбутніх філологів у вишах України. Цьому етапу притаманні такі позитивні і негативні тенденції:

– позитивні: 1) реорганізація філософських факультетів вишів та створення на їх базі історико-філологічних та фізико-математичних факультетів; 2) структурування змісту навчання студентів-філологів; 3) розробка авторських навчальних програм із філологічних дисциплін;

– негативні: 1) домінування класичної моделі освіти; 2) надмірна увага до опанування студентами-філологами іноземних мов (зокрема, російської), а не рідної, української; 3) використання обмеженого переліку форм, методів та засобів навчання філологічних дисциплін.

2.2. Інтенсифікаційно-мотиваційні особливості підготовки студентів-філологів у 1863–1883 роках

Другий етап розвитку організаційно-методичних засад підготовки майбутніх філологів у вищих навчальних закладах України (інтенсифікаційно-мотиваційний) розпочався в 1863 році, що пов’язане із затвердженням 18 червня цього року нового, більш прогресивного «Загального статуту імператорських російських університетів» [191].

Цей документ створював сприятливі умови для наукової і навчальної діяльності університетів. Статут чітко регулював кількість і назву факультетів, які мали бути в кожному університеті. Серед них був й історико-філологічний факультет. До того ж Статутом затверджувався перелік дисциплін, які повинні були викладати на історико-філологічному факультеті (стаття 455). У статті 463 зазначалося, що викладалися також новітні іноземні мови: німецька, французька, англійська, італійська [191]. Статут стосувався трьох університетів України, які тоді перебували під владою Російської імперії: Київського імператорського університету Св. Володимира, Харківського імператорського університету та Новоросійського імператорського університету.

Новий Статут призвів до появи нових філологічних спеціальностей, а саме: грецька словесність, римська словесність, російська словесність, порівняльне мовознавство, слов'янська словесність.

У 1863–1883 роках, як свідчить історико-порівняльний аналіз наукових та архівних джерел [22; 85; 121; 124; 151; 201; 234; 240; 294; 295] в університетах України інтенсивно розвивалися організаційно-методичні засади підготовки студентів-філологів.

Після прийняття у 1863 році нового університетського Статуту кількість годин на вивчення класичної філології зменшилася: на 1 курсі із загальної кількості годин на тиждень (30 год.) лише 5 відводилося на класичні дисципліни; на 2 курсі 5 годин із 33 тижневих; на 3 та 4 курсах

кількість годин на вивчення класичних дисциплін збільшувалося до 8 годин на тиждень з 30 та 24 тижневих годин відповідно [191].

В Харківському імператорському університеті за кафедрою грецької словесності та старожитностей з 1862 по 1865 роки було закріплено всього одного виконуючого обов'язки екстраординарного професора П.Тихоновича, який викладав як грецькі та й римські словесності та старожитності. Окрім пояснення творів древніх авторів, викладалися також історія грецької літератури та римські словесності. П. Тихонович викладав історію грецької літератури до Олександрійського періоду за власними записами для студентів 3 та 4 курсів 2 години на тиждень, а також римські старожитності для студентів 3 та 4 курсів сумісно по 2 години на тиждень. Таким чином, студенти 1 та 2 курсів мали по 2 дисципліни класичного циклу, а студенти 3-4 курсів по 4. У 1866–1883 роках працювали такі викладачі: А. Деллен, А. Левандовський, К. Нейлисов, О. Пеховський, Р. Шерцль, які викладали грецькі та римські словесності та старожитності, переклад на латинську мову, грецьку граматику тощо [186; 187; 293].

У справі «Щодо питання розподілу історико-філологічного факультету на відділення» сказано, що в Київському імператорському університеті Св. Володимира після введення Статуту 1863 року факультет розділили на історичне, класичне і слов'яно-російське відділення [212]. В закладі викладання класичної філології було перевантажене великою кількістю зайвих предметів. Це доводить інформація, представлена в «Огляді викладання в університеті Св. Володимира в 1858/59 році», де класичним дисциплінам відводиться дуже багато годин: пояснення «Солона» Плутарха 5 годин на тиждень для у 4–7 семестрах; переклад з російської на грецьку 1 година на тиждень також у 4–7 семестрах; пояснення «Перетворення» Овідія 5 годин на тиждень у 2–3 семестрах; пояснення Квінтіліана 2 години на тиждень у 4–7 семестрах; переклади з російської на латину 1 година на тиждень у 1–7 семестрах, грецька мова 4 години на тиждень у 2–3 семестрах; історія грецької та римської літератури 3 години на тиждень у 1–7 семестрах

[173, с. 35–47]. Новим Статутом у Київському імператорському університеті Св. Володимира передбачалося створення на історико-філологічному факультеті нових кафедр: порівняльної граматики індоєвропейських мов і зарубіжної літератури [214, с. 365].

У Харківському імператорському університеті історико-філологічний факультет підрозділявся на два відділення: класичної та слов'яно-російської філології [125, с. 221]. На обох відділеннях перевагу надавали вивченню класичних мов.

У Новоросійському імператорському університеті (заклад засновано в 1865 р.), як і в усіх інших класичних університетах, також переважало вивчення класичних мов. Класична філологія була представлена професорами, видатними філологами-класиками (Ф. Корш, Ф. Струве, Е. Фон-Штерн). Кафедри класичної філології мали значну частку годин (67% від загального навчального навантаження). На відміну від Київського імператорського університету Св. Володимира, в Новоросійському імператорському університеті існували окремі кафедри іноземних мов. Викладачі цих кафедр викладали французьку, англійську, італійську, німецьку мови. Але ці заняття майже не відвідували студенти, оскільки вони не були обов’язковими (наказ Вченої ради університету від 1866 р.). Разом із тим, знання хоча б однієї мови (французької чи німецької) було необхідним, якщо студент хотів отримати ступінь кандидата [121; 245].

У Новоросійському імператорському університеті класичну філологію викладали з дня заснування закладу. З цією метою створили дві кафедри: римської та грецької словесності, що відповідало статуту 1863 року. У 1865 році Рада університету подала клопотання про розділення історико-філологічного факультету на три відділення: історичне, слов’яно-російської філології та класичної філології. Це клопотання затвердили 22 липня 1868 року, а діяти воно почало з 1869 року. Відповідно клопотання на всіх чотирьох курсах мали читатися грецька та римська словесність, загальна та

російська історія, слов'янська філологія та історія загальної літератури [56, с. 175].

Як засвідчують історико-педагогічні та архівні матеріали [22; 74; 79; 85; 121; 124; 151; 201; 235; 240; 294; 295], під час дії Статуту 1863 року професійна підготовка студентів-філологів на історико-філологічних факультетах Київського, Харківського, Новоросійського університетів мала різну структуру та компоненти, а також зміст навчальних курсів. Навчальні плани та програми розроблялися на рівні факультетів та затверджувалися вченими радами університетів.

Наприклад, навчальний план підготовки студентів-філологів у Харківському імператорському університеті містив такі складові: обов'язкові предмети; спеціальні предмети; практичні заняття; рекомендовані навчальні дисципліни; загальна кількість годин [286]. Обов'язкові предмети складали нормативний курс професійної підготовки студентів та забезпечували їх загальну освіченість. Викладання спеціальних навчальних дисципліни мало на меті надати якісну професійну підготовку відповідно до фаху, однак їх вивчення не було обов'язковим. Спеціальні предмети, у свою чергу, поділялися на головні й допоміжні: головні забезпечували знання суто з класичної філології, літератури, країнознавства та історії, а додаткові – продовжували мовознавчу, філософську та історико-літературну підготовку [77, с. 145].

Незважаючи на певну модифікацію навчальних програм та планів історико-філологічних факультетів Харківського, Київського та Новоросійського університетів, спільною їх рисою стала значна питома вага обов'язкових предметів [281, с. 25–36]. Однак кількість годин на різні цикли предметів змінювалася в залежності від професорсько-викладацького складу закладу та політики уряду [77, с. 147].

Так, у «Звітах щодо стану навчальних закладів Київської учбової округи» зазначено, що студенти історико-філологічного факультету Київського імператорського університету Св. Володимира перші два роки

засвоювали загальнонаукові знання, потрібні кожному освіченому громадянину, і лише успішно склавши екзамени з основних предметів історико-філологічної освіти (зокрема, з логіки та психології), вони мали можливість вступити на одне з трьох відділень факультету. Для отримання випускного свідоцтва студенти мали повністю виконати навчальний план, затверджений факультетом. Ця вимога, поміж іншого, передбачала слухання курсів, участь у практичних заняттях та представлення твору на тему, яка була схвалена факультетом [201, арк. 156].

Спеціальна підготовка студентів забезпечувалася викладанням навчальних дисциплін фахового спрямування. Наприклад, фундаментальна підготовка студентів історико-філологічного факультету Харківського імператорського університету передбачала, насамперед, глибокі знання із санскриту, порівняльного мовознавства, слов'янської філології, грецької, латинської, польської мов, історії [125, с. 89].

Відповідно до навчального плану спеціальні предмети розподілялися окремо для кожного відділення:

– на відділенні класичної філології: класична філологія (грецька словесність, римська словесність, порівняльна граматика російської мови) (15 год.); російська мова (1 год.); загальна стародавня історія (2 год.); санскрити й порівнювальне мовознавство (2 год.); теорія мистецтва та історія стародавнього мистецтва (2 год.);

– на відділенні слов’яно-російської філології: слов’янська філологія (2 год.); церковно-слов’янська мова (2 год.); історія російської мови та російської літератури (2 год.); порівняльна граматика індоєвропейських мов (2 год.); історія загальної літератури (2 год.); російська історія (3 год.); теорія та історія мистецтв (2 год.);

– на відділенні історичних наук: грецькі старожитності, читання творів грецьких та римських авторів (12 год.); стародавня історія (історія Сходу, Греції, Риму) (3 год.); середня історія (4 год.); російська історія (3 год.);

історія слов'янських мов, церковна історія (4 год.); географія та етнографія (4 год.); політична економія (2 год.) [85, с. 145–147].

При вивченні грецької мови та словесності розглядалися: «початкові правила грецької мови», «Іродова історія, Іліада, Іфігенія, Лукріанові розмови», «грецька граматика та керівництво Валлерія», «грецькі старожитності», «історичні відомості про грецьких ораторів», «міфологія та основи грецьких міфологічних творів», «грецький синтаксис [7, с. 19].

Вивчення латинської мови та мовознавства передбачало оволодіння студентами знаннями з початкових основ латинської мови, читання й тлумачення творів римських авторів (Горація, Цицерона, Тіта Лівія, Вергілія, Тацита, Ювеналія), римської естетики, критики, поетики й риторики [7, с. 21].

Такою ж ґрунтовною була літературна підготовка студентів-філологів. Літературознавча обізнаність майбутніх фахівців формувалася під час пізнання специфіки літератури як виду мистецтва за допомогою цілісного сприйняття й методологічного аналізу як окремих літературних творів, напрямів, так і історико-літературних епох. Комплекс предметів з художньої літератури, які викладались у Харківському та Київському університетах у другій половині XIX – на початку XX століття, а отже й у 1863–1883 роках, був досить різноплановий і зазнавав значних змін [293, с. 117].

Разом із тим, зміст літературознавчих дисциплін відображав виключно імперський підхід до літературно-історичних процесів, повністю відповідав русифікаторській політиці правлячих кіл Росії, що заперечувала існування самобутньої української літератури та культури [77, с. 150].

В цей період відбувалися зміни в змісті навчання у Львівському університеті. 23 жовтня 1869 року на розгляд крайового сейму представлено подання про надання «русинській» (українській) та польській мовам статусу урядових мов у Галичині. Наступного року рішенням спеціальної урядової комісії затверджено мови викладання в університеті – польська та українська. 4 липня 1871 року видано цісарський указ про утраквізацію навчального

процесу в Львівському університеті. В Указі зазначено важливість створення вільного наукового осередку двома крайовими мовами [43, с. 123].

В кінці 70-х років XIX століття відбувалися зміни й в організаційній структурі Львівського університету. Передовсім це стосувалося філософського факультету. Згідно з новими навчальними планами, філософський факультет став самостійним навчальним підрозділом, випускники якого після складання відповідних екзаменів мали право вчителювати в середніх школах. Про це свідчить і статут Львівського університету, в якому відображені зміни в організаційній структурі університету [284, с. 19].

Підготовка студентів-філологів у Львівському університеті зосереджувалася на вивченні дисциплін класичного циклу та польської історії, мови, літератури. В останній зимовий семестр до утраквізації Львівського університету (тобто в 1870–1871 н. р.) на його філософському факультеті перелік лекцій для студентів філологічного фаху був таким:

– грецька античність; «Протагор» Платона; «Цар Едіп» Софокла та оцінка письмових робіт на філологічно-історичному семінарі (В. Кергель);

– історія грецької літератури; «Оди» Горація (Й. Врубель);

– історія польської прози XIX століття; найдавніші писемні пам’ятки польською мовою (А. Малецький);

– огляд усіх періодів історії української літератури; порівняльний словотвір старослов’янської та української мов; коментар до мови «Руської правди» (О. Огоновський) [312, с. 4–35].

Кількість годин, які виділялися на вивчення однакових дисциплін в різні навчальні роки, відрізнялася. Так, у Львівському університеті в зимовому семестрі 1876–1877 навчального року на вивчення історії німецької літератури щотижня виділялася 1 година, в зимовому семестрі 1877–1878 – 3 години, в 1879–1880 – 3 години, в 1880–1881 – 2 години [340, с. 13–15; 329, с. 12–20; 330, с. 8–15; 331, с. 7–17].

Це свідчить про те, що кількість годин не була чітко регламентована та залежала від того, чи міг забезпечити університет викладання певної дисципліни. Зазвичай, дисципліни не викладалися через відсутність того чи іншого викладача.

Чернівецький університет, який було засновано в 1875 році, став ще одним осередком вищої освіти в Україні. В університеті працювали три факультети: теологічний, філософський та юридичний. На філософському факультеті викладали широкий спектр наукових дисциплін (філософія, філологія, історія, природничі науки). Цей факультет у Чернівцях не відрізнявся від інших подібних факультетів інших університетів, які перебували на території, що підпорядковувалися Австро-Угорській імперії. Він також мав у своєму складі декілька відділів: філософія, історія, філологія та лінгвістика, математика та природничі науки, сучасні мови, фізика, хімія [313, с. 58].

У Чернівецькому університеті з початку його заснування (в 1875–1876 н. р.) на філософському факультеті працювали 3 штатні професори, 5 надзвичайних, 2 заступники, викладач [322, с. 21–22]. Деканом цього факультету в 1875 році призначено професора Йогана Вробеля, віце-деканом обрано Фердинанда Зеглауера, а сенатором призначено Еміля Калузняцького [313, с. 41]. Наприкінці вищезгаданого навчального року (тобто в перший навчальний рік існування університету) філософський факультет відвідували 50 студентів, із яких: 23 розмовляли німецькою мовою, 12 русинів (українців), 8 румунів та 7 поляків. А до 1879–1880 навчального року число студентів факультету збільшилося вдвічі, досягнувши 104 [313, с. 41].

Навчання в Чернівецькому університеті велося німецькою мовою. Але на теологічному факультеті вивчали старослов'янську граматику. Існувала кафедра української мови та літератури [345, с. 320].

Особливістю цього закладу освіти стало те, що поряд із навчанням класичних мов, в університеті викладали румунську мову та літературу. Для цього в закладі була кафедра румунської мови та літератури. Звісно це

зумовлювалося територіальним розташуванням Чернівецького університету. Існували й інші кафедри, які забезпечували підготовку майбутніх філологів, а саме: кафедра грецької й латинської мови та літератури, кафедра німецької мови та літератури, кафедра слов'янських мов. Як і в Львівському університеті, існував філологічний семінар, який розділявся на два відділи – грецької та латинської словесності. Кожним відділом керував професор. Філологічний семінар був забезпечений власним навчальним матеріалом. Так, наприклад, у виданні, присвяченому розвитку університету у першу чверть його існування зазначено, що бібліотека філологічного семінару налічувала 1265 примірників [317, с. 103].

На філософському факультеті Чернівецького університету працювали також професори, які багато років керували певними кафедрами [344, с. 347–351]. Так, Йоганн Вробель був керівником кафедри грецького словесності впродовж 24 років. Протягом 37 років (1882–1919) Ісидор Гільберг очолював кафедру латинської мови. У 1875–1919 роках кафедру німецької мови та літератури очолювали професори Йозеф Стробль та Освальд Зінгер фон Саммерсберг. Професором Еміль Калузняцький 39 років очолював кафедру порівняльної філології слов'янських мов. Він був фахівцем із слов'янських студій [344, с. 96].

Кафедру римської філології очолювали відомі професори Теодор Гартнер та Матіас Фрідвагнер. Вони брали активну участь у культурному житті Буковини, вивчали мову та звичаї румунів із Буковини. Матіас Фрідвагнер опублікував кілька статей про етногенез та історію румунської народної мови, а також дослідження про румунські народні пісні з Буковини [321, с. 126–127].

Англійську мову спочатку викладали професори з кафедри німецької мови та літератури, оскільки окремої кафедри англійської мови не існувало [297, с. 59].

Для румунів з Буковини дуже важливою була кафедра румунської мови та літератури, заснована в 1881 році, якою протягом чверті століття (до 1906 р.) керував професор Іоан Сбіра [297, с. 59].

При філософському факультеті Чернівецького університету була й кафедра русинської (української) мови та літератури, створена в 1877 році. До 1883 року нею керував Гнат Онишкевич [345, с. 208].

Отже, на другому (інтенсифікаційно-мотиваційному) етапі розвитку організаційно-методичних засад підготовки майбутніх філологів у вищих навчальних закладах України, а саме: в Київському, Харківському, Новоросійському, Львівському та Чернівецькому університетах, досить активно проводилася навчальна робота, керівництво якою здійснювали переважно висококваліфіковані фахівці. Навчальні дисципліни, які викладалися в п’ятьох вищеназваних університетах для майбутніх філологів в 1863–1883 роках, представлено в таблиці 2.3.

Таблиця 2.3

Навчальні дисципліни, які викладали майбутнім філологам в університетах України (1863–1883 рр.)

Навчальна дисципліні	Київський імператорський університет Св. Володимира	Харківський імператорський університет	Львівський університет	Новоросійський імператорський університет	Чернівецький університет
1	2	3	4	5	6
Філософія: – логіка – психологія – історія філософії	+	+	+	+	+
Грецька словесність: – грецька мова та тлумачення творів авторів – історія грецької літератури – грецькі старожитності	+	+	+	+	+
Римська словесність: – латинська мова та тлумачення творів авторів – історія римської літератури – римські старожитності	+	+	+	+	+

Продовж. табл. 2.3

1	2	3	4	5	6
Порівняльна граматика індоєвропейських мов	+	+	–	+	–
Історія російської мови і літератури	+	+	–	+	–
Історія загальної літератури	+	+	–	+	–
Слов'янська словесність: – слов'янські говірки – історія слов'янських літератур – слов'янські старожитності	+	+	–	+	+
Загальна історія	+	+	+	+	+
Російська історія	+	+	–	+	–
Церковна історія	+	+	–	+	–
Теорія та історія мистецтв	+	+	–	+	–
Естетика	–	–	+	–	–
Історія шкільництва та реформ Польщі у XVIII ст.	–	–	+	–	–
Історія Австро-Угорської монархії	–	–	+	–	+
Українська мова та історія української літератури	–	–	+	–	+
Польська мова і література	–	–	+	–	–
Румунська мова та література	–	–	–	–	+
Французька мова і література	+	+	+	+	-
Німецька мова	+	+	+	+	+
Англійська мова	+	+	+	+	+
Італійська мова	+	+	+	+	–
Педагогіка	+	+	+	+	+

Джерела: [289; 313; 320].

Аналіз показників, поданих у таблиці 2.3, показує, що в 1863–1883 роках в Київському імператорському університеті Св. Володимира, Харківському імператорському та Новоросійському імператорському університетах майбутні філологи опановували однакові навчальні дисципліни. Це зумовлено тим, що, як уже зазначалося, Статутом 1863 року чітко регламентувалася діяльність українських університетів, які перебували під владою Російської імперії. Тому зміст навчальної програми з підготовки майбутніх фахівців-філологів був однаковим.

Що стосується Львівського та Чернівецького університетів, то в них викладали дещо інші дисципліни. Разом із тим, можна відзначити як позитивний факт викладання в цих двох закладах освіти української мови.

Не дивлячись на те, що позиція українців в Чернівецькому університеті була слабкішою, ніж у Львівському університеті, але в цьому закладі українська мова так само викладалася майже з першого дня його заснування [75, с. 324].

Щодо іноземних мов, то особливістю Чернівецького університету було викладання румунської мови, а Львівського – польської. До того ж майже в усіх університетах вивчалися німецька, французька та англійська мови та низка слов'янознавчих дисциплін.

На другому (інтенсифікаційно-мотиваційному) етапі розвитку організаційно-методичних засад підготовки майбутніх філологів у вищих навчальних закладах України, як і на першому (реорганізаційно-структурному), майбутнім філологам викладали дисципліни загального циклу, а саме: загальна історія, історія за територіальною приналежністю університету, політична економія і статистика, філософія, психологія, логіка, педагогіка тощо. Але питому вагу в навчальному навантаженні складали спеціальні філологічні дисципліни та іноземні мови (табл. 2.4).

Таблиця 2.4

Розподіл годин на історико-філологічному факультеті Київського імператорського Св. Володимира (1863–1864 н. р.)

Дисципліна	Годин на тиждень			
	1 курс	2 курс	3 курс	4 курс
1	2	3	4	5
Церковна історія*	2	2	2	
Догматична богослов'я*	2	2	2	
Грецька словесність:				
– грецька мова	2			
– пояснення стародавніх авторів	4	4	4	4
– грецькі старожитності		2	2	2
Російська словесність з історією російської мови	5	5	5	

Продовж. табл. 2.4

1	2	3	4	5
Історія філософії		4	4	4
Римська словесність:				
– пояснення творів стародавніх авторів	2	2	2	2
– римські старожитності	3	3	3	
– переклад з/на латину	1	1	1	1
Історія Середньовіччя	4	4	4	4
Російська історія	2	2		
Історія загальної літератури	3	3	3	
Французька мова:				
– історія французької літератури**	1	1	1	1
– переклад з/на французьку мову	2	2		
– пояснення творів французьких авторів			1	
Німецька мова:				
– історія німецької літератури**	1	1	1	1
– переклад з/на німецьку мову	2	2		
– пояснення творів німецьких авторів			1	
Італійська мова**:				
– історія італійської літератури	1	1	1	1
– граматика	2	2	2	2
пояснення творів італійських авторів	1	1	1	1
Англійської мова**				
– переклад з/на англійську мову	1	1	1	1
– граматика	2	2	2	2
– історія англійської літератури	1	1	1	1
Всього	44	48	44	27

Джерело: [188, с. 35–37].

* Церковна історія викладалася для студентів православного віросповідання. Догматичне богослов'я – для студентів римсько-католицького віросповідання. Обидві дисципліни зараховані до загальної кількості годин.

** Історія німецької та французької літератури вивчалася за бажанням; італійська та англійська мови – факультативно без визначення семестрів. Ці дисципліни також зараховані до загальної кількості годин.

Проаналізувавши показники таблиці 2.4, можна зробити висновок, що на початку другого етапу ситуація з викладанням та розподілом дисциплін суттєво не змінилася у порівнянні з попереднім етапом (реорганізаційно-структурним). Найбільша кількість годин відводилася на класичну філологію, а саме на грецьку й римську словесність. Грецька словесність займала 20 тижневих годин, а римська – 21. Зменшилася кількість годин для

вивчення французької (з 24 год. до 5) та німецької (з 9 год. до 5) мов. На італійську граматику, історію італійської мови та літератури, а також англійську мову виділялося по 16 годин, але в якості факультативу. Збільшилася кількість годин з історії (з 16 до 32 год.).

Розподіл навчального навантаження на історико-філологічному факультеті в Київському імператорському університеті Св. Володимира в 1863–1864 навчальному році у відсотках представлено на рис. 2.3.

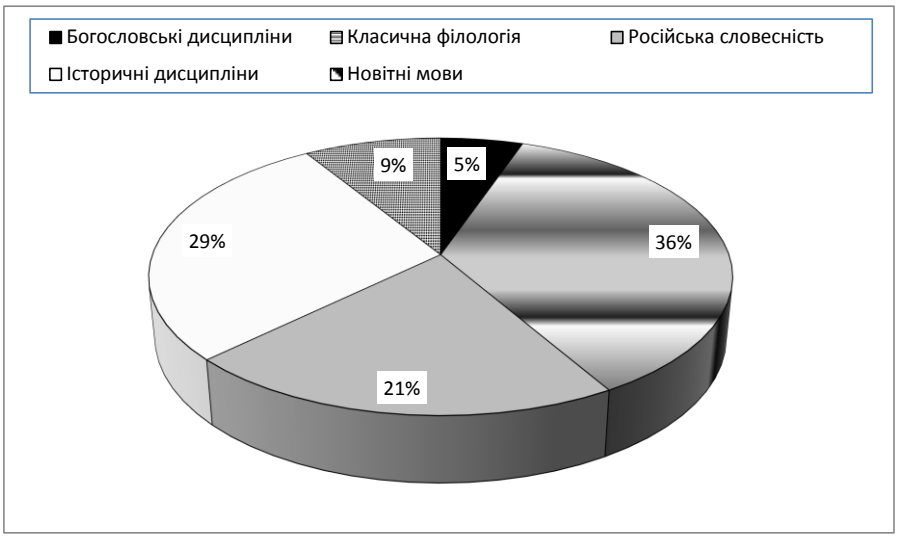

Рис. 2.3. Розподіл навчального навантаження на історико-філологічному факультеті в Київському імператорському університеті Св. Володимира в 1863–1864 навчальному році (%)*

* Складено автором

Як видно з рис. 2.3, навчальне навантаження на історико-філологічному факультеті в Київському імператорському університеті Св. Володимира в 1863–1864 навчальному році поєднувало такі цикли:

1) богословські дисципліни (догматичне богослов'я та церковна історія);

2) класична філологія (грецька, римська словесність, що охоплювали історію літератури, пояснення творів авторів, старожитності та латину);

3) російська словесність (історія загальної літератури, російська словесність, історія російської мови);

4) історичні дисципліни (історія філософії, історія Середньовіччя, російська історія);

5) новітні мови (німецька та французька).

Найбільшу кількість часу виділяли на класичну філологію – 41 година (36% від загальної кількості годин). На новітні мови відводили 10 годин (9%). Англійська та італійська мови вивчалися за бажанням. На кожну з них виділяли по 16 годин. Загальні дисципліни взагалі не були враховані при розподілі навчального навантаження. Два інші цикли складали майже однакові частки: російська словесність – 24 години (21%); історичні дисципліни – 32 години (29%). Найменшу кількість часу відводили на вивчення богословських дисциплін – 6 годин (5%).

У наступні роки ситуація з навчальним навантаженням та розподілом дисциплін суттєво змінилася: зменшено загальне навантаження на кожному курсі та скорочено час на вивчення класичної філології. Це доводять показники таблиці 2.5.

Таблиця 2.5

Щотижневий розподіл годин на історико-філологічному факультеті Київського імператорського університету Св. Володимира (1869–1870 н. р.)

Дисципліна	Годин на тиждень			
	1 курс	2 курс	3 курс	4 курс
1	2	3	4	5
Історія церкви	2	2	2	2
Історія російських слов’ян до XIII ст.			4	4
Грецька словесність:	1	1	1	1
Психологія	2	2		
Історія філософії XIX ст.				3
Середня історія			3	3
Новітня історія				2
Слов’янська граматика	4	4		
Історія англійської літератури	3	3	3	3

Продовж. табл. 2.5

1	2	3	4	5
Російська історія	2	2		
Історія Московської держави XVII ст.				2
Метафізика			2	2
Історія російської церкви			2	2
Історія стародавнього сходу	4	4	4	4
Німецька мова (переклад з/на німецьку мову)	1	1	2	2
Історія німецької літератури*	1	1	1	1
Англійська мова (переклад з/на англ. мову)			1	1
Граматика	3	3		
Всього	23	23	25	32

Джерело: [189, с. 1–2; 240, арк. 71].

* Історія німецької літератури вивчалася у якості факультативу та відвідувалася за бажанням. Кількість годин з цього предмету зарахована до загальної кількості годин.

Якщо порівняти показники таблиць 2.4 та 2.5, можна дійти висновку, що загальне навантаження на всіх курсах навчання зменшилося. Це відбулося за рахунок скорочення часу на вивчення класичної філології. Водночас збільшилася кількість годин на вивчення новітніх мов (англійської і німецької) та вдвічі зросла кількість годин на вивчення богословських дисциплін.

Більш наочно співвідношення навчального навантаження на історико-філологічному факультеті Київського імператорського університету Св. Володимира у 1863–1864 та 1869–1870 навчальних роках відображено на рис. 2.4.

Як показано на рис. 2.4, час на вивчення богословських дисциплін збільшено вдвічі, на новітні мови – в 2,5 рази. Кількість годин на опанування класичної філології скорочено в 10 разів. Майже не змінено відсоткове співвідношення годин російської словесності та історичних дисциплін. А кількість годин на вивчення загальних дисциплін зменшено до 0.

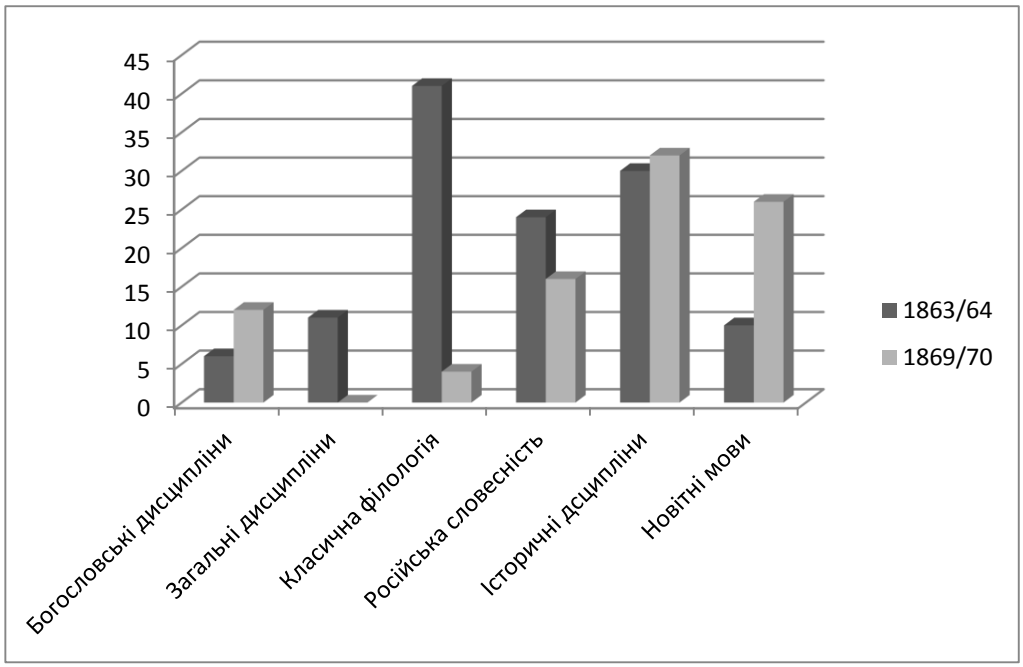

Рис. 2.4. Співвідношення навчального навантаження на історико-філологічному факультеті Київського імператорського університету Св. Володимира*

* Складено автором

У 1863–1883 роках основною формою організації навчання студентів залишалася лекція.

Викладачі читали лекції за підручниками або власними дисертаціями, що не дозволяло майбутнім фахівцям отримати глибокі знання з навчальних дисциплін. Як наслідок, студенти мали лише поверхневі уявлення про досліджувану науку. Лекції займали практично весь навчальний час студентів, не даючи їм можливості працювати самостійно або консультуватися з викладачем [138, с. 25].

Аналіз історико-педагогічних та архівних джерел [17; 22; 50; 61; 79; 121; 151; 160–162; 165–169; 170–172; 239; 240; 295] дає змогу стверджувати, що одним з найбільш важливих моментів даного періоду стало більш широке (у порівнянні з 1850–1962 рр.) впровадження практичних занять в процес навчання студентів, зокрема майбутніх філологів. Практичні заняття почали набувати більш регулярного характеру. Хоча в багатьох українських

університетах такі заняття проводилися окремими викладачами, вони не були обов'язковими і закріпленими законодавчо.

Так, у «Протоколах засідань деканату історико-філологічного факультету» зазначалося, що під час практичних занять, які проводилися в усній чи письмовій формі, чи у формі наукової бесіди, студенти під керівництвом викладача мали можливість більш глибоко і повно ознайомитися з досліджуваним предметом [240, арк. 71].

Хоча всі такі заняття мали на меті зробити процес навчання більш практичним і поліпшити якість знань студентів, вони були досить одноманітними, більше спрямованими на самостійну підготовку студентів, ніж на опрацювання матеріалу з викладачем. Методи учіння та викладання, використані на цих заняттях, в більшості своїй не відрізнялися один від одного і зводилися до читання і вивчення матеріалу, розбору і аналізу джерел, творів, доповідей або рефератів. Про це свідчить інформація, що міститься у таких архівних документах: «Доповідна записка професорів Модестова, Гогоцького та доцентів Фортинського, Терновського і Міщенко про необхідність реформи викладання предметів на факультеті» та «Звіт про роботу семінарів, їх статути, інші матеріали про викладання італійської мови, виготовлення інтегратора та іншим навчальним питанням» [61, с. 24; 79, с. 22–25].

Перевагою було те, що студенти у такий спосіб вчилися самостійно шукати і аналізувати матеріал і, в той же час, консультуватися з професором в разі потреби, що неможливе при лекційній системі. Обговорення рефератів і доповідей в аудиторії розвивало навички говоріння, аналізу і критичне мислення. Разом із тим, недоліком таких занять можна назвати їх нерегулярність, а також відсутність системності, однотипність форм, методів і прийомів роботи.

Одним з перших закладів освіти в Україні, який почав застосовувати практичні заняття в процесі навчання студентів, став Київський імператорський університет Св. Володимира. Адже на момент обговорення

в міністерських та громадських колах питання про впровадження в університетську систему освіти обов'язкових практичних занять (1871 р.) в Київському університеті вже діяв подібний процес. Інформацію про це містить, наприклад, журнал Міністерства народної просвіти за лютий 1871 року, де в розділі «Університети» надрукована стаття «Відомості про діяльність та стан наших навчальних закладів» [82, с. 184–185]. У цій публікації йдеться про стан проведення практичних занять в Київському університеті.

Усі практичні заняття в Київському імператорському університеті Св. Володимира зводилися до наступних видів навчальної діяльності:

1) бесіди студентів під керівництвом викладача;

2) усне викладання студентам будь-якої частини науки по одному або декільком класичним творам;

3) письмові відповіді, написані в аудиторії на задані викладачем питання;

4) розбір і тлумачення джерел;

5) твори на тему, запропоновану викладачем або обрану самим студентом, але схвалену професором;

6) практичні дослідження з використанням навчально-допоміжних приміщень університету [269, с. 5–19].

Також усі студенти мали здати по два твори: перший треба було написати за півроку до напівкурсових іспитів, а другий – за півроку до остаточних іспитів [82, с. 184–185].

Серед методів викладання та навчання на інтенсифікаційно-мотиваційному етапі можна виділити практичні (вправи з перекладу з/на мову, вправи з говоріння, вправи з написання творів тощо), словесні (пояснення творів стародавніх та сучасних авторів, роз’яснення окремих положень, фрагментів твору, розповідь, бесіда, лекція, дискусія), робота з підручником, посібником, твором автора (читання, переклад, вивчення, реферування, конспектування).

Так, у звіті Новоросійського імператорського університету за 1870–1871 навчальний рік зазначено, що студенти на практичних заняттях професора Григоровича вивчали слов'янські говірки за допомогою читання творів та перекладу на російську мову. Під керівництвом професора Брікнера студенти трактували та аналізували твори Макіавеллі як в оригіналі, так і в перекладі. Окрім того, студенти читали і конспектували літературу про Макіавеллі, а також писали статті на задану тематику. У Звіті зазначено, що найкращими статтями, які подані на розгляд професору Брікнеру, були роботи студентів Чаушанського і Козубського «Про біографію Макіавеллі», студента Гартвига «Про анті-Макіавеллі Фрідріха Великого», студента Мавргана «Розбір монографії Моля «Die Macchiavelli Literatur». Професору Юргевичу студенти надавали на перевірку переклади з російської на латину, які потім розбиралися та аналізувалися на лекціях [122, с. 1–12].

Регламентація навчальних курсів словесності на історико-філологічних та філософських факультетах сприяла розвитку методів і прийомів навчання, особливо практичного спрямування. Щоб підвищити рівень знань студентів, застосовувалися репетиції (проводилися у формі бесід в кінці курсу), перевірки конспектів лекцій із коментарями та вказівкам від викладача, наради з викладачем (позаурочні та необов'язкові) [158, с. 149]. Зазначене доводять також матеріали, які містяться в документі «Про зміни в навчальних планах», які були введені в Новоросійському імператорському університеті [155, с. 59].

На інтенсифікаційно-мотиваційному етапі почали друкувати підручники, посібники, наукові твори, які складали та застосовували викладачі вишів при викладанні філологічних дисциплін. Так, з'явилася праця «Із записок з російської граматики» А. Потебні (1874 р.), «Література слова про полк Ігорів» І. Жданова (1880 р.), підручник з німецької мови В. Прживильського (1867 р.), «Синтаксис англійської мови» В. Даніеля (1875 р.), «Порівняльна граматика слов'янських та інших споріднених мов» В. Шерцля (1871 р.).

Зокрема, праця «Із записок з російської граматики» А. Потебні [231] охоплює такі граматичні теми, як-от: складений присудок і додаток, дієприкметник, другі непрямі відмінки, неозначений стан, орудний відмінок. Ця праця містить багато теоретичних пояснень та прикладів вживання граматичних конструкцій.

Підручник з німецької мови, складений В. Прживильським за методом Оллендорфа. Як зазначає сам укладач підручника, Оллендорф був професором німецької мови і літератури і автором нової методики німецької мови. Замість заучування граматичних правил, у підручнику за методом Оллендорфа запропоновано метод запам'ятовування від простого до складного. Кожен новий урок пов'язаний з попереднім за допомогою лексичного або граматичного матеріалу. Лексичні конструкції в цьому підручнику відібрано відповідно граматичних тем програм закладів освіти. Підручник поділено на чотири розділи, три з яких практичні, а останній – теоретичний. Теоретичний розділ містить всі граматичні правила, які необхідні для засвоєння практичного матеріалу. Кожен урок містить пояснення теми, приклади та вправи, як правило, на переклад з російської на німецьку мову [285].

Підручник «Синтаксис англійської мови» В. Даніеля розроблений для тих студентів, які вже ознайомилися з англійською мовою на першому році навчання та мають на меті вивчати мову більш глибоко. Теоретичний матеріал підручника написано російською мовою, що, за словами автора, мало полегшити сприйняття матеріалу. Після кожного пояснення теми або правила, розташовані вправи на переклад з/на англійську мову, заповнення пропусків, виправлення помилок. Окремо містяться таблиці часів англійського дієслова та приклади граматичного розбору речень [55]. Підручник В. Даніеля використовувався як основний при вивченні англійської мови до початку 90-х років XIX століття [65, с. 144].

Підручник «Порівняльна граматика слов'янських говірок та інших споріднених мов» В. Шерцля має чотири частини: фонетика, словотвір та

творення форм, розбір синтаксичних особливостей. У книзі слов'янські говірки порівнюються з індоєвропейськими мовами. Підручник структурований за такими темами: утворення та розвиток письма, розподіл мов, фонетика. Тема «Утворення та розвиток письма» охоплює підтеми про розвиток письма, стародавнє письмо, важливість письма та жестів. Тема «Розподіл мов» містить інформацію про розподіл мов за різними аспектами, а також матеріали про мовні сім'ї. Тема «Фонетика» надає відомості щодо вступу до фонетики, голосних та приголосних слов'янських та індоєвропейських мов [302]. Повний зміст та титульні аркуші вищезгаданих підручників уміщено в додатку Д.

Отже, 1863–1883 роки (інтенсифікаційно-мотиваційний етап) можна охарактеризувати як найбільш сприятливий час для інтенсивного розвитку організаційно-методичних засад підготовки майбутніх філологів у вищих навчальних закладах України та пошуку шляхів їх удосконалення. Саме в цей період українські університети, що тоді перебували на території Російської імперії, отримали певну автономію щодо організації освітнього процесу. В них з'явилися нові філологічні спеціальності. А Львівський і Чернівецький університет, які знаходилися на території Австро-Угорської імперії, мали змогу відкрити нові кафедри, зокрема кафедру української мови, що було дуже важливо для підготовки майбутніх філологів. Розширився спектр форм і методів навчання: практичні (вправи з перекладу з/на мову, вправи з говоріння, вправи з написання творів тощо), словесні (пояснення творів стародавніх та сучасних авторів, роз'яснення окремих положень, фрагментів твору, розповідь, бесіда, лекція, дискусія), робота з підручником, посібником, твором автора (читання, переклад, вивчення, реферування, конспектування). Було створено чимало російськомовної навчально-методичної літератури; розпочато друк підручників, посібників, наукових творів, які складали та застосовували викладачі вишів для навчання філологічних дисциплін. Зміст, форми, методи та засоби навчання майбутніх філологів на інтенсифікаційно-мотиваційному етапі представлено на рис. 2.5.

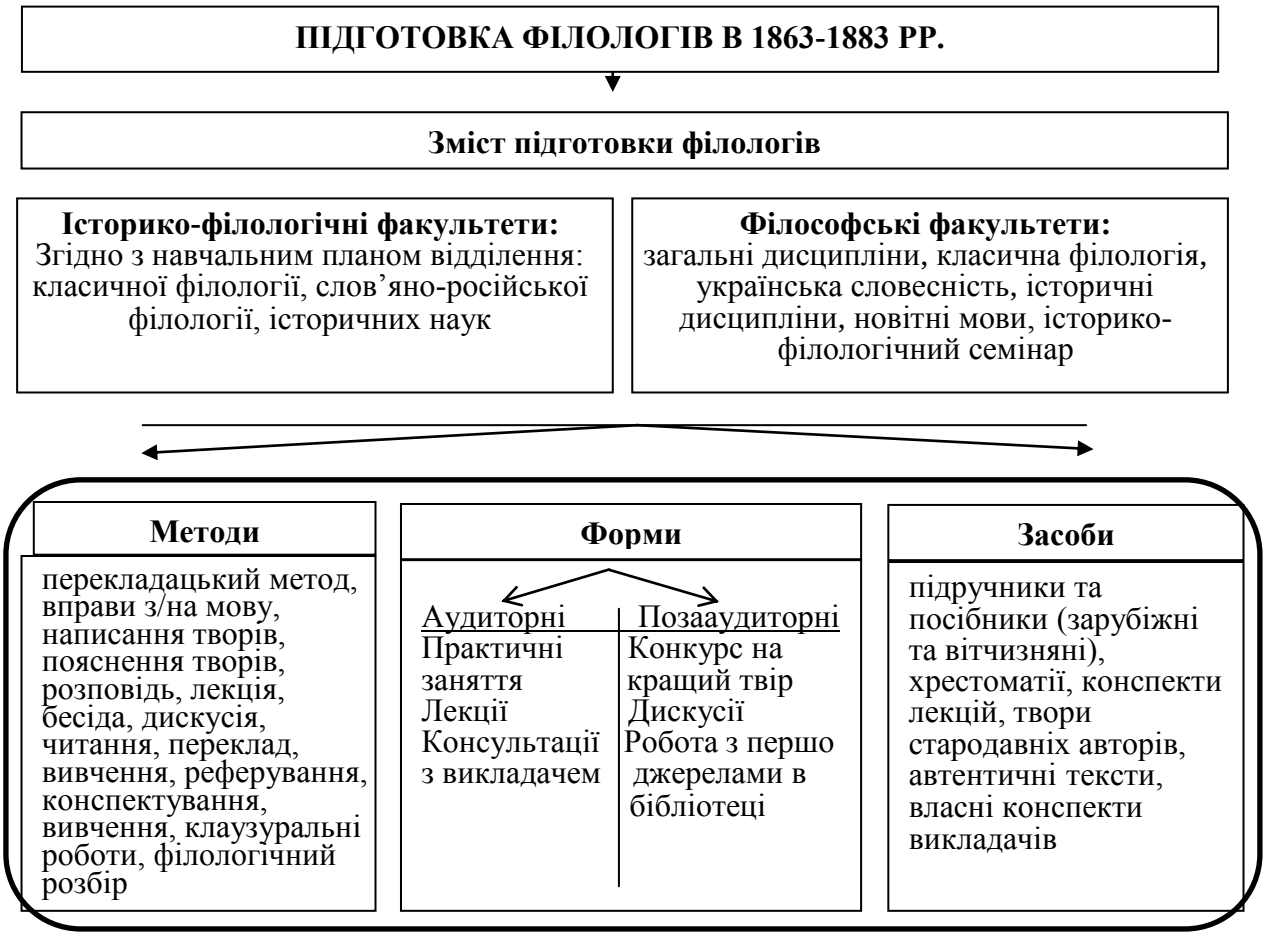

Рис. 2.5. Зміст, форми, методи та засоби навчання майбутніх філологів у вищих навчальних закладах України в 1863-1883 роках*

* Складено автором

Організаційно-змістові характеристики підготовки студентів-філологів у 1863-1883 роках характеризувалися більш сприятливими умовами для розвитку філологічного фаху. Зменшення кількості годин викладання дисциплін класичного циклу сприяло появі нових кафедр. Цей період вважається одним з найсприятливіших часів в історії викладання філології. Такі позитивні трансформації були зумовлені низкою соціально-політичних подій, які відбувалися на території України в 1863-1883 роках. В цей період також почали своє функціонування два університети на території сучасної України: Новоросійський імператорський університет (1865 р.) та Чернівецький університет (1875 р.).

Для інтенсифікаційно-мотиваційного етапу характерні такі тенденції:

– позитивні: 1) автономія університетів щодо організації освітнього процесу; 3) відкриття кафедр української мови; 4) пошук нових, більш ефективних, форм та методів навчання студентів-філологів;

– негативні: 1) русифікаторська політика правлячих кіл Російської імперії; 2) залежність змісту навчання майбутніх філологів й обсягу навчальних дисциплін від наявності в університетах відповідних викладачів; 3) одноманітність практичних занять та, подекуди, зведення їх лише до самостійної підготовки студентів.

2.3. Конверсійно-оновлювальні аспекти підготовки студентів-філологів у 1884–1917 роках

У 1884 році (29 серпня) набув чинності новий Загальний статут російських імператорських університетів.

Новий Загальний Статут російських імператорських університетів регламентував обсяг викладання навчальних дисциплін на кожному факультеті. На історико-філологічних факультетах Київського імператорському університету Св. Володимира, Харківського імператорського університету та Новоросійського імператорського університету існували кафедри філософії, класичної філології, порівняльного мовознавства та санскритської мови, російської мови та словесності, історії західноєвропейських літератур, інші (всього 11 кафедр). Організація і характер викладання регламентувалися новими екзаменаційними вимогами. Нова екзаменаційна система скасовувала наявність курсових іспитів, які замінялися заліками, це мало дозволити студентам зосередитися на заняттях, а не відволікатися постійно на підготовку до іспитів. В кінці навчання студенти здавали державні іспити тільки з основних предметів, що завдавало шкоди професійній підготовці майбутніх фахівців. Для студентів-філологів екзаменаційні вимоги виділяли в якості основного предмета класичну філологію [192].

У 1885 році введено єдиний навчальний план історико-філологічних факультетів, згідно якого вивчення класичної філології визнавалося обов’язковим для всіх студентів факультету. Нові навчальні плани передбачали велику кількість годин на вивчення класичної філології, але недостатньо занять з вузькоспеціалізованих предметів, що негативно позначилося на якості підготовки майбутніх фахівців-філологів. Майже 67% начального часу відводилося на вивчення класичної філології (1856 год. із загальної кількості 2816 год.). Як результат, відбувся відтік студентів з історико-філологічних факультетів, що не дозволило підготувати належну кількість відповідних фахівців [85, с. 385].

Вищезазначене підтверджують офіційні дані, які містяться в різних джерелах. Наприклад, в 1887 році в Київському університеті, в середньому на історико-філологічному факультеті навчався 121 студент, в Харківському – 47, а в наступні 5 років, відповідно, 58 і 40. Це призвело до розробки провідними фахівцями різних університетів проектів про зміни в навчальних планах історико-філологічних факультетів. Як результат, восени 1889 року Міністерство просвіти відновило розподіл історико-філологічних факультетів на три відділення, починаючи з п'ятого семестру. Обов'язковими для складання іспиту залишилися латинська та грецька мови фахівців [85, с. 385].

Так, у Харківському імператорському університеті професори Потебня та Дринов запропонували навчальний план факультетських предметів, ураховуючи потреби у навчанні та викладанні. Вони пропонували викладати в повному обсязі класичні дисципліни тільки для студентів, які обрали спеціалізацію класичних мов. Інші групи, а саме історична та філософська, частково обмежувалися у викладанні класичних мов. Факультет затвердив цю пропозицію і до Міністерства просвіти представив детальний навчальний план з розподілом годин та предметів у кожному семестрі, але Міністерство відхилило цю пропозицію та змусило університет працювати за новими навчальними планами. Наслідком дії Статуту 1884 року та нових навчальних планів стало те, що через 4 роки зменшилося число студентів історико-

філологічного факультету, оскільки викладання ускладнювалося непропорційним розподілом обов’язкових для студентів годин між основними предметами факультету. Тобто багато основних факультетських дисциплін викладали в стислому вигляді, що не сприяло висококваліфікованій підготовці студентів фахівців [85, с. 137].Таблиця з інформацією щодо кількості студентів у 1850–1904 роках уміщена в додатку Е.

Наприклад, якщо на першому і другому етапах розвитку підготовки фахівців філологічних спеціальностей у Харківському університеті основний наголос робився на курси теорії поезії та прози (А. Метлинський), то з 80-х років XIX століття, то на третьому етапі, комплекс літературознавчих дисциплін доповнили загальним курсом російської літератури XVIII–XIX століття та давньоруського літопису (М. Сумцов), спецкурсами та практичними заняттями з релігійно-оповідної літератури і духовних віршів, з російської народно-поетичної творчості та епічної поезії (М. Сумцов), історією російської драматичної літератури, стародавньої російської повісті, апокрифа та легенди в російській літературі; вивченням літературних напрямів у Московській Русі (А. Кадлубовський). У межах загальної історії літератури розглядалися питання історії західноєвропейської літератури (італійської, французької, німецької) [293, с. 117].

Не відрізнялася ситуація в Новоросійському імператорському університеті, де в 1884 році об’єднали кафедри грецької та римської словесності. Нова кафедра отримала назву кафедри класичної філології. Не зважаючи на посилення викладання класичної філології, в цьому університеті досить часто були вакантні кафедри, а в деякі періоди кількість викладачів обмежувалася двома. Це доводить інформація подана в «Пропозиціях М.Н.П. щодо заходів із заміщення вакантних кафедр» фахівців [215, арк. 2–8]. Викладали такі ж дисципліни, як і в усіх українських університетах, які знаходилися у той час під владою Російської імперії. Згідно навчального плану історико-філологічного факультету

Новоросійського імператорського університету кількість годин на вивчення класичних дисциплін на 1 та 2 курсах (загальна навчальна підготовка) складала 3 години на тиждень із загальної їх кількості 23 та 25 годин відповідно. Тоді як на 3 та 4 курсах (спеціалізація у навчанні) виділялося 7 годин на тиждень із загальної кількості 12 та 14 годин відповідно [123, с. 23].

Питання про перерозподіл навантаження і розділення історико-філологічних факультетів на більшу кількість відділень неодноразово обговорювалося на комісіях університетів.

Наприклад, у Державному архіві м. Києва зберігся «Рапорт комісії, обраної факультетом для обговорення навчального плану» за 1902 рік, де написано, що існуючий навчальний план факультету не носить загальноосвітнього характеру. Навчання в університеті має на меті навчити спеціальним знанням. Також зазначено, що три напрями (класичне мовознавство, слов'янське мовознавство й історія), навантаження 18 годин на тиждень та велика кількість загальноосвітніх предметів не дають позитивного результату. Тому керівництво факультету внесло пропозицію щодо нового розподілу факультету на 5 відділень: філософське, класичне, слов'яно-російське, історичне, романо-германське. Згідно нових навчальних планів спеціалізація мала починатися після першого, а не другого курсу. Це б дало можливість студентам більш поглиблено займатися спеціалізованими дисциплінами, а також відвідувати семінари 4 години на тиждень [253, арк. 10–12].

Як наслідок, в Київському, Харківському та Новоросійському імператорських університетах ввели предметну систему навчання, а в деяких із них з'явилося романо-германське відділення. Підтвердження організації романо-германського відділення міститься в архівному документі «Щодо заснування при історико-філологічному факультеті університету романо-германського відділення» фахівців [157, арк. 2–7]. Для предметної системи було характерне створення замість єдиного плану групових навчальних планів. Основними групами дисциплін стали література, мова,

філософія та історія. Введення предметної системи навчання розглядалося як наступний етап спеціалізації наукового знання. Відбувалася концентрація викладання навколо центральних предметів з більш глибоким їх вивченням студентами за допомогою джерел та засвоєнням відповідної методології. Нові іноземні мови виділялися в окрему спеціалізовану галузь знань [63, с. 86]. Тому на початку XX століття романо-германські відділення були відкриті при історико-філологічних факультетах Київського (1901–1904 н. р. – романо-германський семінарій, 1909 р. – романо-германське відділення) і Харківського (1906 р.) університетів [210, с. 17−20; 125, с. 111]. Ними було розпочато формування відповідного викладацького складу і розробку спеціальних навчальних курсів. Список викладачів Київського імператорського університету Св. Володимира представлено в додатку Ж.

Отже, предметна система навчання і відкриття романо-германських відділень стали наступним кроком на шляху до диференціації, спеціалізації та поглиблення наукового освіти на історико-філологічних факультетах університетів України в кінці XIX – на початку XX століття.

В навчальних планах Київського імператорського університету Св. Володимира за 1902 та 1907 роки окремим параграфом виділено «Стародавні мови» як обов’язкові для студентів усіх спеціальностей факультету без виключення через їх «велику важливість». Кожен студент мав прослухати один курс грецького і латинського автора 4 години на тиждень протягом семестру або 2 години щотижня впродовж 2 семестрів. Абітурієнти, які не вивчали грецьку мову, повинні були з першого семестру її вивчати, відвідуючи курси грецької мови для початківців. При цьому студенти не могли записатися на курс грецького автора до того часу, поки викладач не підтвердить їх задовільний результат у навчанні з мови, але не раніше ніж після двох семестрів її вивчення обсягом 4 години на тиждень. На екзамені студенти мали здавати того автора, курс з якого вони обрали. При цьому автор повинен був бути обраний відповідно до фаху: історики обирали автора-історика, студенти-словесники – автора прози або поезії тощо.

Предмети, які були обов'язковими для вивчення студентами класичного відділення, такі: введення до класичної філології (3 год./тижд.), історія грецької літератури: епос, лірика, драма (3 год./тижд.), історія грецької літератури: проза V, VI століття Олександрійського та римського періоду (3 год./тижд.), історія римської літератури (4 год./тижд.), латинська граматика (4 год./тижд.), грецький та латинський синтаксис (4 год./тижд.), грецьке державне право (4 год./тижд.), римське державне право (4 год./тижд.), грецькі старожитності (2 год./тижд.), римські старожитності (2 год./тижд.), топографія Афін (1 год./тижд.), топографія Риму (1 год./тижд.), грецька міфологія (2 год./тижд.), метрика (2 год./тижд.), грецька поліграфія (1 год./тижд.), інтерпретація творів грецького автора (4 год./тижд.), інтерпретація творів римського автора (4 год./тижд.), епіграфіка римська та грецька (4 год./тижд.), історична географія стародавнього миру (2 год./тижд.). Усі вище перелічені дисципліни викладалися у зазначеному обсязі тільки протягом одного семестру, окрім інтерпретації творів стародавніх авторів, які викладалися впродовж 4 семестрів. У якості додаткових предметів рекомендувалися: порівняльна граматика індоєвропейських мов, історія Греції і Рима, історія класичного мистецтва. Окрім того студенти класичного відділення відвідували практичні заняття, які організовувалися професорами для покращення розмовної практики, а також для ілюстрування теоретичного курсу. Практичні заняття складалися з розбору рефератів, які складали студенти за зазначеними темами або за темою, яку схвалив викладач. Ще одним завданням могло бути вивчення під наглядом викладача пам'яток мистецтва, історичних джерел тощо. Кожен викладач повинен був мати 2 години (іноді 1 год.) таких практичних занять. Вони проводилися протягом всього періоду навчання студентів в університеті. У свою чергу, студенти були зобов'язані відвідувати практичні заняття зі свого предмету щонайменше 4 семестри. Також вивчалося Богослов'я та нові мови (англійська, німецька, французька, італійська) [15, с. 3–23; 287, арк. 5–17].

Отже, підготовка майбутніх філологів в українських університетах під владою Російської імперії відбувалася в умовах жорсткого контролю зі сторони влади. Основними класичними дисциплінами були: грецькі та римські словесності та старожитності, історія грецької та римської літератури, практичні вправи з перекладу на латину, грецька граматика. Викладання класичних дисциплін забезпечували кафедри грецької та римської словесності та старожитностей, які згодом були перетворені на кафедру класичної філології. Дисципліни класичного циклу відігравали провідну роль в підготовці майбутніх філологів, проте не завжди доцільним та доречним було перевантаження студентів предметами класичного профілю, що не дозволяло виділити достатню кількість годин на спеціалізації.

На розвиток організаційно-методичних засад підготовки майбутніх філологів на західних землях цього періоду вплинуло продовження протистояння між польською та українською громадськістю. Українське студентство та провідні громадські діячі українського походження відстоювали інтереси української мови на західних землях та наполягали на запровадженні її в усіх сферах життя. Так, 7 серпня 1884 року відбулося зібрання українських студентів, які вимагали запровадження української мови викладання на всіх факультетах Львівського університету. Також на зібранні обговорювалося питання унормування роботи кафедри української мови та літератури в Чернівецькому університеті фахівців [44]. Як зазначає М. Пантюк, починаючи з моменту призначення на посаду професора Львівського університету, М. Грушевський «все більше уваги присвячував питанню розширення українського впливу» [203, с. 172]. Учений констатує, що саме М. Грушевський «почав ініціювати створення українськиї кафедр в університеті» [203, с. 172]. Проте, не дивлячись на вищезгадані зусилля щодо впровадження української мови, польська мова залишилася провідною мовою викладання на філософському факультеті Львівського університету.

Філософський факультет Львівського університету впродовж цього періоду поступово змінював свою організаційну структуру. Насамперед, це пов'язано з розвитком слов'янського мовознавства.

У Львівському університеті кафедру слов'янської філології створили 24 січня 1888 року під назвою «Заклад порівняльної філології слов'янських мов, літератур і мистецтва». Її очолив професор Антоній Каліна – філолог, етнограф, історик. Відповідно до тогочасних університетських традицій, діяльність кафедри визначали наукові зацікавлення та здобутки її керівника – порівняльно-історичне вивчення слов'янських мов, особливо польської, болгарської, старослов'янскої і чеської. Як окремий науковий напрям вивчався розвиток народознавства у Галичині. Комплексний характер мало Народознавче товариство, яке створив А. Каліна [271, с. 54].

А. Каліна видав «Історію польської мови» (Formy gramatyczne języka polskiego do końca 18 wieku. Lwyw, 1883), яка містила матеріали щодо граматичних форм польської мови кінця XVIII століття. Також його роботи стосуються історії мов та інших аспектів слов'янської філології: «Про числівники в старопольській мові як внесок в історію польської мови», «Про написання носових голосних у старих польських пам'ятках», «Вивчення історії болгарської мови» та ін. Вони використовувалися на філософському факультеті [319, с. 354–355].

За інформацією отриманою з історичних джерел [335-339] в цей період набули розвитку й романо-германські мови. Вивчення романських мов у Львівському університеті розпочалося зі створення в 1897 році кафедри французької мови, хоча цю мову викладали і раніше. Відкриттю кафедри передувало викладання низки фахових і факультативних романських мов. Очолював кафедру відомий учений-романіст, професор Едуард Порембович. У колі його наукових інтересів була не лише романістика, а й польська, італійська та англійська література, західноєвропейський фольклор. Він також перекладав твори Данте, Кальдерона, Байрона, склав численні антології та збірки перекладів.

Вивчення романських мов у Львівському університеті наприкінці XIX століття було сконцентроване передусім на французькій, італійській, іспанській мовах і літературах. Португальська, каталонська, провансальська та румунська мови вивчалися факультативно. Викладання іспанської, португальської, каталанської, румунської та провансальської мов і літератур започаткували завдяки Едварду Порембовичу. Вченого щорічно запрошували на етно-лінгвістичні польові експедиції в Каталонію, Прованс та Галісію. Вивчення говірок, фольклору, просторічних компонентів, приказок, згодом спонукало вченого до видання антологій каталонських і провансальських народних поезій, збірників і пісень. Вже на початку XX століття романські мови в навчальному процесі Львівського університету стали невід'ємною частиною при вивченні індоєвропейських та східних мов, наукові дослідження яких мали полемічний характер і свою методологічну основу. Вони стали одними з визначних у розвитку лінгвістики. Це передусім праці зі санскриту, іранських, романських, кельтських мов, а також порівняльна граматика індоєвропейських мов професора Густава Блятта [217, с. 331].

У Львівському університеті особливим напрямом філологічної освіти стало вивчення східних мов. У закладі освіти існувала давня традиція вивчати гебрейську, арамейську, арабську мови. Знаними викладачами на теологічному факультеті були Ян Кухарський, Остоя Лукаш Солецький, Тит Мишковський; на філософському – Ґустав Блятт. Згодом почали викладати санскрит та старовірменську (грабар) мови. Систематичне викладання семітських мов (арабської, гебрейської, арамейської, ассиро-вавилонської) зініціював семітолог Мойжеш Шорр [271, с. 54].

Що стосується Чернівецького університету, то одразу після його заснування (в 1875 р.) закладено основи викладання класичної філології. Вона стала невід'ємною частиною навчального процесу на теологічному та філософському факультетах. Цей процес пов'язаний, насамперед, з ім'ям Алоїза Гольдбахера − австрійського філолога в галузі класичної філології, педагога та культурного діяча [67, с. 254].

Підручники й лекційні курси, як правило, готували професори університету. Відомим автором підручників і навчальних посібників був, наприклад, професор кафедри латинської мови Раду Сбієра, який уважався тоді найавторитетнішим у Румунії знавцем класичних мов. Він уклав підручник з латинської мови, що витримав три видання (Gramatica limbii latine pentru licee, gimnazii şi toate şcolile asimilate, 1913, 1923, 1929 pp.) і був перекладений німецькою, французькою та іспанською мовами. Р. Сбієра був також автором низки ґрунтовних студій з класичної філології латинською, німецькою, французькою, італійською та іншими мовами. Високу оцінку громадськості здобули монографія Р. Сбієра «Квінт Горацій Флакк − його постать у дзеркалі власної творчості» (Чернівці, 1938 р.), «Спогади про М. Емінеску» (1903 р.), п’єса «Єлена», що йшла на сцені Чернівецького театру [67].

У Чернівецькому університеті викладалися наступні курси з класичної філології: історична граматика давньогрецької мови (Gramatica istorică a limbii eline), елементарна граматика (Gramatica elementară), синтаксис (Sintaxa), давньогрецька метрика (Metrica elină), історія давньогрецької літератури (Istoria literaturii eline), історія давньогрецької літератури: історіографія (Istoria literaturii eline: istoriografia), історія давньогрецької літератури: драматична поезія (Istoria literaturii eline: poezia dramatică), давньогрецька лірика (Poezia lirică elină), давньогрецька індивідуалістська поезія (Poezia individualistă elină), початок і розвиток давньогрецької драми (Începuturile şi evoluţia dramei eline), від Сократа до Аристотеля (De la Socrates la Aristoteles), проблема творчості Гомера (Problema homerică), давньогрецька драма (Drama grecească) та ін. [344, с. 239].

Паралельно проводились семінари, присвячені творчості Платона (Plato, Phaidon), Гомера (Homer, Doloneia), Еврипіда (Euripides; Euripides, Ion; Euripides, Herakles.), Софокла (Sofocles, Regele Oedipus; Sofocles, Antigona), Алкайоса (Alkaios), Піндара (Pindaros), Геродота (Herodotos), Езопа:

(Aesopus: fabule alese), Сапфо тексти (Texte din Sappho), Ксенофонта і Платона: (Texte din Xenophon şi Plato) та ін. [67, с. 253].

Навчальні дисципліни, які викладали в університетах України в 1884–1917 роках (конверсійно-оновлювальний етап розвитку організаційно-методичних засад підготовки майбутніх філологів), представлено в таблиці 2.6.

Таблиця 2.6

Навчальні дисципліни, які викладали майбутнім філологам в університетах України (1884–1917 рр.)

Навчальна дисципліні	Київський імператорський університет Св. Володимира	Харківський імператорський університет	Львівський університет	Новоросійський імператорський університет	Чернівецький університет
1	2	3	4	5	6
Філософія	+	+	+	+	+
Класична філологія	+	+	+	+	+
Порівняльне мовознавство в санскритських мовах	+	+	+	+	+
Російська мова і література	+	+	–	+	–
Слов’янська філологія	+	+	+	+	+
Географія і етнографія	+	+	+	+	+
Загальна історія	+	+	+	+	+
Російська історія	+	+	–	+	–
Історія західноєвропейських літератур	+	+	–	+	–
Теорія та історія мистецтв	+	+	–	+	–
Історія церкви	+	+	–	+	–
Історія Польщі	–	–	+	–	–
Історія Австро-Угорської монархії	–	–	+	–	+
Герменевтика, критика і палеографія	–	–	+	–	–
Українська мова та історія української літератури	–	–	+	–	+

Продовж. табл. 2.6

1	2	3	4	5	6
Польська мова і література	–	–	+	–	–
Румунська мова та література	–	–	–	–	+
Французька мова та література	+	+	+	+	+
Німецька мова	+	+	+	+	+
Англійська мова	+	+	+	+	+
Італійська мова	+	+	+	+	–
Педагогіка	+	+	–	+	–

Джерела: [164; 199; 243; 246; 248; 255; 289; 313; 320; 334].

Згідно з таблицею 2.6 переліки навчальних дисциплін, які викладали на історико-філологічних факультетах Київського імператорського університету Св. Володимира, Харківського імператорського та Новоросійського імператорського університету, не відрізнялися, оскільки вони регламентувався статутом 1884 року. Навчальні дисципліни на філософських факультетах у Львівському та Чернівецькому університетах також були подібними. В Чернівецькому університеті майбутні філологи окрім інших іноземних мов опановували румунську. В обох університетах викладали українську мову та літературу, що відрізняло їх програму від українських університетів, що перебували під владою російської імперії.

Як уже зазначалося, в Київському, Харківському та Новоросійському університетах працювали за предметною системою навчання. Увесь широкий загал предметів було розподілено на десять спеціальностей: філософія, класична філологія, порівняльне мовознавство, російська філологія, слов'янська філологія, романська філологія, германська філологія, російська історія, загальна історія, історія мистецтв. Студент з першого курсу мав обрати свою спеціальність. Навчальні дисципліни поділялися на основні та додаткові, які були обов'язковими та рекомендованими та «байдужі», які були необов'язковими. Стародавні мови (латина та грецька) були обов'язковими для всіх спеціальностей. Кожна спеціальність мала свої

обов’язкові та додаткові предмети. Всі дисципліни викладалися один семестр, за деякими виключеннями.

Викладання словесності також не залишилося поза увагою в навчальних планах цього періоду. До університетського курсу ввели новітню російську літературу, народну словесність, староросійську літературу. Словесні дисципліни стали більш літературно-орієнтованими, без зайвих концентрації на лінгвістичній складовій [45, с. 201].

Розподіл навчальних дисциплін за спеціальностями, які здобували студенти-філологи в Київському імператорському університеті Св. Володимира в 1884–1917 роках, представлено в додатку И.

Проаналізувавши дані цього додатку, можна констатувати: загальне навантаження суттєво збільшилося, не дивлячись на те, що з’явилися окремі спеціальності, які б мали спростити і полегшити процес підготовки майбутніх філологів. Стародавні мові, а саме інтерпретація творів грецьких та латинських авторів, викладалися на кожній спеціальності без виключення впродовж 4-х семестрів. Найбільш перевантаженими були спеціальності класичної та германської філології. Одна зі спеціальностей, а саме «Російська філологія» мала в своєму складі два відділи – літературний і лінгвістичний. Спеціальність «Порівняльне мовознавство» вважалася не повністю самостійною, адже щоб навчатися там необхідно було обрати додаткову спеціальність серед наступних: класична, російська, слов’янська, романська, германська філології. Від того, яка спеціальність обиралася додатковою, залежав вибір навчальних дисциплін, які студенти мали опанувати для успішного завершення курсу. Більшість дисциплін були заплановані для вивчення протягом одного семестру, але були й такі, які передбачали засвоєння впродовж двох, трьох і чотирьох семестрів.

В «Огляді викладання в університеті Св. Володимира на 1912–1913 навчальний рік» зазначається, що окрім обов’язкових і додаткових предметів, існували також спеціальні курси, які пропонувалися викладачем. Зміст та програма такого курсу залежала повністю від уподобань професора.

Обов’язковість відвідування таких курсів вирішувалася факультетом. Також додатково до теоретичного курсу студентам пропонувалися практичні заняття. Ці заняття складалися з підготовки та розбору творів, які склали студенти на запропоновану викладачем тему, або з самостійного опрацювання студентами під керівництвом викладача історичних джерел, пам’яток мистецтв тощо. Викладач виділяв на практичні заняття 2 години (іноді 1 год.), щоб кожен студент мав змогу відвідувати ці заняття впродовж усього курсу навчання. До того ж кожен студент мав відвідувати практичні заняття зі своєї спеціальності не менш чотирьох семестрів [164, арк. 87зв].

В навчальному плані історико-філологічного факультету Київського імператорського університету Св. Володимира вміщено також низку так званих позафакультетських предметів: богослов’я (2 год./тиждень), німецька, англійська, французька, італійська мови (4 год./ тиждень). Окрім цього кожен студент мав написати курсовий твір, а також скласти курсові та підсумкові екзамени [15, с. 3–20].

Серед умов допуску до підсумкового екзамену висувалися такі:

1) навчання в університеті не менше 8 семестрів;

2) відвідування практичних занять зі своєї спеціальності з позитивним відгуком професора;

3) засвоєння теоретичного курсу зі всіх обов’язкових та додаткових предметів своєї спеціальності;

4) складання курсових іспитів з усіх додаткових предметів, з богослов’я та однієї з новітніх мов;

5) відвідування всіх спеціальних курсів, які визнаються факультетом обов’язковими для обраної спеціальності;

6) написання курсового твору, який схвалений викладачем [там само].

Стосовно методики викладання та навчально-методичного забезпечення дисциплін циклу класичної філології можна зауважити, що основним при вивченні стародавніх мов був перекладацький метод та його різновиди: граматично-перекладацький та лексико-перекладацький.

При викладанні літератур, насамперед, використовувався порівняльно-історичний метод, а також принципи наступності, історизму. Ці та інші принципи, які сформувалися на кінець конверсійно-оновлювального етапу та застосовувалися при підготовці філологів, представлено на рис. 2.6.

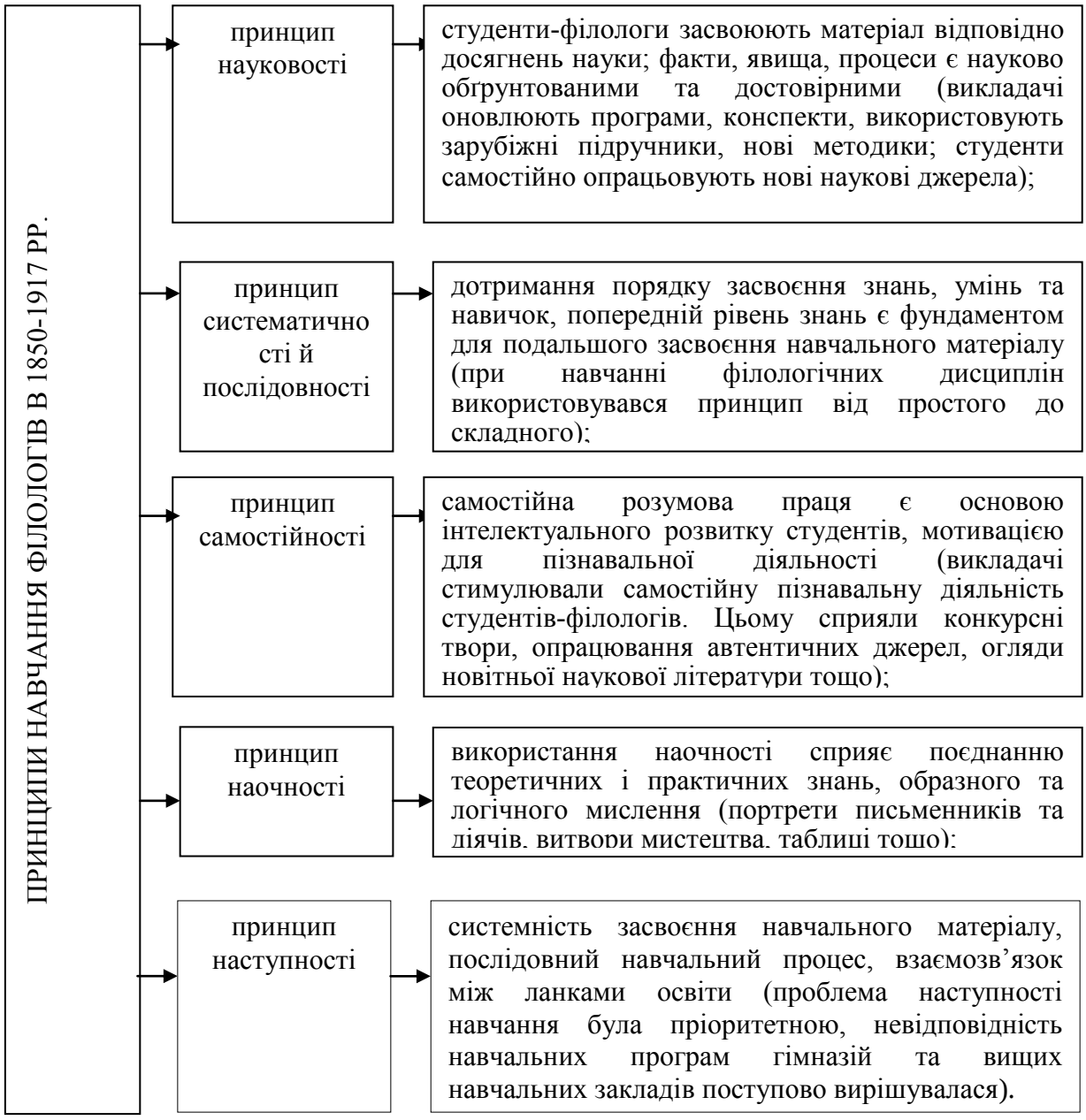

Рис. 2.6. Принципи навчання майбутніх філологів у вищих навчальних закладах України в 1850-1917 роках*

* Складено автором

Значним кроком у розвитку словесності цього періоду стало створення «методики іспиту в історико-філологічній комісії, орієнтованого на оцінку

компетенцій майбутнього вчителя і процесу активної уніфікації курсу літератури в усіх університетах» [145, с. 297].

Перекладацький метод застосовували для навчання студентів читання та розуміння прочитаного. Засвоєння нового граматичного та лексичного матеріалу відбувалося шляхом виконання вправ з перекладу з/на мову, читання текстів та творів в оригіналі, аналізу автентичних текстів. Але з'являлися нові методики, які були спрямовані на покращення якості викладання мов. Нові методики базувалися на засвоєнні граматики через лексику та безпосередній участі студентів в опрацюванні граматичних конструкцій з новою лексикою. Завдяки такому підходу студенти могли опанувати не тільки теорію, а й практику мови, тобто отримати навички письма та говоріння [285, с. 5–7].

М. Бруненек у своєму нарисі щодо методів та цілей викладання нових мов, що вийшов друком у 1900 році, зауважив, що граматико-перекладацький метод вже неактуальний. Вивчення тільки граматичних форм не дає відповідного результату, а культура іншого народу також має бути предметом вивчення. Завдяки новому методу встановлюється більш тісний зв'язок між учнем та вчителем. В нарисі старий метод викладання також називається граматичним або конструктивним, а новий метод має назву аналітичний. Основними принципами нового методу визначено наступне:

1) мова викладання французька або англійська; найважніші аспекти можуть бути поясненні німецькою мовою. Мета вивчення мови – це вільне їх використання та говоріння, отже викладання має відбуватися мовою, яка вивчається;

2) переклад на рідну мову необхідно обмежити тими випадками, коли не можливо ні пояснити іноземною мовою, ні використати наочність;

3) переклад на іноземну мову не має бути переважаючим видом вправ; переклади на іноземну мову не несуть ніякої користі, не дають розвиватися мовному чуттю та не відповідають мовним реаліям;

4) основою методу також є граматика, але вона вивчається індуктивним шляхом. Вона має вивчатися наочно, беручи до уваги стилістично-ідіоматичне забарвлення мови;

5) особлива увага приділяється читанню, але не як раніше з перекладом, а з розумінням прочитаного. Тексти мають обиратися з найновіших творів [14, с. 1–19].

Не дивлячись на те, що в 1884–1917 роках основними формами організації навчання філологічних дисциплін залишалися лекції та практичні заняття, з'явилися також семінари, колоквіуми, репетиції, співбесіди.

Звісно семінарські заняття та колоквіуми були менш поширеною формою організації навчання. Семінарські заняття базувалися на тісній співпраці між викладачем і студентами. Семінари завжди мали чітко встановлену тему заняття і були певною мірою прообразом наукової школи того чи іншого вченого. Семінари охоплювали широке коло студентів (від початківців до добре підготовлених) і завдань (розбір та аналіз джерел, самостійний пошук інформації, аналіз тексту, комплексне дослідження будь-якої проблематики). Після підготовчого періоду, в який, як правило, включалося опрацювання джерел, студенти готували свої доповіді, які обговорювалися в аудиторії. Різновидом семінарських занять були колоквіуми, які, переважно, створювалися для підготовки майбутніх учителів гімназій. Метою таких колоквіумів було обговорення педагогічних творів студентів. Також існували філологічні семінарії, де розглядалися питання, що стосуються граматики, критики, герменевтики і археології [131, с. 85]. На необхідності проведення колоквіумів наголошено в «Правилах испитів в историко-филологічній комісії» (1890 р.). Вони регулярно проводилися в процесі навчання та були формою підсумкового контролю [133, с. 215]. Наприклад, Т. Флоринський був прихильником саме практичних форм роботи, хоча на цьому етапі вони не були розповсюджені на кафедрах слов'янської мови і словесності. Заняття, які проводив Т. Флоринський складалися з читання та філологічного розбору творів і зразків зі

слов'янських говірок. За існуючими на той час правилами, практичні заняття з слов'янознавства були не обов'язковими, але практичні заняття Т. Флоринського відвідувалися багатьма студентами [133, с. 298].

Репетиції можна назвати не тільки формою практичного навчання студентів, а й формою контролю. Репетиції призначалися викладачем після проходження того чи іншого розділу або теми. На репетиціях викладачі узагальнювали і систематизували вивчений матеріал і мали можливість оцінити роботу студентів з матеріалом, рівень оволодіння та опрацювання матеріалу лекційних курсів [274, с.324].

Співбесіди проводили у формі дискусій, де студенти вчилися вільно викладати матеріал. Вони готували повідомлення по спеціальній літературі, читали й обговорювали реферати, рецензії тощо [131, с. 86–87].

Серед методів і прийомів, що застосовувалися викладачами під час навчання студентів-філологів, були: усний виклад студентом частини наукового матеріалу, аналіз класичних творів, розбір і тлумачення джерел, трактування та коментування творів авторів, написання творів, клаузуральні роботи (письмові роботи, як правило, відповіді на питання, складені викладачем, що виконуються в аудиторії під наглядом професора), бесіди, практичні дослідження під керівництвом професора, філологічний розбір, складання конспектів навчальної літератури [190 с. 10–11]. Це також підтверджується інформацією, яка міститься в «Огляді викладання в університеті Св. Володимира на 1912–1913 навчальний рік» [164, арк. 87зв].

Хоча всі практичні заняття мали на меті зробити процес навчання більш практичним і поліпшити якість знань студентів, вони були досить одноманітними, більше спрямованими на самостійну підготовку студентів, ніж на опрацювання матеріалу з викладачем. Прийоми, використані на таких заняттях, зазвичай не відрізнялися один від одного і зводилися до читання і вивчення матеріалу, розбору і аналізу джерел, написання творів, доповідей або рефератів. Теми медальних творів подано в додатку К.

Вибір методів і прийомів роботи на практичних заняттях безпосередньо залежав від курсу, що вивчався, і обирався кожним викладачем самостійно – єдиних норм і правил не існувало.

Так, при вивченні творів авторів студентам рекомендували виконати ряд завдань, що істотно полегшувало освоєння матеріалу: ознайомитись з переліком посібників, які рекомендувалися для прочитання творів одного із стародавніх авторів; ретельно проаналізувати коментарі до твору, які видавалися окремим виданням; вивчити життя і діяльність автора, а також його критичні погляди і переконання. Для повного розуміння прочитаного тексту студент мав розібрати всі незрозумілі йому граматичні конструкції, а також повністю розуміти переклад твору. Після такого ретельного опрацювання студент повинен був оволодіти наступними знаннями, вміннями і навичками: 1) володіти інформацією про особу і літературне значення автора; 2) прочитати і перевести будь-який обраний викладачем фрагмент з давнього тексту; 3) розуміти граматичні конструкції пропозицій і логічну послідовність думок; 4) вміти пояснити будь-яку подію або розповісти про діючу особу твору; 5) аналізувати твір [54, с. 7–8].

На відміну від шкільної освіти, для якої існувала достатня кількість посібників та підручників, в системі вищої освіти бракувало засобів навчання. Із підручників, посібників, конспектів лекцій для загального користування найчастіше використовували такі: «Латинська хрестоматія» П. Носова (1886) [147], «Нарис грецьких старожитностей» В. Латишева (1888) [134] «Лекції з історії російської мови» О. Соболєвського (1888) [267], «Поради студентам відносно читання стародавніх класичних авторів» В. Данілевича (1889) [54], «Віктор Гюго. Публічна лекція» О. Кірпічнікова (1890) [21], «Достоєвський та Писемський, досвід порівняльної характеристики (дві публічні лекції)» О. Кірпічнікова (1894) [116], «Лекції з слов’янського мовознавства» Т. Флоринського (1895) [291; 292], «Курс лекцій з логіки» Г. Челпанова (1901) [132], «Скандинавська література» Г. Брандеса (1908) [13], «Питання теорії й психології творчості» під

редакцією Б. Лєзіна (1911) [39], «Конспект лекцій з російської діалектології» В. Перетца (1912) [207], «Лекції з методики викладання російської мови та літератури» А. Лободи (1915) [136], «Сербська мова. Посібник до лекцій» С. Кульбакіна (1915) [130], «Історико-літературна хрестоматія нового періоду російської словесності» А. Галахова (1916) [83], «Нотатки з історії полемічної літератури XI століття» (1896) А. Вязігіна [42].

На конверсійно-оновлювальному етапі активно публікувалися конспекти лекцій викладачів університетів. Усі лекції друкувалися з дозволу Ради університету. Проаналізуємо деякі з них.

Лекції з історії російської мови О. Соболевського складалися з передмови, вступу, джерел, 9 розділів за темами, висновків, додатків та вказівника. У передмові автор зазначає, що на той час бракувало видань, які б повністю та всебічно охоплювали історію російської мови. Лекції були опубліковані в тому вигляді, в якому вони викладалися в Київському університеті Св. Володимира в 1887–1888 навчальному році. Тематика лекцій охоплює наступні теми: головні звукові особливості російської мови, головні звукові особливості стародавньоросійських говірок, звуки стародавньоросійської мови, істрія голосних звуків, істрія приголосних звуків, головні формальні особливості російської мови, історія форм відміни, історія форм відмінювання, наголос. У додатках містяться зразки староданьоросійської відмини та староданьоросійського відмінювання XI століття. У вказівнику знаходяться букви, форми та слова із вказанням сторінок, де можна знайти інформацію з цього приводу [267].

Лекції з слов'янського мовознавства Т. Флоринського складаються з двох частин. Перша частина містить вступ та лекції про південо-західні слов'янські мови (болгарську, сербо-хорватську і словенську). Друга частина – лекції з північно- західних слов'янських мов (чеської, словацької, польської, кашубської, серболужицької, полабської). У вступі схарактеризовано місце та роль слав'янських мов, їх класифікацію та характерні риси, а також задачі, методи та предмет курсу слов'янського

мовознавства, наведено огляд праць із загального та порівняльного вивчення слов'янських мов. Далі подано матеріли щодо мов першої частини. Кожну мову описано за певною схемою: вивчення мови, площа мови, історична доля мови, звукові особливості, наголос, формальні (граматичні) особливості, незмінні слова, говірки [291; 292].

Посібник до лекцій з сербської мови С. Кульбакіна за словами автора у передмові використовувався ним в університеті при викладанні лекцій та практичних занять. У посібнику охоплюються наступні теми: сербо-хорватська мова та її кордони, становище сербської мови серед інших слов'янських мов, головні говірки сербської мови, звуки сербської мови, форми сербської мови. Також посібник містить додаток, де наводиться перелік граматичних довідників та словників сербської мови, а також карта сербських говірок [130]. Титульні аркуші та зміст підручників та посібників, які використовувалися під час викладання філологічних дисциплін на конверсійно-оновлювальному етапі, представлено у додатку Л.

Значний вплив на підготовку майбутніх філологів здійснювали відомі громадські діячі, письменники, педагоги того часу, а саме: І. Франко, О. Духнович, І. Ставровський, П. Кулиш, М. Грушевський та ін. Так, О. Духнович та І. Ставровський займалися питаннями педагогіки, видавали книжки та підручники, присвячені підготовці вчителів та вихованню учнів [204, с. 114–117]. І. Франко у своїх педагогічних та художніх працях висвітлював важливі питання щодо мети та завдань освіти та виховання, ролі педагога в освітньому процесі тощо [265, с. 339].

Таким чином, основні форми практичної роботи зводилися до майже самостійних занять студентів з матеріалом. Перевагою було те, що студенти, таким чином, вчилися самостійно шукати і аналізувати матеріал і, в той же час, консультуватися з професором в разі необхідності, що було практично виключено при лекційній системі. Обговорення рефератів і доповідей в аудиторії розвивало навички говоріння, аналізу і критичного мислення.

Недоліком таких занять можна назвати нерегулярність, відсутність системності, однотипність форм, методів і прийомів роботи.

Можна зробити висновок, що організаційно-методичні засади підготовки філологів у вищих навчальних закладах України в 1850–1917 роках майже не відрізнялися в усіх п’яти університетах. Порівняння цих засад здійснювалося з урахуванням таких аспектів: факультет, де готували студентів-філологів в певному університеті; окремі відділення або кафедри, які забезпечували підготовку майбутніх філологів; мова викладання в закладі освіти та на факультеті; форми, методи та засоби навчання, а також наявність навчально-методичного забезпечення. Результати проведеної роботи наведено в таблиці 2.7.

Таблиця 2.7

Організаційно-методичні засади підготовки студентів-філологів в університетах України (1850–1917 рр.)*

Хар-ки/ Назва закладу	Київський ун-т	Харківський ун-т	Новоросійськ ун-т	Львівський ун-т	Чернівецький ун-т
1	2	3	4	5	6
Факультет підготовки філологів	Історико-філологічний	Історико-філологічний	Історико-філологічний	Філософський	Філософський
Відділення	Класичне, слов’яно-російське, романо-германське. Вивчалися: англійська, французька, італійська, німецька, польська мови.	Класичне, слов’яно-російське, романо-германське. Вивчалися: англійська, французька, італійська, німецька мови, санскрит.	Класичне, слов’яно-російське, романо-германське. Вивчалися: англійська, французька, італійська, німецька, східні мови (існувала окрема кафедра сходознав ства).	Класичне, слов’яно-російське. Вивчалися: французька, німецька, італійська, польська, східні мови, українська.	Класичне, румунської філології. Вивчалися: французька, німецька, англійська мови

Продовж. табл. 2.7

1	2	3	4	5	6
Мова викладання	Російська, латина	Російська, латина	Російська, латина	Німецька, латина (окремі предмети викладалися польською та латиною)	Німецька, румунська
Форми навчання	Лекції, практичні заняття, семінари, колоквіум, репетиції, співбесіди	Лекції, практичні заняття, семінари, колоквіум, репетиції, співбесіди	Лекції, практичні заняття, семінари, колоквіум, репетиції, співбесіди	Лекції, практичні заняття, філологічно-історичний семінар, колоквіум, співбесіди, семінар, просемінар	Лекції, практичні заняття, семінари, студії, співбесіди
Методи навчання	Перекладацький метод для вивчення іноземних мов, реферати, опитування, письмові роботи, розбір творів, пояснення	Перекладацький метод для вивчення іноземних мов Реферати, опитування, письмові роботи, розбір творів, пояснення	Перекладацький метод для вивчення іноземних мов, реферати, опитування, письмові роботи, розбір творів, пояснення	Перекладацький метод для вивчення іноземних мов, реферати, опитування, письмові роботи, розбір творів, пояснення	Перекладацький метод для вивчення іноземних мов, реферати, опитування, письмові роботи, розбір творів, пояснення
Навч.-метод. забезпечення	Брак єдиного навч.-метод. забезпечення. Навч. плани, робочі програми, підручники, посібники, конспекти лекцій.	Брак єдиного навч.-метод. забезпечення. Навч. плани, робочі програми, підручники, посібники, конспекти лекцій.	Брак єдиного навч.-метод. забезпечення. Навч. плани, робочі програми, підручники, посібники, конспекти лекцій.	Брак єдиного навч.-метод. забезпечення. Навч. плани, робочі програми, підручники, посібники, конспекти лекцій.	Брак єдиного навч.-метод. забезпечення. Навч. плани, робочі програми, підручники, посібники, конспекти лекцій.

* Складено автором

Аналіз інформації поданої в таблиці 2.7 дозволяє зробити висновок, що організаційно-методичні засади підготовки філологів в університетах України дещо відрізнялися.

Так, у Київському імператорському університеті Св. Володимира, Харківському імператорському університеті та Новоросійському

імператорському університеті підготовка майбутніх філологів здійснювалася на історико-філологічних факультетах, а у Львівському та Чернівецькому – на філософських.

Якщо в Київському, Харківському та Львівському університетах майже одночасно відбувся розподіл на певні спеціалізації, що сприяло заснуванню окремої кафедри класичної філології, то в Чернівецькому та Новоросійському імператорському університетах такого розподілу не відбувалося, оскільки вони були засновані пізніше та мали вищеназвану кафедру у своєму складі від самого початку.

В усіх університетах основна увага при підготовці філологів приділялася класичній філології, а також вивченню стародавніх мов та літератур. До того ж існували відділення або окремі кафедри російсько-слов'янської філології, а пізніше й романо-германських мов, хоча викладання так званих нових мов у різних варіаціях відбувалося при підготовці майбутніх філологів у всіх університетах [191; 192].

Форми організації навчання філологічних дисциплін у всіх університетах були аналогічними, а саме: лекції, практичні заняття, семінари, колоквіуми, репетиції, співбесіди [131, с. 85].

Серед методів навчання панував перекладацький метод (граматично-перекладацький та лексично-перекладацький). Використовувалися також читання творів стародавніх авторів з поясненнями, практичні вправи з мов, письмові реферати, усні бесіди між викладачем та студентом, аналіз творів тощо [15].

Зміст, форми, методи та засоби навчання на конверсійно-оновлювальному етапі представлено на рис. 2.7.

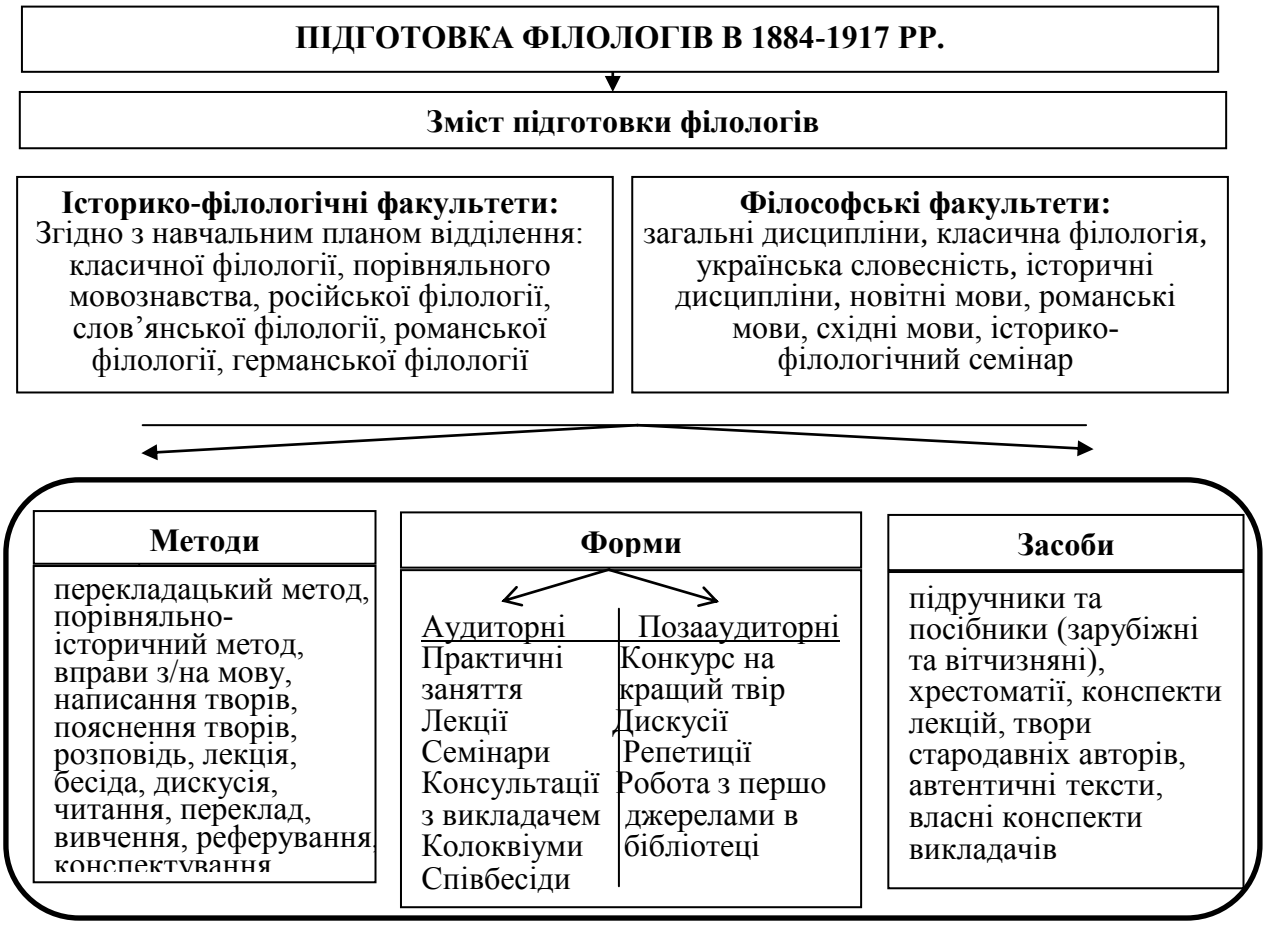

Рис. 2.7. Зміст, форми, методи та засоби навчання майбутніх філологів у вищих навчальних закладах України в 1884-1917 роках*

* Складено автором

У жодному університеті України того часу не було єдиного навчально-методичного забезпечення. Це призводило до того, що кожен професор готував свої власні конспекти та контрольні питання або самостійно обирав підручник (посібник) для занять зі студентами. Тобто рівень викладання цілком залежав від професійних якостей викладача, його обізнаності та якості підготовки з певного предмету. Підручники та посібники були, переважно, видрукувані іншою мовою – німецькою або латиною. Щоб користуватися такими джерелами, студенти мали знати ці мови на досить високому рівні [82, с. 184–185].

Таким чином, аналіз історико-педагогічної літератури та архівних джерел дозволяє зробити висновок, що в 1884–1917 роках (конверсійно-оновлювальний етап) організаційно-методичні засади підготовки майбутніх

філологів в Київському імператорському університеті Св. Володимира, Харківському імператорському університеті та Новоросійському імператорському університеті майже не відрізнялися, оскільки ці заклади підпорядковувалася одному уряду. Це стосується й Чернівецького університету імені Франца Іосифа та Львівського університету імені Яна Казимира, які хоч і перебували під владою різних урядів, але копіювали систему підготовки, яка була характерна для класичних університетів Європи того часу.

До тенденцій конверсійно-оновлювального етапу віднесено:

– позитивні: 1) оновлення нормативно-правового забезпечення діяльності вищих навчальних закладів; 2) конверсійні процеси у вищий філологічній освіті (запровадження предметної системи навчання, розподіл навчальних дисциплін за спеціальностями); 3) поступове впровадження української мови;

– негативні: 1) недостатня увага до української мови; 2) незадовільне навчально-методичне забезпечення освітнього процесу, зокрема відсутність україномовних підручників; 3) нестача висококваліфікованих викладачів філологічних дисциплін.

2.4. Імплементація ретроспективного досвіду підготовки студентів-філологів у 1850–1917 роках у сучасний освітній процес вишів

Нині на процес формування компетентного фахівця впливає глобалізація та інтернаціоналізація освіти, інформаційний простір, який постійно змінюється. Н. Скотна з цього приводу зауважує: «Розвиток глобалізаційних тенденцій у сфері освіти поряд з об’єктивною необхідністю підвищення конкурентоспроможності економіки і людського потенціалу потребує удосконалення модернізації змісту, економічної та інституціональної організації освіти у напрямку відповідності світовим і європейським стандартам» [262, с. 89].

Т. Пантюк наголошує, що «освітня політика держави повинна спрямовуватися на подолання основної суперечності між модернізацією сучасного світу та збереженням нагромадженого позитивного досвіду, який відображає традиційність і фундаментальні освітні надбання українців з метою забезпечення всебічного розвитку людини як особистості та найвищої цінності суспільства, її обдарувань, інтелектуальних, креативних і фізичних здібностей та компетентностей, що необхідні для успішної самореалізації» [202, с. 156].

Приєднання України до єдиної Європейської зони вищої освіти, імплементація принципів Болонського процесу, а саме запровадження системи ступенів, академічних кваліфікацій, системи оцінювання, «формування європейської системи стандартів якості навчання та фахової підготовки», мобільність студентів на професорсько-викладацького складу є основними питаннями, які привертають увагу українських науковців [113, с. 40]. Одним із головних завдань вищої освіти, як зазначено в Державній національній програмі «Освіта» («Україна XXI століття») (1993), є забезпечення фундаментальної наукової, загальнокультурної, практичної підготовки фахівців, які мають визначати темпи і рівень науково-технічного, економічного та соціально-культурного прогресу, формування інтелектуального потенціалу нації та всебічний розвиток особистості як найвищої цінності суспільства [232].

В сучасній вищий освіті філологічна освіта набуває особливого значення. Філолог – це не тільки вчитель, а й редактор, журналіст, лінгвіст, перекладач, літературознавець тощо. Філологічні знання є невід'ємною частиною підготовки переважної більшості фахівців. Сьогодні філологічна освіта є бажаною кваліфікацією для багатьох роботодавців, тому що людина з такою освітою – це, як правило, обізнаний та компетентний фахівець.

Підготовка майбутніх філологів здійснюється на основі Закону України «Про вищу освіту» (2014), Національної стратегії розвитку освіти в Україні на період до 2021 року (2013), Стратегії реформування вищої освіти в Україні

до 2020 року (2015), державних стандартів підготовки магістрів-філологів з урахуванням основних положень Загальноєвропейських рекомендацій із мовної освіти та ін.

У наказі Міністерства освіти і науки України № 567 від 25.05.2016 року «Про затвердження Переліку спеціалізацій підготовки здобувачів вищої освіти ступенів бакалавра та магістра за спеціальністю 035 «Філологія» визначено такі спеціалізації: українська мова та література, кримськотатарська мова та література, слов'янські мови та літератури (переклад включно), германські мови та літератури (переклад включно), романські мови та літератури (переклад включно), східні мови та літератури (переклад включно), угро-фінські мови та літератури (переклад включно), класичні мови та літератури (переклад включно), фольклористика, прикладна лінгвістика [233].

Проблеми сучасного стану і майбутнього вітчизняної філологічної освіти, яка зазнала значної еволюції протягом XIX–XX століть, є провідним напрямом наукового пошуку в системі гуманітарної підготовки, вимагають найретельнішого осмислення, спеціального розгляду і дослідження з боку педагогічної громадськості з метою подальшого вдосконалення змісту і структури філологічної освіти (багаторівнева, багатоступінчата) з урахуванням перспектив використання філологів у різних сферах.

В кінці минулого століття спостерігався значний спад інтересу до гуманітарної та філологічної освіти. Наразі на початку XXI століття інтерес до цих галузей освіти знову проявився. Роль філологічної освіти стала об'єктом багатьох досліджень, а значення філологічних знань набули актуальності не тільки для гуманітаріїв, але й для фахівців інших спеціальностей. Як правило, фахівці, які мають гуманітарну освіту, мають кращі навички спілкування, вміння говорити та виступати на публіці, письмово викладати свої думки та здатність до творчого мислення [323].

Згідно з даними HESA (Агенція статистики вищої освіти) у 2014–2015 навчальному році в переліку з 12 спеціальностей, фахівці з яких

можуть легко отримати роботу, були 4 гуманітарні спеціальності, а саме: історія та філософія, мови, правознавство, освіта [322]. Тобто на сьогодні є дуже актуальним дослідження щодо вдосконалення методів та підходів, які використовуються в цих галузях, та впровадження елементів філологічної освіти в програму підготовки фахівців інших спеціальностей. Це сприятиме кращому розвитку особистості, подальшому її працевлаштуванню та конкурентоспроможності.

Для поліпшення умов сьогодення важливе значення має історичний досвід минулого. А усвідомлення помилок, які були допущені раніше, дозволяє вдосконалити всі сучасні сфери життя, зокрема освіту. Так, у сучасному освітньому процесі вишів може бути використана інформація щодо змісту, форм і методів навчання майбутніх фахівців, яку містять численні історико-педагогічні джерела.

В сучасній педагогічній практиці можна виділити два основних підходи до навчання іноземних мов: традиційний та інноваційний. За умов традиційного підходу, як правило, використовують перекладацькі та прямі методи навчання. Перекладацькі методи поділяють на граматико-перекладацький та лексико-перекладацький (текстуально-перекладацький). При інноваційному підході, безперечно, ключовим є комунікативний метод. Саме комунікативний метод надав поштовх до розвитку сучасних методик та технологій навчання, а саме: предметно-орієнтоване інтегроване навчання (CLIL), метод dogme, лексичний метод тощо.

Але склалася така практика навчання поступово, в попередні століття.

Так, 1850–1917 роки були насичені змінами та модифікаціями у підготовці філологів в університетах України. Цей час характеризується пошуком нових форм та методів навчання, численними трансформаціями, позитивними та негативними змінами у філологічній освіті.

У зазначений період підготовка майбутніх філологів здійснювалася в Київському імператорському університеті Св. Володимира, Харківському імператорському університеті, Новоросійському імператорському

університеті, Чернівецькому університеті, Львівському університеті. Перші три університети знаходилися під владою Російської імперії, Львівський і Чернівецький підпорядкувався уряду Австро-Угорської імперії. Звісно, це наклало певний відбиток на організаційно-методичні засади підготовки майбутніх філологів у вищезазначених університетах, які мали і спільні, і відмінні характеристики.

Упровадження іноземних мов у зміст освіти українських університетів, які в другій половини XIX – на початку XX століття знаходилися на території Російської імперії, ґрунтувалося на наслідуванні традицій європейської системи освіти, яка диктувала передову методологію викладання відповідних дисциплін. Для всіх університетів України було характерне викладання латини та грецької мови як основних класичних мов. Щодо нових мов, то їх викладання в той чи інший період зумовлювалося як запитами самих студентів, так і наявним кадровим забезпеченням. До XX століття європейські іноземні мови в освітньому процесі вишів не мали вагомого значення, що зумовлювалося зосередженням академічних програм на вивченні класичних мов, зокрема латини, яка мала статус мови освіти, науки і дипломатії. Навчання іноземних мов переважно відбувалось за допомогою формального методу, який полягав у засвоєнні мовного матеріалу шляхом перекладу та механічного заучування. Згодом формальний метод був замінений аналітичним.

Основними формами організації навчання майбутніх філологів в університетах України у досліджуваний період були лекції та практичні заняття. Провідними методами навчання, які використовували викладачі іноземних мов в університетах, були словесні, наочні та практичні (пояснення і тлумачення текстів з підручників і посібників, наявних в університетах; переклад студентами з однієї іноземної мови на іншу або з іноземної на російську (німецьку); читання іншомовних текстів з подальшим коментуванням іноземною або рідною мовою; виконання самостійних завдань, переважно реферативного характеру; самостійне виконання вправ з

іноземних мов; заучування текстів іноземними мовами та тлумачення їх під час занять) [99, с. 266].

Однак викладання іноземних мов проводилося досить неефективно. Не зважаючи на велику кількість годин, які виділяли на вивчення мов, студенти не досягали високого рівня знань навіть у класичних мовах (латинська та грецька). Однобічність викладання, відсутність різноманітності у навчанні призводили до низьких результатів студентів. Брак єдиних навчальних планів і програм, навчально-методичного забезпечення унеможливлювали контроль якості знань майбутніх фахівців [324, с. 130].

Водночас відсутність єдиних навчальних планів, програм, іншого навчально-методичного забезпечення надавала викладачам певну свободу дій під час заняття. Якщо викладач був фахівцем своєї справи, мав певні доробки з викладання мов, він міг з легкістю використовувати чи ті інші методи та прийоми викладання.

В сучасному освітньому процесі вишів такий підхід до викладання можна порівняти з методом dogme, який був винайдений С. Торнбери в 2009 році. Суть цього методу в тому, що на заняттях викладач не притримується певного підручника або програми, а використовує наявний навчальний матеріал [327]. Звісно, цей метод не використовувався в 1850–1917 роках, але схожість однозначно є. Хоча, як зазначає автор методу, він надихнувся цією ідеєю від датських режисерів, які створили фільм «Dogme 95», де пропагували створення фільмів без використання будь-яких технологій та зайвого монтажу [341].

Ще одним прикладом зв’язку між традиційними та інноваційними методами викладання іноземних мов є метод занурення. В класичних університетах другої половини XIX – початку XX століття провідними мовами для вивчення та викладання були так звані класичні мови (латинська та грецька). Вони вивчалися на всіх курсах та всіх філологічних спеціальностях. Особливістю було те, що вивчення цих мов не обмежувалося лише засвоєнням граматики або лексики, враховувався також країнознавчий

компонент. Студенти не тільки читали та аналізували твори в оригіналі, а й були обізнані з історією, культурою, політичними подіями, які супроводжували життя автора та період написання твору. Предмети, обов'язкові для вивчення студентами класичного відділення, були такі: вступ до класичної філології (3 год./тижд.), історія грецької літератури: епос, лірика, драма (3 год./тижд.), історія грецької літератури: проза V, VI століття Олександрійського та римського періоду (3 год./тижд.), історія римської літератури (4 год./тижд.), латинська граматика (4 год./тижд.), грецький та латинський синтаксис (4 год./тижд.), грецьке державне право (4 год./тижд.), римське державне право (4 год./тижд.), грецькі старожитності (2 год./тижд.), римські старожитності (2 год./тижд.), топографія Афін (1 год./тижд.), топографія Риму (1 год./тижд.), грецька міфологія (2 год./тижд.), метрика (2 год./тижд.), грецька поліграфія (1 год./тижд.), інтерпретація творів грецького автора (4 год./тижд.), інтерпретація творів римського автора (4 год./тижд.), епіграфіка римська та грецька (4 год./тижд.), історична географія стародавнього світу (2 год./тижд.) [163, арк.3–27].

Як бачимо, ці предмети охоплювали багато аспектів мовознавства, країнознавства, історії та, що надзвичайно важливо, всі викладалися мовою оригіналу. Якщо порівнювати таку мовну мультидисциплінарність з сучасністю, то можна виокремити деякі спільні риси з методом занурення та методикою предметно-мовного інтегрованого навчання (CLIL). Остання заснована на методологічних принципах мовного занурення [327, с. 50–51]. Це підхід, при застосуванні якого, студенти вивчають предмети іноземною мовою, що забезпечує майбутніх фахівців знаннями, які необхідні при професійному спілкуванні, змушуючи їх використовувати мову в реальному середовищі, а не при вивченні абстрактних тем [333]. Проте, CLIL націлений на ефективну комунікацію, чого не можна сказати про граматико-перекладацький метод, який використовувався при викладанні іноземних мов в 1850–1917 роках. Нині методика предметно-мовного інтегрованого навчання (CLIL) є однією з провідних при вивченні іноземних мов. Багато

закладів вищої освіти впроваджують її в освітній процес, що надає студентам можливість опанувати фахову термінологію іноземною мовою, зануритися у відповідне фахове середовище. Проте в Україні однією з головних проблем впровадження методики предметно-мовного інтегрованого навчання (CLIL) або білінгвального навчання є відсутність фахівців, які б мали дві базові вищі освіти – з фаху та іноземної мови [105, с. 88].

Важливе місце в системі підготовки майбутніх філологів у другій половині XIX – на початку XX століття займала наступність у навчанні між середньою та вищою ланками освіти. Відбувалося пристосування традиційних методів до вимог різної спрямованості навчання, обумовленої диверсифікацією навчальних закладів і зростанням їх кількості [120, с. 59].

У 1850–1917 роках принцип наступності у навчанні було покладено в основу при вивченні словесних наук, що давало позитивний результат. Структурування навчальних курсів словесних дисциплін на історико-філологічних та філософських факультетах сприяло розвитку прийомів і методів навчання, особливо практичного спрямування. При викладанні літератур використовувався принцип історизму та порівняльно-історичний метод [158, с. 149].

Про наступність літературної освіти у досліджуваний період пише О. Гетманська. Дослідниця стверджує, що результати аналізу спадкоємних зв'язків літературної освіти протягом середини XIX – початку XX століття приводять до висновку про те, що після завершення регулятивної стадії (1804–1835) процес послідовного навчання літературі набув методологічного, концептуального характеру. Створювалися новаторські програми, підручники, методичні концепції наступності, відбувалася структуризація перехідних (від середньої до вищої школи) практичних форм навчання предмету. Все це дозволило О. Гетманській визначити 1835–1917 роки як методологічну стадію розвитку спадкоємних зв'язків середнього і вищого щаблів літературної освіти [46, с. 103–106].

Багато дослідників вивчали принцип наступності в освіті у різних країнах світу на різних рівнях підготовки. Всі вони вважають наступність необхідним принципом освіти. Як свідчить досвід, у вищих навчальних закладах існує ряд суперечностей між проголошеними у стандартах вимогами до формування іншомовної комунікативної компетенції у студентів та обсягом навчального часу, а також рівнем оволодіння іноземною мовою випускниками шкіл, що не забезпечує спадкоємності в досягненні рівнів в умовах шкільної та вищої освіти.

Можна виокремити ряд проблем, які виникають у зв'язку з відсутністю або низьким рівнем наступності в освітньому процесі в Україні, як-от: 1) низка предметів дублюється при навчанні в школі та у закладі вищої освіти; 2) підготовка в молодшій, середній, старшій школі та у вишах не скоординована за єдиним принципом; вони мають різні структури, витоки та філософію навчання; 3) в закладах загальної середньої освіти не готують майбутніх студентів до їхньої спеціалізації у закладі вищої освіти (відсутність профільного навчання); 4) освітні програми та стандарти середньої освіти не впорядковані відповідно до вступних вимог деяких спеціальностей (наприклад: творчий конкурс); 5) в середній школі майже не використовуються методи та прийоми, які сприяють формуванню навичок самостійної роботи, самоорганізації, рефлексії, індивідуальній пошуковій діяльності, які є необхідними для ефективного навчання у закладі вищої освіти.

Отже, в 1850–1917 роках в університетах України при викладанні іноземних мов переважав так званий «традиційний» підхід, що передбачає використання перекладацьких та прямих методів. При цьому переважав перекладацький метод з його різновидами: граматико-перекладацьким та лексико-перекладацьким. У цей час відсутність єдиного навчально-методичного забезпечення призводила, з одного боку, до неефективності викладання, тому що його рівень цілковито залежав від рівня підготовки викладача, а з іншого – давав педагогу певну свободу дій на заняттях.

На жаль, як уже зазначалося, велика кількість годин, яка відводилася на вивчення класичних мов, а саме грецької й латини, використовувалася неефективно, тому що методи, форми і прийоми роботи під час занять були одноманітними та не сприяли розвитку здібностей студента.

В університетах сучасної України при викладанні іноземних мов поряд із традиційним підходом використовується й інноваційний, що охоплює багато методів, поміж яких ключовим є комунікативний. Цей метод надав поштовх до розвитку сучасних методик та технологій викладання, а саме: CLIL, метод dogme, лексичний метод тощо. Деякі сучасні методи та прийоми викладання й організації навчання іноземної мови беруть свої витоки в досліджуваний нами період (підхід dogme, метод занурення, CLIL тощо).

Здійснений науковий пошук дозволяє акцентувати на доцільності широкого запровадження при вивченні іноземної мови в сучасних закладах вищої освіти мультидисциплінарності, яка використовувалася в 1850–1917 роках. Тоді перелік дисциплін, які вивчалися при опануванні мов, охоплював багато аспектів різних наук, що забезпечувало якісну підготовку майбутніх філологів. Нині викладання циклу дисциплін іноземними мовами є досить поширеним. Але, на жаль, імплементація однієї з провідних тенденцій досліджуваної доби – методики CLIL – в навчальний процес закладів вищої освіти України ускладнюється браком відповідних кадрів.

Наступність у навчанні, яка була актуальною проблемою для викладання словесних дисциплін в 1850–1917 роках, залишається такою й нині. Однак, імплементація наступності у навчанні в освітній процес закладів вищої освіти України постійно ускладнюється через відсутність узгоджених дій між різними ланками освіти, нескоординованість навчальних програм, непідготовленість майбутніх студентів до самостійної роботи, дублювання предметів та ін.

Порівняємо підготовку майбутніх філологів у досліджуваний період та в умовах сьогодення. Насамперед, як приклад, розглянемо навчальні плани для філологічних спеціальностей Херсонського державного університету.

Замітимо, що в 2019-2020 навчальному році підготовка студентів-філологів здійснювалася тут на факультетах іноземної філології й української філології та журналістики за спеціальністю 035 Філологія.

Освітня програма «Філологія (германські мови та літератури)» має термін навчання 3 роки 10 місяців. Загальна кількість кредитів на весь обсяг навчання – 240 (7200 годин). Мови викладання, які використовуються в процесі підготовки філологів, – українська, англійська та друга іноземна мова (німецька, французька, іспанська або польська). Перелік компонентів освітньої програми містить обов'язкові та вибіркові компоненти. Кількість кредитів відведених на опанування обов'язкового компоненту – 154,5 (4635 год.), а вибіркового – 85,5 (2565 год.).

Порівняємо цю освітню програму та програму підготовки майбутніх філологів у 1907–1908 навчальному році. При цьому всі дисципліни освітньої програми нами поділено на загальні, спеціалізовані, вузькоспеціалізовані, а також включено курсові роботи, практики та захист кваліфікаційної роботи (рис. 2.8).

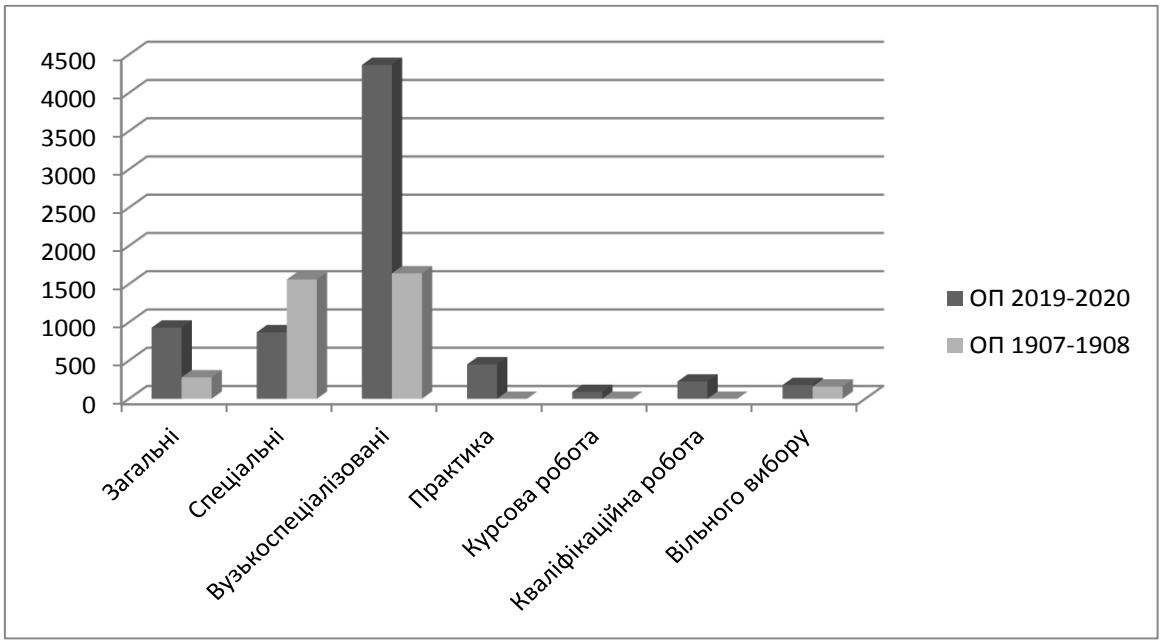

Рис. 2.8. Питома вага навчальних дисциплін освітньої програми підготовки майбутніх філологів (2019–2020 та 1907–1908 н. р.)*

* Складено автором

Аналіз основних компонентів освітніх програм 2019–2020 та 1907–1908 навчальних років доводить, що сучасні освітні програми містять більше ніж у два рази більшу кількість годин, яка виділена на підготовку філологів. Також сучасні освітні програми включають кілька компонентів (практика та кваліфікаційна робота), яких немає в освітній програмі 1907–1908 навчального року. В минулому студенти-філологи наприкінці навчання складали іспити, але на підготовку або написання роботи годин не виділялося. Курсові роботи є компонентом обох програм, але сучасна освітня програма передбачає 3 кредити (90 год.) на їх виконання. Нині більше годин використовується на опанування студентами-філологами загальних та вузькоспеціалізованих дисциплін. Якщо порівняти кількість годин вузькоспеціалізованих предметів, то можна дійти висновку, що в 2019–2020 навчальному році на вивчення цих дисциплін передбачено 4365 годин за весь чотирьохрічний курс навчання (у три рази більше, ніж на початку ХХ ст.). Спеціальні дисципліни мають безпосереднє відношення до засвоєння студентами знань та отримання ними відповідної спеціальності, а їх викладання спрямовується на розширення та систематизацію знань, умінь та навичок майбутніх філологів. Поміж них можуть бути такі дисципліни: історія мов та літератур, порівняльні дисципліни, мистецтво та культура країн, мова яких вивчається, тощо. На початку ХХ століття ці дисципліни займали більше часу в освітній програмі, ніж зараз.

Аналіз організаційно-методичних засад підготовки філологів в університетах України в 1850–1917 роках та в 2019–2020 навчальному році (наприклад, в Херсонському державному університеті) засвідчив, що для того, щоб забезпечити більш ефективну підготовку майбутніх фахівців, треба враховувати попередній досвід філологічної освіти.

Насамперед, це стосується того, що майже всі дисципліни в університетах України в 1850–1917 роках викладали іноземними мовами. Це сприяло зануренню студентів в певну мову, формуванню у них білінгвальних компетенцій. Окрім цього, студенти-філологи вивчали багато

спеціальних дисциплін, які були дотичні до їх фаху. Такі знання допомагали майбутнім фахівцям краще орієнтуватися в історії, географії, етнографії, літературі, філософії тощо, що, у свою чергу, сприяло покращенню мовного компонента підготовки і надавало студентам можливість отримати певні знання в цих галузях науки.

Сьогодні фахівці, які мають дві неспоріднені спеціальності, є дуже цінними кадрами для системи освіти України. Методика предметно-інтегрованого навчання, яка є зараз однією з найпопулярніших та найефективніших у світі, потребує підготовки самих таких фахівців-філологів, які б поєднували знання мови та ще однієї неспорідненої спеціалізації.

Вивчення додаткових компонентів освітньої програми, які безпосередньо пов’язані з мовним середовищем, сприяють поліпшенню якості підготовки фахівців у цілому та філологів, зокрема. Викладання мистецтв, літератури, культури країни, мова якої вивчається, мають бути обов’язковим компонентом освітньої програми, що, без сумніву, позитивно вплине на здатність майбутнього філолога до міжкультурної комунікації. Це може бути зроблене за рахунок зменшення годин на вивчення дисциплін загального циклу. Дослідження, проведене групою науковців (М. Чепель, О. Карпенко, А. Ревт, К. Істоміна), свідчить про те, що міжкультурні знання не тільки підвищують якість підготовки фахівців та їх рівень знань, а й також сприяють розвитку етнічної толерантності, що є важливою рисою фахівця в полікультурному світі [316, с. 118].

Таким чином, аналіз історико-педагогічного досвіду підготовки майбутніх філологів у вищих навчальних закладах України в 1850–1917 роках дозволив виокремити ефективні підходи (полікультурний, індивідуальний, лінгвосоціокультурний, діалогічний, диференційований) й ретроспективний досвід підготовки студентів-філологів для подальшої імплементації у сучасний освітній процес, а саме:

– запровадження білінгвальної підготовки;

– наступність у навчанні між середньою та вищою ланками освіти;

– використання ефективних методів, спрямованих на занурення в мовне середовище;

– створення нових подвійних спеціальностей з неспорідненими спеціалізаціями;

– вдосконалення культурологічного компоненту освітніх програм та навичок міжкультурної комунікації студентів.

Висновки до другого розділу

Перший (реорганізаційно-структурний) етап розвитку організаційно-методичних засад підготовки майбутніх філологів у вищих навчальних закладах України (1850–1862 рр.) позначений суттєвим звуженням автономії та водночас збільшенням державного впливу на діяльність університетів унаслідок прийняття статуту 1835 року. На цьому етапі відбулися зміни в організаційних аспектах підготовки майбутніх філологів. У 50-ті роки XIX століття в університетах України почали з’являтися перші відокремлені історико-філологічні факультети, однак класична модель освіти мала пріоритетне значення. Така освіта дозволяла майбутнім фахівцям отримати належні знання, але була позбавлена національного характеру.

Реорганізаційно-структурний етап став визначною точкою для формування організаційно-методичних засад підготовки студентів-філологів у вишах України. Йому притаманна низка позитивних (реорганізація філософських факультетів вишів; структурування змісту навчання студентів-філологів; розробка авторських навчальних програм із філологічних дисциплін) та негативних (домінування класичної моделі освіти; надмірна увага до опанування студентами-філологами іноземних мов (зокрема, російської), а не рідної, української; використання обмеженого переліку форм, методів та засобів навчання філологічних дисциплін) тенденцій.

На другому (інтенсифікаційно-мотиваційному) етапі (1863–1883 рр.) відбувалася активізація діяльності історико-філологічних факультетів, модифікація організаційно-методичних засад підготовки майбутніх філологів. Цей час виявився досить сприятливим для наукової і методичної роботи викладачів: розроблялися нові курси, вдосконалювалися старі. Завдяки послабленню цензури відбувалася активна взаємодія із західноєвропейськими університетами. Викладання філологічних дисциплін все частіше здійснювалося місцевими викладачами, а не запрошеними з-за кордону. Одним із найбільш важливих моментів цього етапу стало впровадження практичних занять в процес навчання студентів, зокрема майбутніх філологів.

Для інтенсифікаційно-мотиваційного етапу характерні такі позитивні тенденції: поява нових філологічних спеціальностей; автономія університетів щодо організації освітнього процесу; відкриття кафедр української мови; пошук нових, більш ефективних, форм та методів навчання студентів-філологів. До негативних тенденцій віднесено наступні: русифікаторська політика правлячих кіл Російської імперії; 2) залежність змісту навчання майбутніх філологів й обсягу навчальних дисциплін від наявності в університетах відповідних викладачів; 3) одноманітність практичних занять та, подекуди, зведення їх лише до самостійної підготовки студентів.

Щодо третього (конверсійно-оновлювального) етапу (1884–1917 рр.), то він характеризується пошуком шляхів модернізації організаційно-методичних засад підготовки майбутніх філологів. В кінці XIX – на початку XX століття історико-філологічні факультети були найменш численні. Велике навантаження і перенасиченість класичними дисциплінами не сприяли інтересу студентів до навчання на цих факультетах. Відповідно питання про перерозподіл навантаження і розподіл історико-філологічних факультетів на більшу кількість відділень неодноразово піднімалося на комісіях університетів. Тому в 1906 році введено предметну систему навчання, а в деяких університетах з’явилося романо-германське відділення.

Основним формами організації навчання були лекції, практичні заняття, семінари, колоквіуми, репетиції. Практичні заняття часто зводилися до майже самостійних занять студентів. Серед методів навчання можна виділити такі: практичні (вправи з перекладу з/на мову, вправи з говоріння, вправи з написання творів тощо), словесні (пояснення творів стародавніх та сучасних авторів, роз'яснення окремих положень, фрагментів твору, розповідь, бесіда, лекція, дискусія), робота з підручником, посібником, твором автора (читання, переклад, вивчення, реферування, конспектування).

У всіх університетах (Київському, Львівському, Новоросійському (в Одесі), Харківському, Чернівецькому) основна увага при підготовці філологів приділялася класичній філології та вивченню стародавніх мов та літератур. Також існували відділення або окремі кафедри російсько-слов'янської філології, а пізніше й романо-германських мов, хоча викладання так званих нових мов у різних варіаціях було присутнє в процесі підготовки майбутніх філологів у всіх університетах.

До позитивних тенденцій конверсійно-оновлювального етапу віднесено: оновлення нормативно-правового забезпечення діяльності вищих навчальних закладів; конверсійні процеси у вищий філологічній освіті (запровадження предметної системи навчання, розподіл навчальних дисциплін за спеціальностями); поступове впровадження української мови. А до негативних – недостатню увагу до української мови; незадовільне навчально-методичне забезпечення освітнього процесу, зокрема відсутність україномовних підручників; нестачу висококваліфікованих викладачів філологічних дисциплін.

За результатами аналізу історико-педагогічного досвіду підготовки майбутніх філологів, а також навчально-методичного забезпечення в університетах України в 1850–1917 роках виокремлено ефективні підходи й ретроспективний досвід підготовки студентів-філологів для подальшої імплементації у сучасний освітній процес (запровадження білінгвальної підготовки; наступність у навчанні між середньою та вищою ланками освіти;

використання ефективних методів, спрямованих на занурення в мовне середовище; створення нових подвійних спеціальностей з неспорідненими спеціалізаціями; вдосконалення культурологічного компоненту освітніх програм та навичок міжкультурної комунікації студентів).

Матеріали другого розділу відображено в таких публікаціях автора: [87; 94; 95; 97–100; 104–106; 108; 324; 325].

ВИСНОВКИ

Ретроспективний аналіз проблеми розвитку організаційно-методичних засад підготовки студентів-філологів у вищих навчальних закладах України в 1850–1917 роках та узагальнення отриманих результатів дозволяють зробити такі висновки:

1. У дослідженні систематизовано джерельну базу дослідження та здійснено дефінітивний аналіз організаційно-методичних засад підготовки майбутніх філологів.

Наявну джерельну базу розподілено на такі групи: 1) офіційні документи загальнодержавного та регіонального значення, які видавалися протягом досліджуваного періоду; 2) праці, які містять інформацію щодо підготовки та змісту навчання філологів, надруковані у другій половині XIX – на початку XX століття; 3) звіти про діяльність вищих навчальних закладів та історико-філологічних факультетів, навчальні плани та програми, правила, огляди викладання тощо; 4) періодичні видання, що виходили друком у досліджуваний період і розкривали окремі питання розвитку вищої освіти, діяльності вищих навчальних закладів, зміст, форми та методи навчання майбутніх філологів; 5) вітчизняні та зарубіжні історичні та історико-педагогічні праці радянського періоду та сучасності, що окреслюють окремі аспекти розвитку вищої філологічної освіти та підготовки майбутніх філологів на сучасній території України у 1850–1917 роках; 6) архівні джерела; 7) інтернет-джерела.

Проведено ретельне вивчення та аналіз джерел, віднесених до кожної групи. Це дозволило констатувати, що на сьогодні в науковому обігу відсутні комплексні дослідження щодо підготовки майбутніх філологів у вишах України в 1850–1917 роках.

Визначено ключові поняття дослідження (філологічна освіта, професійна підготовка майбутніх філологів, організаційно-методичні засади,

організаційно-методичні засади підготовки майбутніх філологів) та уточнено їх сутність.

Зокрема, під «організаційно-методичними засадами» розуміється цілісна та чітко впорядкована система, що має на меті за допомогою змісту, форм та методів навчання сформувати особистість фахівця.

Поняття «організаційно-методичні засади підготовки майбутніх філологів» визначено не лише як базис, а й як цілісну, упорядковану та багатогранну систему, що має на меті за допомогою змісту, форм, методів і засобів навчання сформувати у студентів-філологів уміння та навички з мов та літератур, озброїти їх такими твердими навичками: здатність розв'язувати складні спеціальні теоретичні питання та практичні проблеми основних світоглядних теорій та концепцій філологічних дисциплін, знання предметної галузі та розуміння професійної діяльності, здатність до пошуку, оброблення, аналізу та критичного оцінювання інформації з різних джерел, володіння спеціальними культурологічними та міжкультурними знаннями, а також розвинути відповідні м'які навички (критичне мислення, уміння налагоджувати міжособистісні контакти, навички ефективної комунікації та слухання, уміння прогнозувати, гнучкість та адаптивність).

2. З урахуванням дидактичного, нормативно-законодавчого та історичного критеріїв обґрунтовано три етапи розвитку організаційно-методичних засад підготовки майбутніх філологів у вищих навчальних закладах України другої половини XIX – початку XX століття та основні тенденції кожного з них, а саме:

1) 1850–1962 роки – реорганізаційно-структурний етап (реорганізація філософських факультетів вишів та створення на їх базі історико-філологічних та фізико-математичних факультетів; структурування змісту навчання студентів-філологів; розробка авторських навчальних програм із філологічних дисциплін);

2) 1863–1883 роки – інтенсифікаційно-мотиваційний етап (поява та інтенсивний розвиток нових філологічних спеціальностей; автономія

університетів щодо організації освітнього процесу; відкриття кафедр української мови; пошук нових, більш ефективних, форм та методів навчання студентів-філологів);

3) 1884–1917 роки – конверсійно-оновлювальний етап (оновлення нормативно-правового забезпечення діяльності вищих навчальних закладів; конверсійні процеси у вищий філологічній освіті (запровадження предметної системи навчання, розподіл навчальних дисциплін за спеціальностями); поступове впровадження української мови).

3. Схарактеризовано зміст та організацію навчання майбутніх філологів у вишах України досліджуваної доби.

З'ясовано, що зміст навчання майбутніх філологів здебільшого було сконцентровано на класичній філології, вивченні стародавніх мов та літератур. Також вивчалися дисципліни російсько-слов'янської філології, а пізніше й романо-германських мови, хоча викладання так званих «нових мов» у різних варіаціях здійснювалося в процесі підготовки майбутніх філологів у всіх університетах.

Основними формами організації навчання в університетах України були лекції, практичні заняття, семінари, колоквіуми, репетиції. Практичні заняття часто зводилися до майже самостійних занять студентів.

Поміж методів переважали практичні (вправи з перекладу з/на мову, вправи з говоріння, вправи з написання творів тощо), словесні (пояснення творів стародавніх та сучасних авторів, роз'яснення окремих положень, фрагментів твору, розповідь, бесіда, лекція, дискусія), робота з підручником, посібником, твором автора (читання, переклад, вивчення, реферування, конспектування).

Засобами навчання були підручники та посібники, (зарубіжні та вітчизняні), хрестоматії, конспекти лекцій, твори стародавніх авторів, автентичні тексти, власні конспекти викладачів.

В основу навчання філологів у 1850-1917 роках покладали такі принципи: науковості, систематичності й послідовності, самостійності, наочності, наступності.

Серед особливостей модифікації організаційно-методичних засад підготовки майбутніх філологів виділяємо такі: 1) залежність філологічної освіти від політики уряду; 2) брак належного навчально-методичного забезпечення освітнього процесу; 3) недостатня увага до вивчення української мови.

4. Виокремлено ефективні підходи (полікультурний, індивідуальний, лінгвосоціокультурний, діалогічний, диференційований) й ретроспективний досвід підготовки студентів-філологів для подальшої імплементації у сучасний освітній процес: запровадження білінгвальної підготовки; наступність у навчанні між середньою та вищою ланками освіти; використання ефективних методів, спрямованих на занурення в мовне середовище; створення нових подвійних спеціальностей з неспорідненими спеціалізаціями; вдосконалення культурологічного компоненту освітніх програм та навичок міжкультурної комунікації студентів.

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів проблеми розвитку організаційно-методичних засад підготовки майбутніх філологів в 1850–1917 роках. Перспективи подальших наукових досліджень зумовлені багатогранністю та актуальністю теми в сучасному освітньому просторі та можуть бути такими: пошук ефективних методів навчання філологічних дисциплін; вивчення змісту філологічної освіти та філологічних дисциплін, їх навчально-методичного забезпечення на різних історичних етапах; розвиток сучасної вищої філологічної освіти з урахуванням надбань минулого.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аверинцев С. С. Филология. *Большая советская энциклопедия*. 3-е изд. Москва, 1977. Т. 27. URL: http://philologos.narod.ru/texts/aver_philol.htm (дата звернення 24.04.2019).

2. Аврус А. И. История российских университетов: очерки. Москва: Издат. центр науч. и учеб. программ, 2001. 192 с.

3. Академічний тлумачний словник. URL: http://sum.in.ua/s/filologhija (дата звернення 30.10.2019).

4. Аннушкин В. И. Классик русской филологии, профессор Одесского Ришельевского лицея Константин Петрович Зеленецкий (1812-1858) и проблемы современного филологического знания. *Мова*. 2014. № 21. С. 7–14. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Mova_2014_21_3 (дата звернення 23.04.2019).

5. Аннушкин В. И. Филология – словесность – языкознание в классической русской традиции и современном научно-педагогическом процессе. *К 80-летию Ю. В. Рождественского* / под ред. А. А. Волкова, А. Ю. Овчинникова, О. Э. Хазановой. Москва, 2006. С. 53–79.

6. Аннушкин В. И. Что такое филология? *Русская речь*. 2012. № 5. С. 39–47.

7. Багалей Д. И., Миллер Д. П. История города Харькова за 250 лет его существования (с 1655-го по 1905-й год): историческая монография. Харьков: Паровая Тип. и Литогр. М. Зильберберг и С-вья, 1905. Т. 1: XVII – XVIII вв. 568 с.

8. Багалей Д. И., Миллер Д. П. История города Харькова за 250 лет его существования (с 1655-го по 1905-й год): историческая монография. Харьков: Паровая Тип. и Литогр. М. Зильберберг и С-вья, 1912. Т. 2: XIX – начало XX века. 973 с.

9. Барибіна О. В. Формування навчально-інтелектуальних умінь у студентів вищих закладів освіти в Україні (кінець XIX – початок XX

століття): автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / Харківський національний педагогічний ун-т ім. Г. С. Сковороди. Харків, 2007. 22 с.

10. Бенера В. Розвиток теорії і практики самостійної роботи студентів у навчальному процесі вищих навчальних закладів України (друга половина XIX – початок XX століття): автореф. дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.01 / Нац. акад. пед. наук України, Ін-т вищ. освіти. Київ, 2012. 36 с.

11. Білавич Г. В., Багрій М. А. Періодизація розвитку літературного процесу в Західній Україні наприкінці XVIII – у 30-х рр. XX ст. в історико-педагогічному контексті. *Людинознавчі студії. Серія: Педагогіка* / Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка. Дрогобич, 2020. № 10/42. С. 87–100.

12. Білан Л. Л., Білан С. О. Система підготовки фахівців-аграрників в Україні (XIX – початок XX ст.). Київ: Аграрна освіта, 2011. 168 с.

13. Брандес Г. Скандинавская литература. Ч. 1/2. Киев: Издание Б. К. Фукса, 1908. 525с.

14. Бруненек М. Метод и цель преподавания нових языков. Киев, 1900. 19 с.

15. Бубнов Н. М. Общие учебные планы и правила Историко-филологического факультета Университета Св. Владимира. Киев: Тип. Имп. Ун-та Св. Владимира, 1907. 25 с.

16. Бурлака Я. З історії вітчизняної педагогіки: завдання, пошуки, проблеми. *Рідна школа.* 1992. № 1. С. 7–13.

17. Варадинов Н. Необходимость реформ в нашем университетском преподавании. *Журнал Министерства народного просвещения*. 1870. Ч. 160. С. 1–11.

18. Васильев К. И. Работа с архивным материалом. *Методы педагогического исследования*: лекции [для пед. ин-тов] / под ред. В. И. Журавлева. Москва: Просвещение, 1972. С. 147–148.

19. Велика радянська енциклопедія. URL: [http://www.rubricon.com/qe.asp?qtype=1&id=1&ii=1&srubr=0&fstring=%F4%E

8%EB%EE%EB%EE%E3%E8%F7%E5%F1%EA%EE%E5%20%EE%E1%F0%E0%E7%EE%E2%E0%ED%E8%E5 (дата звернення 22.09.2019).

20. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ: Ірпінь: Перун, 2005. 1728 с.

21. Виктор Гюго публичная лекция, читанная 11 марта в актовом зале Императорского Новороссийского университете. Одеса, 1890. 18 с.

22. Виндинг В. В. Сборник постановлений и распоряжений начальства по Университету Св. Владимира и прочим русским университетам. Ч. 1. Киев, 1872. IV, 320 с.

23. Вища педагогічна освіта і наука України: історія, сьогодення та перспективи розвитку. Львівська область / ред. рада вид.: В. Г. Кремень (гол.) [та ін.]; редкол. тому Н. Скотна (гол.) [та ін.]; НАПН України; Ін-т вищої освіти; Асоціація ректорів пед.. ун-тів Європи. Київ: Знання України, 2012. 267 с.

24. Відділ рідкісних книг та рукописів наукової бібліотеки Ченрнівецького національного університету імені Юрія Федковича URL: http://www.library.chnu.edu.ua/index.php?page=ua/01about/02structure/06vrk (дата звернення 30.10.2019).

25. Вісник законів і розпоряджень краєвих для королівства Галиции и Володимирии разом с Великим княжеством Краковским. Львів, 1869. 689 с.

26. Вістник законів і розпоряджень краєвих для королівства Галичини і Володимирії враз з Великим Княжеством Краківським. Львів. 1897. 313 с.

27. Вісник законів і розпоряджень краєвих для королівства Галиции и Володимирии разом с Великим княжеством Краковским. Львів, 1901. 370 с.

28. Вісник законів і розпоряджень краєвих для королівства Галиции и Володимирии разом с Великим княжеством Краковским. Львів, 1902. 313 с.

29. Вісник законів і розпоряджень краєвих для королівства Галиции и Володимирии разом с Великим княжеством Краковским. Львів, 1903. 560 с.

30. Вісник законів і розпоряджень краєвих для королівства Галиции и Володимирии разом с Великим княжеством Краковским. Львів, 1904. 422 с.

31. Вісник законів і розпоряджень краєвих для королівства Галиции и Володимирии разом с Великим княжеством Краковским. Львів, 1905. 379 с.

32. Вісник законів і розпоряджень краєвих для королівства Галиции и Володимирии разом с Великим княжеством Краковским. Львів, 1906. 441 с.

33. Вісник законів і розпоряджень краєвих для королівства Галиции и Володимирии разом с Великим княжеством Краковским. Львів, 1907. 326 с.

34. Вісник законів і розпоряджень краєвих для королівства Галиции и Володимирии разом с Великим княжеством Краковским. Львів, 1908. 392 с.

35. Вісник законів і розпоряджень краєвих для королівства Галиции и Володимирии разом с Великим княжеством Краковским. Львів, 1910. 524 с.

36. Вісник законів і розпоряджень краєвих для королівства Галиции и Володимирии разом с Великим княжеством Краковским. Львів, 1911. 349 с.

37. Вісник Львівського університету. Серія історична. Львів, 2013. Вип. 49. URL: http://publications.lnu.edu.ua/bulletins/index.php/history/issue/view/27 (дата звернення 30.10.2019).

38. Вовк Л. П. Генезис пріоритетних тенденцій освіти дорослих в Україні (ІІ пол. ХІХ – 20-ті роки ХХ ст.): автореф. дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.01 / УДПУ ім. М. П. Драгоманова. Київ, 1996. 49 с.

39. Вопросы теории и психологии творчества: пособие при изучении теории словесности в высш. и сред. учеб. заведениях. Харьков, 1911. 456 с.

40. Восток на страницах Журнала Министерства народного просвещения: 1834–1917 г.: аннот. библиогр. / сост.: Н. Н. Бекир-заде, А. Ю. Иманкулиева. Баку. 1991. 176 с.

41. Высшее образование в России: очерк истории до 1917 года / А. Я. Савельев и др.; ред. В. Г. Кинелев. Москва: НИИ высшего образования, 1995. 352 с.

42. Вязигин А. С. Заметки по истории полемической литературы XI века. Харьков: Тип. и лит. Зильберберг, 1896. 98 с.

43. Гаврецька М. Й. Правовий режим української мови у Східній Галичині (1848–1939 рр.): дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / НАН України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. Київ, 2015. 211 с.

44. Галичина 1880–1889 років – очима «Діла» URL: https://zbruc.eu/node/50316 (дата звернення 01.08.2020).

45. Гетманская Е. В. Взаимосвязи гимназического и университетского литературного образования в России XIX – начала XX века: монография. Москва: ФЛИНТА: Наука, 2012. 232 с.

46. Гетманская Е. В. Преемственность литературного образования: закономерности методической традиции (конец XVII – начало XX в.). *Теория и практика общественного развития.* 2013. № 2. С. 103–106.

47. Глоссарий методических терминов и понятий (русский язык, литература): опыт построения терминосистемы / под общей ред. Е. Р. Ядровской, А. И. Дунева. Санкт-Петербург: Свое издательство, 2015. 306 с.

48. Гончаренко С. У. Український педагогічний словник. Київ: Либідь, 1997. 373 с.

49. Гончаров М. А. «Журнал Министерства народного просвещения» и его роль в фоомировании педагогического потенциала России в XIX – начала XX века. *Библиотековедение*. 2012. № 2. С. 52–58.

50. Григорьев В. Устранение чтения лекций в академической и университетской системе преподавания наук. Санкт-Петербург, 1881. 14 с.

51. Григорьева Е. В., Маевский Н. Н. Филологическое образование в поликультурном пространстве России XXI века и его отражение в ФГОС средней и высшей школы. URL: http://philol-journal.sfedu.ru/index.php/sfuphilol/article/viewFile/27/18 (дата звернення 25.04.2019).

52. Гудков В. П. Филология как наука и как совокупность образовательных дисциплин. *Информационный бюллетень Совета по филологии Учебно-*

методического объединения по классическому университетскому образованию. Ярославль, 2006. № 9. С. 15–27.

53. Гупан Н. Джерельна база історії педагогіки: пошук підходів до систематизації. *Рідна школа*. 2013. № 8/9. С. 67–70.

54. Данилевич В. Советы студентам относительно чтения древних классических авторов. 1889. 36 с.

55. Даниэль В. Синтаксис английского языка. Киев, 1875. 91 с.

56. Двадцатилетие Императорского Новороссийского университета: историческая записка эктра-орд. проф. А. И. Маркевича и академические списки. Одеса: Экономическая типография, 1890. 734 с.

57. Дело канцелярии г. Попечителя Киевского Учебного Округа по предоставлении Совета Университета Св. Владимира об объявлении на кафедре английского языка конкурса и определении учителя Фреймана (13 авг. 1842 – 1 окт. 1843 гг.). *ЦДІАК (Центральний державний історичний архів України, м. Київ)*. Ф. 707. Оп. 8. Спр. 239. 30 арк.

58. Дело об отказе университета использовать учебник по грамматике французского языка Ноэля и Шапсаля в переводе Новицкого для преподавания в университете французского языка. *ДАК (Державний архів м. Києва)*. Ф. 16. Оп. 469. Спр. 65. 834 арк.

59. Дем'яненко Н. М. Загальнопедагогічна підготовка вчителя в історії вищої школи України (XIX – перша чверть XX ст.): автореф. дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.04 / Ін-т педагогіки і психології проф. освіти АПН України. Київ, 1999. 40 с.

60. Демиденко К. А. Эволюция методов интенсивного обучения иностранному языку в отечественной практике (начало XIX века – 80-е годы XX века) URL: https://cyberleninka.ru/article/n/evolyutsiya-metodov-intensivnogo-obucheniya-inostrannomu-yazyku-v-otechestvennoy-praktike-nachalo-xix-veka-80-e-gody-xx-veka (дата звернення 15.08.2020) (дата звернення 15.02.2019).

61. Докладная записка профессоров Модестова, Гогоцкого и доцентов Фортинского, Терновского и Мищенко о необходимости реформы преподавания предметов на факультете, 1874 г. *ДАК.* Ф. 16. Оп. 465. Спр. 912. 32 арк.

62. Доронина Н. В. Иностранная филология в императорском университете Св. Владимира в XIX – начале XX ст. *Альманах современной науки и образования*. 2014. № 3. С. 66–69.

63. Дороніна Н. Спеціалізація філологічних дисциплін на історико-філологічному факультеті Імператорського університету Св. Володимира (1834–1917). *Етнічна історія народів Європи.* 2014. Вип. 44. С. 82–88. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/eine_2014_44_15 (дата звернення 6.04.2019).

64. Дороніна Н. В. Історія становлення та розвитку філологічних дисциплін в Імператорському університеті Св. Володимира (1834–1919 рр.): автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. Київ, 2016. 18 с.

65. Дороніна Н. В. Історія становлення та розвитку філологічних дисциплін в Імператорському університеті Св. Володимира (1834–1919 рр.): дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. Київ, 2016. 232 с.

66. Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України; голов. ред. Кремень В. Г. Київ: Юрінком Інтер, 2008. 1040 с.

67. Жерновей Г. Класична філологія в Чернівецькому університеті: сторінки історії в іменах (1875–1940). *Науковий вісник Чернівецького університету. Романо-слов'янський дискурс*. Чернівці, 2011. Вип. 565. С. 251–254.

68. Жерновей Г. Румунська філологія у Чернівецькому університеті – історія становлення та сучасний стан. *Studia Linguistica*. Чернівці, 2011. № 5. С. 320–324.

69. Журжа І. В. Становлення та розвиток слов'янознавства в Університеті св. Володимира (1834–1919 рр.): дис... канд. іст. наук: 07.00.06 / Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. Київ, 2006. 237 с.

70. Журнал Министерства народного просвещения. 1850. Ч. LXVII.

71. Журнал Министерства народного просвещения. 1851. Ч. LXX

72. Журнал Министерства народного просвещения. 1851. Ч. LXXI.

73. Журнал Министерства народного просвещения. 1851. Ч. LXXII.

74. Журналы заседаний Совета. *ДАОО (Державний архів Одеської області)*. Ф. 45. Оп. 11. Спр. 3. 8 арк.

75. Зайцева З. І. Проблема українських кафедр у Чернівецькому університеті до Першої світової війни. *Проблеми історії України XIX – початку XX ст.* 2008. № 4. С. 323–330.

76. Закон о высших учебных заведениях, статут Университета им. Яна Казимира и регламент приема студентов на учебу в Университет. *ДАЛО (Державний архів Львівської області)*. Ф. 26. Оп. 14. Спр. 63. 30 арк.

77. Западинська І. Г. Професійна підготовка вчителів гуманітарних спеціальностей у системі педагогічної освіти України (друга половина XIX – початок XX століття): дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04. Київ, 2016. 223 с.

78. Заявление студентов историко-филологического факультета всех семестров освобожденных от платы в первой половине академического года. *ДАХО*. Ф. 667. Оп. 286. Спр. 128. 43 арк.

79. Звіт про роботу семінарів, їх статути, інші матеріали про викладання італійської мови, виготовлення інтегратора та іншим навчальним питанням. *ДАЛО*. Ф. 26. Оп. 7. 1882–1884. 128 арк.

80. Зеленецкий (1812–1858) и проблемы современного филологического знания. *Мова*. 2014. № 21. С. 7–14. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Mova_2014_21_3 (дата звернення 23.04.2019).

81. Змеев В. А. Эволюция высшей школы Российской империи. Москва: ЛАТМЭС М,1998. 242 с.

82. Известия о деятельности и состоянии наших учебных заведений. *Журнал Министерства народного просвещения*. 1871. № 2. С. 184–185.

83. Историко-литературная хрестоматия нового периода русской словесности (от Петра I до Карамзина) / сост. А. Галахов. Москва; Петроград, 1916. 502 с.

84. Историко-статистическое описание города Харькова и Харьковской губернии. 14 арк. *ДАХО (Державний архів Харківської області)*. Ф. 667. Оп. 286. Спр. 122.

85. Историко-филологический факультет Харьковского университета за 100 лет его существования (1805–1905) / под ред. М. Г. Халанского и Д. И. Багалия. Харьков: Издание университета, 1908. 390 с.

86. Историческая культура императорской России. Формирование представлений о прошлом / под. ред. А. Дмитриева. Москва: ИД ВШЭ. 2012. 1196 с.

87. История университетского образования в дореволюционной России / А. И. Момот, В. Ф. Хотеенков, Ю. П. Господарик и др. Москва: НИИ ВО, 1995. 352 с.

88. Кан О. Ю. Архівні матеріали як джерело дослідження проблеми підготовки філологів у вищих навчальних закладах України (1850–1917 рр.). *Інноваційна педагогіка*: науковий журнал. Одеса, 2019. Вип. 14, т. 2. С. 47–50.

89. Кан О. Ю. Видатні автори часопису «Основа» про українську філологію. *Педагогічна персоналістика: теорія, історія, освітня практика*: матеріали II Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції до 78 річниці від дня народження Богдана Михайловича Ступарика (5 березня 2018 р., м. Івано-Франківськ). URL: http://conference.pu.if.ua/forum/viewtopic.php?f=195&t=431 (дата звернення 06.09.2020).

90. Кан О. Ю. Викладання дисциплін філологічного циклу в університетах України II половини XIX – початку XX століття. *Теоретико-методологічні основи розвитку освіти та управління навчальними закладами*: матеріали II Всеукраїнської (з міжнародною участю) науково-методичної конференції (18

листопада 2016 року, м. Херсон) / КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти». Херсон, 2016. Ч. 1. С. 171–176.

91. Кан О. Ю. Відображення проблеми підготовки майбутніх філологів в Україні в другій половині XIX – на початку XX століття в дисертаційних дослідженнях вітчизняних учених. *Підготовка менеджерів освітньої галузі в умовах децентралізації управлінських структур: світовий досвід*: матеріали Всеукраїнської (з міжнародною участю) науково-практичної конференції, м. Херсон, 15–16 листопада 2017 р. Херсон, 2017. С. 255–257.

92. Кан О. Ю. Відображення проблеми підготовки майбутніх філологів у ВНЗ України на шпальтах періодичних видань ІІ половини XIX – початку XX століття. *Теоретико-методологічні основи розвитку освіти та управління навчальними закладами:* матеріали ІІ Всеукраїнської (з міжнародною участю) науково-методичної конференції (5 грудня 2017 року, м. Херсон): у 3 ч. / КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти»; за ред. Кузьменка В. В., Слюсаренко Н. В. Херсон, 2017. Ч. 1. С. 295–299.

93. Кан О. Ю. Вплив управлінських реформ на організацію навчання на філологічних факультетах в університетах України в XIX столітті. *Підготовка менеджерів освітньої галузі в умовах децентралізації управлінських структур: світовий досвід*: матеріали Всеукраїнської (з міжнародною участю) науково-практичної конференції (м. Херсон, 10–11 листопада 2016 р.). Херсон, 2016. С. 85–88.

94. Кан О. Ю. Дефінітивний аналіз організаційно-методичних засад підготовки майбутніх філологів у вищих навчальних закладах України. *Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Серія: Педагогіка, психологія, філософія* / редкол.: С. М. Ніколаєнко (відп. ред.) та ін. Київ, 2017. Вип. 277. С. 105–113.

95. Кан О. Ю. Джерела другої половини XIX – початку XX століття щодо підготовки філологів в університетах України. *Педагогіка у вимірі соціокультурних досліджень*: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (10–11 квітня 2019 р., м. Херсон). Херсон: Айлант, 2019. С. 94–96.

96. Кан О. Джерельна база дослідження підготовки майбутніх філологів у вищих навчальних закладах України. *Współczesne trendy rozwoju edukacji i nauki w kontekście interdyscyplinarnym*: materiały III Międzynarodowej Konferencji Naukowo-Praktycznej (Częstochowa – Użhorod – Drohobycz , 29–30 marca 2018 roku) / red.: I. Zymomrya, W. Ilnytskyj, H. Burunowa, D. Romaniuk, A. Sochal. Częstochowa – Użhorod – Drohobycz: Posvit, 2018. С. 243–246.

97. Кан О. Ю. Историография подготовки будущих филологов в университетах Украины во II половине XIX – начале XX века. *Доклады Казахской академии образования* / редкол. А. К. Кусайынов (глава) и др. Астана, 2018. № 5. С. 89–96.

98. Кан О. Ю. Ідеї В. О. Сухомлинського щодо підготовки майбутніх філологів. *Нова українська школа – діалог з В. О. Сухомлинським*: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (25 квітня 2018 року, м. Херсон): в 2 ч. / КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти»; за заг. ред. А. М. Зубка, В. В. Кузьменка, Н. В. Слюсаренко. Херсон, 2018. Ч. 1. С. 76–80.

99. Кан О. Ю. Іноземні мови як складова змісту освіти українських університетів II половини XIX – початку XX століття. *Педагогічний альманах*: збірник наукових праць / КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти»; редкол. В. В. Кузьменко (голова) та ін. Херсон, 2015. Вип. 28. С. 264–271.

100. Кан О. Ю. Категоріальний апарат проблеми підготовки майбутніх філологів у вищих навчальних закладах України. *Science and Life*: Proceedings of articles the international scientific conference (Czech Republic, Karlovy Vary – Ukraine, Kyiv, 30 November 2017) / editors I. P. Klimov, I. V. Ignatko, V. B. Mantusov. Karlovy Vary: Sklenмnэ Мщstek, 2017. С. 133–137.

101. Кан О. Ю. Класична філологія як складова підготовки майбутніх фахівців-мовників (друга половина XIX – початок XX століття). *Педагогічний альманах*: збірник наукових праць / КВНЗ «Херсонська

академія неперервної освіти»; редкол. В. В. Кузьменко (голова) та ін. Херсон, 2017. Вип. 35. С. 277–284.

102. Кан О. Ю. Організаційно-методичні засади підготовки студентів-філологів у закладах вищої освіти України другої половини XIX – початку XX ст. *Виховання дітей та молоді: теорія і практика*: зб. наук. праць / за ред. О. Карпенко. Дрогобич: РВВ Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана франка, 2020. С. 65–69.

103. Кан О. Ю. Організація навчання філологічних дисциплін в університетах України 2-ої половини XIX – початку XX століття. *Педагогічний альманах*: збірник наукових праць / КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти»; редкол.: В. В. Кузьменко (голова) та ін. Херсон, 2016. Вип. 32. С. 263–269.

104. Кан О. Ю. Організація філологічної освіти на філософському факультеті Львівського університету імені Яна Казимира у 1850–1917 роках. *Педагогічний альманах:* збірник наукових праць / КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти»; редкол.: В. В. Кузьменко (голова) та ін. Херсон, 2017. Вип. 33. С. 280–285.

105. Кан О. Ю. Основні підходи до викладання мов: історія та сучасність. *Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету*. Умань: Візаві, 2020. Вип. 3. С. 82–92.

106. Кан О. Ю. Отображение проблемы подготовки будущих филологов в Украине во второй половине XIX – начале XX века в периодических изданиях. *Современные проблемы гуманитарных и социальных наук:* материалы международной научно-практической конференции (13 декабря 2017 г., г. Астана) / Евразийский гуманитарный институт; под общей ред. А. К. Кусаинова. Астана, 2017. С. 64–65.

107. Кан О. Ю. Периодизация становления филологического образования в университетах Украины II половины XIX – начала XX века. *Доклады Казахской академии образования* / редкол. А. К. Кусайынов (глава) и др. Астана, 2017. № 4. С. 33–41.

108. Кан О. Ю. Підготовка майбутніх філологів у вищих навчальних закладах України в 1850–1917 роках: методичні рекомендації. Херсон: Айлант, 2020. 81 с.

109. Кан О. Ю. Порівняльна характеристика організаційно-методичних засад підготовки майбутніх філологів в університетах України у 1850–1971 роках. *Сучасні тенденції та фактори розвитку педагогічних та психологічних наук*: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, Україна, 1–2 лютого 2019 року). Київ: Київська наукова організація педагогіки та психології, 2019. Ч. 1. С. 9–13.

110. Кан О. Ю. Філологічна освіта на філософському факультеті Львівського університету у 1850–1871 роках. *Фундаментальні та прикладні дослідження: сучасні науково-практичні рішення та підходи*: збірник матеріалів ІІ-ї Міжнародної науково-практичної конференції (10 березня 2017 року, Баку-Ужгород-Дрогобич). Баку; Ужгород; Дрогобич: Посвіт, 2017. С. 219–221.

111. Кан О. Ю. Формы, методы и приемы обучения филологических дисциплинам в университетах Украины во II половине XIX – начала XX века. *Современные проблемы гуманитарных и социальных наук*: материалы международной научно-практической конференции (7 декабря 2018 года, г. Астана)/ Евразийский гуманитарный институт; под общей ред. А. К. Кусаинова. Астана, 2018. С. 130–132.

112. Кармазина О. В. Антиковедение в России (1834–1917) по материалам журнала Министерства народного просвещения: автореферат дис. ... канд. ист. наук: 07.00.09 / Моск. гос. ун-т им. М. В. Ломоносова. – Воронеж, 1999. 19 с.

113. Карпенко О. Європейський вимір модернізації вищої педагогічної освіти України. *Людинознавчі студії. Педагогіка*. 2017. № 5. С. 39–47.

114. Качмар В., Тарнавський Р. Філософський факультет Львівського університету в австрійський період (від відновлення до утраквізації навчального закладу). *Краєзнавство*. 2013. № 1. С. 81–90.

115. Кирдан О. Управлінська діяльність у вітчизняних університетах XIX століття. *Витоки педагогічної майстерності*. 2012. Вип. 10. С. 119–124.

116. Кирпичников А. И. Достоевский и Писемский: опыт сравнительной характеристики. Одесса: Типо-литография Штаба Одесского военного Округа, 1894. 102 с.

117. Кобилянський І. Чернівецький Університет. Ужгород, 1975. 32 с.

118. Копия инструкции о порядке надзора за преподавнием в университете от 23 сентября 1851 г., 12 арк. *ДАК.* Ф. 16. Оп. 465. Спр. 90.

119. Кохановська О. В. Теорія і практика розвитку природничо-математичної освіти дівчат у навчальних закладах України (XIX – початок XX століття): автореф. дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.01 / Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка. Тернопіль, 2019. 35 с.

120. Краева Н. Метода академика Я. К. Грота в учебных пособиях по иностранным языкам конца XIX века. *Труды института русского языка им. В. В. Виноградова*. 2014. Т. 2. С. 56–77.

121. Краткий отчет императорского Новороссийского университета в 1871/72 акад. году. *Записки императорского Новороссийского Университета*. 1873. Т. 9.

122. Краткий отчет Императорского Новороссийского университета за 1870–1871 академический год. *Записки Императорского Новороссийского университета*. Одесса, 1871. Т. 7. С. 1–12.

123. Краткий отчет Императорского Новороссийского университета за 1881/2 академический год. Одесса, 1882. 44 с.

124. Краткий отчет о состоянии и деятельности Императорского Новороссийского университета в 1877/8 акад. году. *Записки императорского Новороссийского Университета*. 1879. Т. 27.

125. Краткий очерк истории Харьковского университета за первые сто лет его существования (1805–1905) / сост. Багалей Д. И., Сумцов Н. Ф., Бузескул В. П. Харьков: Тип. Адольфа Дарре, 1906. 364 с.

126. Кугай К. Б. Становлення класичної університетської освіти в Західній Україні (XVII–XIX ст.). *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Історія. Філософія. Політологія*: зб. наук. пр. Одеса, 2017. Вип. 13. С. 24–29.

127. Кузьменко В., Чух Г. Вектори розвитку післядипломної освіти вчителів філологічних дисциплін півдня України в 1959–1984 рр. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології:* науковий журнал / СумДПУ імені А. С. Макаренка; голов. ред. А. А. Сбруєва. Суми, 2019. № 10 (94). С. 268–278.

128. Кузьменко В., Чух Г. Суперечливість тенденцій розвитку післядипломної освіти вчителів філологічних дисциплін півдня України в 1959–1984 рр. *Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського. Педагогічні науки*: збірник наукових праць / МНУ імені В. О. Сухомлинського; за ред. Т. Степанової. Миколаїв, 2019. № 4 (67). С. 88–93.

129. Кузьменко Ю. В. Теорія і практика формування освітньої складової фахівців з трудової підготовки (50-ті роки XX – початок XXI століття): автореф. дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.01 / Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка. Тернопіль, 2016. 39 с.

130. Кульбакин С. М. Сербский язык. Харьков, 1915. 94 с.

131. Курило Л. Розробка та впровадження у педагогічному процесі класичних університетів України практичних занять (XIX – початок XX ст.). *Історико-педагогічний альманах*. 2014. Вип. 1. С. 84–89.

132. Курс лекций по логике, читанных в Университете св. Владимира в весеннем полугодии 1900-1901 г. проф. Г. Челпановым. Киев, 1901. 168 с.

133. Лаптева Л. П. История славяноведения в России в конце XIX – первой трети XX в. Москва: Индрик, 2012. 840 с.

134. Латышев В. В. Очерк греческих древностей. Ч. 2. Богослужебные и сценические древности. Издание 2-е. Санкт-Петербург, 1899. 335 с.

135. Левицька Н. М. Вища гуманітарна освіта Наддніпрянської України (друга половина XIX – початок XX ст.): монографія. Київ: НУХТ, 2012. 395 с.

136. Лекции по методике преподавания русского языка и литературы. Киев: Типография И. И. Чоколова, 1915. 60 с.

137. Липчанко-Ковачик О. В. Підготовка майбутніх бакалаврів-філологів до використання інтерактивних технологій у професійній діяльності: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04 / Нац. ун-т водного господарства та природокористування. Рівне, 2016. 22 с.

138. Любимов Н. Записка о недостатках нынешнего состояния наших университетов, представленная в Высочайше учрежденную Комиссию по пересмотру университетского устава членом оной Профессором Любимовым. Санкт-Петербург: Тип. В. С. Балашева,1876. 147 с.

139. Мельник В. Історія філософського факультету Львівського університету. *Каменяр.* 2011. № 1 (січень). URL: http://kameniar.lnu.edu.ua/?cat=14 (дата звернення 14.0.2019).

140. Мищенко Ф. Новая обработка истории греческой литературы Мунка. *Университетские известия*. 1881. № 6. С. 129–134.

141. Мищенко Ф. Новейшие курсы истории греческой литературы. *Университетские известия*. 1881. № 6. С. 91–114.

142. Місечко О. Є Формування системи професійної підготовки вчителя іноземної мови у педагогічних навчальних закладах України (1900–1964 рр.): автореф. дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.04 / Ін-т педагогіки НАПН України. Київ, 2011. 43 с.

143. Молоков Д. Теоретико-методологические основы педагогической историографии. *Rocznik Towarzystwa Naukowego Piockiego*. 2013. № 5. С. 127–133.

144. Невмержицька О. Періодизація розвитку аксіологічних ідей у вітчизняному педагогічному просторі XIX – першої третини XX ст. *Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини*. 2017. № 1. С. 284–293.

145. Новаківська Л. Теорія і практика викладання словесності у вітчизняних навчальних закладах (XIX – початок XX століття): дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.01 / Уман. держ. пед. ун-т ім. Павла Тичини. Умань, 2018. 796 с.

146. Новий тлумачний словник української мови: в 3 т. / уклад.: В. Яременко, О. Сліпушко. Київ: АКОНІТ, 2005. Т. 1. 927 с.

147. Носов П. Латинская хрестоматия. с примечаниями и словарем. Изд. 5-е, испр. Санкт-Петербург: Типография Глазунова, 1886. 390 с.

148. О конкурсе на замещение должности лектора английского языка в Университет св. Владимира и о назначении на оную господина Смита. *ДАК*. Ф. 16. Оп. 340. Спр. 85. 15 арк.

149. О программах преподавания на первое полугодие 1854–55 учебного года. *ДАК*. Ф. 16. Оп. 340. Спр. 30. 30 арк.

150. О разделении историко-филологического факультета университета Св. Владимира на два разряда: исторических и филологических наук, 1856 р. *ЦДІАК*. Ф. 707. Оп. 22. Спр. 529. 14 арк.

151. О разделении историко-филологического факультета университета Св. Владимира на три отделения, 1863 р. *ЦДІАК*. Ф. 707. Оп. 29. Спр. 9. 2 арк.

152. О расписании окончательных и семестровых испытаний, производившихся в университете Св. Владимира в 1853 г. *ЦДІАК*. Ф. 707. Оп. 19. Спр. 190. 1 арк.

153. О результатах объявленных Университетом Св. Владимира конкурсов для замещения вакантной должности лекторов английского и итальянского языков. *ЦДІАК*. Ф. 707. Оп. 58. 50. Спр. 54. 17 арк.

154. О составлении Советом университета Св. Владимира соображения о разделении кафедр в том университете на более существенные и менее важные для представления в Министерство Народного Просвещения, 1869, *ЦДІАК*. Ф. 707. Оп. 35. Спр. 63. 20 арк.

155. Об изменении в учебных планах, 1895. *ДАОО*. Ф. 45. Оп. 11. Спр. 1. 176 арк.

156. Об именовании отделений философского факультета университета первое – историко-филологическое, второе – физико-математическое. *ЦДІАК*. Ф. 707. Оп. 16. Спр. 138. 2 арк.

157. Об учреждении при историко-филологическом факультете университета Романо-гермнского отделения. *ДАК.* Ф. 16. Оп. 340. Спр. 122. 7 арк.

158. Обзор деятельности ведомства Министерства народного просвещения за время царствования имп. Александра III (2 марта 1881 г. по 20 октября 1894 г.). Санкт-Петербург, 1901. 524 с.

159. Обозрение преподавание предметов в Императорском Харьковском университете на 1852/53 учебный год. Харьков, 1852. 30 с.

160. Обозрение преподавания в Императорском Университете Св. Владимира на 1869–70 учебный год. *Университетские известия*. 1870. № 1. С. 1–8.

161. Обозрение преподавания в Императорском Университете Св. Владимира на 1873–74 учебный год. *Университетские известия*. 1873. № 12. С. 1–8.

162. Обозрение преподавания в Императорском Университете Св. Владимира во втором полугодии 1881–1882 учебного года. *Университетские известия*. 1881. № 12. С. 168–175.

163. Обозрение преподавания в Университете Св. Владимира на 1858/59 год, 1858. *ЦДІАК*. Ф. 707. Оп. 24. Спр. 43. 30 арк.

164. Обозрение преподавания в Университете Св. Владимира на 1912–1913 уч. г. *ЦДІАК.* Ф. 707. Оп. 162. Спр. 39. Арк. 87 зв.

165. Обозрение преподавания в Университете Св. Владимира в первом полугодии 1870–1871 года. *Университетские известия.* 1870. № 1. С. 1–8.

166. Обозрение преподавания в Университете Св. Владимира во втором полугодии 1864–1865 учебного года. *Университетские известия*. 1864. № 12. С. 73–80.

167. Обозрение преподавания в Университете Св. Владимира во втором полугодии 1874–1875 года. *Университетские известия*. 1874. № 12. С. 26–33.

168. Обозрение преподавания в Университете Св. Владимира во втором полугодии 1866–1867 учебного года. *Университетские известия*. 1866. № 12. С. 8–14.

169. Обозрение преподавания в Университете Св. Владимира во втором полугодии 1875–1876 учебного года. *Университетские известия*. 1875. № 12. С. 30–39.

170. Обозрение преподавания в Университете Св. Владимира во втором полугодии 1876–1877 учебного года. *Университетские известия*. 1876. № 12. С. 93–102.

171. Обозрение преподавания в Университете Св. Владимира во втором полугодии 1879–1880 учебного года. *Университетские известия*. 1879. № 12. С. 59–66.

172. Обозрение преподавания в Университете Св. Владимира во втором полугодии 1878–1879 учебного года. *Университетские известия*. 1878. № 12. С. 94–103.

173. Обозрение преподавания лекций на вторую половину 1861–1862 учебного года. *Университетские известия*. 1858. № 46. С. 35–47.

174. Обозрение преподавания наук и искусств в Имепраторском университете Св. Владимира во втором полугодии 1858–1859 годов. *ЦДІАК*. Ф. 707. Оп. 24. Спр. 43. 44 арк.

175. Обозрение преподавания наук и искусств в Императорском университете Св. Владимира во втором полугодие 1858–59 учебного года. Киев, 1859. 30 с.

176. Обозрение преподавания предметов в Императорском Харковском университете на 1850/51 учебный год. Харков: В университетской типографии, 1850. 34 с.

177. Обозрение преподавания предметов в Императорском Харьковском Университете на 1856/57 учебный год. Харьков: В университетской типографии, 1856. 34 с.

178. Обозрение преподавания предметов в Императорском Харьковском Университете на 1852/53 учебный год. Харьков: В университетской типографии, 1852. 30 с.

179. Обозрение преподавания предметов в Императорском Харьковском Университете на 1853/54 учебный год. Харьков: В университетской типографии, 1853. 26 с.

180. Обозрение преподавания предметов в Императорском Харьковском Университете на 1854/55 учебный год. Харьков: В университетской типографии, 1854. 30 с.

181. Обозрение преподавания предметов в Императорском Харьковском Университете на 1855/56 учебный год. Харьков: В университетской типографии, 1855. 30 с.

182. Обозрение преподавания предметов в Императорском Харьковском Университете на 1857/58 учебный год. Харьков: В университетской типографии, 1858. 40 с.

183. Обозрение преподавания предметов в Императорском Харьковском Университете на 1859/60 учебный год. Харьков: В университетской типографии, 1859. 40 с.

184. Обозрение преподавания предметов в Императорском Харьковском Университете на 1860/61 учебный год. Харьков: В университетской типографии, 1860. 38 с.

185. Обозрение преподавания предметов в Императорском Харьковском Университете на 1861/62 учебный год. Харьков: В университетской типографии, 1861. 36 .

186. Обозрение преподавания предметов в Императорском Харьковском Университете на 1862/63 учебный год. Харьков: В университетской типографии, 1862. 32 с.

187. Обозрение преподавания предметов в Императорском Харьковском Университете на 1863/64 учебный год. Харьков: В университетской типографии, 1863. 32 с.

188. Обозрение преподавания предметов в Киевском университете Св. Владимира на 1863/64 учебный год. *Университетские известия*. Киев, 1863. № 6. С. 35–37.

189. Обозрение преподавания предметов в Киевском университете Св. Владимира на 1869/70 учебный год. *Университетские известия*. Киев, 1869. № 6. С. 1–2.

190. Общие планы и правила историко-филологического факультета Университета св. Владимира / сост. Н. Бубнов. Киев: Тип. Имп. Унив. Св. Владимира, 1907. 25 с.

191. Общий устав императорских российских университетов (18 июня 1863). *Сборник постановлений по Министерству Народного Просвещения*. Санкт-Петербург, 1855–1864. Т. 3. С. 1040–1106.

192. Общий Устав императорских российских университетов 1884 года. Харьков, 1911. 59 с.

193. Общий устав императорских российских университетов. Санкт-Петербург, 1835.

194. Освіта на Західноукраїнських землях. URL: http://www.info-library.com.ua/books-text-546.html (дата звернення 30.10.2019).

195. Основа: Южно-русский литературно-ученый вестник. Санкт-Петербург: Типография П. А. Кулиша, 1861–1862. 4513 с. URL: https://www.twirpx.com/file/1168162/ (дата звернення: 23.03.2019)

196. Отчет академика Латышева о деятельности историко-филологической испытательной комиссии при университете. *ДАК*. Ф. 16. Оп. 340. Спр. 114. 4 арк.

197. Отчёт о практических занятиях по истории со студентами университета св. Владимира историко-филологического факультета экстраординарного профессора А. Ставровского, 1859 г. *ЦДІАК*. Ф. 707. Оп. 24. Спр. 322. 77 арк.

198. Отчет о преподавании за первое полугодие 1854–1855 учебный год. *ДАК*. Ф. 16. Оп. 465. Спр. 56. 16 арк.

199. Отчёт о состоянии историко-филологического факультета Императорского университета св. Владимира за 1904 г. *ДАК*. Ф. 16. Оп. 465. Спр. 322. 7 арк.

200. Отчеты о практических занятиях студентов факультета в 1915г. *ДАК*. Ф. 16. Оп. 465. Спр. 1243. 40 арк.

201. Отчеты о состоянии учебных заведений Киевского Учебного Округа, 1872 г. *ЦДІАК*. Ф. 707. Оп. 38. Спр. 161. 818 арк.

202. Пантюк Т., Надім'янова Т. Сучасна українська наука та освіта: цінності, вектори розвитку, перспективи. *Виховання дітей та молоді: теорія і практика*: зб. наук. праць / за ред. О. Карпенко. Дрогобич: ВРВ ДДПУ, 2020. С. 156–160.

203. Пантюк М. Михайло Грушевський та боротьба за українські кафедри Львівського університету. *Східноєвропейський історичний вісник*. 2018. № 3. С. 171–177.

204. Пантюк Т., Воробель М., Прейс Н., Боянецька Г. Педагогічні ідеї та просвітницька діяльність О. Духновича та І. Ставровського: природовідповідність, освіченість, духовність особистості. *Scientific Journal Virtus*. 2020. № 45. С. 114–117.

205. Педагогічний словник / за ред. М. Д. Ярмаченка. Київ: Педагогічна думка, 2001. 514 с.

206. Переписка Министерства с Киевским университетом, 1908 г. *ЦДІАК*. Ф. 707. Оп. 159. Спр. 50. 30 арк.

207. Перетц В. Н. Конспект лекций по русской диалектологии. Киев, 1914. 154 с.

208. Петренко О. Гендерні підходи до освіти та виховання в історії вітчизняної школи і педагогіки (XX століття): автореф. дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.01. Київ, 2011. 43 с.

209. Петренко О. Б. До проблеми класифікації джерельної бази історико-педагогічного дослідження. *Педагогічний дискурс.* 2013. Вип. 15. С. 536–542.

210. Планы на осенний семестр 1909 г. по специальностям. *Университетские известия*. 1909. № 11. С. 17–20.

211. Плешкевич Е. А. «Журнал Министерства народного просвещения» как источник по истории отечественного библиотечного дела и библиотековедения. *Библиосфера.* 2017. № 1. С. 17–24.

212. По вопросу о разделении историко-филологического факультета на отделения. *ДАК*. Ф. 16. Оп. 313. Спр. 145. 147 арк.

213. По вопросу об открытии при историко-филологических факультетах университетов сверх основных трех или четырех отделений еще другие отделения для изучения специальностей. *ЦДІАК.* Ф. 707. Оп. 162. Спр. 35. 10 арк.

214. По поводу нового университетского устава. *Журнал Министерства Народного Просвещения.* 1863. Ч. 119. С. 365.

215. По предложению М. Н. П. о принятии мер к замещению вакантных кафедр. *ДАОО.* Ф. 45. Оп. 11. Спр. 8. 10 арк.

216. Помірко Р. З історії викладання романських мов і ромагістичних досліджень у львівському університеті. *Вісник Львівського університету. Серія: Іноземні мови*. Львів, 2000. № 1. С. 3–11.

217. Помірко Р. Романське мовознавство у Львівському університеті. *Вісник Львівського університету. Серія історична.* Львів, 2013. № 49. С. 328–339.

218. Послужные списки преподавателей и служащих университета. *ДАК.* Ф. 16. Оп. 465. Спр. 4750. 391 арк.

219. Послужные списки преподавателей и служащих университета. *ДАК*. Ф. 16. Оп. 465. Спр. 4769. 70 арк.

220. Послужные списки преподавателей и служащих университета. *ДАК.* Ф. 16. Оп. 465. Спр. 4772. 69 арк.

221. Послужные списки преподавателей и служащих университета. *ДАК.* Ф. 16. Оп. 465. Спр. 4779. 87 арк.

222. Послужные списки преподавателей и служащих университета. *ДАК*. Ф. 16.Оп. 465. Спр. 4788. 44 арк.

223. Послужные списки преподавателей и служащих университета. *ДАК*. Ф. 16. Оп. 465. Спр. 4794. 46 арк.

224. Послужные списки преподавателей и служащих университета. *ДАК*. Ф. 16. Оп. 465. Спр. 4802. 73 арк.

225. Послужные списки преподавателей и служащих университета. *ДАК*. Ф. 16. Оп. 465. Спр. 4805. 68 арк.

226. Послужные списки преподавателей и служащих университета. *ДАК*. Ф. 16. Оп. 465. Спр. 4807. 73 арк.

227. Послужные списки преподавателей и служащих университета. *ДАК*.Ф. 16. Оп. 465. Спр. 4808. 94 арк.

228. Послужные списки преподавателей и служащих университета. *ДАК*. Ф. 16. Оп. 465. Спр. 4816. 98 арк.

229. Послужные списки преподавателей и служащих университета. *ДАК*. Ф. 16. Оп. 465. Спр. 4822. 100 арк.

230. Послужные списки преподавателей и служащих университета. *ДАК*. Ф. 16. Оп. 465. Спр. 4829. 56 арк.

231. Потебня А. Из записок по русской грамматике. Харьков, 1874. 558 с.

232. Про державну національну програму «Освіта» («Україна XXI століття»): постанова Каб. Міністрів України від 03.11.1993 р. № 896. Дата оновлення: 29.05.1996. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/896-93-%D0%BF#Text (дата звернення 29.04.2019).

233. Про затвердження Переліку спеціалізацій підготовки здобувачів вищої освіти ступенів бакалавра та магістра за спеціальністю 035 «Філологія» від від 25.05.2016 № 567. Дата оновлення: 12.04.2018. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0825-16#Text (дата звернення 29.04.2019).

234. Программа преподавания на историко-филологическом, физико-математическом, юридическом и медицинском факультетах университета на 2-е полугодие 1852/53 учебного года. *ДАК*. Ф. 16. Оп. 465. Спр. 96. 53 арк.

235. Программы по латинскому, английскому, французскому языкам и греческой словесности и математике на 1862–1863 учебный год. *ДАК.* Ф. 16. Оп. 474. Спр. 6. 30 арк.

236. Программы преподавания на 2е полугодие 1851/52 учебного года. *ДАК.* Ф. 16. Оп. 465. Спр. 859. 28 арк.

237. Проект главных оснований университетского устава, одобренный Советом Императорского Новороссийского университета, 1905 р. *ДАОО.* Ф. 45. Оп. 19. Спр. 1345 а. 52 арк.

238. Проект устава университета им. Яна Казимира во Львове. *ДАЛО.* Ф. 26. Оп. 14. Спр. 1754. 50 арк.

239. Протокол заседаний совета ИНУ. *Записки императорского Новороссийского Университета*. 1882. Т. 34. С. 1-24.

240. Протоколы заседаний деканата историко-филологического факультета университета св. Владимира и материалы к ним, 1869 г. *ДАК.* Ф. 16. Оп. 465. Спр. 889. Арк. 71.

241. Протоколы заседаний деканата факультета и материалы к ним (6 апреля – 29 сентября 1912 г). *ДАК.* Ф. 16. Оп. 361. Спр. 1202. 134 арк.

242. Протоколы заседаний деканата факультета и материалы к ним Т. III, 1906 г. *ДАК.* Ф. 16. Оп. 361. Спр. 1130. 172 арк.

243. Протоколы заседаний деканата факультета и материалы к ним Т. V, 1906 г. *ДАК.* Ф. 16. Оп. 361. Спр. 1132. 120 арк.

244. Протоколы заседаний Совета Императорского Университета Св. Владимира. *Университетские известия.* 1875. № 3. С. 1–30.

245. Протоколы заседаний совета ИНУ. *Записки императорского Новороссийского Унивеситета*. 1883. Т. 36.

246. Протоколы заседания деканата и материалы к ним Т. IV, 1906 г. *ДАК.* Ф. 16. Оп. 361. Спр. 1131. 143 арк.

247. Протоколы заседания деканата факультета и материалы к ним Т. I, 1915 г. *ДАК.* Ф. 16. Оп. 361. Спр. 1239. 91 арк.

248. Протоколы заседания деканата факультета и материалы к ним. Т. VI, 1906 г. *ДАК.* Ф. 16. Оп. 361. Спр. 1133. 101 арк.

249. Професійна освіта: словник: навчальний посібник / уклад. С. У. Гончаренко та ін.; за ред. Н. Г. Ничкало. Київ: Вища школа, 2000. 380 с.

250. Путівник Державного архіву Харківської області: рукопис. Харків, 2008. 1022 с.

251. Пушкар Т. М. Формування готовності майбутніх учителів філологічних спеціальностей до міжособистісної взаємодії засобами комунікативних технологій: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04 / Житомир. держ. ун-т ім. Івана Франка. Житомир, 2016. 20 с.

252. Равич Л. М. Библиография в «Журнале Министерства народного просвещения». *Труды Ленинградского библиотечного института*. 1959. Т. 5. С. 47–57.

253. Рапорт комісії, обраної факультетом для обговорення навчального плану, 1902 рік. *ДАК.* Ф. 16. Оп. 465. Т. 1. Спр. 912. 32 арк.

254. Раскин Д. И. Классификация историко-педагогических источников. *Историографические и методологические проблемы изучения истории отечественной школы и педагогики*: сб. науч. тр. / под ред. Э. Д. Днепрова, О. Е. Кошелевой. Москва, 1989. С. 85–98.

255. Расписание лекций историко-филологического факультета Императорского университета св. Владимира в осеннем полугодии 1912 г. *ЦДІАК.* Ф. 707. Оп. 162. Спр.39. Арк. 92 зв.

256. Ратнер Ф. Л. Иностранные языки в дореволюционной высшей школе: на материале Казанского университета. Казань, 1983. 163 с.

257. Роєнко С. О. «Журнал Министерства народного просвещения» – важливе джерело дослідження розвитку шкільної приватної освіти. *Педагогічний дискурс.* 2013. Вип. 15. С. 604–610.

258. Семеног О. М. Професійна підготовка майбутніх вчителів української мови і літератури: монографія. Суми: Мрія–1, 2005. 404 с.

259. Семиченко В. А. Теоретико-методологічні основи підготовки майбутніх психологів. *Актуальні проблеми психології*: зб. наукових праць Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України / [за ред. С. Д. Максименка, Л. М. Карамушки]. Київ: Мілениум, 2005. Т. 1: Організаційна психологія. Економічна психологія. Соціальна психологія. Ч. 15. С. 109–112.

260. Сидоренко В. В. Типологія поглядів на природу і зміст педагогічної майстерності вчителя української мови і літератури. *Наукова скарбниця освіти Донеччини.* 2012. № 4. С. 13–19. С. 16.

261. Сірополко С. Історія освіти в Україні. Київ: Наукова думка, 2001. 912 с.

262. Скотна Н. Вища освіта в епоху глобалізації. *Вісник Національного авіаційного університету. Серія: Філософія. Культорологія.* 2013. № 2. С. 88–91.

263. Словник іншомовних термінів. URL: https://www.jnsm.com.ua/cgi-bin/u/book/sis.pl?Qry=%F4%B3%EB%EE%EB%EE%E3%B3%FF (дата звернення 30.10.2019).

264. Словник української мови. URL: https://slovnyk.ua/index.php?swrd=%D1%84%D1%96%D0%BB%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B3%D1%96%D1%8F (дата звернення 30.10.2019).

265. Слюсаренко Н. В. Внесок І. Я. Франка в розвиток української освіти і культури. *Вісник Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка.* / Національний університет «Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка; голов. ред. М. О. Носко. Чернігів, 2020. Вип. 8 (164). С. 335–339.

266. Слюсаренко Н. В., Кан О. Ю. Периодизация развития филологического образования в университетах Украины во II половине XIX – начале XX века. *Доклады Казахской академии образования* / редкол.: А. К. Кусайынов (глава) и др. Астана, 2017. № 4. С. 33–42.

267. Соболевский А. И. Лекции по истории русского языка. Москва: Унив. тип., 1907. 309 с.

268. Сосновская О. В. Концептуальные основы литературоведческой подготовки современного учителя начальных классов: дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.02 / Московский педагогический государственный университет. Москва, 2004. 465 с.

269. Срезневский И. О научных упражнениях студентов (Письмо по поводу записки професора Драйзена). *Журнал Министерства народного просвещения*, 1869. Ч. 146. № 12. С. 246–265.

270. Степанов Ю. С. Филология. *Русский язык:* энциклопедия / гл. ред. Ю. Н. Караулов. 2-е изд., перераб. и доп. Москва, 1997. С. 592–596.

271. Сухий О. Львівський університет на рубежі XIX–XX ст.: організація, школи, громадське життя. *Вісник Львівського університету. Серія історична.* Львів, 2013. № 49. С. 52–77.

272. Сухомлинська О. В. Історико-педагогічний процес: нові підходи до загальних проблем. Київ: А.П.Н., 2003. 68 с.

273. Танько Т. П. Теорія та практика музично-педагогічної підготовки майбутніх вихователів дошкільних закладів у педагогічних університетах: автореф. дис. … д-ра пед. наук: 13.00.04 / Харківський державний педагогічний університет ім. Г. С. Сковороди. Харків, 2004. 41 с.

274. Твердохліб Т. С. Педагогічна підготовка студентів в київській духовній академії (друга половина XIX – початок XX століття). *Педагогіка та психологія*. 2016. Вип. 53. С. 320–329.

275. Тезаурус методичного працівника / укладач Демченко В. В. Рівне: РОІППО, 2012. 72 с.

276. Темы для обязательных сочинений на второе полугодие 1854–1855 учебного года. *ДАК.* Ф. 16. Оп. 340. Спр. 42. 8 арк.

277. Терно В. В. Ліцензування і акредитація у сфері вищої освіти: формування справ. Київ: МАУП, 2006. 200 с.

278. Технологии и методики обучения литературе: учебное пособие для бакалавров / ред.: В. А. Коханова. 2-е изд., стер. Москва: ФЛИНТА, 2016. 249 с.

279. Титова З. Д. Указатель статей по византиноведению в «Журнале Министерства народного просвещения». *Византийский Временник.* 1963. Т. 23. С. 307–318.

280. Троицкий В. Ю. Слово и филологическое образование: пути восстановления. URL: https://ruskline.ru/analitika/2017/02/16/slovo_i_filologicheskoe_obrazovanie_puti_vosstanovleniya (дата звернення 22.09.2019).

281. Университеты. *Журнал Министерства народного просвещения*. 1875. Ч. 157. С. 25–36.

282. Університет скрізь роки. URL: http://studviddil.lnu.edu.ua/universytet-kriz-roky (дата звернення 30.10.2019).

283. Університетська преса. *Чернівецький університет, 1875–1995: сторінки історії.* Чернівці: Рута, 1995. С. 115.

284. Устав университета имени Яна Казимира во Львове. *ДАЛО*. Ф. 26. Оп. 14. Спр. 1012. 30 арк.

285. Учебник немецкого языка / сост. В. Прживыльский. С-Петербург, 1867. 314 с.

286. Учебные планы историко-филологического факультета Императорского Харьковского университета и правила к ним. Харьков, 1914. 32 с.

287. Учебные планы историко-филологического факультета, 1902 г. *ДАК.* Ф. 16. Оп. 474. Спр. 21. 28 арк.

288. Учебные правила и программы историко-филологического факультета императорского университета Св. Владимира / составитель декан И. Бубнов. Киев, 1911. 134 с.

289. Ферлюдин П. И. Исторический обзор мер по высшему образованию в России. Вып. 1. Академия наук и университеты. Саратов: Типо-лит. П. С. Феокритова, 1894. 186 с.

290. Флоринский Т. Д. Критико-библиографический обзор новейших трудов и изданий по славяноведению. *Университетские известия*. 1907. № 12. С. 139–174.

291. Флоринский Т. Д. Лекции по славянскому языкознанию (болгарский, сербо-хорватский, словинский). Ч. 1. Юго-западные славянские языки. Киев, 1895. 542 с.

292. Флоринский Т. Д. Лекции по славянскому языкознанию (чешский, польский, кашубский, серболужицкий и полабский (вымерший). Ч. 2. Северо-западные славянские языки. Киев: Типография С. В. Кульженко, 1897. 703 с.

293. Халанский М. Г., Багалей Д. И. Историко-филологический факультет Харьковского университета за первые 100 лет его существования. Харьков, 1908. 450 с.

294. Циркуляры издаваемые в 1863 г. по Управлениям: Попечителя Киевского учебного округа и Генерал–Губернатора. 1 января 1863 г. – 12 ноября 1863 г. *ЦДІАК*. Ф. 707. Оп. 29. Спр. 41. 226 арк.

295. Циркуляры Министерства народного просвещения от 29 апреля 1872 г. об обязательном посещении студентами университетов лекций преподавателей, 1872 р. *ЦДІАК*. Ф. 707. Оп. 38. Спр. 7. 45 арк.

296. Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича. Імена славних учасників / авт.-упоряд. Н. Струк, О. Матвійчук. Київ: Світ успіху, 2005. 287 с.

297. Чернівецький університет, 1875–1995. Сторінки історії. Чернівці: Рута, 1995. 206 с.

298. Черняк С. Організаційно-педагогічні засади діяльності Київського імператорського університету св. Володимира (1833–1863 рр.): дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / Київський національний уніеритет ім. Тараса Шевченка. Київ, 2008. 220 с.

299. Шаровольський І. В. Західноєвропейські мови в Київському Університеті за сто років його існування. *Розвиток науки в Київському університеті Св. Володимира за сто років*. 1935. С. 281–293.

300. Шелест Ю. М. Вивчення іноземних мов в університетах України (XIX – початок XX століття): автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / Житомирський державний університет ім. Івана Франка. Житомир, 2014. 20 с.

301. Шелест Ю. Н. Историко-педагогические основы проблемы изучения иностранных языков в университетах Украины XIX – начала XX века. *Вектор науки Тольяттинского Государственного Университета. Серия: Педагогика, психология.* 2013. № 2 (13). С. 306–309. URL: http://eprints.zu.edu.ua/18508/1/%D0%A8%D0%B5%D0%BB%D0%B5%D1%81%D1%82.pdf (дата звернення 04.04.2019.

302. Шерцль В. Сравнительная грамматика славянских и других родственных языков. Харьков, 1871. 682 с.

303. Шпак Л. Л. «Журнал Министерства народного просвещения» – источник по истории социологии образования. Социологические *исследования*. 2008. № 3. С. 126–136.

304. Шугуров Н. К истории «Основы». *Киевская старина*. 1899. № 5.

305. Щербатюк В. М. Історія України в публікаціях «Университетских известий». *Український історичний журнал.* 1997. № 3. С. 59–65.

306. Щетинина Г. Н. Университеты в России и Устав 1884 года. Москва: Наука, 1976. 231 с.

307. Эймонтова Р. Г. Русские университеты на грани двух эпох. От России крепостной к России капиталистической. Москва: Наука, 1985. 350 с.

308. Эймонтова Р. Г. Русские университеты на путях реформы: шестидесятые годы XIX в. Москва: Наука, 1993. 270 с.

309. Ясь О. В. Основа – часопис. *Енциклопедія історії України* / НАН України. Інститут історії України; редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. Київ: Наукова думка, 2010. Т. 7: MiO. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Osnova_z (дата звернення: 23.03.2019).

310. Akademische Behörden an der k. k. Universitдt zu Lemberg, sammt der Ordnung der Vorlesungen an derselben im Winter-Semester des Studien-Jahres 1850/51. Lemberg: Aus der kais. konigl. Galicischen Aerarial-Staats-Druckerei, 1850. 21 s.

311. Akademische Behörden an der k. k. Universitдt zu Lemberg, sammt der Ordnung der Vorlesungen an derselben im Winter-Semester des Studien-Jahres 1855/56. Lemberg: Aus der kais. konigl. Galicischen Aerarial-Staats-Druckerei, 1855. 30 s.

312. Akademische Behörden an der k. k. Universitдt zu Lemberg, sammt der Ordnung der Vorlesungen an derselben im Winter-Semester des Studien-Jahres 1870/71. Lemberg: Aus der kais. konigl. Galicischen Aerarial-Staats-Druckerei, 1870. 38 s.

313. Alma mater Francisco – Josephina. Festschrift zu deren 25-jдhrigen Bestande / Hrsg. Anton Norst. Czernowitz: Pardini, 1900, 133 p.

314. Alston P. L. Education and the State in tsarist Russia. California: Stanford University Press, 1969. 322 p.

315. Ancient History Encyclopedia. URL: https://www.ancient.eu/Philology/ (дата звернення 30.10.2019).

316. Czepil M., Karpenko O., Revt A., Istomina K. Formation of students'ethnic tolerance in institutions of higher education. *Advanced Education.* 2019. Issue 12. P. 114–119.

317. Die K. K. Franz-Josephs-Universitдt in Czernowitz Im Ersten Vierteljahrhundert Ihres Bestandes: Festschrift. Czernowitz: Bukowinaer Vereinsdruckerei, 1900. 276 c.

318. Encyclopedia Britannica. URL: https://www.britannica.com/search?query=philology (дата звернення 30.10.2019).

319. Encyclopedia. Львівський національний університет імені Івана Франка: у 2 т. Т. 1: А–К / вид. рада: І. О. Вакарчук (голова) та ін. Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2011. 716 с.

320. Finkel L., Starzycski S. Historya uniwersytetu Lwowskiego. Cz. 1. Lwyw: Drukarnia E. Winiarza, 1894. 351 s. URL: https://archive.org/stream/historyauniwers00stargoog#page/n18/mode/2up (дата звернення 11.05.2019).

321. Glanz und Elend der Peripherie. 120 Jahre Universität Czernowitz / Herausgegeben von I. Slawinski, J. P. Strelka. Bern; Berlin; Paris; Wien: Peter Lang, 1998, 179 p.

322. Graduate jobs: top 12 degree subjects for getting a job. URL: https://www.telegraph.co.uk/education/0/graduate-jobs-top-12-degree-subjects-getting-job/1-medicine-dentistrya-predictable-number-one-margin-still-remarkable/(дата звернення: 14.07.2020).

323. Humanities: Understand the classics for success in the modern world. URL: https://www.studyinternational.com/news/humanities-understand-classics-success-modern-world/ (дата звернення: 14.07.2020).

324. Kan O. Learning and teaching support materials for training philology students in Ukrainian universities from 1850 to 1917. *Intellectual Archive.* 2020. Vol. 9, no 2. P. 123–132.

325. Kan O. Studying classical philology in Kharkiv Imperial University in 1850–1900. *Personality development in the age of globalization*: Collection of scientific papers. Morrisville: Lulu Press, 2016. P. 119–123.

326. Marsh D. 2002. Content and Language Integrated Learning: The European Dimension, Actions, Trends and Foresight Potentia. Brussels: European Commission, 2002. P. 50–51.

327. Meddings L., Thornbury S. Teaching unplugged: Dogme in English language teaching. Surrey: Delta, 2009.

328. Peile Jh. Philology. New York: Appleton and company. 1879. 187 p.

329. Program wykładów w C.K. Uniwersytecie imienia cesarza Franciszka we Lwowie w zimowem półroczu roku 1877/1878 odbywać się mających. Lwów, 1877. 24 c.

330. Program wykładów w C.K. Uniwersytecie imienia cesarza Franciszka we Lwowie w zimowem półroczu roku 1880/1881 r. naukowego odbywać się mających. Lwów, 1880. 22 c.

331. Program wykładów w C.K. Uniwersytecie imienia cesarza Franciszka we Lwowie w zimowem półroczu roku 1879/1880 r. odbywać się mających. Lwów, 1879. 22 c.

332. Prokopowitsch E. Grün̈dung, Entwicklung und Ende der Franz-Josephs-Universität in Czernowitz. Clausthal-Zellerfeld: Pieper, 1955. 83 p.

333. Promoting Language Learning and Linguistic Diversity: An Action Plan 2004 – 2006 / Commission Of The European Communities. Brussels, 2003. 29 p. URL: https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2003:0449:FIN:EN:PDF (дата звернення 16.04.2019).

334. Skład Uniwersytetu i program wykładów w letniem półroczu 1890/1891. C.K. Uniwersytet imienia Cesarza Franciszka I we Lwowie. Lwów, 1890. 44 c.

335. Skład Uniwersytetu i program wykładów w letniem półroczu 1897/1898 / C.K Uniwersytet imienia Cesarza Franciszka I we Lwowie. Lwów, 1898. 66 c.

336. Skład Uniwersytetu i program wykładów w letniem półroczu 1897/1898. C.K Uniwersytet imienia Cesarza Franciszka I we Lwowie. Lwów, 1898. 66 c.

337. Skład Uniwersytetu i program wykładów w letniem półroczu 1898/1899. C.K. Uniwersytet imienia Cesarza Franciszka I we Lwowie. Lwów, 1899. 64 c.

338. Skład Uniwersytetu i program wykładów w zimowem półroczu 1897/1898. C.K Uniwersytet imienia Franciszka I we Lwowie. Lwów, 1897. 64 c.

339. Skład Uniwersytetu i program wykładów w zimowem półroczu 1897/1898. C.K Uniwersytet imienia Franciszka I we Lwowie. Lwów, 1897. 64 c.

340. Spis wykładyw w C.K. Uniwersytecie imienia Cesarza Franciszka I we Lwowie w zimowem półroczu roku 1876/1877. . Lwów, 1897, 12 c.

341. Thornbury S. A Dogma for EFL. *IATEFL Issues*. 2000. N 153 (2). P. 2. URL: https://esol.britishcouncil.org/sites/default/files/attachments/informational-page/AdogmaforEFL.pdf (дата звернення: 20.05.2020).

342. Turczynski E. Die Universität Czernowitz. *Buchenland 150 Jahre Deutschtum in der Bukowina*. München, 1961. S. 321–325.

343. Turner O. Philology: The Forgotten Origins of the Modern Humanities. Princeton University Press, 2014. 576 p.

344. Ungureanu C. Sistemul de învăţământ din Bucovina în perioada stăpânirii austriece (1774–1918). Chişinău: Tipografia Centrală, 2015. 456 p.

345. Wagner R. Alma Mater Francisco Josephina: die deutschsprachige Nationalitäten-Universität in Czernowitz. München, 1979. 427 s.

ДОДАТКИ

Додаток А

Список публікацій здобувача, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації

Статті в наукових фахових виданнях України та у виданнях, що входять до міжнародних наукометричних баз даних

1. Кан О. Ю. Іноземні мови як складова змісту освіти українських університетів ІІ половини ХІХ – початку ХХ століття. *Педагогічний альманах*: збірник наукових праць / редкол. В. В. Кузьменко (голова) та ін. Херсон: КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти», 2015. Випуск 28. С. 264–271.
2. Кан О. Ю. Організація навчання філологічних дисциплін в університетах України 2-ої половини ХІХ – початку ХХ століття. *Педагогічний альманах* : збірник наукових праць / редкол. В. В. Кузьменко (голова) та ін. Херсон: КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти», 2016. Випуск 32. С. 263-269.
3. Кан О. Ю. Організація філологічної освіти на філософському факультеті Львівського університету імені Яна Казимира у 1850-1917 роках. *Педагогічний альманах*: збірник наукових праць / редкол. В. В. Кузьменко (голова) та ін. Херсон: КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти», 2017. Випуск 33. С. 280–285.
4. Кан О. Ю. Класична філологія як складова підготовки майбутніх фахівців-мовників (друга половина ХІХ – початок ХХ ст.). *Педагогічний альманах*: збірник наукових праць / редкол. В. В. Кузьменко (голова) та ін. Херсон: КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти», 2017. Випуск 35. С. 277-284.

5. Кан О. Ю. Дефінітивний аналіз організаційно-методичних засад підготовки майбутніх філологів у вищих навчальних закладах України. *Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України*. Серія «Педагогіка, психологія, філософія» / редкол. С. М. Ніколаєнко (відп. ред.) та ін. К.: Міленіум, 2017. Вип. 277. С. 105–113.

6. Кан О. Ю. Архівні матеріали як джерело дослідження проблеми підготовки філологів у вищих навчальних закладах України (1850-1917 рр.). *Інноваційна педагогіка:* науковий журнал. Одеса, 2019. Випуск 14. Т.2. С. 47–50.

7. Кан О. Оновні підходи до викладання мов: історія та сучасність. *Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету*. Вип. 3. 2020. С. 82–91.

Наукові праці у періодичних виданнях іноземних держав

8. Kan O. Iu. Studying classical philology in Kharkiv Imperial University in 1850-1900. *Personality development in the age of globalization*: Collection of scientific papers. Morrisville, Lulu Press, 2016. P. 119–123.

9. Слюсаренко Н. В., Кан Е. Ю. Периодизация развития филологического образования в университетах Украины во II половине XIX – начале XX века. *Доклады Казахской академии образования* / редкол. А. К. Кусайынов (глава) и др. Астана, 2017. № 4. С. 33–41.

10. Кан Е. Ю. Историография подготовки будущих филологов в университетах Украины во II половине XIX – начале XX века. *Доклады Казахской академии образования* / редкол. А. К. Кусайынов (глава) и др. Астана, 2018. № 3. С. 89–96.

11. Kan O. Learning and teaching support materials for training philology students in Ukrainian universities from 1850 to 1917. *Intellectual Archive*. Volume 9. Number 2, 2020. P. 123–132.

Опубліковані праці, що засвідчують апробацію матеріалів дисертації

12. Кан О. Ю. Вплив управлінських реформ на організацію навчання на філологічних факультетах в університетах України в XIX столітті. *Підготовка менеджерів освітньої галузі в умовах децентралізації управлінських структур: світовий досвід:* матеріали Всеукраїнської (з міжнародною участю) науково-практичної конференції (м. Херсон, 10-11 листопада 2016 р.). Херсон: «Видавничий дім «Гельветика», 2016. С. 85–88.

13. Кан О. Ю. Викладання дисциплін філологічного циклу в університетах України ІІ половини XIX – початку XX століття. *Теоретико-методологічні основи розвитку освіти та управління навчальними закладами*: матеріали ІІ Всеукраїнської (з міжнародною участю) науково-методичної конференції (м. Херсон, 18 листопада 2016 р.). Херсон: КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти» 2016. Ч. 1. С. 171–176.

14. Кан Е. Ю. Развитие филологического образования в системе высшей школы Украины ІІ половины XIX – начала XX века. *Современные проблемы гуманитарных и социальных наук*: материалы Международной научно-практической конференции, посвященной 25-летию Независимости Республики Казахстан (г. Астана, 9 декабря 2016 г.). Астана: Евразийский гуманитарный институт, 2016. С. 91-93.

15. Кан О. Філологічна освіта на філософському факультеті Львівського університету у 1850-1871 роках. *Фундаментальні та прикладні дослідження: сучасні науково-практичні рішення та підходи*: збірник матеріалів ІІ-ї Міжнародної науково-практичної конференції (м. Баку – Ужгород – Дрогобич, 10 березня 2017 р.). Баку – Ужгород – Дрогобич: Посвіт, 2017. С. 219-221.

16. Кан О. Ю. Відображення проблеми підготовки майбутніх філологів в Україні в другій половині XIX – на початку XX століття в дисертаційних дослідженнях вітчизняних учених. *Підготовка менеджерів освітньої галузі в умовах децентралізації управлінських структур: світовий досвід*: матеріали Всеукраїнської (з міжнародною участю) науково-практичної конференції

(м. Херсон, 15-16 листопада 2017 р.) Херсон: Видавничий дім «Гельветика», 2017. С. 255–257.

17. Кан О. Ю. Відображення проблеми підготовки майбутніх філологів у ВНЗ України на шпальтах періодичних видань ІІ половини XIX – початку XX століття. *Теоретико-методологічні основи розвитку освіти та управління навчальними закладами*: матеріали ІІ Всеукраїнської (з міжнародною участю) науково-методичної конференції (м. Херсон, 05 грудня 2017 р.): у 3 ч. / за ред. Кузьменка В. В., Слюсаренко Н. В. Херсон: КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти» 2017. Ч. 1. С. 295–299.

18. Кан Е. Ю. Отображение проблемы подготовки будущих филологов в Украине во второй половине XIX – начале XX века в периодических изданиях. *Современные проблемы гуманитарных и социальных наук*: материалы международной научно-практической конференции / под общей редакцией А. К. Кусаинова (г. Астана, 13 декабря 2017 г.). Астана: Евразийский гуманитарный институт, 2017. С. 64–65.

19. Кан О. Ю. Категоріальний апарат проблеми підготовки майбутніх філологів у вищих навчальних закладах України. *Science and Life*: Proceedings of articles the international scientific conference. Czech Republic, Karlovy Vary – Ukraine, Kyiv (Karlovy Vary-Kyiv, 30 November 2017) [Electronic resource] / Editors prof. I. P.Klimov, I. V.Ignatko, V. B.Mantusov. Electron. txt. d. Czech Republic, Karlovy Vary: Skleněný Můstek. С. 133–137.

20. Кан О. Джерельна база дослідження підготовки майбутніх філологів у вищих навчальних закладах України. *Współczesne trendy rozwoju edukacji i nauki w kontekście interdyscyplinarnym*: materiały III Międzynarodowej Konferencji Naukowo-Praktycznej (Częstochowa – Użhorod – Drohobycz , 29–30 marca 2018 roku) / red.: I. Zymomrya, W. Ilnytskyj, H. Burunowa, D. Romaniuk, A. Sochal. Częstochowa – Użhorod – Drohobycz: Posvit, 2018. С. 243–246.

21. Кан О. Ю. Ідеї В. О. Сухомлинського щодо підготовки майбутніх філологів. *Нова українська школа – діалог з В. О. Сухомлинським*: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Херсон, 25 квітня

2018 р.): в 2 ч. / за заг. ред. А. М. Зубка, В. В. Кузьменка, Н. В. Слюсаренко. Херсон: КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти», 2018. Ч. 1. С. 76-80.

22. Кан О. Ю. Видатні автори часопису «Основа» про українську філологію. *Педагогічна персоналістика: теорія, історія, освітня практика*: збірник матеріалів ІІ Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції до 78 річниці від дня народження Богдана Михайловича Ступарика (м. Івано-Франківськ, 5 грудня 2018 р.): URL: http://conference.pu.if.ua/forum/viewtopic.php?f=195&t=431

23. Кан Е. Ю. Формы, методы и приемы обучения филологических дисциплинам в университетах Украины во II половине XIX – начала XX века. *Современные проблемы гуманитарных и социальных наук*: материалы международной научно-практической конференции / под общей редакцией А. К. Кусаинова (г. Астана, 7 декабря 2018 г.). Астана: Евразийский гуманитарный институт, 2018. С. 130–132.

24. Кан О. Ю. Порівняльна характеристика організаційно-методичних засад підготовки майбутніх філологів в університетах України у 1850-1971 роках. *Сучасні тенденції та фактори розвитку педагогічних та психологічних наук*: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 1-2 лютого 2019 р.). К.: ГО «Київська наукова організація педагогіки та психології», 2019. Ч.1. С. 9–13.

25. Кан О. Ю. Джерела другої половини XIX – початку XX століття щодо підготовки філологів в університетах України. *Педагогіка у вимірі соціокультурних досліджень*: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Херсон, 10-11 квітня 2019 р.). Херсон: Айлант, 2019. С. 94-96.

26. Кан О. Організаційно-методичні засади підготовки студентів-філологів у закладах вищої освіти України другої половини XIX – початку XX ст. *Виховання дітей та молоді: теорія і практика*: зб. наук. праць / за ред.

Орести Карпенко. Дрогобич: Редакційно-видавничий відділ Дрогобицького державного педагогічного університет імені Івана франка, 2020. С. 65–69.

Опубліковані праці, що додатково відображають наукові результати дисертації

27. Кан О. Ю. Підготовка майбутніх філологів у вищих навчальних закладах України в 1850-1917 роках: методичні рекомендації. Херсон: Айлант, 2020. 88 с.

Відомості про апробацію результатів дисертації

Апробація результатів дослідження здійснювалася шляхом їх оприлюднення на 17 науково-практичних конференціях різного рівня, зокрема:

Міжнародних науково-практичних конференціях

1. «Современные проблемы гуманитарных и социальных наук» (Астана, 2016), форма участі – публікація тез «Развитие филологического образования в системе высшей школы Украины II половины XIX – начала XX века».
2. «Современные проблемы гуманитарных и социальных наук» (Астана, 2017), форма участі – публікація тез «Отображение проблемы подготовки будущих филологов в Украине во второй половине XIX – начале XX века в периодических изданиях».
3. «Современные проблемы гуманитарных и социальных наук» (Астана, 2018), форма участі – публікація тез «Формы, методы и приемы обучения филологических дисциплинам в университетах Украины во II половине XIX – начала XX века».
4. «Фундаментальні та прикладні дослідження: сучасні науково-практичні рішення та підходи» (Баку-Ужгород-Дрогобич, 2017), форма участі – публікація тез «Філологічна освіта на філософському факультеті Львівського університету у 1850-1871 роках».

5. «Психолого-педагогічні проблеми вищої і середньої освіти в умовах сучасних викликів: теорія і практика» (Харків, 2017), форма участі – усна доповідь «Вивчення філологічних дисциплін на філософському факультеті Чернівецького університету імені Франца-Йосифа у 1875-1917 роках».

6. «Світові наукові тенденції XXI сторіччя» (Карлови Вари, 2017), форма участі – публікація тез «Категоріальний апарат проблеми підготовки майбутніх філологів у вищих навчальних закладах України».

7. «Сучасні тенденції розвитку освіти і науки в інтердисциплінарному контексті» (Дрогобич, 2018), форма участі – публікація тез «Джерельна база дослідження підготовки майбутніх філологів у вищих навчальних закладах України».

Всеукраїнських науково-практичних конференціях

8. «Педагогічна персоналістика: теорія, історія, освітня практика» (Івано-Франківськ, 2016), форма участі – усна доповідь «Роль наукової діяльності А. І. Сонні в розвитку класичної філології Імператорського університету Св. Володимира».

9. «Педагогічна персоналістика: теорія, історія, освітня практика» (Івано-Франківськ, 2018), форма участі – публікація тез «Видатні автори часопису «Основа» про українську філологію».

10. «Підготовка менеджерів освітньої галузі в умовах децентралізації управлінських структур: світовий досвід» (Херсон, 2016), форма участі – публікація тез «Вплив управлінських реформ на організацію навчання на філологічних факультетах в університетах України в XIX столітті».

11. «Підготовка менеджерів освітньої галузі в умовах децентралізації управлінських структур: світовий досвід» (Херсон, 2017), форма участі – публікація тез «Відображення проблеми підготовки майбутніх філологів в Україні в другій половині XIX – на початку XX століття в дисертаційних дослідженнях вітчизняних учених».

12. «Теоретико-методологічні основи розвитку освіти та управління навчальними закладами» (Херсон, 2016), форма участі – публікація тез «Викладання дисциплін філологічного циклу в університетах України ІІ половини ХІХ – початку ХХ століття».

13. «Теоретико-методологічні основи розвитку освіти та управління навчальними закладами» (Херсон, 2017), форма участі – публікація тез «Відображення проблеми підготовки майбутніх філологів у ВНЗ України на шпальтах періодичних видань ІІ половини ХІХ – початку ХХ століття».

14. «Підготовка вчителя нової української школи: проблеми та шляхи їх вирішення» (Хмельницький, 2017), форма участі – усна доповідь «Перспективи реалізації досвіду професійної підготовки майбутніх учителів-філологів в університетах України ІІ половини ХІХ – початку ХХ століття в умовах сьогодення».

15. «Педагогіка у вимірі соціокультурних досліджень» (Херсон, 2019), форма участі – публікація тез «Джерела другої половини ХІХ – початку ХХ століття щодо підготовки філологів в університетах України».

16. «Українська освіта в контексті інтеграції та технологізації» (Дрогобич, 2019), форма участі – усна доповідь «Розвиток філологічної освіти в історії української вищої школи».

17. «Актуальні проблеми сучасної педагогічної науки» (Дрогобич, 2020), форма участі – публікація тез «Організаційно-методичні засади підготовки студентів-філологів у закладах вищої освіти України другої половини ХІХ – початку ХХ ст.».

Продовж. дод. А

Довідки про впровадження результатів дослідження

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

КОМУНАЛЬНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«ХЕРСОНСЬКА АКАДЕМІЯ НЕПЕРЕРВНОЇ ОСВІТИ»
ХЕРСОНСЬКОЇ ОБЛАСНОЇ РАДИ

вул. Покришева, 41, м. Херсон, 73034, тел. (0552) 37-02-00, 41-08-10, 41-08-11, факс 37-05-92
Web: http://www.academy.ks.ua E-mail: info@academy.ks.ua

15.09.2020 № 01-23/358 на № _____ від _____

ДОВІДКА
про впровадження результатів дисертаційного дослідження
аспірантки кафедри педагогіки, психології й освітнього менеджменту
імені проф. Є. Петухова Херсонського державного університету
Кан Олени Юріївни
на здобуття наукового ступеня доктора філософії за темою:
«Організаційно-методичні засади підготовки майбутніх філологів у вищих навчальних закладах України в 1850-1917 роках»

Результати дисертаційного дослідження Кан Олени Юріївни пройшли апробацію і впровадження в освітній процес КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти» в 2017-2020 рр.

Науково-педагогічні працівники кафедри педагогіки й менеджменту освіти мали можливість ознайомитися з матеріалами дисертаційного дослідження Кан О.Ю. під час її виступів на міжнародних та всеукраїнських науково-практичних конференціях, із публікацій у фахових виданнях, зокрема у збірнику наукових праць «Педагогічний альманах».

Актуальність виконаного дослідження визначається необхідністю вдосконалення професійної підготовки майбутніх філологів у закладах вищої освіти України. Вагомим чинником покращення якості освітніх послуг може стати історико-педагогічний досвід.

У науковому дослідженні проаналізовано організаційно-методичні засади підготовки майбутніх філологів у вищих навчальних закладах України в 1850-1917 роках, виокремлено творчі напрацювання, які доцільно використовувати в сучасному освітньому процесі.

Запропоновані автором матеріали мають наукове та практичне значення та можуть бути використані як у процесі підготовки майбутніх педагогів та філологів, так і в системі підвищення кваліфікації педагогічних кадрів.

Довідка про впровадження результатів дисертаційного дослідження Кан Олени Юріївни обговорена і затверджена на засіданні кафедри педагогіки й менеджменту освіти КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти» (протокол № 7 від 07 вересня 2020 р.).

Завідувач кафедри
педагогіки й менеджменту освіти,
доктор педагогічних наук, професор В.В. Кузьменко

Перший проректор,
доктор педагогічних наук, професор І.Я. Жорова

Продовж. дод. А

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХМЕЛЬНИЦЬКА ОБЛАСНА РАДА
ХМЕЛЬНИЦЬКА ГУМАНІТАРНО-ПЕДАГОГІЧНА АКАДЕМІЯ
вул. Проскурівського підпілля, 139, м. Хмельницький, 29013,
тел./факс: (0382) 72-09-23, 65-65-52, тел.: 79-53-55, 79-59-45
E-mail: kgpa@ukr.net Код ЄДРПОУ 02138872

Від _16.09.2020_ № _436_ на №_____від_____

Довідка
про апробацію та впровадження результатів дисертаційного дослідження
здобувача наукового ступеня доктора філософії
Кан Олени Юріївни на тему: «Організаційно-методичні засади підготовки майбутніх філологів
у вищих навчальних закладах України в 1850-1917 роках»

У 2017–2020 роках у Хмельницькій гуманітарно-педагогічній академії відбувалася апробацію та впровадження результатів дисертаційного дослідження здобувача наукового ступеня доктора філософії Кан Олени Юріївни на тему «Організаційно-методичні засади підготовки майбутніх філологів у вищих навчальних закладах України в 1850-1917 роках».

Матеріали дослідження було використано під час читання лекцій та обговорення дотичних проблем зі студентами. Це суттєво розширило їхні знання й уявлення про організаційно-методичні засади підготовки майбутніх філологів у вишах України у визначених хронологічних межах. Історико-педагогічний досвід щодо виділення найкращих здобутків філологічної освіти та впровадження його в умовах сучасної вищої школи був схвально оцінений викладачами.

Апробація та впровадження результатів дисертаційного дослідження довела їх актуальність та доцільність. Вони можуть використовуватися в освітньому процесі вишів України, зокрема для підготовки до лекційних та практичних занять, написання курсових та дипломних робіт.

Довідка про апробацію та впровадження дисертаційного дослідження Кан Олени Юріївни на тему «Організаційно-методичні засади підготовки майбутніх філологів у вищих навчальних закладах України в 1850-1917 роках» обговорена і затверджена на засіданні кафедри педагогіки (протокол №1 від 28 серпня 2020 р.).

Ректор Хмельницької
гуманітарно-педагогічної академії,
доктор педагогічних наук, професор І.М.Шоробура

Продовж. дод. А

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені В. Н. КАРАЗІНА
61022, м. Харків, майдан Свободи, 4, факс +38 057 705-02-41, тел. +38 057 705-12-47,+38 057 707-52-31,
E-mail: univer@karazin.ua, код ЄДРПОУ 02071205

18.09.2020 № 0501-200
на № _____

ДОВІДКА
про впровадження результатів дисертаційного дослідження
Олени Юріївни Кан
«Організаційно-методичні засади підготовки майбутніх філологів
у вищих навчальних закладах України в 1850-1917 роках»
на здобуття наукового ступеня доктора філософії

Результати дисертаційного дослідження Олени Юріївни Кан «Організаційно-методичні засади підготовки майбутніх філологів у вищих навчальних закладах України в 1850-1917 роках» у 2017-2020 рр. впроваджувалися в освітньому процесі Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна.

Матеріали, що були надані О. Кан, мають наукове та практичне значення. Зокрема, вони були використані під час викладання дисципліни «Основи педагогіки та методика виховної роботи» (для підготовки фахівців на рівні вищої освіти бакалавр за спеціальністю 035 філологія), а також у процесі підготовки студентами наукових робіт, консультуванні стажистів.

Імплементація ретроспективного досвіду підготовки студентів-філологів у зазначений період втілювались в змісті навчального курсу «Школа педагогічної новатики» для підвищення кваліфікації науково-педагогічних працівників Харківського національного університету імені В.Н.Каразіна та організації роботи «Педагогічної вітальні», що проводилась у площині реалізації проєкту 2.1 «Новітні психолого-педагогічні технології навчання».

Запропоновані автором матеріали мають наукове та практичне значення, а проведена робота дозволяє зробити висновок про те, що дисертаційне дослідження Олени Юріївни Кан є актуальним, а його результати доцільно впроваджувати в закладах вищої освіти України. Це дозволить оптимізувати освітній процес та зробити його більш ефективним.

Проректор
з науково-педагогічної роботи Антон ПАНТЕЛЕЙМОНОВ

Продовж. дод. А

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХЕРСОНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
вул. Університетська, 27, м. Херсон, 73003. Тел.: +38(0552) 32-67-05, 32-67-31; факс 49-21-14; e-mail: office@ksu.ks.ua; http://www.kspu.edu
код за ЄДРПОУ 02125609 р/р UA228201720343111002200000120; UA068201720343120002000000120
банк Державказначейська служба України, м. Київ

24.09. 202 0 р. № 08-29/1331

На № _____ від _____ 202__ р.

ДОВІДКА

про впровадження результатів дисертації
Кан Олени Юріївни
на тему ***«Організаційно-методичні засади підготовки майбутніх філологів у вищих навчальних закладах України в 1850-1917 роках»,***
поданої на здобуття наукового ступеня доктора філософії

Обґрунтовані положення, що складають наукову новизну дисертації аспірантки Херсонського державного університету Кан Олени Юріївни, впроваджені в освітній процес Херсонського державного університету на базі кафедри педагогіки, психології й освітнього менеджменту імені проф. Є. Петухова.

Результати дисертаційного дослідження Кан О. Ю. протягом 2017–2020 років пройшли апробацію під час читання лекцій та проведення практичних занять з дисциплін: «Педагогіка і психологія вищої школи», «Гендерна рівність: за і проти» для магістрантів факультету іноземної філології, факультету комп'ютерних наук, фізики та математики. Висновки і результати дисертаційного дослідження використані при написанні методичних рекомендацій «Підготовка майбутніх філологів у вищих навчальних закладах України в 1850-1917 роках». Апробація результатів дисертаційного дослідження Кан О. Ю. засвідчила їх актуальність та доцільність використання у підготовці майбутніх фахівців.

Здобувачка оприлюднювала результати свого дослідження в наукових виданнях і матеріалах міжнародних та всеукраїнських конференцій, які викликали інтерес науковців, були позитивно оцінені.

Результати дисертаційного дослідження Кан О. Ю. отримали схвальні відгуки від колективу кафедри педагогіки, психології й освітнього менеджменту імені проф. Є. Петухова, що засвідчено в протоколі засідання кафедри (протокол № 12 від 11.08.2020).

Перший проректор Сергій ОМЕЛЬЧУК

Людмила Пермінова
326774

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE OF UKRAINE
ЛЬВІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА
IVAN FRANKO NATIONAL UNIVERSITY OF LVIV

вул. Університетська, 1, м. Львів, 79000, Україна
тел./факс (032) 261-60-48, тел. 260-34-02
http://www.lnu.edu.ua, e-mail:lnu@lnu.edu.ua
Код ЗКПО 02070987 Державна Казначейська служба України
МФО 820172, р.р. UA 468201720343101002200001061
№ свідоцтва 17701483, і н. под. № 020709813029
Валютний рахунок UA 118201720343661002300001061,
UA 058201720343691001300001061 в Укрексімбанку
м. Львова МФО 322313
№ 2590-А від 28.09.2020

1, Universytetska Str., Lviv, 79000, Ukraine
Phone Fax: +38 (032) 261-60-48, 260-34-02
http://www.lnu.edu.ua, e-mail: lnu@lnu.edu.ua
Code ZKPO 02070987 State Treasury Service of Ukraine
MFC 820172, SettlementAcc. UA 468201720343101002200001061
Certificate No. 17701483.Tax IN020709813029
Foreign Currency Acc.No. UA 118201720343661002300001061,
UA 058201720343691001300001061
in Lviv Branch of Ukreximbank MFO 322313
на №_____від_____

ДОВІДКА

про апробацію та впровадження результатів дисертаційного дослідження
здобувача наукового ступеня доктора філософії
Кан Олени Юріївни з теми **«Організаційно-методичні засади підготовки майбутніх філологів у вищих навчальних закладах України в 1850-1917 роках»**

Кафедра англійської філології Львівського національного університету імені Івана Франка впродовж 2017-2020 років здійснювала контекстну апробацію та впровадження результатів дисертаційного дослідження О. Ю. Кан з теми «Організаційно-методичні засади підготовки майбутніх філологів у вищих навчальних закладах України в 1850-1917 роках».

Матеріали дослідження використовувалися під час лекційних та практичних занять з курсу "Вступ до спеціальності" (проф. М.Е. Білинський), зокрема щодо висвітлення загального філологічного контексту під час зародження англістики як дидактичної та наукової галузі в Україні.

Вказану проблематику було також відображено у пленарних засіданнях звітної наукової конференції факультету іноземних мов у 2018 та 2019 роках, присвячених першому поколінню українських англістів у Львівському університеті, відповідно О.В. Огоновській та С.О. Гурському, щодо витоків англістики у чужомовній філології в Україні. Питання історії мовознавства в Україні є недостатньо відомими у публічному освітньому просторі та заслуговують використання у процесі організації дидактичної та науково-дослідної роботи здобувачів вищої освіти за профілем мовознавства та чужомовної філології.

Вищезазначене дозволяє зробити висновок, що дисертаційне дослідження О. Ю. Кан з теми «Організаційно-методичні засади підготовки майбутніх філологів у вищих навчальних закладах України в 1850-1917 роках» є важливим і актуальним, а його результати можуть бути впроваджені в систему вищої освіти України.

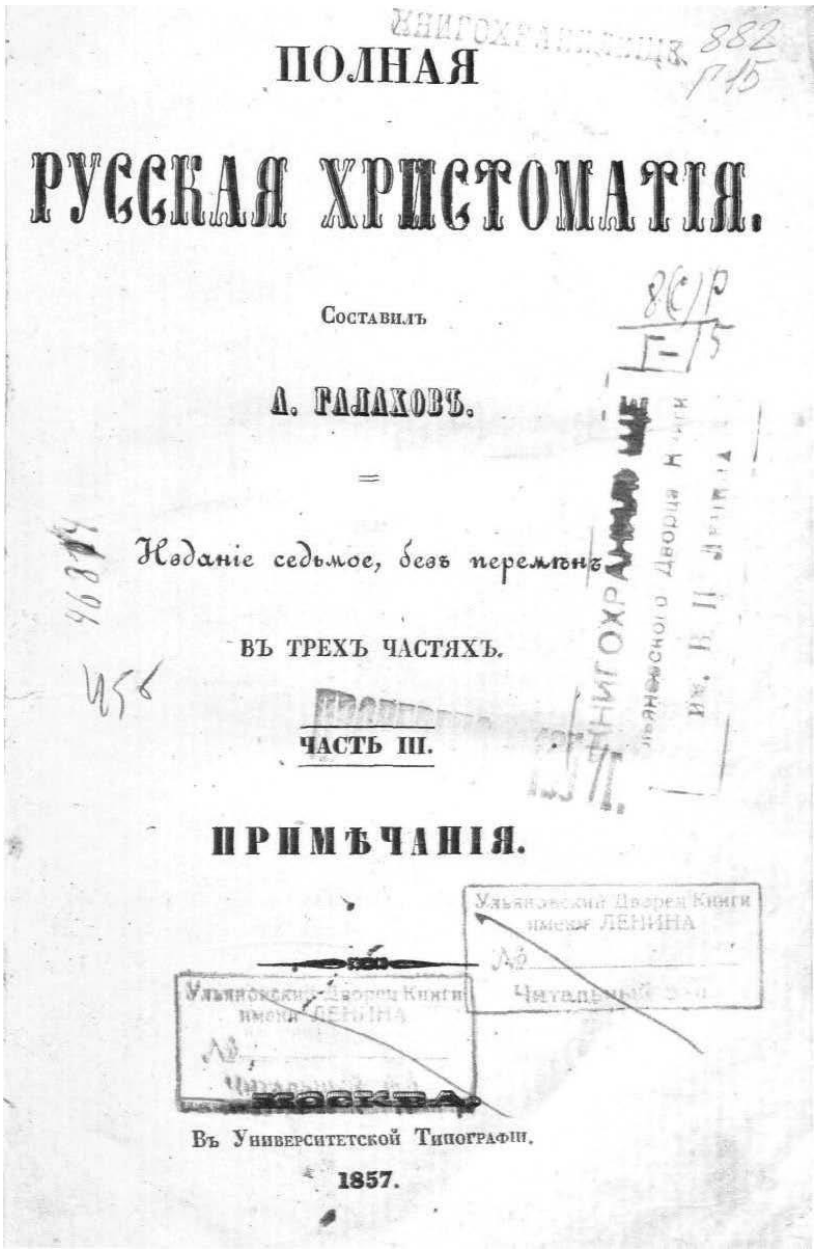
Проректор з наукової роботи
член-кореспондент НАН України професор Р.Є. Гладишевський

Додаток Б

Матеріали, які відображають розвиток організаційно-методичних засад у вищих навчальних закладах України (реорганізаційно-структурний етап)

Додаток Б.1
Засоби навчання на реорганізаційно-структурному етапі (1850–1862 рр.)

Титульний аркуш та зміст підручника «Повна російська хрестоматія»А. Галахова

ПОЛНАЯ

РУССКАЯ ХРЕСТОМАТІЯ.

Составилъ

А. ГАЛАХОВЪ.

=

Изданіе седьмое, безъ перемѣнъ.

ВЪ ТРЕХЪ ЧАСТЯХЪ.

ЧАСТЬ III.

ПРИМѢЧАНІЯ.

Въ Университетской Типографіи.

1857.

Продовж. дод. Б.1

ОГЛАВЛЕНІЕ

I. Біографіи, сочиненія и характеристики писателей.

	Стр.
1. Апастасій Братановскій	1
2. Михаилъ Десницкій	12
3. Іоаннъ Леванда	14
4. Августинъ Виноградскій	—
5. Амвросій Протасовъ	15
6. Филаретъ, митрополитъ московскій	16
7. Иннокентій	23
8. Георгій Конисскій	25
9. Платонъ Левшинъ	27
10. Карамзинъ	32
11. Давыдовъ (Д. В.)	55
12. Н. Полевой	59
13. Михайловскій-Данилевскій.	64
14. Гр. Сперанскій	73
15. Кн. Вяземскій	78
16. Гнѣдичъ	87
17. Жуковскій	99
18. А. Пушкинъ	127
19. Козловъ	141
20. Загоскинъ	146
21. Лажечниковъ	147
22. Бенитцкій	149
23. Кн. Одоевскій	—
24. Графъ Сологубъ	154
25. Даль (Казакъ Луганскій)	156
26. Вельтманъ	159
27. Дмитріевъ	161
28. Мерзляковъ	164
29. Батюшковъ	169
30. Баратынскій	174
31. Языковъ	178
32. Бенедиктовъ	182
33. Кольцовъ	184
34. Дельвигъ	187
35. Веневитиновъ	194
36. Писательницы	196
37. Хемницеръ	206.
38. Крыловъ	207
39. Озеровъ	222
40. Фонъ-Визинъ	236
41. Кн. Шаховскій	242
42 Грибоѣдовъ	245
43. Хмѣльницкій	252
44. Гоголь	254

II. Теорія и исторія словесныхъ произведеній.

1. Ораторская рѣчь (теорія)	2
2. — — (исторія)	9
3. Духовное краснорѣчіе	17
4. Историческія сочиненія	49
5. Біографіи и характеры	62
6. Описанія	65
7. Дидактическія сочиненія	69
8. Комедія	80
9. Исторія и свойства гекзаметровъ	88
10. Романтическая поэзія	105
11. Исторія топическаго стиха (примѣч.)	162
12. Исторія критики (пр.)	169
13. Элегія	190
14. Баллада	197
15. Идиллія	199
16. Сатира	204
17. Басня	211
18. Юмористическія сочиненія.	256

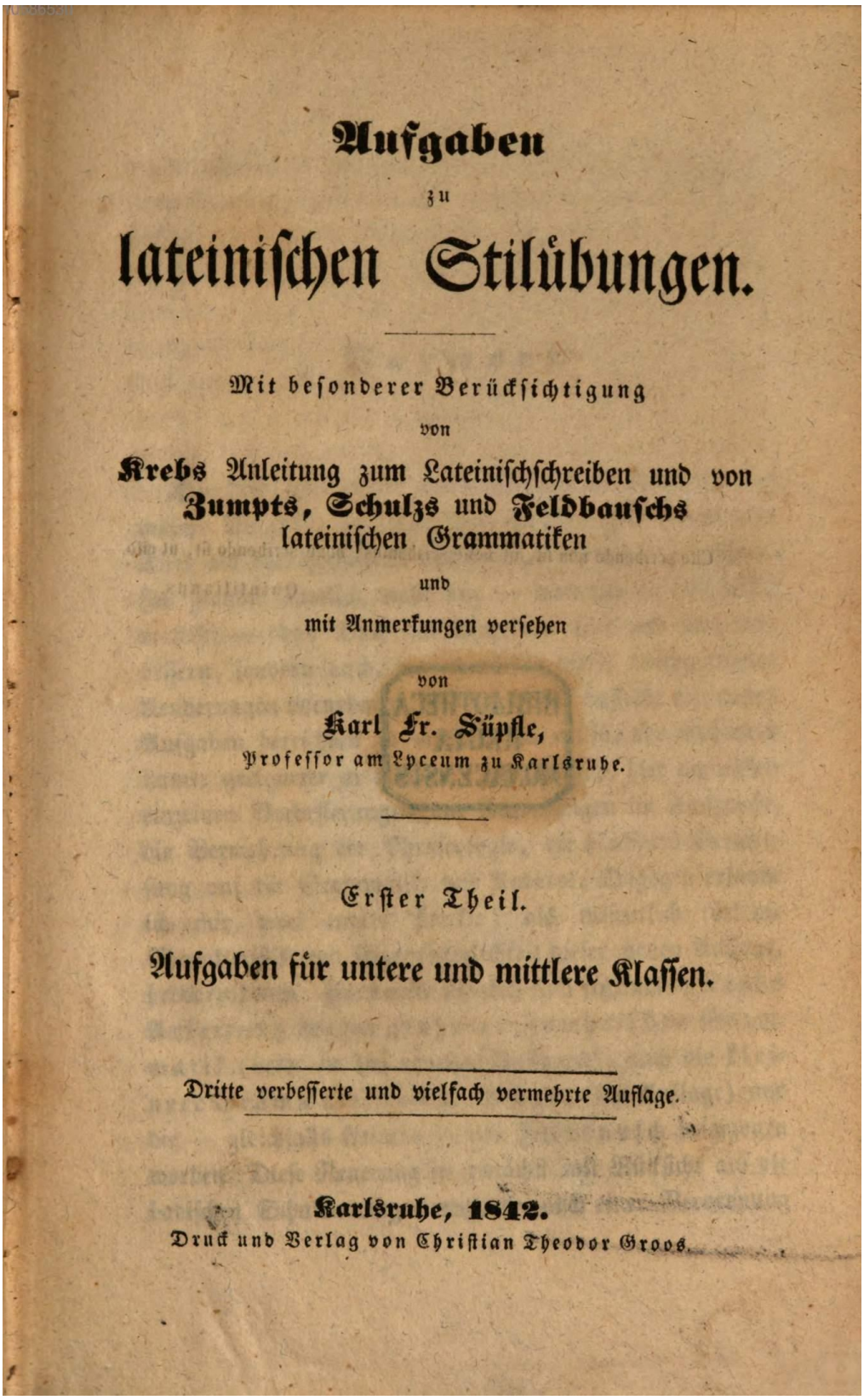
III. Разборы сочиненій и краткія замѣчанія.

1. Слово Братановскаго	11
2. — Михаила	13
3. — Леванды	14

Продовж. дод. Б.1

	Стр.
4. — Августина	14
5. — Амвросія	15
6. — Филарета	19
7. — другое (его-же)	22
8. — Иннокентія	24
9. — Платона	31
10. Воспоминаніе о торжествѣ 30 авг. 1834	67
11. Описаніе Финляндіи	68
12. О любви къ отечеству	71
13. О счастливѣйшемъ времени жизни	72
14. О согласованіи воспитанія съ развитіемъ душевныхъ способностей	77
15. Иліада	96
16. Одиссея	118
17. Наль и Дамаянти	121
18. Эпеида	122
19. Освобожденный Іерусалимъ	123
20. Мессіада	123
21. Россіада	124
22. Неистовый Орландъ	—
23. Фритіофъ	—
24. Пери и Ангелъ	126
25. Шильонскій узникъ	—
26. Кавказскій Плѣнникъ	137
27. Бахчисарайскій Фонтанъ	138
28. Цыгане	139
29. Полтава	140
30. Мцыри	143
31. Евгеній Онѣгинъ	144
32. Мертвыя души	148
33. Герой нашего времени	—
34. Мѣдный всадникъ	149
35. Пророкъ (Пушкина)	174
36. Землетрясенье	182
37. Пророкъ (Лермонтова)	—
38. Тѣнь друга	193
39. Борисъ Годуновъ	232

Додаток Б.2
Титульний аркуш, алфавітний вказівник та фрагмент посібника «Aufgaben zu lateinischen Stilübungen» К. Сюпфле

Aufgaben

zu

lateinischen Stilübungen.

Mit besonderer Berücksichtigung

von

Krebs Anleitung zum Lateinischschreiben und von **Zumpts, Schulzs** und **Feldbauschs** lateinischen Grammatiken

und

mit Anmerkungen versehen

von

Karl Fr. Süpfle,

Professor am Lyceum zu Karlsruhe.

Erster Theil.

Aufgaben für untere und mittlere Klassen.

Dritte verbesserte und vielfach vermehrte Auflage.

Karlsruhe, 1842.

Druck und Verlag von Christian Theodor Groos.

Продовж. дод. Б.2

Erſte Abtheilung.

Leichte zuſammenhängende Aufgaben für Anfänger.

Nr. 1.

Italiens Schönheit und Fruchtbarkeit.

Italiens Schönheit [1] und Fruchtbarkeit wird von allen Schriftstellern aller Zeiten mit den höchsten [2] Lobsprüchen erhoben. [3] Einstimmig [4] preisen Alle die reine Luft und das gesunde [5] Klima [6], die ausgezeichnete Lieblichkeit der Hügel, Berge, Thäler und Wälder, die große Menge der Quellen und Flüsse, welche das Land durchströmen und bewässern, den erfreulichen [7] Anblick des Meeres, der Seen und der Häfen, die so große Fruchtbarkeit des Bodens und den Ueberfluß an [8] allen Dingen, welche zum Leben nöthig sind.

Nr. 2.

Fortsetzung und Beschluß.

Die schönste und fruchtbarste Landschaft Italiens aber und fast des ganzen Erdkreises ist diejenige, welche von den Alten Campanien genannt wurde. Wie [1] mild [2] ist der Himmel, wie fruchtbar sind die Gefilde, wie sonnig die Hügel, wie schattig die Haine, wie besäet [3] mit Bäumen die Thäler, wie voll von Fischen und Austern die Seen! Der Reichthum [4] an [5] Feldfrüchten, an Oel, Wein und Obst war in den alten Zeiten so groß, daß Ceres und Bacchus daselbst unter sich gewetteifert zu haben schienen. Dieses höchst glückliche Land beherrschten [6] einst die Römer.

Nr. 3.

Die Stadt Rom.

Rom ist auf dem palatinischen [1] Hügel am Flusse Tiberis gegründet worden. Bald aber wurde es vergrößert und erweitert und umfaßte sieben Hügel. Die Gestalt der Stadt war in der ältesten Zeit viereckig; die Wohnungen waren klein und

---

Nr. 1. 1. Amoenitas. 2. Summus. 3. Efferre. 4. Uno ore. 5. Salūber, bris, e. 6. Coelum. 7. Jucundus. 8. Genitiv.
Nr. 2. 1. Quam. 2. Mollis. 3. Consĭtus. 4. Ubertas. 5. Siehe Nr. 1, 8. 6. Tenēre.
Nr. 3. 1. Palatinus.

Metalle, auch kostbare Steine. Aus den Bergen sprudeln Quellen hervor, welche die Thäler bewässern und fruchtbar machen. Die Oberfläche derselben ist gemeiniglich mit Kräutern und Wäldern bewachsen[3], welche nicht nur den Thieren zum[4] Aufenthalte[5] dienen und ihnen Nahrung gewähren, sondern auch den Menschen einen reichlichen Vorrath von Holz und andern Dingen liefern. Die höchsten Berge werden in Asien und Amerika angetroffen. Es gibt[6] auch feuerspeiende Berge oder[7] Vulkane, unter welchen die bekanntesten sind der Aetna in Sicilien und der Vesuvius nahe bei Neapel[8].

Nr. 7.

Beispiele kriegerischen Muthes der Spartaner.

Als ein Perser[1] in der Unterredung zu den Lacedämoniern[2] gesagt hatte: „ihr werdet vor[3] der Menge unserer Wurfgeschosse[4] und Pfeile die Sonne nicht sehen!“ so antwortete einer von[5] jenen: „nun so[6] werden wir im Schatten kämpfen.“ — Eine gewisse Lacedämonierin[7] befahl[8] ihrem in den Krieg ziehenden[9] Sohne: „kämpfe[10] so, daß du entweder mit diesem Schilde oder auf demselben zurückkehren mögest.“ Bei den Lacedämoniern nämlich[11] wurden die schwer[12] Verwundeten, wenn sie ehrenhaft[13] gekämpft hatten, auf ihren Schilden aus der Schlacht in das Vaterland zurückgetragen.

Nr. 8.

Die Elster und die Taube.

Eine Elster und eine Taube hatten einst den Pfau besucht[1]. Indem sie zurückkehren, sagt die schmähsüchtige[2] Elster: „wie[3] mißfällt mir der Pfau! wie unangenehme Töne gibt er von sich[4]! warum schweigt er nicht? warum bedeckt er die häßlichen Füße nicht?“ Aber die unschuldige Taube erwiedert[5] also:

---

3. Vestitus, a, um. 4. Zu etwas dienen (gereichen, sein) esse mit dem Dativ. 5. Receptus, us, m. 6. = es sind. 7. Sive. 8. Neapŏlis, is, f.

Nr. 7. 1. Persa. Das Wort ein ist hier und sonst oft in Erzählungen so viel als ein gewisser, quidam. 2. Lacedaemonius. 3. Prae. 4. Jaculum. 5. Unus ex. 6. Igitur (darf aber nicht das erste Wort der Rede sein). 7. Lacaena. 8. Praecipere. 9. Proficisci. 10. Dimicare. 11. Enim. 12. Graviter. 13. Honeste.

Nr. 8. 1. Convenire. 2. Maledĭcus. 3. Quam. 4. Von sich geben, edere. 5. Referre.

„die Fehler deſſelben habe ich nicht bemerkt; aber die Schönheit des Körpers, den Glanz des Schweifes, die Mannigfaltigkeit der Farben habe ich ſo ſehr [6] bewundert, daß ich (es) nicht genug ſagen kann.“ Die Guten ſuchen [7] das Gute [8], die Schlechten das Schlechte auf: jene, damit ſie loben, dieſe, damit ſie tadeln können.

Nr. 9.

Die Sonne.

Die Sonne, ſagt [1] Plinius, iſt nicht nur die Lenkerin [2] der Jahreszeiten und der Geſtirne, ſondern die Seele der ganzen Welt und die höchſte Beherrſcherin der Natur. Sie ſpendet allen Dingen Licht und benimmt die Finſterniß; ſie mindert und verſcheucht die Kälte; ſie reift die Früchte; ſie leiht [3] ihr Licht den übrigen Geſtirnen. Sie unterbricht [4] die traurige [5] Einförmigkeit des Himmels und erheitert ſogar die Wolken [6] des menſchlichen Geiſtes. Was wundern wir uns, wenn der Dichter Homer ſie die Alles ſchauende, Alles hörende Gottheit nennt?

Nr. 10.

Die Menſchen ſcheinen undankbar gegen die Erde zu ſein.

Undankbar und hart, ſagt ein alter Schriftſteller, ſind wir gegen [1] die Erde, die gemeinſchaftliche Mutter Aller. Mit Eiſen, Holz, Feuer, Stein und anderen Dingen quälen wir dieſelbe faſt zu allen Stunden, damit ſie nicht nur unſeren Bedürfniſſen, ſondern auch unſerer Habſucht und unſeren Gelüſten [2] diene. Wir dringen [3] in ihre Eingeweide und graben Erz und Blei, Gold und Silber heraus; wir wühlen [4] Schachte [5] in die Tiefe und ſuchen Edelſteine und andere koſtbare Steinchen. Wir ziehen ihre Eingeweide heraus, um am [6] Finger einen Edelſtein zu tragen [7], den wir wünſchen. Wie viele Hände reiben ſich [8] ab, damit nur ein Glied [9] glänze!

---

6. Adeo. 7. Aufſuchen, exquirere. 8. Pluralis.

Nr. 9. 1. Inquit. 2. Dieſes Wort, ſo wie das nachher folgende Beherrſcherin, muß ſich im Genus nach sol richten. 3. Ministrare. 4. Discutere. 5. Die traurige Einförmigkeit, tristitia. 6. Nubila, orum, n.

Nr. 10. 1. Adversus. 2. Deliciae. 3. Penetrare. 4. Agere. 5. Scrobis. 6. Ablativ. 7. Gestare. 8. Attĕri. 9. Articulus.

Behandeln, 363, 3; 370, 16.
Beherzt, ferox, 178, 8.
Bei, cum, 43, 1.
Berauben, der Waffen, 72, 3.
Beruhigung, seine Beruhigung finden in, 342, 3.
Berühmt, celeber, clarus, nobilis unterschieden, 315, 3.
Beschäftigung, studium, 39, 2.
Beschämend, durch das Substantiv rubor ausgedrückt, 183, 3.
Beschimpft, cum dedecore, 177, 11.
Beschränkter Raum, 258, 2.
Beschuhung, 196, 8.
Besetzt (mit Gold), 266, 7.
Besser — es ist besser, 264, 6.
Bestehen (einen Kampf), 184, 5.
Beunruhigen, infestare, 35, 1.
Beziehung haben auf, 157, 8.
Brief, einen Brief einhändigen, schreiben, mitgeben, 261, 6.

C

Candidus, toga candida, candidati, 323 Anm.
Celeber, 315, 3.
Ceteri und reliqui, 343, 14.
Collaudare, 315, 10.
Collectivworte, 326, 1.
Comissatio, 176, 9.
Communicare cum aliquo, 342, 10.
Continuus, nach einander, 188, 5.
Criminalsache führen, 312, 1.
Curulis, magistratus curulis, 308, 5.
Cyropädie, wie zu übersetzen, 232, 10.

D

Da, tum, oder gar nicht ausgedrückt, 109, 3; sie da, isti, 237, 6.
Dadurch, und dadurch, 332, 9.
Darstellen, fingere, 21, 4.
Dativus ethicus, 367, 6.
Decedere, aus der Provinz abgehen, sein Amt als Statthalter niederlegen, 317, 4.
Deserere unterschieden von relinquere, 347, 4.
Designatus, 318, 12.
Dianentempel zu Ephesus, 233, 12.
Dienste, opera im Singul, 147, 7.
Doch — zur Verstärkung der Frage, 370, 7.
Doppelsinn eines Wortes, 349, Anm.
Durch, zur Angabe der Art und Weise, per, 291, 1; durch das Partic. von uti ausgedrückt, 360, 9.
Durchaus kein, 195, 11.

E

Ehre, dignitas, 330, 1.
Eigenschaft, virtus, 119, 9
Eigentlich, ipse, 284, 1.
Eingang finden bei einem, 339, 18.
Einige, bei einem Adjective, welches einen Zahlbegriff in sich schließt, nicht übersetzt, 328, 7.
Einlassen, sich in einen Kampf, 274, 3.
Einprägen, sich der Seele tief, 210, 10.
Empfindlich, gravis, 93, 1.
Empfindlichkeit, dolor, 229, 13.
Entbieten, seinen Gruß, 234, 4.
Entscheidung, gerade in der Stunde der Entscheidung, 214, 9.
Entschlossen, promtus, 58, 5.
Entziehen, sich, subterfugere, 190, 5; sich einem entziehen, 147, 8; 343, 8.
Ererbt, 187, 2.
Erfahren, eine Veränderung, 229, 16.

Register zu den Anmerkungen.

(Die Zahlen beziehen sich auf die Nummern der Aufgaben.)

A

Abbruch thun einer Sache, 348, 9.
Aber, nicht ausgedrückt, 251, 6; 291, 4.
Abgreifen (ein Buch), 232, 11.
Absehen, es ist auf einen abgesehen, 331, 14.
Absprechend, 165, 8.
Abstractum — Verwandlung desselben in das entsprechende Concretum, 352, 7.
Achten, auf etwas, 194, 1.
Adjectiv statt eines Substantivs, 351, 10; 356, 2.
Adoptare, 217, 2.
Aegre, nur mühsam, 344, 3.
All, ullus, 204, 1.
Allgemein — Beifall finden, 336, 6; es spricht sich eine allgemeine Sehnsucht aus, 334, 3.
Anerkennen, nicht anerkennen wollen, 267, 4.
Anfeindung, 329, 9.
Angenehm, gratus und jucundus, 249, 6.
Angriff, beim ersten Angriff, 136, 2.
Ankommen, wo, 364, 9.
Anlage, materia, 170, 7.
Ansehen, in großem Ansehen stehen, 25, 6.
Anspruch, in Ansp. nehmen, 146, 8.
Anständigkeit, 39, 4.
Anstoß erregen bei Jemand, 320, 13.
Anwendung finden auf ꝛc., 369, 5.
Appositiön, durch qui, quae, quod est ausgedrückt, 344, 7.
Aqua et igni interdicitur alicui, 331, Anm.
Arbeiten bei Licht, 177, 5.
Artes, Kenntnisse, 308, 8.
At, 76. 1.
Auch, idem, 174, 7.
Aufwartung, seine Aufw. machen, 327, 10.
Auge, mit eigenen Augen sehen, 117, 12; vor den Augen, 167, 2.
Ausbrechen in Worte, 352, 3.
Ausfallen, nicht ganz nach Wunsch, 212, 2.
Avunculus unterschieden von patruus, 217, 3.

B

Bedenklicher werden, 340, 1.
Begeben, sich einer Sache, 360, 2.

Erfreuen, sich einer Sache, 342, 16.
Ergebung in das Schicksal, 261, 3.
Erhalten, am Leben, 138, 2; 214, 5.
Ernannt (z. B. zum Consul), 318, 12.
Ernten, merere, 179, 8.
Ertönen lassen, celebrare, 246, 3.
Et ausgelassen, 338, 3.
Excludere, nicht einlassen, 327, 9.

F

Falle, einem eine Falle legen, 88, 3.
Familie, 226, 9.
Fassung, alle Fassung verlieren, 332, 3.
Fehler machen, 162, 14; 210, 2; viele Fehler machen, 147, 2; den näml. Fehler machen, 162, 11.
Fein, acutus, 232, 13.
Feindschaft einem ankündigen, 345, 11.
Felle von wilden Thieren, 196, 4.
Ferner, nicht übersetzt, 332, 13.
Finden = erlangen, nancisci, potiri, 123, 14.
Folge, die Folge haben, 251, 5.
Fortspinnen, ein Gespräch, 39, 8
Freundschaftliches Verhältniß, 226, 7.
Frevel gegen die Götter, 330, 6.
Funkelnd, gemmans, 18, 7.
Für — z. B. für jene Zeiten groß, 226, 6.

G

Ganz, als Gegensatz zu Einzelnen, nicht übersetzt, 284, 5; summus, nicht totus, 313, 7.
Gefällig, facilis, 189, 2.
Gefolge, im Gefolge einer Sache sein. 197, 9.
Gefühl — dieses Gefühl erfüllt mich, 347, 17.
Gehörig, rite, 33, 1; justus, 346, 6.
Geist — Geist und Herz, 207, 7.
Geizen mit dem Leben, 356, 13.
Gekünstelte Nachahmung, 232, 14.
Gelehrte Beschäftigungen, 15, 5.
Gerade, beim Superlativ, 236, 5.
Geringe Anzahl, 248, 2.
Geschaffen, ganz zu etwas, 221, 5.
Gestare und gerere, 247, 3.
Gewesener Quästor, Censor ꝛc., 318, 1,
Gewissenlos, 330, 9.
Glanz, sich in vollem Glanze zeigen 169, 7.
Glaube mir, 224, 11.
Gleichsam ein, quidam, 232, 17.
Glücklich sein im Kriege, 174, 17.
Grad, der höchste Grad von, 322, 7.
Gut! audio oder esto, 357, 7.
Gutheißen, ohne G. des Volkes, 174, 14.

H

Handpauke, 91, 10.
Hastig, 365, 1.
Haupt, princeps, 95, 14.
Heer, die Synon. acies, agmen und exercitus, 258, 7.
Heerdienst, 215, 7.
Heilig = wichtig, 221, 3.
Heilige Feier, 330, 5.
Held, 233, 5.
Herbeiziehen (durch Geschrei), accire, 167, 4.
Herrühren von einem, 95, 11.
Holen, petere, 108, 3.

J

Ja, quid quod, 228, 6.
Jener, iste, nicht ille, 346, 8.
Jetzt, jam, 239, 7; nunc und tunc unterschieden, 348, 4.

Ille zur Hervorhebung des deutschen Positivs, 317, 8.
Immer mehr, 228, 9.
Imperativ, die zweite Form, 224, 9.
Imperfectum drückt oft den Versuch, Vorsatz, Anfang, das Bestreben aus, 270, 1.
Inchoare, 158, 2.
Inhalt, 232, 4.
Iste, 147, 4; 346, 8.
Justus = gehörig, 346, 6.

K

Kein, nullus, stärker als non, 195, 11.
Kenntnisse, 308, 8; die edelsten Kenntnisse, 215, 2.
Kleidung und Lebensart, 288, 5.
Krieg, sich zum Kriege rüsten, 150, 7; Krieg mit oder gegen ꝛc. — durch das Adjectiv des folgenden Wortes, z. B. Krieg mit Mithridates, bellum Mithridaticum, 322, 4; es kommt zum Kriege, 339, 9.

L

Laue Temperatur, 272, 7.
Leben, das Leben lassen über etwas, 347, 17.
Lebensart, victus, 205, 7.
Lehren, praecipere, 95, 1.
Leiten, temperare, 39, 1.
Lenker, 41, 6.
Liebevolle Anhänglichkeit, pietas, 353, 3.
Lösegeld, 263, 7.
Lustwald, nemus, 4, 5.

M

Macht, potestas und potentia unterschieden, 322, 5.
Majestas, 183, 2.
Man, wie ausgedrückt, Anm. Seite 111.
Mann, nicht vir, 220, 5; 310, 1; Mann für Mann, 306, 1; Mann von vornehmer Familie, 325, 2; ein M., der ꝛc., 356, 4; 368, 7.
Marsfeld — auf das Marsfeld gehen, 327, 1.
Maßstab, nach unserem Maßstabe, 365, 5.
Mein Retter, ob meus od. mei conservator, 295, 3.
Meister werden einer Sache, 369, 11.
Mina, die (attische) Mine, 20, 6.
Mißhandeln, pulsare, 111, 4.
Mittheilen, nicht communicare, 342, 10.
Mitten, in, 297, 4. Durch ipse ausgedrückt, 92, 2; 339, 2.
Mitwirken, interesse, 219, 1.
Müssen, unübersetzt, 368, 3.

N

Nachsichtig, facilis, 111, 8.
Nächtliches Gelage, 176, 9.
Nährend, almus, 30, 3.
Name = Ruf, existimatio, 316, 7.
Negation, doppelte, ohne bejahend zu werden, 236, 4.
Nehmen, abrogare. 178, 16.
Nicht, zur Verbindung der Sätze, nec, 234, 5.
Nicht einlassen, 327, 9.
Nichtkenntniß, 197, 11.
Nichts, nihil und nulla res, 203, 5; 318, 6.
Nie etwas, nihil umquam, 236, 4.
Niedrig, von niedr. Geburt, 94, 4.
Noch, zur Verstärkung des Com-

paratives, 127, 1; in gewiſſen Fällen gar nicht ausgedrückt, 224, 16; noch jetzt, 47, 1; 166, 3.
Norden, Länder im Norden von Aſien, 195, 3.
Noth, nicht ohne Noth, 184, 13.
Nun, jam, 228, 12; 256, 3; durch das Verbum coepisse auszudrücken, 311, 5.

O

Obdach, verwahrtes, 197, 7.
Oder wenigſtens, 334, 2.
Ordnung, ohne Ordnung, 198, 5.
Otiari, ſich der Muße überlaſſen, 235, 8.

P

Parricidium, Verwandtenmord, 110, 7.
Parum, 216, 3; 349, 4.
Pecus, udis unterſchieden von pecus, oris, 197, 3.
Perſon, corpus, 174, 4; nicht überſetzt, 215, 5.
Plural, ſtatt des deutſchen Singular, 351, 5.
Poſitiv, betont, wie ausgedrückt, 312, 4 u. 318, 8.
Potentia und Potestas, 322, 5.
Praedicare, 335, 12.
Praetorium, 276, 9.
Praetoriani, 188, 5.
Pte, Anhängſilbe an suus, 288, 6.
Pythiſch, 176, Anm.

Q

Quodsi, 212, 4.
Quoniam, weil denn doch, 221, 8.

R

Raſende Unternehmungen, furores, 334, 13.
Rauſchen, zu ſtark, 275, 5.
Reges, die königliche Familie, regina, die königliche Frau, 260, 1.
Reif, in reiferen Jahren, 217, 4.
Reinheit der Sitten, 195, 6.
Reiz — die Reize eines Landes, 83, 10
Religiöſer Sinn, 119, 3.
Reliqui und ceteri, 343, 14.
Retten, ſich retten wollen, 298, 6.
Ritterſtand, Geſchlecht vom Ritterſtand, 308, 4.
Rücken, im Rücken haben (den Feind) 243, 8.
Ruhm, laus, 218, 4.

S

Sache, z. B. die Sache der Römer, res im Plur., 182, 1.
Sagen — ſich ſagen laſſen, 358, 1.
Salutare, ſeine Aufwartung machen, 327, 10.
Sandflächen, 292, 1.
Satzung, 157, 12.
Schätzen, Jemand, nicht aestimare, 219, 4.
Schicklichkeitsgefühl, 221, 9.
Schlagen, ſich um etwas, 287, 8.
Schöne Künſte, 252, 2.
Schonendes Verfahren, 184, 8.
Schmücken, die Haare, 362, 3.
Schwächlicher Körper, 313, 1.
Schwer, arduus, 49, 5.
Seite, partes, 46, 4; von unſerer Seite, 212, 8; auf der einen Seite zwar — auf der anderen aber, ut — ita, 320, 1.

Sinn, indoles, 167, 11; einen anderen Sinn haben (von Dingen), 176, 2.
Sittlicher Werth, 172, 9.
So, durch den Superl. des Adj. ausgedrückt, 207, 6.
Solche, welche, 289, 1.
Sonst, 353, 6.
Sordidus, vestis sordida, 321, Anm.
Sprechen, gründlich über etwas, 221, 1; bei od. vor Jemand, 278, 2.
Stacheln, instigare, 170, 9.
Stadt, civitas, 203, 4; 231, 10.
Steinbrecher, 178, 14.
Stimmeneinhelligkeit, mit, 316, 8.
Studiren, pervolutare, 117, 10; commentari, 310, 2.
Stunde der Entscheidung, 214, 9.
Substantiv statt des Adjectiv, 313, 1; 321, 6.
Suchen, id agere, ut, 127, 5; durch das Imperfectum des anderen Zeitwortes auszudrücken, 270, 1.
Superlativ statt des deutschen Positivs, 312, 4.

T

Tag und Nacht, 310, 8; den Marsch Tag und Nacht fortsetzen, 286, 6.
That, = Wirklichkeit, res, 288, 4; 363, 4.
Thier, bellua, 115, 5.
Thun, ich habe es zu thun mit ꝛc, 299, 4.
Tiefe, durch infimus ausgedrückt, 175, 8.
Todesbecher, 224, 17.
Tragen, eine Kleidung, 247, 3.
Trauergewand, 321, Anm.

U

Ueber — eines über das andere, 191, 11.
Uebereilt, allzu, 341, 1.
Uebersetzen in die latein. Sprache, 310, 4.
Ueberzahl, multitudo, 274, 2.
Uebrigen, die, 343, 14.
Umgebung Jemands, 280, 7.
Umsehen, sich, 364, 7.
Unbestechliche Strenge, 321, 10.
Und, nicht übersetzt, 317, 2; 338, 3; im Latein. durch ein doppeltes et ausgedrückt, 191, 5.
Unermüdet, nicht indefessus, 160, 12.
Unglaublich, in's Unglaubliche, 296, 4.
Unglücklich sein im Kriege, 174, 17.
Unmännlich, 333, 9.
Unruhe, in großer Unruhe sein, 276, 4.
Unter Drohungen, 267, 5.
Unumschränkt, (z. B. Gewalt), 336, 4.
Unverträglich, 188, 8.
Unwiderstehlich, invictus, 243, 6.
Ut — ita, 320, 1.

V

Verba composita statt der Verba simplicia, 333, 8; 353, 2.
Verbreiten, sich, manare, 113, 7.
Vergnügen finden an ꝛc., 222, 1.
Verherrlichen, 126, 8; auf's neue verherrlichen, 190, 7.
Verkündigen, durch ein Wunder, portendere, 168, 12.
Verlassen, deserere, 347, 4.
Verlieren, den Vater, 355, 7.
Vernünftig, sanus, 128, 10.
Vero, zur Hervorhebung, 293, 3.
Verschmelzen, sich zu einem Volke, 288, 8.

Продовж. дод. Б.2

Verüben, 213, 3.
Verwandtenmord, 110, 7.
Verzeihung für sich suchen oder erlangen, 341, 10.
Vespillo, 188, 3.
Vieh, pecus armentum, 197, 3. u. 5.
Vollzählig, 345, 6.
Vorhaben, moliri, 243, 3.
Vorn, von vornen, 225, 13.
Vornehme Frau, 39, 6.
Vorübung, 311, 7.
Vortrag erstatten, 334, 6.
Vorwürfe sich machen, 334, 7.
Vorzüge, 177, 7.

W

Wache halten, 87, 9.
Wachsen, nasci, 269, 7.
Warum doch, 356, 9.
Was soll das sein? 171, 8.
Weil nämlich, 61, 6; weil denn nun, 359, 4.
Weinen, lautes, 307, 1.
Welch = wie groß, 34, 5.
Welt, res humanae, 290, 5; 307, 3.
Wendung — eine ganz andere W. nehmen (von Sachen), 349, 1.
Wenig, parum. 216, 3; 349, 4.
Wenn anders, 355, 3.
Werth, durchaus keinen Werth haben für, 159, 9.
Wichtigkeit, keine Sache von Wichtigkeit, 330, 2.
Wie denn? 363, 2.
Wille — es ist der Götter Wille, 370, 15.
Wissen, nicht ausgedrückt, 221, 10; wohl wissen, 192, 4.
Wissenschaftliches Verdienst, 152, 4.
Witz, beißender, 95, 16.
Wohlgenährt, 66, 12
Wollebereitung, 22, 2.
Wortstellung — bei Appellativum u. Eigennamen, 309, 10.
Wundergeschöpf, 60, 2.
Wunderlich handeln, 87, 2.

X

Xanthippe, 353, Anm. 2.

Z

Zartfühlend, humanus, 221, 2.
Zauberstab, 18, 6.
Zeichnen, in den Sand, 214, 2.
Zeigen, probare, 138, 7.
Zeit, von Zeit zu Zeit, subinde, 55, 5.
Zertreten, obterere, 90, 2.
Zeugma — siehe ein Beispiel davon, 318, 11.
Zu, zum Andenken, 17, 6.
Zuerst, princeps, 137, 5.
Zustand, in welchem Zustande, qualis, 324, 1.
Zustimmen, addicere, 158, 9.
Zuwider sein (von Dingen), 210, 5.

Bayerische Staatsbibliothek München

Додаток В
Теми найкращих та залікових творів студентів Харківського імператорського університету в 1850-1904 роках

Рік	Прізвище студента	Тема твору
1	2	3
1850	Рощупкін	Степ
	Рашевский	Про твори книги Одоєвського
1851	Вейнберг	Переклади віршами Од Горація
	Рашевский	Віктор Гюго
	Юрковський	Про Лермонтова. Характеристика російських байкарів.
1853	Воронов	Артамон Сергійович Матвєєв, близький боярин царя Олексія Михайловича
	Василевський	Про народну мову римлян. Про народні свята стародавніх римлян.
	Вейнберг	Переклад сатир Горація розміром першотвору. Сліпий – ідилія Шен'є. Оскар Д'Альва, поема Байрона.
	Лебєдєв	Переклад «Ідеалів» Шиллера. Критичний огляд моральних систем Адама Сміта і Гоббеза.
	Юргилевський	Геродот як географ південно-східної Росії.
	Рашевский	Критичний розбір трагедії Шекспіра «Король Лір».
1858	Левандовський	Германік по Тациту.
	Надлер	Про життя та твори Віланда. Переклад Емілії Галотти.
	Попов	Вірші.
	Кемнец	Переклад Клавіго з Гете.
1872	Андреєвський	Аналітичний та порівняльний розбір дієслівних коренів, які трапляються у казці з Панчатантри «Папабудхі-дхарма-будхнича».
	Ильїнський	Осада Троїцького монастиря.
1873-74	Сумцов	Про твори Рижського з теорії словесності. Данте та символіка. Переклад Roman de la Rose.
	Новицький	Біографія Данте. Огляд думок про походження і склад первісного російського літопису.
1875-76	Коноров	Про весільні пісні (за О. Мілером).
	Гінкін	Про змови.
	Кректишев	Повість про Горе-Недолю (за статтею Буслаєва).
	Шумигорський	Елементи поетичного твору.
	Гінце, Марков	Про Бориса Годунова.
	Покровський, Дахневський	Гамлет та Дон Кіхот за Тургенєвим.
	Сукачев	Про Лермонтова.
	Попов	Про стоїцизм у римлян.
1877	Попов	Про етнографічні матеріали Старобольського повіту Харківської губернії
	Лесевицький	Історичний допис
	Бузескул	Вплив фізичних умов на цивілізацію

Продовж. дод. В

1	2	3
	Шаргородський	Порівняльна характеристика Грота і Курциуса відносно початкової історії Греції.
	Буцинський	Розбір оповістки про дружбу та переписку апостола Павла з Сенекою.
	Дикарев	Про важливість та значення порівняльного методу в психології.
	Ромидовський	Про відношення психології до педагогіки.
	Діаконов	Порівняльна оцінка теорії відношення души до тіла, оказіоналізму та гармонії.
1879	Горянов	Переклад «Апології» Сократа.
	Лапін	Переклад 15-ти глав 1-ої книги Фукидида.
	Лейкфельд	Переклад 20-ти глав з 4-ої книги Фукидида.
	Королевський	Переклад плутархової біографії Перикла.
	Халанський	Значна кількість етнографічних матеріалів, які були зібрані та забезпеченні примітками.
	Кашменський	Ковіков і Шварц. Карамзін в товаристві Новікова.
	Антонов	Про галицькі коломийки.
	Бєляєв	Про сатири Крилова.
	Проскурніков	Про твори Ягича з історії росийсько-слов'янських літератур.
	Фенєв	Про вчену діяльність Бодяцького.
	Верховський	Про дельфійського оракула.
	Дик	Про германців за Цезарем та Тацитом.
	Танишевський	Характеристика Нестора – царя Пілоського.
	Дубяга	Тиберій – царь Риму.
	Морєв	Буддизм.
	Беловольский	Життя Агриппи.
	Ільїнський	Перикл та Пелопоннеська війна.
	Іванов	Єдність Греції.
	Філевський	Нарис історії західно-росийської або литовської митрополії.
	Бузескул	Метислав – князь Торопецький.
	Сукачев	Погляд Канта на психологію.
	Григорович	Психологічний нарис особистості Раскольникова.
1881	Ільїнський	Культурно-історичне значення Середніх століть.
1883-84	Ласкін	Кирило та Мефодій на Сході.
	Черничкин	Про епітети в «Слові про полк Ігорев».
	Горницький	Про тропи у мові.
	Шепелєвич	Про «Dialogus miraculorum» Цезаря Гейстербахського.
1891	Залесский	Перебування Ганнібала в середній Італії.
	Птичкін	Центральне управління Московською державою в XVII століття.
	Клемент'єв	Переклад та коментар 1 та 2 книги од Горація.
	Неметц	«Євген Онєгін» Пушкина
	Каширенінов	Баратинський та його поезія

Продовж. дод. В

1	2	3
	Ветухов	Народні колискові пісні
	Горський	Процес Гермаковидов
	Седненко	Становище службового класу в Росії XVII ст. за уложенням царя Олексія Михайловича.
	Плюто	Тацитова Germania.
1896	Андриянов	Звукові особливості мови Іпат'євського літопису.
	Варооломеєв	Реформа Солона.
	Іванов	Містицизм за часів Олександра І.
	Каллина	Громадські установи римської республіки по відношенню до справ республіки.
	Кендро	Діяльність Сперанського.
	Ліцина	Загальна характеристика старого порядку у Франції.
	Мухин	Релігійні війни у Франції.
	Стефан	Патріарх Никон.
	Чеботарьов	Смутні часи.
1897	Виноградов	Вступ до історії польсько-казацьких війн
	Кемарський	Стиль билин та дум.
	Пустовойтов	Педагогічне значення творів імператриці Катерини II.
	Максимов	Царівна Софія Олексіївна.
1898	Оконевський	Питання про свободу волі на ґрунті психології.
	Столбцов	Законодавство Солона.
	Гольдін	Політика Аристотеля.
	Гардер	Союз підмастерків у зв'язку з розвитком цехового порядку.
	Куль	Провінційні зібрання римлян.
	Родіонов	Еретичні бродіння в XI ст. та їх значення для церковно-громадських перетворень.
	Сперанський	Риси візантійського впливу та побутові особливі в пам'ятках XI та XII ст.
	Раснянський	Г. Гракх.
	Даценко	Подорож Григоровича_Барського.
1899	Базій	Відношення поезії Лермонтова до поезії Пушкіна. Нариси історії літературного типу Фауста.
	Столбцов	Дон Кіхот – спроба історико-літературного та етичного пояснення. Критико-біографічний матеріал про російських письменників в щоденниках Никитенка.
	Лагутинський	Побут російського дворянства в XVIII ст. за нотатками сучасників.
	Народоставський	Стародавньо-класичний світ в поезії А. Майкова.
	Вигилянський	Розумовий та релігійно-моральний стан російського суспільства за Стоглавом.
	Войнович	Звістки та відкуги про Московську державу в політиці.

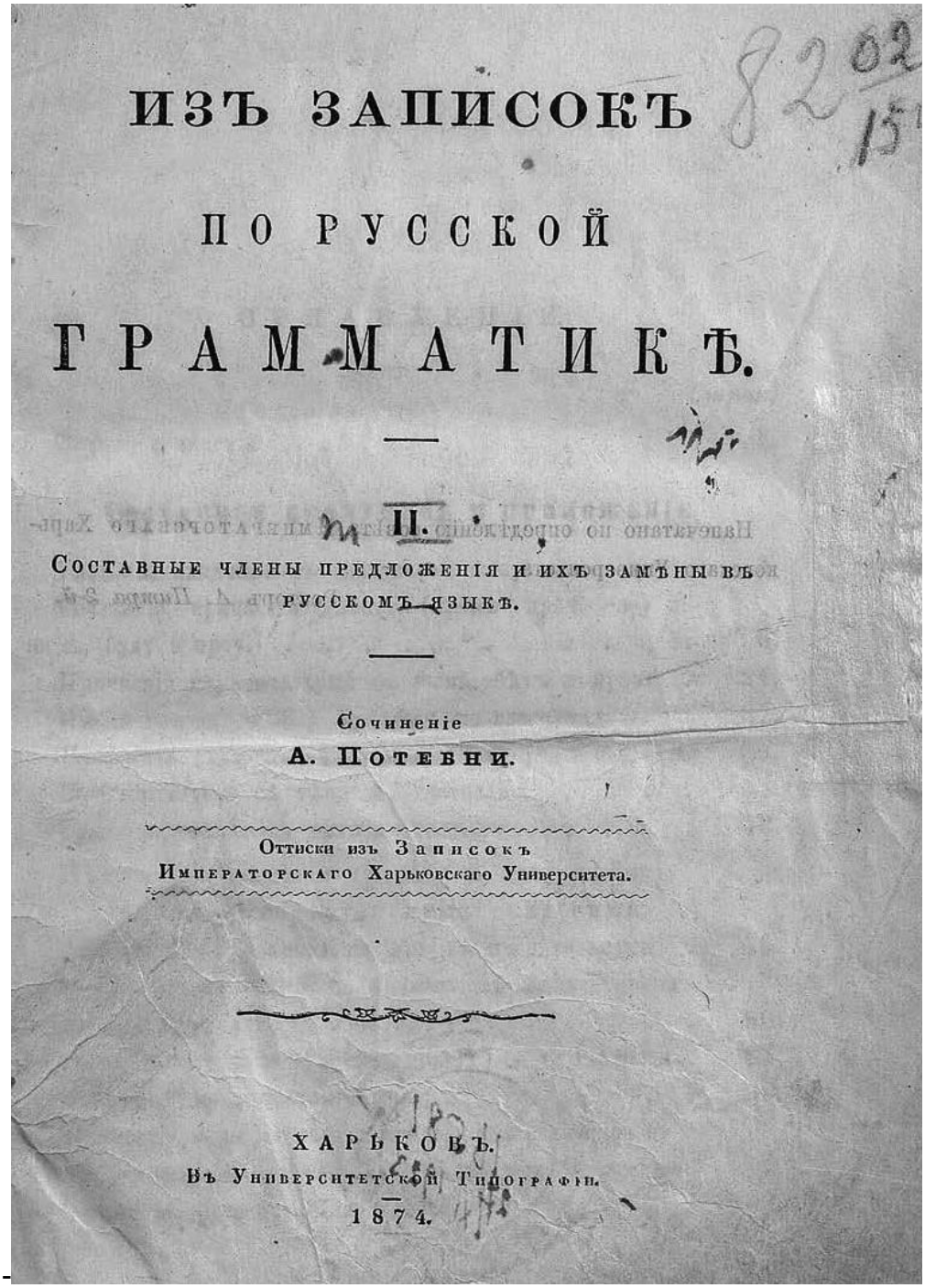
Продовж. дод. В

1	2	3
1900	Водяницький	Російську боярство за Котошихіним.
	Жадановський	Зовнішній побут, звичаї та просвітництво російського народу в XVI ст. за Олеардієм.
	Кемарський	Записка Якова Марковича як джерело для характеристики південно-російськго суспільства XVIII ст.
	Коген	Утворення тем у латинських 3 складах.
1901	Веретєнніков	Життя та твори П. А. Плавильщикова.
	Вязьмін	Софія Олексіївна.
	Дробязко	Перші зіткнення мад'яр-угрів з південними та західними слов'янами.
	Павлинов	Процес поетичної творчості за творами Гоголя.
	Семенов	Шкільництво за часів Петра Великого.
	Щербаков В.	Антіох Дмитрович Кантимир.
	Щербаков І.	Слово про полк Ігорів з історичної та стилістичної точки зору.
1902	Чикунський	Фукідид як історик.
	Тихий	Господарство у древній Греції за Ксенофонтом.
	Феоктистов	Про пам'ять.
1903	Лєзін Резниченко	Про Одоєвського.
1904	Прядкин	Життя та літературна діяльність А. Д. Кантемира.
	Славутинський	Роль Біатріче в «Божественної комедії».
	Феоктистов	Змієв вал – досвід вивчення народного сказання із застосуванням даних психології.
	Жебелєв	Нормани та їх набіги на Францію.
	Савел'єв	Життя та літературна діяльність О. С. Грибоєдова.
	Іванов	Коляда у болгар-бесарабів.
	Діденко	Про Грибоєдова.
	Каменський	Діяльність уряду в галузі просвітництва за часів Олександра І.
	Плесський	«Гамлет» Шекспіра.
	Поворинський	Політичні партії в Афінах.

Джерело: [293, с. 85-87, 119-121, 157-158].

Додаток Д
Матеріали, які відображають розвиток організаційно-методичних засад у вищих навчальних закладах України (інтенсифікаційно-мотиваційний етап)

Додаток Д.1
Засоби навчання на інтенсифікаційно-мотиваційному етапі (1863–1883 рр.)
Титульний аркуш та зміст посібника «Із записок з російської граматики» А. Потебні

ИЗЪ ЗАПИСОКЪ

ПО РУССКОЙ

ГРАММАТИКѢ.

II.

Составные члены предложенія и ихъ замѣны въ русскомъ языкѣ.

Сочиненіе
А. Потебни.

Оттиски изъ Записокъ
Императорскаго Харьковскаго Университета.

ХАРЬКОВЪ.
Въ Университетской Типографіи.
1874.

ОГЛАВЛЕНІЕ.

Стран.

Задача сочиненія . . . . . 1.

Составное сказуемое и приложеніе.

Глаголы, входящіе въ составное сказуемое . . . 3.

Сочетаніе причастій дѣйств. (кромѣ прич. -л-) съ ѥсмь, буду и проч. . . . . 6.

Причастія страдательныя съ ѥсмь, бѣхъ и проч. . 24.

Имена прилаг. и сущ. съ тѣми же глаголами. . . 37.

Причастія (кромѣ -л-) съ глаголами кромѣ ѥс, бы. 39.

Прилагательное съ тѣми же глаголами. . . . . 57.

Существительное съ тѣми же глаголами. . . . . 73.

Причастія наст. и прош. (-ъ, -въ) дѣйств. какъ второстепенныя сказуемыя:

Аппозитивное употребленіе ихъ въ именительномъ . 76.

Второй именительный съ причастіемъ аппозитивнымъ (составное приложеніе) . . . . . 80.

Союзъ между аппозитивнымъ причастіемъ и глаголомъ. 81.

Именительные самостоятельные . . . . . 92.

Причастіе безъ личнаго глагола, какъ сказуемое придаточнаго предложенія, связанное съ главнымъ сказуемымъ посредствомъ относительнаго слова. . . . . 100.

Стран.

Причастіе прошедшее на -л-:

Общія замѣчанія о немъ . . . . . 134.
Сочетаніе его съ ѥсмь и проч. . . . . 150.
— — съ бѣхъ, быхъ (изъявит.), бѣахъ. 171.
— — съ былъ ѥсмь . . . . . 178.
— — съ быхъ, бы. . . . . 183.
— — съ буду . . . . . 208.

Вторые косвенные падежи:

Второй винительный. Его свойство въ древнемъ языкѣ. 218.
Второй винительный существительнаго . . . . . 230.
— — прилагательнаго . . . . . 234.
— — причастія . . . . . 239.
— — составной . . . . . 249.
Второй родительный . . . . . 251.
Второй дательный (кромѣ сочетанія съ неопред накл.). 260.

Неопредѣленное наклоненіе.

Общія замѣчанія о его значеніи. . . . . 274.
Отношеніе къ его другимъ сходнымъ формамъ . . 292.
Ограниченіе его употребленія въ серб. и болгарскомъ, 301.

Неопр. накл. субъективное;

Сочетаніе его съ глаголами, близкими къ формальности, или формальными;

съ имамь, иму . . . . . 305.
съ хочу . . . . . 311.
съ начну, стану . . . . . 317.
съ былъ, буду . . . . . 321.
съ другими глаголами и именами . . . . . 326.
со вторымъ именительнымъ . . . . . 332.

Стран.

Неопр. накл. объективное:

Винительный съ неопредѣленнымъ, однимъ или имѣющимъ при себѣ второй винительный . . . . . 335.

Дательный съ неопредѣленнымъ наклоненіемъ . . . 339.

Неопредѣленное наклон. съ явнымъ или подразумѣваемымъ дательнымъ при безличномъ сказуемомъ. . . . 352.

Неопредѣл. наклоненіе съ ѥсть (опущеннымъ) въ условномъ сочетаніи предложеній . . . . . 367.

Неопредѣл. накл. быти (ѥсть) съ другимъ неопредѣленнымъ . . . . . 368.

Неопредѣл. накл. со страдательнымъ значеніемъ . . 370.

Неопредѣл. накл. (какъ субъективное, такъ и объективное), связанное съ главнымъ предложеніемъ посредствомъ относительнаго слова. . 375.

Неопредѣл. накл. съ бы и союзами, сложными съ бы. 395.

Неопредѣл. накл. абсолютное. . . . . 401.

Творительный падежъ.

Отношеніе его къ предыдущему изслѣдованію. Разногласіе относительно развитія значеній творительнаго. . 407.

[Въ видѣ отступленія:]

Творит. соціятивный . . . . . 413.

— мѣста. . . . . 417.

— времени . . . . . 419.

— орудія . . . . . 423.

— условленный страдательн. сказуемымъ 438.

— условленный именемъ и нарѣчіемъ . 446.

— отношенія . . . . . 452.

— причины . . . . . 458.

— образа дѣйствія. . . . . 462.

Стран.

Творительный, замѣняющій вторые согласуемые падежи:

Различные взгляды на него . . . . . 447.

Связь его съ творительн. образа . . . . . 486.

Творительный аппозитивный . . . . . 493.

Творительный предикативный на мѣстѣ второго косвеннаго падежа существительныхъ . . . . . 497.

Творительный на мѣстѣ предикативнаго именительнаго существительныхъ, при глаголахъ бо́льшей энергичности. . . . . 500.

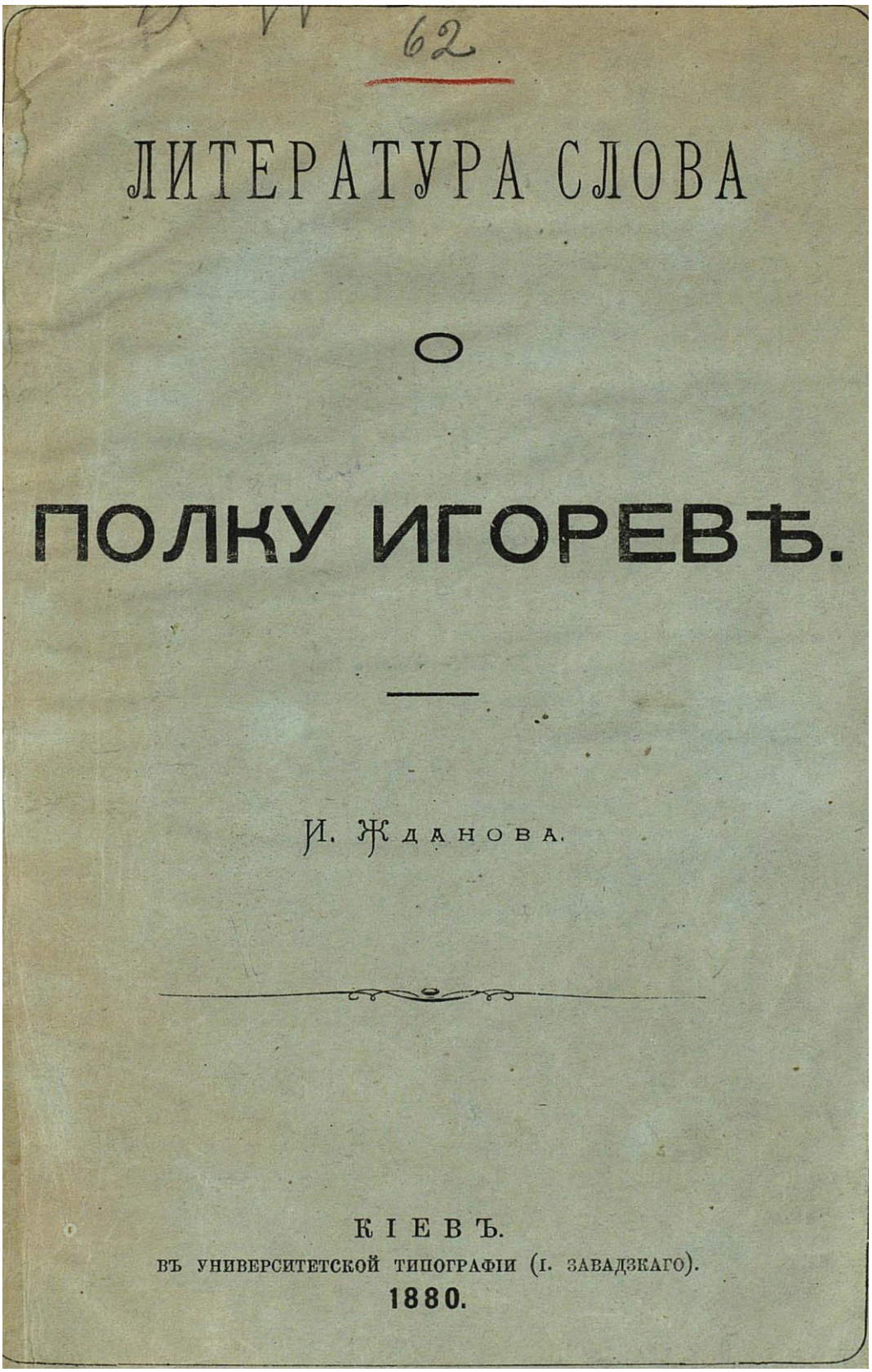
Именительный и творительный предикативный прилагательныхъ . . . . . 510.

Общія замѣчанія объ этихъ падежахъ въ русскомъ языкѣ . . . . . 515.

Творительный предикативный въ польскомъ языкѣ . 519.

— — въ литовскомъ языкѣ . 537.

Додаток Д.2
Титульний аркуш та фрагмент посібника «Література слова про полк Ігорів» І. Жданова

62

ЛИТЕРАТУРА СЛОВА

О

ПОЛКУ ИГОРЕВѢ.

И. Жданова.

КІЕВЪ.
ВЪ УНИВЕРСИТЕТСКОЙ ТИПОГРАФІИ (І. ЗАВАДЗКАГО).
1880.

Литература Слова о полку Игоревѣ.

Е. Барсовъ. Критическій очеркъ литературы „Слова о полку Игоревѣ.“ Журналъ Мин. Нар. Просв. 1876 г. Сентябрь и Октябрь.

А. Смирновъ. О Словѣ о полку Игоревѣ. I. Литература Слова со времени открытія его до 1876 года. Отдѣльный оттискъ изъ „Филологическихъ Записокъ.“ Воронежъ 1877.

I.

Въ 1797 году въ Гамбургскомъ журналѣ „Spectateur du Nord“ появилось извѣстіе объ удивительной находкѣ въ области старинной русской письменности: „два года тому назадъ открыли въ нашихъ архивахъ отрывокъ поэмы подъ названіемъ: Пѣснь Игоревыхъ воиновъ, которую можно сравнить съ лучшими Оссіановыми поэмами, и которая написана въ XII столѣтіи неизвѣстнымъ сочинителемъ.“ Въ 1800 году эта „поэма“ была издана подъ заглавіемъ: „Ироическая пѣснь о походѣ на половцовъ удѣльнаго князя Новагорода-Сѣверскаго Игоря Святославича.“ Надъ этимъ первымъ изданіемъ Слова о полку Игоревѣ трудились Мусинъ-Пушкинъ, Малиновскій и Бантышъ-Каменскій.

Интересъ, возбужденный Словомъ въ кругу ученыхъ и любителей литературы при первомъ же ознакомленіи съ памятникомъ, не ослабѣвалъ за тѣмъ во все послѣдующее время, вплоть до нашихъ дней. Слово о полку имѣетъ такую значительную литературу, какой не имѣетъ конечно никакой другой памятникъ нашей словесности. Отъ 1800 года до нашего времени идетъ рядъ изданій, переводовъ, изслѣдованій и объясненій Слова. Обширная литература этого памятника— одно изъ самыхъ важныхъ и замѣчательныхъ явленій въ исторіи русской филологической науки. Всѣ измѣненія въ направленіи историко-

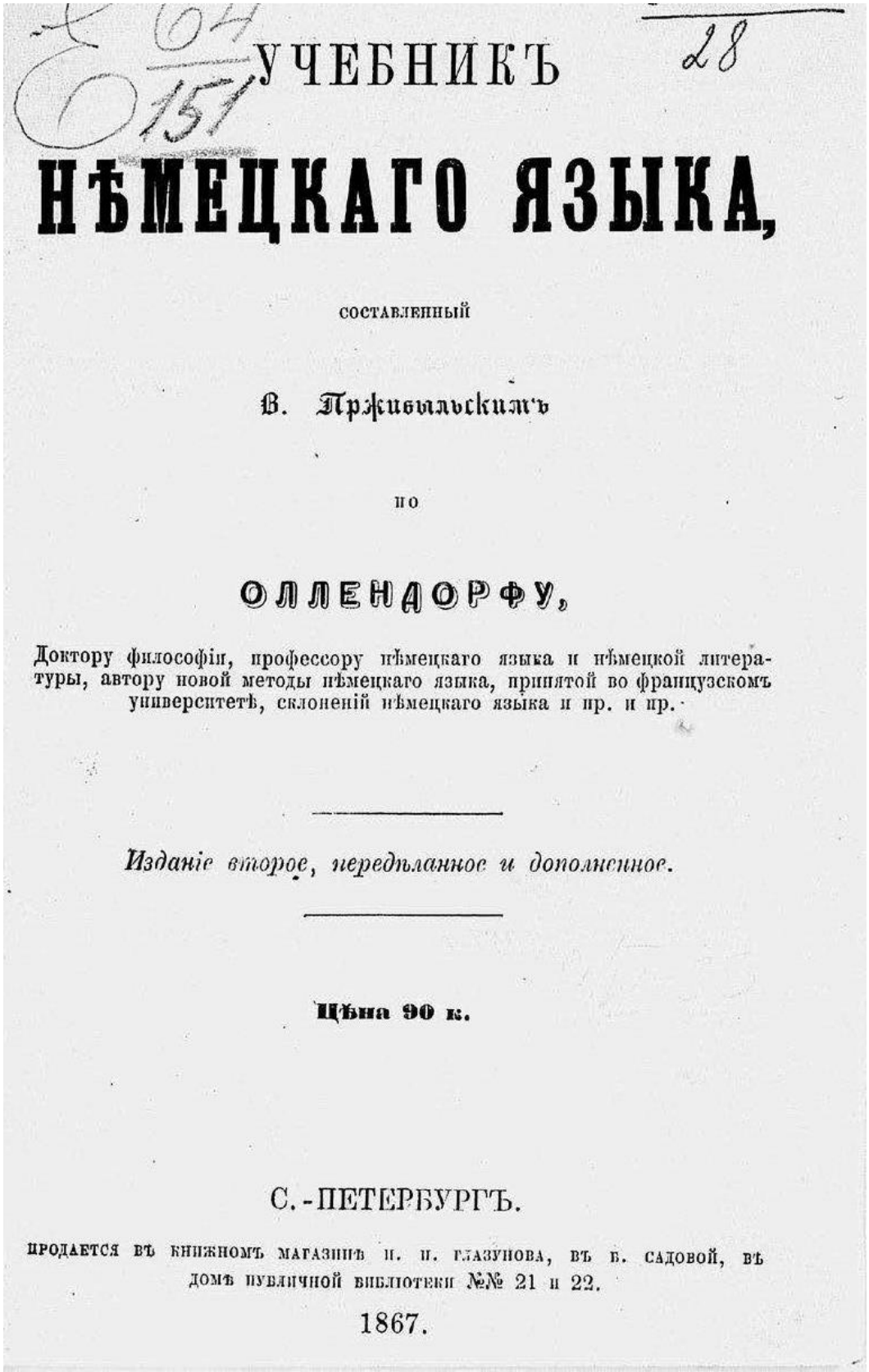
литературныхъ работъ, всѣ успѣхи историческихъ и филологическихъ знаній быстро и ясно отражались на изученіи Слова. Нельзя поэтому не признать, что изслѣдованіе литературы Слова представляетъ важную и привлекательную задачу. Занимающіеся изученіемъ Слова должны конечно придавать этой задачѣ еще особую, спеціальную важность. Въ числѣ трудовъ, посвященныхъ Слову о полку Игоревѣ, есть книги рѣдкія, есть много статей и замѣтокъ, разбросанныхъ по періодическимъ изданіямъ. Обширная литература Слова имѣетъ такимъ образомъ свои неудобства, съ которыми приходится считаться при всякой новой попыткѣ разбора и объясненія памятника. Одинъ изъ новѣйшихъ изслѣдователей Слова, г. Вс. Миллеръ, долженъ былъ помѣстить въ предисловіи къ своему труду такую оговорку: „Не имѣя возможности удѣлить много времени вопросу, выходящему собственно за предѣлы его спеціальности, авторъ долженъ заранѣе просить извиненія, если гдѣ нибудь приводитъ, какъ новое, толкованіе, уже предложенное кѣмъ нибудь раньше его. Изучить все, что когда либо было писано о „Словѣ," уже само по себѣ представляетъ работу, для которой у автора нѣтъ ни времени, ни, признаться, желанія." (Взглядъ на Сл. о полку Иг. II). Подобную же оговорку дѣлаетъ другой изслѣдователь пр. Потебня: „Не вездѣ ссылаюсь на своихъ предшественниковъ, частью потому, что многое стало уже общимъ достояніемъ, частью же потому, что у меня не было возможности ознакомиться съ обширною литературой „Слова" на столько, чтобы строго отдѣлить свое отъ чужого." (Сл. о п. Иг. 1). Ясно поэтому, какъ полезенъ былъ бы такой трудъ, въ которомъ былъ бы разсмотрѣнъ весь послѣдовательный ходъ изученія Слова,—въ которомъ мы могли бы найти обстоятельный инвентарь всего, что сдѣлано для объясненія памятника въ филологическомъ, литературномъ и историческомъ отношеніяхъ.

Работы гг. Барсова и Смирнова имѣютъ задачей удовлетворить этой именно потребности осмотрѣться и разобраться въ обширной литературѣ „Слова."

Замѣчаніе о трудности изученія литературы Слова повторяетъ и г. Смирновъ. „По причинѣ трудности, а иногда и невозможности достать все, что писалось о Словѣ, у занимающихся имъ въ настоящее время часто повторяется тоже самое, что и у предшественниковъ" (стр. 2). Но что же нужно сдѣлать, чтобы прекратить это повтореніе старыхъ погудокъ на новый ладъ? Какъ предохранить новыхъ изслѣ-

дователей Слова отъ кажущагося плагіата? Библіографическаго обзора, въ которомъ коротко, въ общихъ чертахъ передается содержаніе работъ, посвященныхъ изученію памятника, для этого конечно недостаточно. Для этого нуженъ *сводъ* всего, что сдѣлано для объясненія Слова въ цѣломъ и въ частяхъ. Во второй части своего труда (о которой будетъ рѣчь ниже) г. Смирновъ представилъ опытъ такаго именно свода по одному изъ вопросовъ, возбуждаемыхъ изученіемъ Слова, —именно по вопросу о критикѣ текста этого памятника. Въ первой же части сочиненія (заглавіе которой помѣщено въ началѣ нашей статьи) г. Смирновъ имѣлъ въ виду другую цѣль, болѣе скромную. Онъ составилъ и издалъ лѣтопись всего, что было писано о Словѣ: въ хронологическомъ порядкѣ, годъ за годомъ, перечисляются книги и статьи, посвященныя разбору Слова (изданія, переводы и объясненія памятника), или по крайней мѣрѣ заключающія въ себѣ замѣтки о Словѣ; передается коротко содержаніе этихъ книгъ, статей и замѣтокъ. Такая Повѣсть временныхъ лѣтъ могла бы быть безспорно важна и полезна, если бы въ ней не только соблюденъ былъ хронологическій порядокъ, а и выставлена была бы на видъ послѣдовательная смѣна направленій и пріемовъ въ изученіи памятника,—смѣна, стоящая въ связи съ общимъ движеніемъ науки, если бы разграничены были періоды изученія Слова, —періоды, отвѣчающіе общимъ успѣхамъ пониманія старинной литературы. Къ сожалѣнію, въ трудѣ г. Смирнова мы не находимъ такого порядка въ распредѣленіи историко-научнаго матеріала. Важное и неважное, серьезная ученая работа и и неудачная компиляція, новое наблюденіе и вздорная догадка идутъ вереницей, ничѣмъ не выказывая своего существеннаго различія. Неудивительно, если при этомъ мы встрѣчаемся съ нѣкоторыми странностями. Замѣчаніе объ изданіи и переводѣ Слова Максимовичемъ въ 1859 году заняло меньше страницы (стр. 120); меньше страницы посвящено и изданію Слова Буслаевымъ въ „Историч. Христ.“ 1861 г. (стр. 127—128); курьезной же книжкѣ какого-то В. М., который выказываетъ (по замѣчанію же г. Смирнова) „незнаніе самыхъ элементарныхъ правилъ грамматики,“ который „мыслено древо“ „объясняетъ разрѣзомъ головнаго мозга, представляющаго развѣтвленія, которыя могутъ быть уподоблены вѣтвямъ дерева,“ удѣлено больше мѣста (стр. 166—167). На стран. 148—149 съ одинаковымъ вниманіемъ говорится о двухъ сочи-

Додаток Д.3
Титульний аркуш та фрагмент підручника з німецької мови, складеного В Прживильским

УЧЕБНИКЪ

НѢМЕЦКАГО ЯЗЫКА,

СОСТАВЛЕННЫЙ

В. Прживильскимъ

ПО

ОЛЛЕНДОРФУ,

Доктору философіи, профессору нѣмецкаго языка и нѣмецкой литературы, автору новой методы нѣмецкаго языка, принятой во французскомъ университетѣ, склоненій нѣмецкаго языка и пр. и пр.

Изданіе второе, передѣланное и дополненное.

Цѣна 90 к.

С.-ПЕТЕРБУРГЪ.

ПРОДАЕТСЯ ВЪ КНИЖНОМЪ МАГАЗИНѢ И. И. ГЛАЗУНОВА, ВЪ Б. САДОВОЙ, ВЪ ДОМѢ ПУБЛИЧНОЙ БИБЛІОТЕКИ №№ 21 и 22.

1867.

Предисловіе къ 1-му изданію.

Благодаря методѣ Оллендорфа, отчасти уже извѣстной и въ Россіи, изученіе языковъ въ Западной Европѣ сдѣлало большіе успѣхи, и составленные по ней учебники вошли тамъ во всеобщее употребленіе. Учебники эти такъ рѣзко отличаются отъ другихъ до сихъ поръ издававшихся учебниковъ, что имя Оллендорфа никакъ не не можетъ быть пропущено въ исторіи языкознанія, но всегда будетъ занимать въ ней почетное мѣсто, по всей справедливости, ему принадлежащее.

Отрѣшившись отъ скучнаго, утомительнаго и рѣдко достигавшаго своей цѣли способа изученія иностранныхъ языковъ по грамматикамъ, находящимся у насъ въ употребленіи, метода Оллендорфа не могла не сдѣлать блистательнаго успѣха, потому что она, по своимъ пріемамъ, ближе къ непосредственному или, такъ сказать, естественному усвоенію нами языка.

Вмѣсто того чтобы имѣть на первомъ планѣ, какъ въ нашихъ грамматикахъ, грамматическія правила, въ видѣ общихъ положеній и отвлеченныхъ основаній науки; заниматься постепенностію перехода отъ простыхъ правилъ къ болѣе сложнымъ, и пользоваться словами и фразами иностраннаго языка только какъ примѣрами для утвержденія въ памяти и оправданія излагаемыхъ правилъ, Оллендорфъ ведетъ ученика совсѣмъ другимъ, своеобразнымъ и въ высшей степени практическимъ путемъ. Принявъ за точку отправленія, что всякій предлагаемый ученику вопросъ содержитъ въ себѣ и отвѣтъ, который можно на него дать; объясняя передъ каждымъ вопросомъ разницу между нимъ и отвѣтомъ въ грамматическомъ и лексическомъ отношеніяхъ, и предоставляя самому ученику составлять отвѣты, метода Оллендорфа не навязываетъ ученикамъ, подобно нашимъ грамматикамъ, фразъ иностраннаго языка, составленныхъ безъ всякой самодѣятельности учащагося. Этимъ она не насилуетъ памяти ученика, и, заставляя его самого составлять фразы, избѣгаетъ грубой ошибки грамматиковъ, которые забывали что, по самой природѣ, наша мысль не можетъ сразу воплотиться въ языкъ намъ неизвѣстный.

Предлагаемые ученику вопросы слѣдуютъ одинъ за другимъ въ строгой и тщательно обдуманной постепенности, отъ простой фразы до цѣлаго періода, и притомъ такъ, что каждый новый урокъ связывается съ предшествовавшимъ, посредствомъ слова или какого нибудь грамматическаго правила. Самыя фразы, разъ употребленныя для усвоенія грамматическихъ правилъ, по крайнѣй мѣрѣ главныя изъ нихъ, часто повторяются при составленіи новыхъ фразъ, что не позволяетъ ученику забыть имъ уже заученное *. Такимъ образомъ каждое новое слово и каждое грамматическое правило воспринимается учащимся не какъ что нибудь ему чуждое, но какъ предметы, на которые уже обращена его любознательность.

При такихъ свойствахъ методы Оллендорфа, она очень облегчаетъ трудъ какъ ученика, такъ и учителя. Послѣ каждаго урока учитель замѣчаетъ сдѣланные ученикомъ успѣхи и находитъ удовольствіе видѣть, что ученика, во все время преподаванія не покидаютъ бодрость духа и живой интересъ знанія. Подобное преподаваніе иностраннаго языка въ высшей степени соотвѣтствуетъ задачѣ всякой педагогической дѣятельности: сдѣлать трудъ изученія предметомъ легкимъ и увлекательнымъ.

Благодаря этимъ выгодамъ методы Оллендорфа, для ученика становится достижимою главная цѣль изученія новыхъ языковъ — умѣнье *говорить* и *писать;* и, сверхъ того, для взрослыхъ, желающихъ изучить языкъ безъ помощи другихъ, руководство составленное по этой методѣ, съ помощью изданнаго къ нему ключа, можетъ служить превосходнымъ *самоучителемъ*. Пользуясь такимъ руководствомъ родители, знакомые только съ правилами произношенія, но не зная нѣмецкаго языка, могутъ научить ему своихъ дѣтей.

Составляя настоящее руководство, мы постоянно имѣли передъ собою цѣль достигнуть въ примѣненіи грамматическихъ правилъ такой обработки методы Оллендорфа, которая бы вполнѣ соотвѣтствовала свойствамъ и особенностямъ русскаго языка. Имѣя подъ рукою изданныя по этой методѣ руководства къ изученію нѣмецкаго языка для французовъ, мы видѣли возможность буквальнаго имъ подражанія въ особенности въ тѣхъ случаяхъ, гдѣ въ языкахъ французскомъ и нѣмецкомъ замѣчается сходство формъ, которыхъ нѣтъ въ русскомъ языкѣ. Такимъ образомъ употребленіе членовъ, сослагательнаго наклоненія, прошедшихъ временъ и многія другія особенности нѣ-

* Впрочемъ нѣкоторыя повторяющіяся въ задачахъ однѣ и тѣ же фразы преподаватель можетъ безъ всякаго неудобства опускать, смотря по мѣрѣ успѣховъ учениковъ и степени ихъ подготовки.

мецкаго языка были въ этомъ курсѣ предметомъ нашего серьезнаго еиманія. Наконецъ, группируя нѣмецкія выраженія по принятымъ въ грамматикахъ разрядамъ словъ, мы имѣли въ виду, по полнотѣ и объему нашего руководства, поставить его въ уровень съ грамматиками нѣмецкаго языка, примѣненными къ существующимъ программамъ учебныхъ заведеній.

Предисловіе ко 2-му изданію.

Благодаря просвѣщенному вниманію наставниковъ юношества къ нашему учебнику нѣмецкаго языка, мы имѣемъ теперь возможность выпустить въ свѣтъ этотъ трудъ нашъ вторымъ изданіемъ съ значительными измѣненіями и дополненіями, которыя оказались нужными по указанію опыта.

Главнѣйшія особенности втораго изданія суть слѣдующія:

Вся книга раздѣлена на четыре отдѣла, изъ коихъ первые три содержатъ въ себѣ извѣстный уже курсъ *практическій*, а послѣдній *теоретическій*, вновь составленный по примѣру новѣйшихъ учебниковъ нѣмецкаго языка, употребляемыхъ у англичанъ. Заключающійся въ этомъ послѣднемъ курсѣ обзоръ грамматическихъ правилъ въ сжатомъ и строго систематическомъ видѣ признается совершенно необходимымъ пособіемъ къ отчетливому усвоенію изложеннаго въ первыхъ трехъ отдѣлахъ. Независимо отъ этого, имѣя въ виду приспособить наше руководство къ понятіямъ дѣтей, только что принимающихся за изученіе нѣмецкаго языка; мы въ самомъ началѣ книги помѣстили нѣмецкую *азбуку* въ сокращенномъ видѣ съ правилами произношенія буквъ и съ соотвѣтствующими упражненіями. Выводя въ практическомъ курсѣ, также какъ и въ первомъ изданіи, законы и свойства изучаемаго языка изъ примѣровъ, мы старались придать самимъ опредѣленіямъ этихъ законовъ и свойствъ бо́льшую ясность и точность, и внимательно занимались особенностями нѣмецкаго языка въ сравненіи съ русскимъ, оправдывая ихъ примѣрами. Родъ *женскій*, изложеніе котораго въ 1-мъ изданіи начиналось во второй половинѣ книги, теперь излагается въ самомъ началѣ ея въ паралель съ родомъ мужескимъ и среднимъ съ соотвѣтствующими упражненіями. Въ начальныхъ урокахъ, кромѣ глаголовъ haben и sein, введены для упражненія многіе другіе болѣе употребительные глаголы, и нѣ-

которыя часто повторявшіяся въ задачахъ одинѣ и тѣ же фразы исключены, чтобы тѣмъ избѣгнуть утомительнаго однообразія уроковъ 1-го изданія. Опредѣленія частей рѣчи, числа, рода, падежа и другихъ грамматическихъ терминовъ, которые составляютъ принадлежность общей грамматики, мы нашли излишними въ этомъ учебникѣ. Основанія и планъ сочиненія остаются тѣ же.

При этомъ считаемъ нужнымъ высказаться, что внимательно прослѣдивши всѣ замѣчанія рецензентовъ по поводу перваго изданія нашего учебника, мы многими изъ нихъ воспользовались при настоящемъ второмъ его изданіи, но не отступили въ этомъ изданіи, также какъ и въ первомъ, отъ главныхъ основаній методы Оллендорфа, вопреки общимъ замѣчаніямъ нѣкоторыхъ рецензентовъ о недостаткахъ этой методы. Что мы въ этомъ отношеніи не ошибаемся — въ томъ насъ убѣждаетъ тотъ фактъ, что учебники нѣмецкаго языка, составленные по методѣ Оллендорфа употребляются въ настоящее время, какъ руководство, въ учебныхъ заведеніяхъ Франціи, и что Оллендорфъ по отзывамъ европейской педагогической критики только одному учебнику нѣмецкаго языка, но не французскаго, англійскаго и итальянскаго обязанъ громкою извѣстностію его методы.

ОТДѢЛЪ ПЕРВЫЙ.

Вступленіе.

Буквы.

1. Буквъ въ нѣмецкомъ языкѣ двадцать шесть:

Aa Bb Cc Dd Ee Ff Gg Hh Ii Jj Kk Ll Mm Nn Oo Pp Qq Rr Ss ß Tt Uu Vv Ww Xx Yy Zz.

2. Буквы: a, e, i, o, u, y, называются *гласными* (Vocale), а всѣ прочія *согласными* (Consonanten).

3. Изъ простыхъ гласныхъ составляются *сложныя гласныя:* 1) выражающія по *одному звуку:* Ae или Ä ä, Oe или Ö ö, Ue или Ü ü, а также: aa, ee, ie, oo; 2) выражающія по *два звука:* ai, au, äu, ei, eu, io.

4. Изъ простыхъ согласныхъ составляются *сложныя согласныя:* ch, ck, ff, dt, pf, ph, qu, sch, st, sp, ss, ß, th, tz.

Произношеніе буквъ.

Буквы: a, b, d, f, g, i, k, l, m, n, o, p, r, t, u, w, произносятся какъ соотвѣтствующія русскія буквы: Band, Dorn, Kind, Mund, Wand, rund, Wort, Antwort, Monat, Ankunft, Natur, Mama, Papa.

C c предъ e, i, ä, произносится какъ русская *ц*, а предъ a, o, u, равно какъ и предъ согласными буквами, какъ *к:* Cement, Cicero, Cäsar, Carl, commandiren, Doctor, Credit.

E e произносится какъ русская *э:* wer, Erde, beten.

H h въ началѣ слова или слога предъ гласною буквою произносится какъ русская мягкая *г* въ словахъ: *Богъ, югъ, чертогъ, подвигъ:* Hand, Hut, Hof, heben. Между двумя гласными буквами h выговаривается *глухо:* drohen, Ruhe. Въ концѣ или серединѣ же слога буква h вовсе *не выговаривается*, и

сказать. Имѣете ли вы что нибудь сказать моему отцу? Мнѣ нужно ему сказать одно слово. Хотятъ ли ваши братья продать свою карету? Они не хотятъ продать ея. Ты здѣсь, Иванъ (Johann)? Да, сударь, я здѣсь. Не хочешь ли ты сходить къ моему шляпочнику, сказать ему, чтобъ онъ починилъ мою шляпу? Я пойду къ нему. Не хочешь ли ты сходить къ портному, сказать ему, чтобъ онъ починилъ мои платья? Я пойду къ нему. Не хочешь ли ты идти на рынокъ? Я хочу идти туда. Что есть у купца для продажи? У него есть для продажи красивыя кожаныя перчатки, гребни и хорошее сукно. Есть ли у него рубашки для продажи? У него есть рубашки для продажи. Не хочетъ ли онъ мнѣ продать своихъ лошадей? Онъ хочетъ вамъ продать ихъ.

65.

Поздно ли? Не поздно. Который часъ? Четверть перваго. Въ которомъ часу ваша мать хочетъ идти со двора? Она хочетъ идти со двора въ три четверти девятаго. Хочетъ она продать эту лошадь или ту? Она не хочетъ продать ни этой, ни той. Хочетъ вашъ управляющій купить этотъ сертукъ или тотъ? Онъ хочетъ купить оба. Есть ли у него еще лошадь для продажи? У него есть еще одна, но онъ не хочетъ ея продать. Есть ли у него еще карета для продажи? У него болѣе нѣтъ кареты, но у него есть еще для продажи нѣсколько хорошихъ быковъ. Когда хочетъ онъ ихъ продать? Онъ хочетъ ихъ продать сегодня. Утромъ ли или вечеромъ хочетъ онъ ихъ продать? Онъ хочетъ ихъ продать сегодня вечеромъ. Въ которомъ часу? Въ половинѣ шестаго. Можете ли вы идти къ булочнику? Я не могу къ нему идти; (теперь) поздно. Который часъ? Двѣнадцать часовъ ночи. Хотите ли вы видѣть этого человѣка? Я хочу его видѣть, чтобъ его знать. Хочетъ ли вашъ отецъ видѣть моихъ братьевъ? Онъ хочетъ ихъ видѣть, чтобъ ихъ знать. Хочетъ ли онъ видѣть мою лошадь? Онъ хочетъ ее видѣть. Въ которомъ часу хочетъ онъ ее видѣть? Онъ хочетъ ее видѣть въ шесть часовъ. Гдѣ хочетъ онъ ее видѣть? Онъ хочетъ ее видѣть на большой площади. Много ли у нѣмца хлѣба для продажи? У него немного (хлѣба) для продажи. Какіе ножи у купца для продажи? У него хорошіе ножи для продажи. Сколько у него еще ножей? У него ихъ еще шесть. Много ли ты можешь выпить кофе? Я могу его выпить много. Можешь ли ты пить его каждый день? Я могу его пить каждое утро и каждый вечеръ. Можетъ ли твой братъ пить его столько, сколько ты? Онъ можетъ его пить больше меня.

66.

Что вамъ нужно? Мнѣ нужна хорошая шляпа. Нуженъ ли

вамъ этотъ ножъ? Онъ мнѣ нуженъ. Нужны ли вамъ деньги? Онѣ мнѣ нужны. Нуженъ ли вашему брату перецъ? Онъ ему не нуженъ. Нужны ли ему сапоги? Они ему не нужны. Что нужно моей сестрѣ? Ей ничего не нужно. Кому нужна горчица? Она никому не нужна. Нужны ли кому нибудь деньги? Онѣ никому не нужны. Нуждается ли вашъ отецъ въ чемъ нибудь? Онъ ни въ чемъ не нуждается. Въ чемъ я нуждаюсь? Вы ни въ чемъ не нуждаетесь. Нужна ли вамъ моя книга? Она мнѣ нужна. Нужна ли она вашей теткѣ? Она въ ней не нуждается. Нужна ли вашему другу эта палка? Она ему нужна. Нужны ему эти пуговицы или тѣ? Ему не нужны ни эти, ни тѣ. Нуждаетесь ли вы во мнѣ? Я въ тебѣ нуждаюсь. Когда я вамъ нуженъ? Теперь. Что вамъ нужно мнѣ сказать? Мнѣ нужно тебѣ сказать одно слово. Нуждается ли вашъ сынъ въ насъ? Онъ нуждается въ васъ и въ вашихъ братьяхъ. Нужны ли вамъ мои слуги? Они мнѣ нужны (я въ нихъ нуждаюсь). Нуждается ли кто нибудь въ моемъ братѣ? Никто въ немъ не нуждается.

ОТДѢЛЪ ВТОРОЙ.

Урокъ 33-й. — Drei und dreißigſte Lection.

НАСТОЯЩЕЕ ВРЕМЯ. Präſens.

Во всѣхъ правильныхъ глаголахъ 1-е лицо единственнаго числа образуется чрезъ усѣченіе въ неопредѣленномъ наклоненіи окончанія **n**, напр. lieben — ich **liebe**, ſuchen — ich **ſuche**; 2-е лицо кончается на **ſt** и **eſt**; 3-е на **t** и **et**; во множественномъ числѣ 1-е и 3-е лицо сходны съ неопредѣленнымъ наклоненіемъ; 2-е сходно съ 3-мъ лицомъ единственнаго числа. Такимъ образомъ правильные глаголы въ настоящемъ времени спрягаются по слѣдующей формѣ:

Единственное число.		*Множественное число.*	
1-е лицо **e**		1-е лицо **en**	
2-е лицо **ſt, eſt**		2-е лицо **t, et**	
3-е лицо **t, et**		3-е лицо **en.**	

Ich liebe (я люблю)	wir lieben (мы любимъ)
du liebeſt (или liebſt)	ihr liebet (или liebt)
er liebet (или liebt)	ſie lieben.

Примѣчаніе. Во многихъ нѣмецкихъ глаголахъ во 2-мъ и 3-мъ лицѣ единственнаго и во 2-мъ множественнаго числа настоящаго времени буква **e** въ окончаніи опускается. Это сокращеніе бываетъ особенно въ глаголахъ, кончающихся на **eln** и **ern**, напр. ſchmeicheln (льстить) — du ſchmeichelſt (а не ſchmeicheleſt, er ſchmeichelt, ihr ſchmeichelt; ändern (перемѣнять) — du än-

Отъ всего сердца.	Von ganzem Herzen.
Жалѣете ли вы этого человѣка?	Beklagen Sie diesen Mann?
Я его жалѣю отъ всего сердца.	Ich beklage ihn von ganzem Herzen.

Предлагать, anbieten* — angeboten (Impf. bot). за, про, о, für (треб. Acc.).

Беречь что. Заботиться о чемъ. Имѣть попеченіе о чемъ. Смотрѣть за чѣмъ нибудь. — Für Etwas Sorge tragen (Impf. trug). Etwas in Acht nehmen. Für Etwas sorgen (Etwas besorgen).

Заботиться о немъ (объ этомъ), dafür sorgen, dafür besorgt sein.

Я вамъ предлагаю это.	Ich biete es Ihnen an.
Беречь шляпу.	Den Hut in Acht nehmen (Impf. nahm).
Бережете ли вы ваши одежды?	Nehmen Sie Ihre Kleider in Acht?
Я ихъ берегу.	Ich nehme sie in Acht (см. ур. 41).
(Не) хотите ли вы позаботиться о моей лошади?	Wollen Sie für mein Pferd sorgen?
(Не) посмотрите ли вы за лошадью?	Wollen Sie das Pferd besorgen?
Я буду смотрѣть за ней.	Ich will dafür sorgen. Ich will es besorgen.
Парижскій мѣщанинъ. Московскій купецъ. Страсбургское пиво.	Der Pariser Bürger. Der Moskauer Kaufmann. Das Strasburger Bier.

Примѣчаніе. Здѣсь видно, что русскія имена прилагательныя, произведенныя отъ именъ городовъ, въ нѣмецкомъ языкѣ выражаются прибавленіемъ къ имени города окончанія **er**. Эти имена прилагательныя вовсе не склоняются, напр.

Петербургскій студентъ.	N. der	Petersburger	Student	мн. ч. die		Petersburger Studenten.
	G. des	Petersburger	Studenten	—	der	
	D. dem	Petersburger	Studenten	—	den	
	A. den	Petersburger	Studenten	—	die	

Задача 153.

Есть ли философы въ вашей странѣ? Ихъ тамъ столько же, сколько и въ вашей. Къ лицу ли мнѣ этотъ сертукъ? Онъ вамъ очень къ лицу. Идетъ ли вашему брату эта шляпа? Она ему идетъ чудесно. Вашъ братъ такого же роста, какъ вы? Онъ больше меня, но я старше его. Какого роста этотъ человѣкъ? Онъ ростомъ въ пять футовъ и четыре дюйма. Какой вышины домъ нашего хозяина? Онъ вышиною въ шестьдесятъ футовъ. Глубокъ ли вашъ колодезь? Да, сударь, потому что онъ глубиною въ пятьдесятъ футовъ. Какъ давно эти люди служатъ у вашего отца? Они у него служатъ уже болѣе (länger) трехъ лѣтъ. Давно ли вашъ двоюродный братъ въ Парижѣ? Скоро шесть лѣтъ, какъ онъ тамъ. Кто испортилъ мой ножъ? Никто его не испортилъ, потому что онъ былъ испорченъ, когда намъ понадобился. Правда ли, что мой дядя пріѣхалъ? Увѣряю васъ, что онъ пріѣхалъ. Правда ли, что король увѣрилъ васъ въ своей помощи? Я васъ увѣряю, что это правда. Правда ли, что шесть тысячъ человѣкъ, которыхъ мы ожидали, пріѣхали? Я объ этомъ слышалъ. Хотите ли вы съ нами обѣдать (essen)? Я не могу съ вами обѣдать, потому что я только что ѣлъ. Не хочетъ ли вашъ братъ выпить стаканъ вина? Онъ не можетъ пить, ибо

увѣряю васъ, что онъ только что пилъ. Вы бросаете вашу шляпу? Я ея не бросаю, потому что она мнѣ идетъ превосходно. Продаетъ ли вашъ другъ свой сертукъ? Онъ его не продаетъ, потому что онъ ему идетъ премило (онъ ему очень къ лицу). Въ Берлинѣ много ученыхъ, неправда ли? спросилъ Кювье одного Берлинца. Не такъ много, какъ въ то время, когда (als da) вы тамъ были, отвѣчалъ Берлинецъ.

154.

Почему вы сожалѣете объ этомъ человѣкѣ? Я о немъ сожалѣю, потому что онъ довѣрилъ свои деньги одному московскому купцу, а тотъ не хочетъ ему возвратить ихъ. Довѣряете ли вы что нибудь этому мѣщанину? Я ему ничего не довѣряю. Удержалъ ли онъ вамъ уже что нибудь? Я ему никогда ничего не довѣрялъ, такъ что онъ мнѣ ничего не могъ удержать. Не угодно ли вамъ довѣрить моему отцу ваши деньги? Я ихъ ему довѣрю. Какую тайну вамъ довѣрилъ мой сынъ? Я не могу вамъ довѣрить того, что онъ мнѣ довѣрилъ, потому что онъ меня просилъ держать это въ тайнѣ. Кому вы довѣряете ваши тайны? Я ихъ никому не довѣряю, такъ что никто ихъ не знаетъ. Былъ ли вашъ братъ награжденъ? Напротивъ, онъ былъ наказанъ, но я васъ прошу держать это въ тайнѣ, потому что никто объ этомъ не знаетъ. Что съ нимъ случилось? Я вамъ скажу, что съ нимъ случилось, если вы мнѣ обѣщаете держать это въ тайнѣ. Обѣщаете ли вы мнѣ держать это въ тайнѣ? Я вамъ это обѣщаю, потому что я его жалѣю отъ всего сердца.

ОТДѢЛЪ ТРЕТІЙ.

Урокъ 70-й. — Siebenzigste Lection.

Всѣ, всякъ, Jedermann. Весь свѣтъ, die ganze Welt.

Примѣчаніе 1. Слово Jedermann въ Genitiv имѣетъ s; во всѣхъ же прочихъ падежахъ вовсе не склоняется: **N.** Jedermann, **G.** Jedermanns, **D.** Jedermann, **A.** Jedermann.

Примѣчаніе 2. Слово all, употребленное въ видѣ имени существительнаго, начинается съ прописной буквы и принимаетъ форму средняго рода:

Онъ все можетъ (знаетъ).	Er kann Alles.
Я все видѣлъ.	Ich habe Alles gesehen.
Онъ ко всему способенъ.	Er ist zu Allem zu gebrauchen.

Гуляніе, прогулка, der Spaziergang. концертъ, das Concert.
Приносить, приводить, mitbringen. конюхъ, der Stallknecht.
Возлѣ, подлѣ, у, bei (треб. Dat.). совсѣмъ, gänzlich.

237. *Обманутый докторъ.*

Одинъ Дублинскій[1] врачъ, уже пожилой[2], очень богатый и пользовавшійся большею извѣстностью[3], получилъ однажды въ одномъ мѣстѣ довольно значительную[4] сумму банковыми билетами[5] и золотомъ. Когда онъ былъ готовъ[6] возвратиться домой, имѣя при себѣ[7] эту сумму, его остановилъ[8] человѣкъ, который казалось задыхался[9] отъ слишкомъ скораго бѣга[10]. Онъ просилъ посѣтить его жену, которая была опасно больна сильною лихорадкою; къ этому прибавилъ, что скорая помощь[11] въ этомъ случаѣ необходима, и что докторъ будетъ доволенъ, такъ какъ онъ обѣщаетъ за одинъ только визитъ не менѣе гинеи[12].

Врачъ, который былъ очень скупъ[13], поспѣшилъ[14] ее заработать. Онъ сказалъ человѣку, чтобы онъ шелъ и показывалъ ему дорогу, и что онъ за нимъ слѣдуетъ. Его привели въ домъ, который находился[15] въ одной изъ отдаленныхъ[16] улицъ; заставили взойти въ третій этажъ[17], и тамъ[18] ввели въ комнату, дверь которой тотчасъ[19] заперли на ключъ[20]. Потомъ проводникъ[21], показывая[22] испуганному[23] доктору одною рукою дуло пистолета, а другою открытый, но пустой[24] кошелекъ, сказалъ[25] ему слѣдующее[26]:

«Вотъ моя жена; вчера ее схватила сильная лихорадка, которая ее привела въ то состояніе[27], въ которомъ теперь видите; вы одинъ изъ нашихъ искуснѣйшихъ докторовъ, и я знаю, что вы болѣе чѣмъ кто нибудь въ состояніи ей помочь. Сверхъ того[28] мнѣ извѣстно, что вы въ одномъ мѣстѣ получили нужное для этого лекарство; такъ поспѣшите употребить[29] его, ежели не желаете проглотить[30] двѣ свинцовыя пилюли[31], которыя находятся въ этомъ инструментѣ». Докторъ[32] сдѣлалъ ужасную гримасу[33], но повиновался. У него было нѣсколько банковыхъ билетовъ и сто двадцать пять гиней въ свертках[34]; эти послѣднія[35] онъ смиренно[36] положилъ въ кошелекъ, думая спасти банковые билеты.

Но плутъ[37] зналъ очень хорошо, что они были въ карманѣ доктора. «Позвольте», сказалъ онъ: «было бы несправед-

[1] In Dublin. [2] welcher schon ziemlich bejahrt war. [3] in großem Rufe stehen. [4] ziemlich groß. [5] die Banknote. [6] im Begriff. [7] beladen mit. [8] anhalten. [9] außer Athem. [10] weil er zu schnell gelaufen war. [11] schleunige Hülfe. [12] die Guinee. [13] geizig. [14] eilen. [15] stehen*. [16] entlegen. [17] in das dritte Stockwerk. [18] wo. [19] alsobald. [20] verschließen*. [21] der Führer. [22] darreichen. [23] erschrocken. [24] leer. [25] anreden. [26] folgendermaßen. *Переводи:* Hierauf redete der Führer den erschrockenen Arzt folgendermaßen an, indem и т. д. [27] in den Zustand versetzen. [28] überdieß. [29] anwenden. [30] verschlucken. [31] die Pille. [32] der Doktor. [33] das abscheuliche Gesicht. [34] die Rolle. [35] letzteren. [36] geduldig. [37] der Gauner. [38] billig.

ливо[38], если бы вы даромъ произвели[39] такое прекрасное леченіе[40], я вамъ обѣщалъ за визитъ гинею, я человѣкъ честный[41] — вотъ она. Но мнѣ извѣстно, что вы имѣете при себѣ (führen bei sich) нѣсколько маленькихъ рецептовъ[42], весьма полезныхъ[43] въ случаѣ возобновленія[44] той болѣзни, которую вы только что излѣчили[45], а потому вы должны быть такъ добры, оставить ихъ мнѣ». Билеты эти пошли по той же дорогѣ, по которой и гинеи. Затѣмъ плутъ, спрятавъ пистолетъ подъ плащъ[46], вывелъ[47] врача, прося его[48] не дѣлать никакого шуму; велѣлъ ему остановиться[49] на углу[50] одной улицы, запретивъ[51] слѣдовать за собою, и внезапно[52] удалился, чтобы поискать въ другой отдаленной части города[53] новой квартиры[54].

ОТДѢЛЪ ЧЕТВЕРТЫЙ.

Курсъ теоретическій.

Членъ.

§ 1. Членъ въ нѣмецкомъ языкѣ бываетъ: *опредѣленный* (der bestimmende Artikel): **der, die, das** (ур. 1), и *неопредѣленный* (der nicht bestimmende Artikel): **ein, eine, ein,** употребляющійся въ одномъ только единственномъ числѣ (ур. 10).

СКЛОНЕНІЕ ЧЛЕНА.

	М.	*Ж.*	*Ср.* *Единственное число.*	*Всѣхъ родовъ. Множ. ч.*	*М.*	*Ж.*	*Ср.* *Единственное число.*
N.	der	die	das	die	ein	eine	ein
G.	des	der	des	der	eines	einer	eines
D.	dem	der	dem	den	einem	einer	einem
A.	den	die	das	die	einen	eine	ein.

Объ употребленіи и опущеніи члена см. ур. 10, 14, 35, 48 и 61.

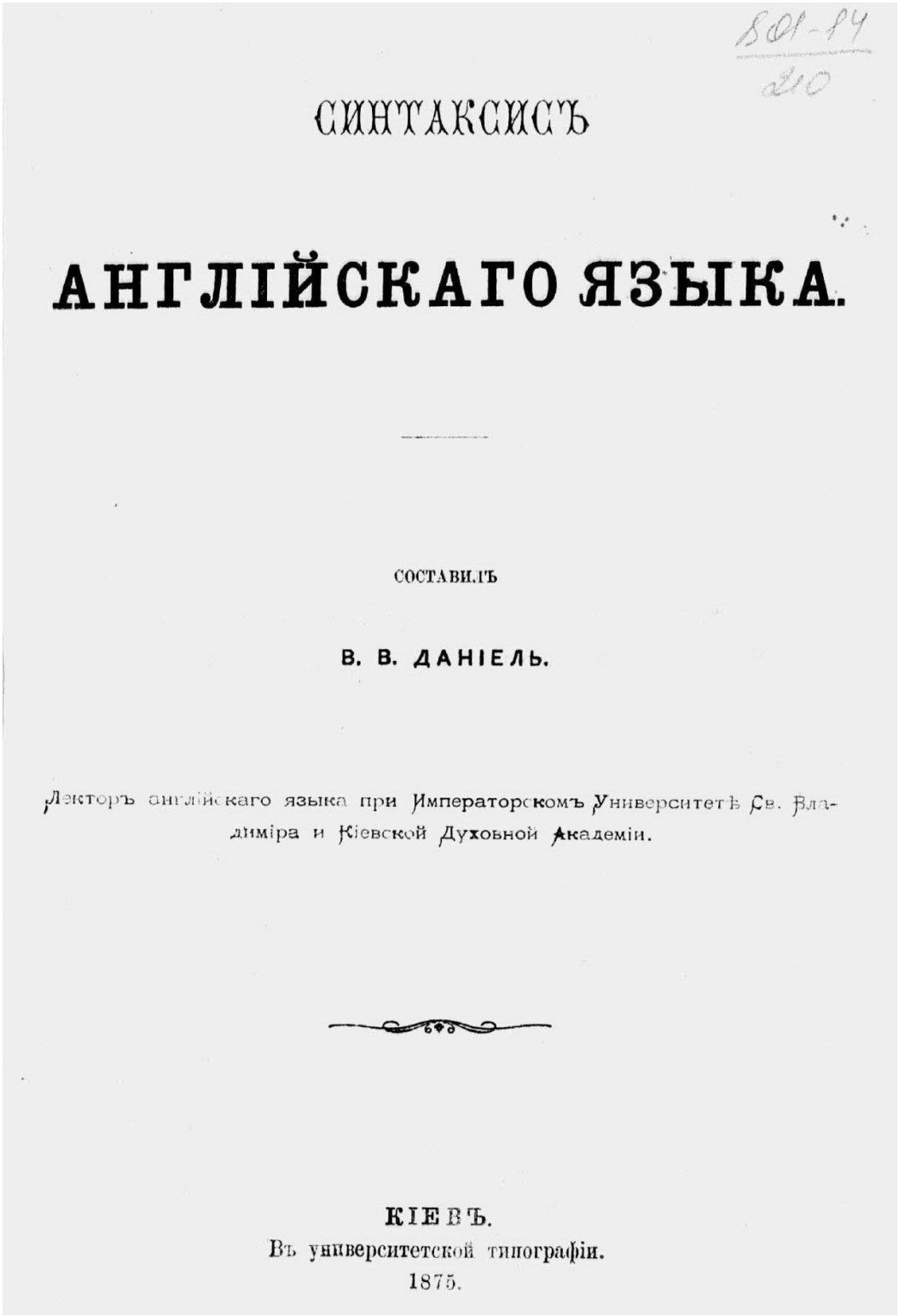
Имя существительное.

РОДЪ ИМЕНЪ СУЩЕСТВИТЕЛЬНЫХЪ.

§ 2. Родъ именъ существительныхъ узнается или по значенію предметовъ, или по окончанію именъ.

[39] verrichten. [40] die Kur. [41] der Mann von Ehre. [42] das Recept (мн. ч. е). [43] sehr wirksam. [44] die Rückkehr. [45] heilen. [46] der Mantel. [47] wieder zurückführen. *Переводи:* Hierauf führte der Gauner, indem er и т. д. [48] und bat ihn. [49] stehen lassen*. [50] an der Ecke. [51] verbieten*. [52] plötzlich. [53] das entlegene Stadtviertel. [54] die Wohnung.

Додаток Д.4
Титульний аркуш та фрагмент підручника
«Синтаксис англійської мови» В. Даніеля

801-14
210

СИНТАКСИСЪ

АНГЛІЙСКАГО ЯЗЫКА.

СОСТАВИЛЪ

В. В. ДАНІЕЛЬ.

Лекторъ англійскаго языка при Императорскомъ Университетѣ Св. Владиміра и Кіевской Духовной Академіи.

КІЕВЪ.
Въ университетской типографіи.
1875.

Продовж. дод. Д.4

Оттискъ изъ Университетскихъ Извѣстій 1875 г.
Печатано по опредѣленію Совѣта Университета Св. Владиміра.

26385-0
2011138468

Предисловіе.

Въ продолженіе моей многолѣтней практики въ преподаваніи англійскаго языка, я неоднократно имѣлъ случай чувствовать существующій недостатокъ въ руководствѣ для изученія англійскаго синтаксиса. Желая пополнить этотъ недостатокъ, я составилъ настоящее сочиненіе на русскомъ языкѣ, подъ заглавіемъ Синтаксисъ Англійскаго языка, для удобства тѣхъ студентовъ которые, ознакомившись нѣсколько съ англійскимъ языкомъ въ первомъ годичномъ курсѣ, пожелаютъ болѣе положительно изучить англійскій языкъ; и я надѣюсь что мое настоящее сочиненіе значительно поможетъ въ достиженіи этой цѣли.

В. В. Даніель.

АНГЛІЙСКІЙ СИНТАКСИСЪ.

Синтаксисъ есть наука о правильной конструкціи предложеній.

Предложенія (Sentences) бываютъ простыя (Simple), и сложныя (Compound).

Всякое предложеніе состоитъ изъ 2-хъ или 3-хъ главныхъ частей: подлежащаго (Subject), сказуемаго (Predicate) и дополненія (Object).

Подлежащее есть лице или предметъ, о которомъ говорятъ, сказуемое (Predicate) то, что говорятъ о подлежащемъ, а дополненіе есть лице или предметъ, къ которому относится сказуемое. Всякое простое предложеніе состоитъ только изъ одного подлежащаго и одного сказуемаго; сложное предложеніе состоитъ изъ двухъ или болѣе простыхъ предложеній, соединенныхъ вмѣстѣ; напр. Life is short, and art is long. Alexander wept, простое предложеніе; но When Alexander had conquered the world, he wept for other worlds to conquer, есть сложное предложеніе, имѣющее два сказуемыхъ, conquer и wept.

Подлежащее обыкновенно бываетъ имя существительное или мѣстоименіе; напр. John walks fast, he writes well; но иногда цѣлое выраженіе можетъ быть подлежащимъ, какъ то: прилагательное съ членомъ *the*; напр. The rich too often despise the poor; неопредѣленное наклоненіе, или даже часть предложенія; напр. To err is human; to forgive divine. To see the sun is pleasant; That Peter should have said this, is incredible.

Подлежащее, которое бываетъ всегда въ именительномъ падежѣ (Nominative case), называется именительнымъ глагола, и обыкновенно предшествуетъ сказуемому, а дополненіе (object) слѣдуетъ за глаголомъ или сказуемымъ; напр. A wise man governs his passions. Въ этомъ предложеніи *a wise man* есть подлежащее; *governs* сказуемое; *his passions* дополненіе.

Иногда глаголъ to be употребляется, чтобы соединить сказуемое съ подлежащимъ, и въ этомъ случаѣ называется Copula или связь; напр. Virtue is happiness.

Есть три рода простыхъ предложеній: повѣствовательныя (Explicative), вопросительныя (Interrogative) и повелительныя (Imperative).

Повѣствовательное предложеніе просто говоритъ, что вещь или лице есть, или не есть; дѣлаетъ или не дѣлаетъ; страдаетъ или не страдаетъ; напр. J am; thou readest; William is poor. Если предложеніе отрицательное (Negative), то нарѣчіе *not* ставится послѣ главнаго глагола, если нѣтъ вспомогательнаго; напр. I did not touch him; или I touched him not; I did not see her; или I saw her not.

Въ вопросительномъ предложеніи именительный падежъ (подлежащее=Subject) слѣдуетъ за главнымъ глаголомъ, или за вспомогательнымъ глаголомъ; напр. Was is he? Did John beat Peter?

Въ повелительномъ предложеніи подлежащее тоже слѣдуетъ за главнымъ глаголомъ, или за вспомогательнымъ; напр. Go, thou traitor! Do thou go. Haste ye away; исключая глагола *let*, требующаго за собой винительнаго падежа (Objective case); напр. Let us go.

Exercises = Упражненія.

Simple Sentences. Life is short. Life is pleasant. Man is mortal. Is man mortal? John writes. Does John write? Mary reads well. Does Mary read well? James does not ride well. The bird sings. Do the birds sing? The horse runs. The child sleeps. The boy plays. Does the boy play? The boy does not play. The man works steadily. Does he work steadily? The woman does not work well. The girl eats. Does she eat? Do they eat? She does not eat. They do not eat. Does Peter go? He does not go. Are you well? J am not ill. Is he diligent. He is not diligent. Do they sing loud? They do not sing loud. Go to her. Come to me. Buy the book. Wash your face. Look at John. The woman sews. The clerk writes. The teacher teaches. The pupil learns. She is old. It is new. Is it new? It is not new. The wine is sweet. The beer is bitter. The lesson is difficult. My neighbours are rich. The race was splendid. The entertainment was on a grand scale. Were the horses tired? Were the buildings old? They were not amiable. Does your friend play chess? He does not play. The table—cloth is white. Is the

napkin clean? The rose is pretty. Are they always kind? His hands are dirty. The town is regularly built. Their bonnets are beautiful. The pond is not very deep. Is the river rapid? Alexander the Great is said to have wept. Did not your brother swim? He did not.

Compound Sentences. Idleness produces want, vice, and misery. She goes to church, while her sister remains at home. Honest men neither gamble nor bribe, nor promise beyond their power. He wrote no letter, but sent a verbal answer. You may be right, but J am not quite sure of it. The merchant could not come himself, but sent his clerk. He is very conceited, and does not show a proper deference to his superiors. After being so long at school, your writing is not very creditable. Mary is a good writer, and a tolerable grammarian. I hope you will forsake your bad companions, and renounce your detestable habits. He is said to be a good gardener, and his moral character is unexceptionable. The sons are active and brave, and the daughters are beautiful and amiable. The streets of the city are large, and the buildings handsome. I like the book very well, but there is much in it that. I do not understand. The colonel afterwards served under General Wolf, whom he greatly assisted in the capture of the town. In every well ordered parish there is a magistrate, whose duty it is to settle disputes. After hearing the fable of his vizier, the sultan rebuilt the villages and towns. After working the whole day, he slept soundly. After eating his bread, he drank two glasses of wine. On hearing this tale, she began to cry. This is the bed, the sheets of which are clean. Some wine, the taste of which was good, was found in the cellar. When you were young, did you eat more than you do now? He bought a silver inkstand, and she bought some sealingwax What he has promised, he will certainly perform. This book is heavy, but that book is heavier. We did not enjoy our meal, because he would not partake of it. Jane upset the ink-bottle, and soiled my new carpet.

Я здоровъ. Она больна. Вы голодны. Они устали. Онъ тамъ. Она здѣсь. Ты бѣженъ. Онъ спитъ. Она ѣстъ хлѣбъ. Мы пьемъ чай. Здѣсь ли они живутъ? Они тамъ не живутъ. Мы можемъ говорить съ ними. Возьмите вашу шляпу. Онъ упадетъ. Держите палку. Держитъ ли онъ перо? Онъ спитъ не хорошо. Говорите правду! Молитесь Богу! Спойте пѣсню! Вымойте руки! Принесите книги! Затворите дверь! Его перо

скверное, а мое перо хорошо. Собака будетъ лаять, но она не будетъ кусать. Играть пріятно, а учиться полезно. Вы богаты и здоровы, а нашъ другъ бѣденъ и боленъ. Вы не хотите пить, а онъ хочетъ ѣсть. Улицы въ нашемъ городѣ широки, а дома большіе и удобны. Кто имѣетъ прекрасную палку? Вашъ сосѣдъ имѣетъ ее. Пріятно быть богатымъ. Богатство не есть счастіе.

Для согласованія словъ и правильнаго распредѣленія ихъ въ предложеніи, надобно выучить слѣдующія правила:

Правило I. Глаголъ долженъ согласоваться съ своимъ подлежащимъ въ лицѣ и числѣ; напр. J am going; thou speakest wisely; the boy walks fast; the girls play well.

1) Какъ уже было сказано, неопредѣленное наклоненіе, или часть предложенія иногда бываетъ подлежащимъ глагола; напр. To live soberly, righteously, and piously, is the duty of all men.

2) При всякомъ глаголѣ, исключая глагола въ неопредѣленномъ наклоненіи или причастіи, должно находиться подлежащее, или на-лицо или подразумѣваемое; напр. Awake (ye); Arise (ye).

3) При всякомъ подлежащемъ долженъ находиться глаголъ, или на-лицо или подразумѣваемый; напр. Who wrote this book? James (wrote it).

4) Когда глаголъ *to be* находится между двумя подлежащими, изъ которыхъ одно въ единственномъ, а другое во множественномъ числѣ, то глаголъ согласуется съ первымъ подлежащимъ; напр. His meat was locusts and wild honey; но если второе подлежащее находится ближе къ глаголу, то онъ согласуется съ нимъ; напр. The wages of sin is death.

Exercises = Упражненія.

Nothing but vain and foolish pursuits delights some persons. Fifty pounds of wheat contain forty pounds of flour. The number of the inhabitants of Great Britain and Ireland, does not exceed twenty nine millions. Our wishes lengthen as our sun declines. Prayer is the soul's sincere desire. There are now no hopes of his recovery. Your cousin is still living in London. There are very few people who cannot read. I am going there myself in a few days. Where were the servants when the accident occurred? Though they are so rich, they have very little pride. Full many a flower is born to blush unseen. A variety of pleasing objects charms the eye. The inquisitive and curious are generally talkative. A variety of blessings has been conferred upon us. Great pains have been taken to reconcile the parties. What avail the best sentiments, if persons do not live suitably to them. Not one of them whom thou seest clothed in purple, is completely happy. In him was happily blended true dignity with softness of manners. Where are the new chairs that you were speaking of? Though the invention is clever, it will not answer its purpose. If tobacco is so injurious, why do you continue to smoke it? I shall not go there again, unless it be to see my old uncle. If the watch were lost or injured, you would not be able to replace it. Though he was bankrupt, he satisfied all his creditors. Necessity is the mother of invention. Thou art the owner of the jewel. If he was there, it was no business of yours. If the work is going on, J am satisfied. His confused manner made me suppose he was guilty.

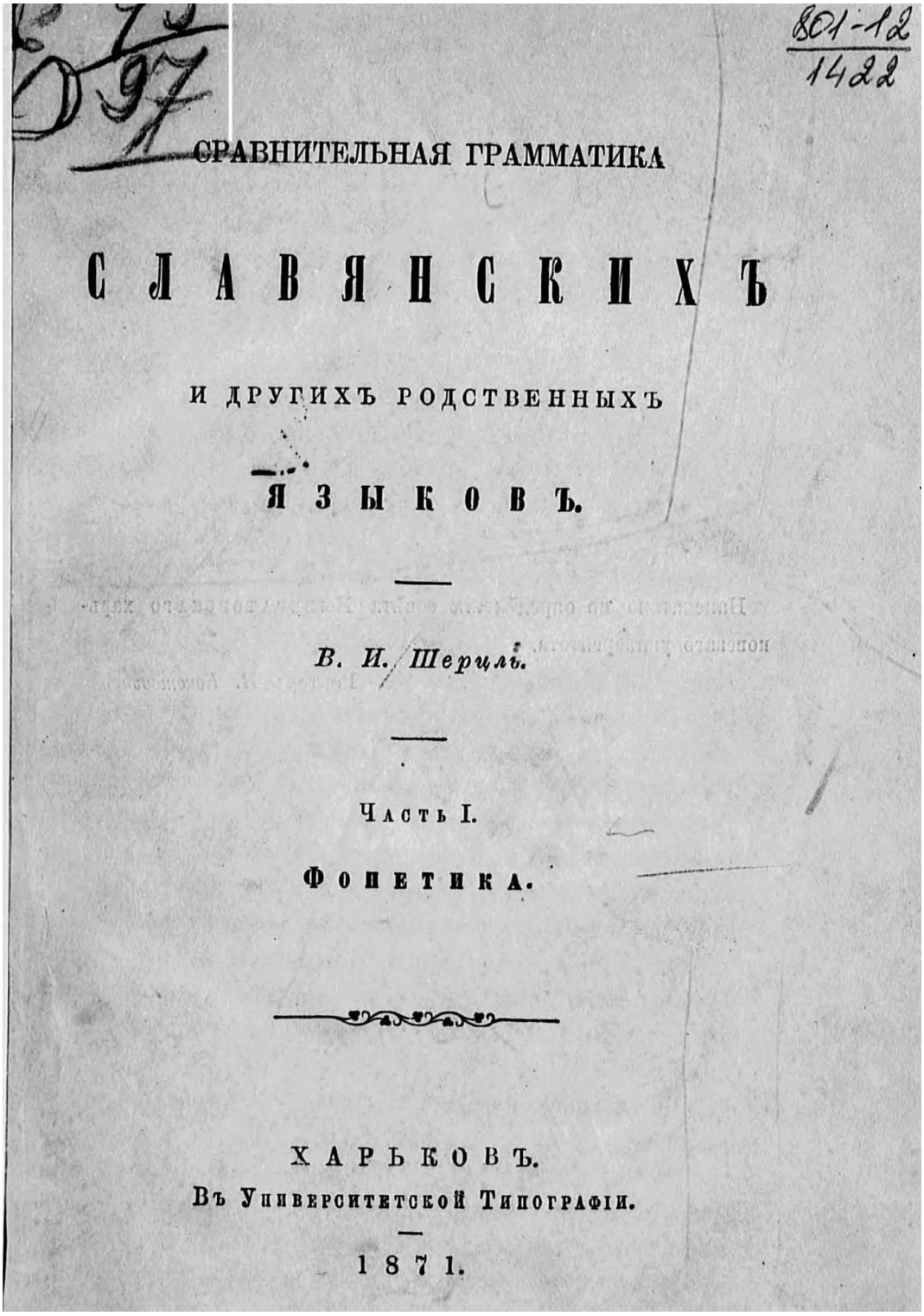
To do justly and to love mercy are Christian duties. »To be or not to be, that is the question«. To surround anything with an air of mystery, is to invest it with a secret charm. To rule was not enough for Bonaparte. To be good is to be happy. A desire to excel others in learning and virtue is commendable. The same fathers, the same speech, the same rights of freedom, the same body of laws, the same learning, are owned by our English brethren in the United States as by us. The good that may be done by riches, is very great.

As it hath pleased him of his goodness to give you safe deliverance, and to preserve you in this great danger. A man whose inclinations led him to be corrupt, and who had great abilities to manage the business. If the priviliges to which he has an undoubted right, and which he has long enjoyed, should now be wrested from him, it would be flagrant injustice. Run and call him back. Attend to what I say.

Who painted this portrait? William. Who broke the cup? Jane. Who opens the door in the morning? George. Who reads there? Mary. His meat was locusts and wild honey. The crown of virtue are peace and honour. In ancient times, Egypt and Libya, it is well known, were the granary of Rome. His chief occupation and enjoyment was hunting. Her greatest pleasure and delight, was bathing in the sea.

Гдѣ полезныя книги, о которыхъ вы говорили мнѣ? Онѣ въ шкафѣ? Они не играютъ на скрипкѣ. Вы читаете хорошо, но перево-

Додаток Д. 5
Титульний аркуш та зміст підручника «Порівняльна граматика слов'янських та інших споріднених мов» В. Шерцля

801-12
1422

СРАВНИТЕЛЬНАЯ ГРАММАТИКА

СЛАВЯНСКИХЪ

И ДРУГИХЪ РОДСТВЕННЫХЪ

ЯЗЫКОВЪ.

В. И. Шерцль.

Часть I.

ФОНЕТИКА.

ХАРЬКОВЪ.
Въ Университетской Типографіи.
1871.

О знакахъ, употребляемыхъ при транскрипціи языковъ не индо-европейскаго племени (и изъ индо-европейскихъ при транскрипціи словъ арійскихъ, особенно санскритскихъ и древне-бактрійскихъ) должно замѣтить слѣдующее: *c* всегда произносится какъ *ц*, *č* какъ *ч*, *ď* какъ *дь*, *ch*=*х*, *ǵ*=*дж*, *ž*=*ж*, *š*=*ш*; *ç* въ словахъ санскритскихъ и древне-бактрійскихъ выражаетъ звукъ, стоящій въ срединѣ между *х* и *ш*; *y* сближается съ русск. *ы*, *l* вездѣ представляетъ звукъ средній (ни *ль*, ни *лъ*).

Наконецъ считаю своимъ долгомъ заявить свою глубокую признательность историко-филологическому факультету и совѣту харьковскаго университета за исходатайствованіе и предоставленіе средствъ на напечатаніе настоящаго труда.

В. Шерцль.

26 апрѣля
1871 г.
Харьковъ.

—

ОГЛАВЛЕНІЕ.

—

ВВЕДЕНІЕ.

Стр.

Предисловіе . . . . . I.

Образованіе и развитіе письма.

§ 1. Важность письма, жестикуляція . . . . . 1.
§ 2. Образное письмо . . . . . 2.
§ 3. Символическое письмо . . . . . 3.
§ 4. Египетское письмо . . . . . 4.
§ 5. Звуковое письмо . . . . . 6.
Китайское письмо . . . . . 7.
§ 6. Слоговое письмо—переходъ къ буквенному . 7.
§ 7. Буквенное письмо—финикійское письмо . . 8.
Связь еврейскаго съ семитическимъ письмомъ. 10.
§ 8. Греческое письмо . . . . . 12.
§ 9. Индійское письмо . . . . . 14.
§ 10. Древне-персидское письмо, древне-бактрійское письмо . . . . . 15.
§ 11. Смѣшанные способы начертанія . . . . . 15.
§ 12. Руны, готское письмо . . . . . 16.
§ 13. Славянская азбука; кириллица, глаголица . . 17.

Продовж. дод. Д.5

Стран.

Раздѣленіе языковъ.

§ 14. Затрудненіе относительно раздѣленія языковъ 18.
§ 15. I. Раздѣленіе на языки семитическіе, хамскіе и яфетскіе . . . . . 19.
§ 16. II. Раздѣленіе языковъ по частямъ свѣта . 19.
III. Раздѣленіе языковъ по расамъ. . . . 19.
§ 17. IV. Раздѣленіе языковъ по вліянію окончаній: a) изолирующіе, b) съ агглутинаціей, c) съ флексіей, d) вставляющіе . . . . 20.
Раздѣленіе Боппа. . . . . 21.
Значеніе принципа агглутинаціи . . . 23.
Раздѣленіе Шлейхера . . . . . 24.
§ 18. Основные принципы раздѣленія. . . . 25.
§ 19. I. **Односложные языки:** (китайскій, анамскій, барманскій, сіамскій, тибетскій) . 27.
§ 20. II. **Малайско-полинезійская отрасль:** 28.
a) собственно-малайскіе языки (малайскій, тагальскій, даякскій, бугисъ, яванскій, мадекасскій) . . . . . 29.
b) полинезійскіе языки (таитскій, маркезанскій, Тонга, Раротонга, Маори) . . 31.
c) австралійскіе языки . . . . . 31.
d) папуанскіе языки (Ненгоне, Лифу, Анейтеумъ, Тана) . . . . . 35.
§ 21. III. **Африканская отрасль:** . . . . . 36.
a) языки съ суффиксами: . . . . . 36.
α) южное отдѣленіе: готтентотскій (Кора, Нама), бушманскій. . . . . 37.
β) сѣверное отдѣленіе: древне-коптскій

Стран.

языки примыкающіе къ семитическимъ: берберскія нарѣчія, Хауса, Галла. . . . 38.
b) языки съ префиксами: семьи Банту, Мена, Горъ . . . . . 38.
§ 22. IV. **Американскіе языки:** . . . . . 40.
a) языки сѣверной Америки (гренландскій, отрасли языковъ ирокезскаго, делаварскаго и астекскаго племенъ; языкъ мексиканскій). . . . . 42.
b) языки южной Америки (языки тузецевъ у рѣки Оринока; языки Бразиліи—Тупи; языки пампасскіе; патагонскій, араукапскій, перуанскій; языки карайбскіе, таманакскій) . . . . . 44.
§ 23. V. **Чудское или уральско-алтайское племя:** . . . . . 46.
a) монгольская семья (монгольскій, манджурскій, бурятскій, тунгузскій) . . . 48.
b) татарская семья (турецкій, киргизскій, башкирскій, нарѣчія сибирскихъ племенъ—чувашскій, якутскій). . . . . 49.
c) финская семья (самоѣдскій, лапонскій, эстонскій, суоми, остякскій, вотякскій, зырянскій, пермскій, мордвинскій, черемпскій, венгерскій или мадьярскій) . . . 50.
VI. Языки съ флексіей:
§ 24. A) Семитическіе языки: 50.
Еврейскій, финикійскій, арамейскій (нарѣчія халдейское и сирійское) . . . . 52.
Арабскій (нарѣчіе мальтійское) . . . 53.

Продовж. дод. Д.5

Стран.

§ 25. B) Индо-европейскіе яз.. 54.

§ 26. 1) Азійская или арійская отрасль: 55.

Санскритъ (языки пракритскіе, пали) . 55.

Индійскіе языки (бенгальскій, гуджаратскій, марâтскій, непальскій, орія, кашмирскій, пенджабскій, индустанскій; *assamî*, *sindhî*). . . . . 56.

Языкъ цыганскій . . . . . 57.

§ 27. Эранскіе языки . . . . . 58.

Древне-бактрійскій, древне-персидскій (гузварешъ, пâзендъ или парси) . . . 58.

Персидскій . . . . . 59.

Курдскій, афганскій (пушту), осетинскій и армянскій . . . . . 60.

§ 28. 2) Греческая отрасль. Древне-греческій языкъ (нарѣчія іонійское, эолійское и дорійское) . . . . . 60.

Ново-греческій языкъ. . . . . 61.

Языкъ албанскій . . . . . 63.

§ 29. 3) Романская отрасль: . . . . . 64.

Языкъ латинскій (оскскій, умбрійскій) . 65.

a) итальянскій . . . . . 67.

b) испанскій . . . . . 68.

c) португальскій . . . . . 69.

d) французскій . . . . . 70.

e) румунскій . . . . . 72.

§ 30. 4) Кельтская отрасль. a) Языки кимрійскіе: галлійскій *(welsh)*, бретонскій, корнический; b) гельскіе: ирландскій, гельскій *(erse)*. . . . . 72.

Стран.

§ 31. 5) Германская отрасль: . . . . . 74.

Готскій языкъ. . . . . 75.

Нѣмецкій, фризскій, голландскій . . . 77.

Англійскій . . . . . 78.

Нордскій, исландскій . . . . . 79.

Датскій, шведскій. . . . . 80.

§ 32. 6) Славяно-литовская отрасль: . . 81.

Литовскій языкъ (жмудское и латышское нарѣчія) . . . . . 81.

Отличіе литовскаго языка отъ славянскаго. 83.

Славянскіе языки. . . . . 86.

Древне-болгарскій. . . . . 90.

§ 33. Юго-восточное и западное отдѣленія . . 91.

a) различіе въ словахъ и вставочное *l* . 91.

b) выпущеніе зубныхъ передъ *l*, предлогъ *roz-* *raz-*, выпускъ гласныхъ . . . . 92.

c) смягченіе звука *r*. . . . . 92.

d) отзвукъ. . . . . 94.

e) различіе въ удареніи. . . . . 94.

I. *Юго-восточное отдѣленіе:* . . . .

§ 34. 1) Русскій языкъ . . . . . 94.

Велико-русское, малорусское и бѣлорусское нарѣчія . . . . . 96.

2) Иллирскій языкъ. . . . . 97.

Словинскій, хорватскій и сербскій языки. 97.

3) Болгарскій языкъ. . . . . 97.

§ 35. II. *Западное отдѣленіе:* . . . . . 98.

1) Языкъ польскій (кашубское нарѣчіе) . . 98.

2) Языкъ чешскій (словацкое нарѣчіе) . . 99.

Стран.

3) Языкъ лужицкій (верхне-лужицкое и нижне-лужицкое нарѣчія) . . . . . 100.

§ 36. VII. Языки неопредѣленнаго происхожденія . . . . . 101.

§ 37. I. Кавказскіе языки . . . . . 101.

Грузинскій . . . . . 103.

Абхазскій . . . . . 104.

Аварскій . . . . . 104.

Чеченскій, тушскій . . . . . 107.

Лакскій . . . . . 109.

Хюркулинскій, мингрельскій, мезетегскій. 110.

§ 38. II. Баскскій языкъ . . . . . 111.

§ 39. III. Дравидскіе языки . . . . . 111.

Тамильскій, телугу, карнатскій, малаялам тулу. . . . . 112.

§ 40. IV. Цейлонскій языкъ . . . . . 113.

§ 41. V. Японскій языкъ . . . . . 116.

—

ФОНЕТИКА.

Общая часть.

§ 42. Характеристика гласныхъ и согласныхъ . . 119.

Преобладаніе гласныхъ . . . . . 122.

§ 43. Раздѣленіе согласныхъ . . . . . 127.

§ 44. Недостатки гласныхъ . . . . . 127.

§ 45. Недостатки согласныхъ . . . . . 129.

§ 46. Разряды согласныхъ . . . . . 131.

§ 47. Отношеніе другъ къ другу гласныхъ и согласныхъ. . . . . 133.

§ 48. Особенныя согласныя въ разныхъ языкахъ . 134.

Стран.

I. Гласныя языковъ индо-европейскихъ (за исключеніемъ славянскихъ).

§ 49. Раздѣленіе фонетики . . . . . 139.

§ 50. 1) Гласныя санскритскаго языка: *a, i, u, r, l*; долгія: *ā, ī, ū, ṛ*; двугласныя: *ē, ō (āi, āu)* 139.

§ 51. 2) Гласныя древне-бактрійскаго языка: *a, i, u, e, o; ā, ī, ū, ē, ō; é* . . . . . 141.

§ 52. 3) Гласныя греческаго языка: *ă, ĭ, ŭ, ĕ, ŏ*; долгія: *ā, ī, ω, η (ου)*. . . . . 142.

§ 53. 4) Гласныя латинскаго языка: *a, i, u, e, o*; долгія: *ā, ī, ū, ē, ō (ae, oe)*. . . . 144.

§ 54. 5) Гласныя кельтской отрасли: *a, i, u, e, o*; долгія: *á, í, ú, é, ó* . . . . . 145.

§ 55. 6) Гласныя готскаго языка: *a, i, u*; долгія: *ē, ō (ū)* . . . . . 146.

§ 56. 7) Гласныя нордскаго языка: *a, e, i, o, u*; долгія: *á, é, í, ó, ú*; нечистыя: *æ, œ, y, ø* 147.

§ 57. 8) Гласныя литовскаго языка: *a, i, u, e, y*; долгія: *ā, ē, ō, ū* . . . . . 148.

§ 58. Измѣненія гласныхъ . . . . . 149.

§ 59. I. Выпущеніе гласныхъ. 149.

a) Въ санскритѣ . . . . . 149.

b) — древне-бактрійскомъ языкѣ, c) въ греческомъ, d) въ латинскомъ. . 150.

§ 60. II. Ослабленіе гласныхъ 151.

1) Въ санскритѣ. . . . . 151.

2) — древне-бактрійскомъ, 3) въ греческомъ языкѣ . . . . . 152.

4) — латинскомъ языкѣ . . . . . 153.

5) — кельтской отрасли . . . . . 154.

Стран.

6) Въ готскомъ языкѣ . . . . . 155.
7) — литовскомъ языкѣ . . . . . 155.

§ 61. III. Усиленіе гласныхъ . 157.

§ 62. Усиленіе гласной *a* . . . . . 157.
1) Въ санскритѣ. . . . . 157.
2) — древне-бактрійскомъ языкѣ. . . 158.
3) — греческомъ языкѣ . . . . . 159.
4) — латинскомъ языкѣ . . . . . 159.
5) — кельтскихъ языкахъ. . . . . 161.
6) — готскомъ языкѣ . . . . . 160.
7) — нордскомъ языкѣ. . . . . 160.
8) — литовскомъ языкѣ . . . . . 162.

§ 63. Усиленіе гласной *i* . . . . . 162.
1) Въ санскритскомъ языкѣ . . . . 162.
2) — древне-бактрійскомъ. . . . . 163.
3) — греческомъ . . . . . 163.
4) — латинскомъ . . . . . 164.
5) — кельтскомъ . . . . . 164.
6) — готскомъ . . . . . 165.
7) — нордскомъ. . . . . 166.
8) — литовскомъ . . . . . 166.

§ 64. Усиленіе гласной *u* . . . . . 167.
1) Въ санскритскомъ языкѣ . . . . 167.
2) — древне-бактрійскомъ. . . . . 167.
3) — греческомъ . . . . . 168.
4) — латинскомъ . . . . . 168.
5) — кельтскомъ . . . . . 169.
6) — готскомъ . . . . . 169.
7) — нордскомъ. . . . . 171.
8) — литовскомъ . . . . . 172.

Стран.

§ 65. IV. Вліяніе. . . . . 172.
1) Въ санскритскомъ языкѣ . . . . 172.
2) — древне-бактрійскомъ. . . . . 173.
3) — греческомъ. . . . . 173.
4) — латинскомъ и кельтскомъ . . . 174.
5) — готскомъ . . . . . 175.
6) — нордскомъ. . . . . 175.
7) — литовскомъ . . . . . 176.

§ 66. V. Переходъ въ соответственную полугласную 177.
1) Въ санскритскомъ языкѣ . . . . 177.
2) — древне-бактрійскомъ. . . . . 178.
3) — греческомъ. . . . . 178.
4) — латинскомъ . . . . . 179.
5) — кельтскомъ . . . . . 179.
6) — готскомъ, 7) въ нордскомъ, 8) въ литовскомъ . . . . . 180.

§ 67. VI. Вліяніе согласныхъ на гласныя . . . . . 181.
1) Въ санскритскомъ языкѣ . . . . 181.
2) — древне-бактрійскомъ. . . . . 181.
3) — греческомъ . . . . . 182.
4) — латинскомъ . . . . . 182.
5) — кельтскомъ . . . . . 182.
6) — готскомъ, 7) нордскомъ, 8) литовскомъ . . . . . 183.

§ 68. VII. Вставка и приставка гласныхъ . . . . . 184.
1) Въ санскритскомъ языкѣ . . . . 184.
2) — древне-бактрійскомъ. . . . . 184.

Продовж. дод. Д.5

Стран.
3) Въ греческомъ . . . . . 185.
4) — латинскомъ . . . . . 186.
5) — кельтскомъ . . . . . 186.
6) — готскомъ и нордскомъ . . . . 186.
7) — литовскомъ . . . . . 187.
§ 69. VIII. Продолженіе гласной за выпускомъ согласной. . . . 187.
1) Въ санскритскомъ языкѣ . . . . 187.
2) — древне-бактрійскомъ. . . . . 188.
3) — греческомъ . . . . . 188.
4) — латинскомъ . . . . . 190.
5) — германскихъ языкахъ . . . . 190.
6) — литовскомъ . . . . . 191.
II. Гласныя въ языкахъ славянскихъ.
§ 70. Гласныя по языкамъ славянскимъ . . . . 192.
§ 71. Гласныя древне-болгарскаго языка . . . . 192.
Характеръ звуковъ: а и р . . . . . 193.
а и ж . . . . . 195.
а, е . . . . . 198.
и, о . . . . . 199.
ы . . . . . 200.
ъ, ь . . . . . 201.
оу . . . . . 207.
ѣ . . . . . 208.
и . . . . . 209.
§ 72. Гласныя русскаго языка . . . . . 210.
а . . . . . 211.
э, е . . . . . 212.
и . . . . . 213.
о . . . . . 214.

Стран.
у . . . . . 215.
ъ, ъ, ь, я . . . . . 216.
ы . . . . . 217.
§ 73. Гласныя малорусскаго нарѣчія . . . . 218.
а, е, ъ=і . . . . . 219.
о=і . . . . . 221.
о . . . . . 224.
у, и=ы . . . . . 225.
§ 74. Гласныя сербскаго языка. . . . . 225.
а . . . . . 226.
е, и, о . . . . . 227.
у, гласная р . . . . . 228.
ъ (і, је, ије) . . . . . 229.
§ 75. Гласныя словинскаго языка . . . . . 232.
а, е, і . . . . . 232.
о, ô, и, ŕ . . . . . 233.
е, ĕ, ê . . . . . 234.
§ 76. Гласныя болгарскаго языка . . . . . 234.
а . . . . . 235.
е . . . . . 236.
и, о, ѵ, ъ, ь . . . . . 237.
ѣ . . . . . 239.
§ 77. Гласныя польскаго языка . . . . . 241.
а, е (іе) . . . . . 242.
é, і, о . . . . . 242.
ó . . . . . 243.
и, у, ą, ę . . . . . 245.
§ 78. Гласныя чешскаго языка . . . . . 248.
а, е (é). . . . . 250.
і (í). . . . . 252.
о, ů . . . . . 253.

Продовж. дод. Д.5

XIII

Стран.

ѫ, ѭ . . . . . 254.
ꙋ, ć, l, r . . . . . 255.
§ 79. Гласныя лужицкаго языка . . . . . 257.
a . . . . . 257.
e, i . . . . . 258.
y, o, ó . . . . . 259.
u . . . . . 260.

I. Выпущенія гласныхъ.

§ 80. Въ древне-болгарскомъ языкѣ . . . . . 261.
§ 81. — русскомъ языкѣ . . . . . 263.
— малорусскомъ нарѣчіи . . . . . 264.
§ 82. — сербскомъ языкѣ. . . . . 265.
§ 83. — словинскомъ языкѣ . . . . . 267.
§ 84. — болгарскомъ языкѣ . . . . . 268.
§ 85. — польскомъ языкѣ. . . . . 269.
§ 86. — чешскомъ языкѣ . . . . . 271.
§ 87. — лужицкомъ языкѣ. . . . . 274.

II. Ослабленія гласныхъ.

§ 88. Въ древне-болгарскомъ языкѣ . . . . . 276.
ѧ въ ь, ъ . . . . . 276.
e вмѣсто a . . . . . 277.
o вмѣсто a . . . . . 278.
i въ ь, и въ ы . . . . . 279.
и въ ъ . . . . . 280.
§ 89. a) Въ русскомъ языкѣ и въ малорусск. нарѣчіи 281.
b) — сербскомъ языкѣ (въ словинск. яз.) . 282.
c) — болгарскомъ языкѣ . . . . . 282.
d) — польскомъ языкѣ . . . . . 283.
Отзвукъ a въ e . . . . . 284.
e) — чешскомъ языкѣ (въ лужиц. языкѣ) 285.

XIV

Стран.

III. Усиленія гласныхъ.

§ 90. Въ древне-болгарскомъ языкѣ . . . . . 286.
e въ o . . . . . 287.
e въ a (вторичное усиленіе) . . . . 288.
н въ ѫ, он, ан. . . . . 290.
ы въ оꙋ, ак . . . . . 291.
ѫ въ а, а въ ж . . . . . 292.
ъ въ о, ь въ и . . . . . 292.
§ 91. Въ русскомъ языкѣ . . . . . 297.
— малорусскомъ нарѣчіи . . . . . 299.
e въ o, i, o въ a, и въ i . . . . 300.
§ 92. Въ сербскомъ языкѣ . . . . . 301.
§ 93. — словинскомъ языкѣ . . . . . 303.
§ 94. — болгарскомъ языкѣ . . . . . 303.
§ 95. — польскомъ языкѣ. . . . . 305.
§ 96. — чешскомъ языкѣ . . . . . 307.
§ 97. — лужицкомъ языкѣ. . . . . 310.

IV. Измѣненіе гласныхъ для избѣжанія зіянія.

§ 98. Въ древне-болгарскомъ языкѣ . . . . . 311.
Выпускъ гласной, переходъ въ соотвѣтственную полугласную . . . . . 312.
Переходъ н въ ьй, оꙋ въ ък, вставка j и к 313.
Приставка благозвучнаго н . . . . . 314.
§ 99. 1) Въ русскомъ языкѣ . . . . . 316.
2) — малорусскомъ нарѣчіи . . . . . 317.
3) — сербскомъ языкѣ. . . . . 317.
4) — словинскомъ языкѣ . . . . . 318.
5) — болгарскомъ языкѣ . . . . . 320.
6) — польскомъ языкѣ. . . . . 320.

Стран.

7) Въ чешскомъ языкѣ . . . . . 320.
8) — лужицкомъ языкѣ . . . . . 322.

V. Вліяніе согласныхъ на гласныя.

§ 100. Въ древне-болгарскомъ языкѣ . . . . . 323.
§ 101. 1) Въ русскомъ языкѣ . . . . . 324.
2) — малорусскомъ нарѣчіи . . . . . 327.
§ 102. 1) — сербскомъ языкѣ . . . . . 327.
2) — словинскомъ языкѣ . . . . . 328.
3) — болгарскомъ языкѣ . . . . . 329.
§ 103. 1) Въ польскомъ языкѣ . . . . . 329.
2) — чешскомъ языкѣ . . . . . 330.
3) — лужицкомъ языкѣ . . . . . 334.
Преобладаніе гласной *o*. . . . . 335.

VI. Вставка гласной.

§ 104. Въ древне-болгарскомъ языкѣ . . . . . 336.
§ 105. Въ русскомъ языкѣ; полногласіе . . . . 337.
Ослабленныя вставленныя гласныя въ древне-болгарскомъ языкѣ . . . . . 338.
Отношеніе русскаго *полногласія* къ долготѣ чешскихъ гласныхъ въ соотвѣтственныхъ словахъ . . . . . 344.
Полногласіе въ малорусскомъ нарѣчіи . . 346.
§ 106. 1) Въ сербскомъ языкѣ . . . . . 347.
2) — словинскомъ языкѣ . . . . . 347.
3) — болгарскомъ языкѣ . . . . . 348.
§ 107. 1) — польскомъ языкѣ . . . . . 348.
2) — чешскомъ языкѣ . . . . . 349.
— словацкомъ нарѣчіи . . . . . 351.
3) — лужицкомъ языкѣ . . . . . 352.

Стран.

VII. Чередованіе и уподобленіе гласныхъ . 353.
§ 108. Въ древне-болгарскомъ языкѣ . . . . . 353.
§ 109. — русскомъ языкѣ . . . . . 358.
— малорусскомъ нарѣчіи . . . . . 360.
§ 110. 1) Въ сербскомъ языкѣ. . . . . 360.
2) — словинскомъ языкѣ . . . . . 362.
3) — болгарскомъ языкѣ . . . . . 362.
§ 111. 1) Въ польскомъ языкѣ . . . . . 363.
2) — чешскомъ языкѣ. . . . . 364.
3) — лужицкомъ языкѣ . . . . . 367.

III. Согласныя въ языкахъ индо-европейскихъ (за исключеніемъ славянскихъ).

§ 112. Раздѣленіе согласныхъ . . . . . 369.
§ 113. Согласныя въ санскритѣ . . . . . 374.
§ 114. Согласныя въ древне-бактрійскомъ языкѣ . 376.
Согласныя въ древне-персидскомъ языкѣ . 378.
§ 115. Согласныя греческаго языка . . . . . 379.
§ 116. Согласныя въ латинскомъ языкѣ . . . . 380.
§ 117. Согласныя кельтскихъ языковъ . . . . 381.
§ 118. Согласныя въ готскомъ языкѣ. . . . . 382.
§ 119. Согласныя въ нордскомъ языкѣ . . . . 383.
§ 120. Согласныя въ литовскомъ языкѣ . . . . 384.

I. Гортанныя.

§ 121. Въ санскритскомъ языкѣ . . . . . 385.
k, kh. . . . . 385.
g, gh. . . . . 387.
h . . . . . 388.
§ 122. Въ древне-бактрійск. языкѣ *k, kh, g, gk, q, h* 391.
§ 123. Въ греческомъ . . . . . 395.

Продовж. дод. Д.5

Стран.

κ . . . . . 395.
γ . . . . . 396.
χ . . . . . 397.
§ 124. Въ латинскомъ . . . . . 398.
c, q=k . . . . . 399.
ce, ci=ke, ki . . . . . 400.
g . . . . . 402.
h . . . . . 403.
Оскское и умбрійское *p=k* . . . . . 404.
§ 125. Въ кельтскихъ языкахъ . . . . . 405.
c (k) . . . . . 405.
g, gh . . . . . 406.
h . . . . . 407.
§ 126. Въ готскомъ языкѣ . . . . . 407.
k, g . . . . . 408.
h . . . . . 409.
§ 127. Въ нордскомъ языкѣ . . . . . 410.
k . . . . . 410.
g, h . . . . . 411.
§ 128. Въ литовскомъ языкѣ . . . . . 412.
k, g . . . . . 412.

II. Небныя согласныя.

§ 129. Образованіе небныхъ . . . . . 414.
§ 130. Въ санскритскомъ языкѣ . . . . . 414.
č . . . . . 414.
čh . . . . . 415.
ǵ, ǵh . . . . . 416.
ń . . . . . 417.
§ 131. Въ древне-бактрійскомъ языкѣ . . . 417.
č, ǵ, z, ž . . . . . 417.
— древне-персидскомъ языкѣ . . . 418.

Стран.

§ 132. Въ ново-персидскомъ языкѣ . . . . 418.
— индустанскомъ и цыганскомъ языкахъ 419.
§ 133. Небныя въ остальныхъ сродныхъ отрасляхъ 419.
Литовск. *č, z, ž* . . . . . 420.
§ 134. Язычныя согласныя въ санскритѣ *ṭ, ṭh, ḍ, ḍh, ṇ* 420.

III. Зубныя согласныя.

§ 135. Въ санскритскомъ языкѣ . . . . . 421.
t . . . . . 421.
th, d, dh . . . . . 422.
§ 136. Въ древне-бактрійскомъ языкѣ . . . 423.
d . . . . . 423.
dh, t, th . . . . . 424.
ṭ . . . . . 425.
Зубныя древне- и ново-персидскаго языковъ 425.
§ 137. Въ греческомъ языкѣ *τ* . . . . . 426.
δ, ϑ . . . . . 427.
§ 138. Въ латинскомъ языкѣ: *t, d* . . . . 428.
§ 139. Въ кельтскихъ языкахъ: *t, d, th, dh* . 429.
§ 140. Въ готскомъ языкѣ . . . . . 431.
t, th . . . . . 432.
d . . . . . 433.
§ 141. Въ нордскомъ языкѣ: *t, d* . . . . 433.
th, đ . . . . . 434.
§ 142. Въ литовскомъ языкѣ: *t, d* . . . . 435.

IV. Губныя согласныя.

§ 143. Въ санскритѣ: *p, ph, b, bh (v, m)* . 436.
Губныя въ индустанскомъ и цыганскомъ языкахъ . . . . . 438.
§ 144. Въ древне-бактрійскомъ языкѣ . . . 438.
p, f, b, w . . . . . 439.

Стран.

Въ персидскомъ языкѣ . . . . . 440.
§ 145. — греческомъ языкѣ: π . . . . . 440.
π=k, φ . . . . . 441.
β (какъ звукъ первобытный и какъ соотвѣтствующій g) . . . . . 442.
§ 146. Въ латинскомъ языкѣ p . . . . . 443.
b (какъ звукъ первобытный), b = спр. bh, b=первон. p . . . . 444.
f=bh, dh и gh . . . . . 445.
Оскское и умбрійское p=k . . . . 446.
§ 147. Кельтскія губныя: p, b, f, bh . . . 446.
§ 148. Въ готскомъ языкѣ: b, p, f . . . . 448.
§ 149. Въ нордскомъ языкѣ: p, b, f . . . 450.
§ 150. Въ литовскомъ языкѣ: p, b . . . . 451.

V. Плавныя согласныя.

§ 151. Въ санскритѣ . . . . . 452.
m, n . . . . . 453.
Измѣненія n вліяніемъ слѣдующихъ согласныхъ . . . . . 454.
r, l . . . . . 455.
Плавныя въ индустанскомъ и цыганскомъ языкахъ . . . . . 457.
§ 152. Въ древне-бактрійскомъ языкѣ m, n, (ñ), r 457.
§ 153. Въ греческомъ языкѣ μ, ν, λ, ϱ . . . 459.
§ 154. — латинскомъ языкѣ m, n, l, r . . 460.
r звукъ первобытный; r=s . . . 462.
r, происшедшее изъ d . . . . . 463.
Умбрійское ṛ=ř . . . . . 464.
§ 155. Въ кельтскихъ языкахъ m, n, r, l . . 465.
§ 156. — готскомъ языкѣ m, n, r, l . . . 467.
m и n въ древне-нѣмецкомъ языкѣ. 468.

Стран.

§ 157. Въ нордскомъ языкѣ m, n, r, l . . . 469.
§ 158. Въ литовскомъ языкѣ m, n, r, l . . 470.

VI. Шипящія согласныя.

§ 159. Въ санскритѣ: ç (=k) . . . . . 471.
ṣ . . . . . 473.
s; индустанское s и š . . . . . 474.
§ 160. — древне-бактрійскомъ языкѣ s, š, ṣ . . 475.
§ 161. — греческомъ языкѣ σ (ς) ζ . . . 475.
ζ, происшедшее изъ dj . . . . . 476.
ζ=γj, ζ=j; spiritus asper=s или j 477.
§ 162. Въ латинскомъ языкѣ: s . . . . . 478.
§ 163. — кельтскихъ языкахъ: s . . . . . 479.
§ 164. 1) Въ готскомъ языкѣ: s . . . . . 480.
2) — нордскомъ языкѣ: s . . . . . 480.
§ 165. — литовскомъ языкѣ: s, š . . . . 480.

VII. Полугласныя.

§ 166. Въ санскритѣ: j, v . . . . . 482.
— индустанскомъ и цыганскомъ языкахъ. 483.
§ 167. — древне-бактрійскомъ языкѣ . . . 484.
§ 168. — греческомъ языкѣ . . . . . 484.
j, выражаемое черезъ ε, ι, ζ или черезъ придыханіе. . . . . 485.
v=F, β . . . . . 486.
§ 169. Въ латинскомъ языкѣ j, v . . . . 487.
§ 170. — кельтскихъ языкахъ (j=i или выпадаетъ; v—f или gw, gu) . . . 487.
§ 171. — готскомъ языкѣ j, v . . . . . 488.
§ 172. — нордскомъ языкѣ: j (=i или выпадаетъ), v . . . . . 489.
§ 173. — литовскомъ языкѣ j, v . . . . 490.

Продовж. дод. Д.5

Стран.

I. Выпущеніе согласныхъ.

§ 174. Въ санскритѣ (*b, d, g* передъ *h*, конечн. *s, n*) . . . . . 490.
§ 175. — древне-бактрійскомъ языкѣ (*s, n*) . 492.
§ 176. — греческомъ (*σ* передъ *ν* и *ϱ*; *j, v, ν*). 493.
§ 177. — латинскомъ (*s* передъ *n*, *d* передъ *v*, гортанныя передъ носовыми) . . . 495.
g передъ *v*, *d* въ предл. пад., *n* передъ гортанными, гортанныя передъ *-men, -mentum* . . . . . 496.
s въ концѣ, *v* въ началѣ. . . . . 497.
§ 178. — кельтскихъ языкахъ (*p, v, n, g*) . 498.
§ 179. — готскомъ языкѣ (*s, m, t* въ концѣ). 499.
§ 180. — древне-нѣмецкомъ языкѣ (*h, n*). . 500.
§ 181. — нордскомъ языкѣ (*j, v, h, g* и особенно *n*). . . . . 501.
§ 182. — литовскомъ языкѣ (*-s, -rs, t*) . . 503.

II. Вставка согласныхъ.

§ 183. Въ санскритскомъ языкѣ (*č* передъ *čh*, носовыя въ корнѣ). . . . . 503.
§ 184. — древне-бактрійскомъ языкѣ (*s, ϱ*) . 504.
§ 185. — греческомъ языкѣ (*τ, δ* между *ν* и *ϱ*; *ν* въ корнѣ) . . . . . 505.
§ 186. — латинскомъ языкѣ (*s* послѣ *ab*; *p* за *m*; *n* въ корнѣ) . . . . . 507.
§ 187. — кельтскихъ языкахъ . . . . . 508.
§ 188. — готскомъ языкѣ . . . . . 508.
§ 189. — литовскомъ языкѣ (*t* между *s* и *r*; *d* и *s*) . . . . . 509.

Стран.

III. Уподобленіе согласныхъ.

§ 190. Въ санскритскомъ языкѣ (*tl, dl=ll; tč, tǵ=čč, ǵǵ; d+n=nn, dt=tt*) . . 510.
Неполное уподобленіе . . . . . 511.
Уподобленіе въ палійскомъ языкѣ . 512.
§ 191. Въ древне-бактрійскомъ языкѣ . . . 513.
§ 192. — греческомъ языкѣ (*συν-λ-, συν-μ-, συν-ϱ=συλλ-, συμμ-, συϱϱ-*; *πμ, βμ, Φμ=μμ, ϱσ=ϱϱ*; уподобленіе *j*. . 514.
Диссимиляція въ греческомъ языкѣ. 517.
§ 193. Въ латинскомъ языкѣ (уподобленіе предлоговъ *ad, cum, ex, ob, sub*; при окончіи *-lo -la; rs=rr*) . . . . . 517.
§ 194. Въ кельтскихъ языкахъ. . . . . 521.
§ 195. — готскомъ языкѣ . . . . . 522.
§ 196. — древне-нѣмецкомъ языкѣ . . . . . 523.
§ 197. — нордскомъ языкѣ . . . . . 524.
§ 198. — литовскомъ языкѣ . . . . . 526.

IV. Чередованіе согласныхъ.

§ 199. Въ санскритскомъ языкѣ (*b—v, p—v, r—l, ϱ—s*). . . . . 527.
§ 200. — древне-бактрійскомъ языкѣ (*g—gh, b—w, b—v, s—š, f—p*). . . . . 529.
§ 201. — греческомъ языкѣ (*μ—ν, ϱ—λ; συν—ξυν*) 530.
§ 202. — латинскомъ языкѣ (*h —f, ci—ti, b—p—v, l—r—d, b—f, d—t, r—s*). . . . 531.
§ 203. — кельтскихъ языкахъ (*k—ch, m—v, p—f—b, c—g*). . . . . 533.
§ 204. — готскомъ языкѣ (*f—b, th—d, t—th* . 534.

Стран.

Въ древне-нѣмецкомъ языкѣ (*k—g, d—t, b—p*). . . . . 534.
— нордскомъ языкѣ (*d—đ, d—t*). . . 535.
§ 205. Въ литовскомъ языкѣ (*š—k, š—ž, g—k*). 535.

V. Перестановка согласныхъ.

§ 206. Въ санскритѣ. . . . . 536.
§ 207. — древне-бактрійскомъ языкѣ . . . . 537.
§ 208. — греческомъ языкѣ . . . . . 538.
§ 209. — латинскомъ языкѣ . . . . . 539.
— кельтскомъ, готскомъ, нордскомъ и литовскомъ языкахъ . . . . . 539.

IV. Согласныя языковъ славянскихъ.

§ 210. Согласныя др.-болгарскаго языка 541.
1) Гортанныя к, г, х . . . . . 541.
2) Зубныя т, д . . . . . 543.
3) Губныя п, б (в, м) . . . . . 544.
4) Плавныя л, р (м, н) . . . . . 547.
5) Шипящія с, ш, з, ж . . . . . 551.
ц, ч . . . . . 551.
6) *v, j* . . . . . 552.
Смягчающее вліяніе *j* на гортанныя, зубныя и остро-шипящія . . . . . 554.
Вліяніе *j* на предшествующія губныя . 558.
ѳ, ж, х, ф . . . . . 559.

§ 211. Согласныя русскаго языка. . . 559.
1) Гортанныя к, г, х (смягченіе к въ ч, г—ж, х—ш) . . . . . 559.
2) Зубныя т, д. 3) Губныя б, п, в, м . 561.

Стран.

4) Плавныя л, р, м, н . . . . . 562.
5) Шипящія с, ш, з, ж, ц (ч) . . . 563.

§ 212. Согласныя малорусскаго нарѣчія 565.

§ 213. Согласныя сербскаго языка. . 569.
1) Гортанныя к, г, х . . . . . 569.
2) Зубныя т, д. . . . . 571.
3) Губныя б, п, в, ф, м. 4) Плавныя л, м, н, р 572.
5) Шипящія с, ц, з, ж, ш, ћ, ђ, ч . . 573.

§ 214. Согласныя словинскаго языка . 576.
1) Гортанныя *k, g, h*. 2) Зубныя *t, d*. . 576.
3) Губныя *b, p, v, f, m* . . . . . 577.
4) Плавныя *l, m, n, r* . . . . . 578.
5) Шипящія *c, z, s, š, ž; č*. . . . . 578.

§ 215. Согласныя болгарскаго языка . 580.
1) Гортанныя к, г, х . . . . . 580.
2) Зубныя т, д. 3) Губныя б, в, п, м, ф . 581.
4) Плавныя л, м, н, р. 5) Шипящія ц, з, с, ш, ж, ч 582.

§ 216. Согласныя польскаго языка. . 583.
1) Гортанныя *k, g, h, ch*. . . . . 583.
2) Зубныя *t, d (ć)*. . . . . 585.
3) Губныя *b, p, w (f), m* . . . . . 586.
4) Плавныя *l, m, n, r* . . . . . 587.
5) Шипящія *c, cz, s (ś), z (ź), sz, ż*. . 588.

§ 217. Согласныя чешскаго языка . . 589.
1) Гортанныя *k, h, ch, (g)* . . . . . 589.
2) Зубныя *t, d* (въ смягченномъ видѣ *ť, ď*) . 591.
3) Губныя *b, p, v, m, (f)* . . . . . 592.

Продовж. дод. Д.5

Стран.

4) Плавныя *l*, *m*, *n* (*ň*), *r* (*ř*) . . . 593.
5) Шипящія *c*, *z*, *s*, *š*, *ž*, *č*. . . . . 596.
§ 218. Согласныя лужицкаго языка . . 597.
1) Гортанныя *k*, *h*, *ch*. . . . . 597.
2) Зубныя *t*, *d* . . . . . 598.
3) Губныя *b*, *p*, *v*, *m* (*f*) . . . . . 599.
4) Плавныя *l*, *m*, *n* (*ň*), *r* (*ř*=*š*) . . 600.
5) Шипящія *c*, *z*, *s*, *ž*, *š*, *č* (*ć*) . . . 601.

I. Выпущеніе согласныхъ.

§ 219. Въ древне-болгарскомъ языкѣ. . . . 602.
Выпущеніе гортанныхъ, зубныхъ . . . 604.
Выпущеніе губныхъ . . . . . 605.
Выпущеніе шипящихъ . . . . . 606.
§ 220. 1) Въ русскомъ языкѣ. . . . . 607.
2) — малорусскомъ нарѣчіи . . . . . 609.
§ 221. Въ сербскомъ языкѣ . . . . . 610.
§ 222. — словинскомъ языкѣ. . . . . 614.
§ 223. — болгарскомъ языкѣ. . . . . 615.
§ 224. — польскомъ языкѣ . . . . . 617.
§ 225. — чешскомъ языкѣ. . . . . 619.
§ 226. — лужицкомъ языкѣ . . . . . 622.

II. Вставка и приставка согласныхъ.

§ 227. Въ древне-болгарскомъ языкѣ. . . . 625.
§ 228. 1) Въ русскомъ языкѣ. . . . . 626.
2) — малорусскомъ нарѣчіи . . . . . 627.
§ 229. 1) Въ сербскомъ языкѣ . . . . . 628.
2) — словинскомъ языкѣ. . . . . 629.
3) — болгарскомъ языкѣ. . . . . 630.
§ 230. Въ польскомъ языкѣ . . . . . 630.

Стран.

§ 231. Въ чешскомъ языкѣ. . . . . 632.
§ 232. — лужицкомъ языкѣ . . . . . 636.

III. Уподобленіе и диссимиляція согласныхъ.

§ 233. Въ древне-болгарскомъ языкѣ. . . . 638.
§ 234. 1) — русскомъ языкѣ. . . . . 640.
2) — малорусскомъ нарѣчіи . . . . . 641.
§ 235. Въ сербскомъ языкѣ . . . . . 642.
§ 236. — словинскомъ языкѣ. . . . . 644.
§ 237. — болгарскомъ языкѣ. . . . . 644.
§ 238. — польскомъ языкѣ . . . . . 645.
§ 239. — чешскомъ языкѣ. . . . . 646.
§ 240. — лужицкомъ языкѣ . . . . . 647.

IV. Чередованіе согласныхъ.

§ 241. Въ древне-болгарскомъ языкѣ . . . 647.
§ 242. 1) Въ русскомъ языкѣ. . . . . 650.
2) — малорусскомъ нарѣчіи . . . . . 650.
§ 243. Въ сербскомъ языкѣ . . . . . 652.
§ 244. — словинскомъ языкѣ. . . . . 653.
§ 245. — болгарскомъ языкѣ. . . . . 655.
§ 246. — польскомъ языкѣ . . . . . 655.
§ 247. — чешскомъ языкѣ. . . . . 656.
§ 248. — лужицкомъ языкѣ . . . . . 659.

V. Перестановка согласныхъ.

§ 249. Въ древне-болгарскомъ языкѣ. . . . 662.
§ 250. 1) Въ русскомъ языкѣ. . . . . 664.
2) — малорусскомъ нарѣчіи . . . . . 665.
§ 251. Въ сербскомъ языкѣ . . . . . 665.

Додаток Д. 6
Навчальний план історико-філологічного факультету на 1881/82 навчальний рік

а) Учебный планъ историко-филологическаго факультета Новороссійскаго университета на $18^{81}/_{82}$ учебный годъ.

Предметы	Профессоры и другіе преподаватели	Общее число лекцій каждаго изъ нихъ	а) клас. филол.; б) истор.; в) славяно-русск. отдѣленіе — КУРСЫ I.	II.	III. а.	III. б.	III. в.	IV. а.	IV. б.	IV. в.	Всего по предметамъ
1. Философія: а) логика б) психологія в) исторія философіи .	Доц. Воеводскій	1	—	—	2	2	—	2	2	—	2
2. Греческая словесность а) Грес. яз. и авторы б) Исторія греч. литературы в) Греческія древности	Доц. Воеводскій	2	1	1	1.1	1	1	1.1	1	1	2
3. Римская словесность. а) Лит. яз. и авторы б) Исторія римск. литературы	Преп. Сперанскій	3	2	—	1	1	1	1	1	1	
в) Римскія древности	Засл. проф. Юргевичъ	3	—	2	3 1	3.1	3	3.1	3.1	3	9
4. Сравнительная грамматика индо-европейскихъ языковъ .	Орд. проф. Кочубинскій	2	—	—	—	—	1	—	—	1	2
5. Исторія русск. языка и русск. литературы	Орд. проф. Некрасовъ	4	2	2	—	—	2	—	—	2	4
6. Исторія всеобщей литературы	нѣтъ преподавателя										
7. Славянская филологія: а) Славянск. нарѣчія б) Исторія славянскихъ литературъ . . . в) Славянск. древности	Орд. проф. Кочубинскій	5	2	2	—	—	3	—	—	3	5
	Орд. проф. Успенскій	4	2	2	—	2	2	—	2	2	
8. Всеобщая исторія . .	Орд. проф. Трачевскій	4	2	2	—	2	—	—	2	—	10
	Доц. Пироговъ	2	2	2	2	2	—	2	2	—	
9. Русская исторія . .	Доц. Перетятковичъ	3	2	2	—	1	1	—	1	1	6
	Прив. доц. Марковичъ	3	3	3	—	3	3	—	3	3	
10. Церковная исторія .	Орд. пр. Войтковскій	4	—	2	—	2	—	2	2	—	4
11. Теорія и исторія искуствъ	Орд. пр. Кондаковъ	4	3	3	1	1	—	1	1	—	4
12. Богословіе	Орд. пр. Куд. рявцевъ	2	2	2	—	—	—	—	—	—	2
ИТОГО . .	—	—									50

Джерело: [123, с. 23].

Додаток Е
Кількість студентів Харківського імператорського університету в 1850-1904 рр.

Роки	Кандидати[1]	Студенти	Всього[2]
1	2	3	4
1850	3	3	н/з*
1851	1	1	38
1852	7	3	37
1853	7	2	37
1854	1	2	33
1855	2	1	34
1856	5	10	н/з
1857	-	1	23
1858	3	1	20
1859	3	2	н/з
1860	1	-	н/з
1861	3	1	н/з
1862	1	1	н/з
1863	5	8	н/з
1864	4	4	25
1865	1	-	19
1866	5	1	21
1867	-	-	27
1868	4	-	26
1869	-	-	27
1870	5	-	30
1871	6	1	38
1872	4	1	28
1873	6	1	22
1874	6	-	20
1875	6	-	20
1876	н/в*	1	40
1877	3	-	61
1878	н/в	0	72
1879	10	-	н/з
1880	-	-	71
1881	-	-	70
1882	14	1	72
1883	-	-	74
1884	14	-	93
1885	-	-	95
1886	13	1	94
1887	15	-	85
1888	26	-	75
1889	-	-	49
1896	н/з	н/з	40
1897	н/з	н/з	35

Продовж. дод. Е

1	2	3	4
1898	н/з	н/з	35-36
1899	н/з	н/з	34-40
1900	н/з	н/з	39-42
1901	н/з	н/з	40-48
1902	н/з	н/з	36-37
1903	н/з	н/з	50-57
1904	н/з	н/з	88

1 – кандидати – це ті, хто готується для викладання у гімназіях;
2 – включає загально кількість студентів: кандидатів, студентів та вільних слухачів;
*н/з – не зазначено; н/в – невідомо.

Джерело: [293, с. 40–41].

ДОДАТОК Ж
Списки викладачів, які працювали в Київському імператорському університеті Св. Володимира в 1850-1917 роках

Додаток Ж.1
Списки викладачів, які працювали в Київському імператорському університеті Св. Володимира в 1850-1862 роках

ППП викладача	Дисципліна	Роки роботи*
О. К. Деллен	Римська словесність Грецька словесність	1839–1867
І. Я. Нейкірх	Грецька словесність	1837–1868
К. Ф. Страшкевич	Грецька словесність Чеська мова	1840–1868
Ф. П. Бертоні	Італійська мова	1838–1868
А. А. Борель	Французька мова	1839–1868
С. І. Краузе	Німецька мова	1839–1864
Д. С. Сипневський	Англійська мова	1849–1864
М. Т. Костир	Російська мова	1839–1851
А. І. Линниченко	Російська мова	1855–1863
А. Л. Метлинський	Російська мова	1850–1877
О. І. Селін	Російська мова	1845–1877
В.Я. Яроцький	Слов’янська філологія	1847–1875

* Розподіл років роботи здійснено за роком початку роботи у навчальному закладі

Джерела: [219, арк. 53–59; 221, арк. 87; 222, арк. 35–38; 223, арк. 35–39; 225, арк. 42–49; 226, арк. 20–25; 228, арк. 1–10; 227, арк. 27–32; 229, арк. 19–30; 230, арк. 56].

Додаток Ж.2
Списки викладачів, які працювали в Київському імператорському університеті Св. Володимира в 1863-1883 роках

ПІП викладача	Дисципліна	Роки роботи*
П. І. Аландський	Римська словесність	1874–1883
С. І. Бех	Римська словесність	1879–1889
Ю. А. Кулаковський	Римська словесність	1881–1919
Ф. Г. Міщенко	Грецька словесність	1872–1884
В. І. Модестов	Римська словесність	1869–1877
М. Є. Скворцов	Грецька словесність	1868–1872
І. В. Цвєтаєв	Римська словесність	1876–1877
Ф. К. Андерсен	Німецька мова	1883–1901
Я. Я. Госкінс	Англійська мова	1879–1891
В. В. Даніель	Англійська мова	1865–1878
М.П. Дашкевич	Західноєвропейська література	1877-1908
П. В. Лукашевич	Німецька мова	1875–1882
Л. Е. Пекюс	Французька мова	1876–1892
О. Ф. Свенсон	Німецька мова	1865–1873
І. М. Жданов	Російська мова	1879–1882
О.О. Котляревський	Слов’янська філологія	1875–1881
О. І. Соболевський	Російська мова	1882–1888
Т. Д. Флоринський	Слов’янська філологія	1882–1919

* Розподіл років роботи здійснено за роком початку роботи у навчальному закладі

Джерела: [219, арк. 53–59; 221, арк. 87; 222, арк. 35–38; 223, арк. 35–39; 225, арк. 42–49; 226, арк. 20–25; 228, арк. 1–10; 227, арк. 27–32; 229, арк. 19–30; 230, арк. 56].

Додаток Ж.3
Списки викладачів, які працювали в Київському імператорському університеті Св. Володимира в 1884-1917 роках

ПІП викладача	Дисципліна	Роки роботи*
С. С. Дложевський	Римська словесність	1915–1919
В. П. Клінгер	Грецька словесність	1908–1919
М. Я. Калинович	Порівняльне мовознавство	1916–1919
Ф. І. Кнауер	Грецька словесність Санскрит	1885–1915
Й. А. Лецiус	Грецька словесність	1885–1911
М. В. Пахаревський	Грецька словесність	1915–1919
О. О. Поспішиль	Грецька словесність Римська словесність	1888–1917
В. І. Петр	Грецька словесність Римська словесність	1885–1917
А. Ф. Семенов	Грецька словесність	1897–1904
А. І. Сонні	Грецька словесність Римська словесність	1887–1919
М. Ф. Фокков	Грецька словесність Римська словесність	1885–1888
Є. В. Анічков	Англійська мова Західноєвропейська література	1893–1901
А. А. Бартоломуччі	Італійська мова	1908–1919
М. І. Бруненек	Німецька мова	1902–1919
І. І. Гливенко	Італійська мова Західноєвропейська література	1897–1905
Ф. Г. Де-Ла-Барта	Французька мова Італійська мова Західноєвропейська література	1900–1908
А. О. Наліс	Французька мова	1892–1900
К. Д. Раммат	Англійська мова	1906–1919
А. В. Сміт	Англійська мова	1901–1906
І. В. Шаровольський	Західноєвропейська література Романська філологія Германська філологія	1906-1919
А. А. Шовен	Французька мова	1910–1915
П. В. Владимиров	Російська мова	1889–1903
А. М. Лобода	Російська мова	1904–1919
О.М. Лук’яненко	Слов’янська філологія	1910–1919
В. М. Малінін	Російська мова	1887–1890
В. М. Перетц	Російська мова Українська мова	1903–1914
В. О. Розов	Російська мова	1907–1916
А. І. Степович	Слов’янська філологія	1897–1919
Ю. А. Яворський	Російська мова Українська мова	1915–1919

* Розподіл років роботи здійснено за роком початку роботи у навчальному закладі

Джерела: [219, арк. 53–59; 221, арк. 87; 222, арк. 35–38; 223, арк. 35–39; 225, арк. 42–49; 226, арк. 20–25; 228, арк. 1–10; 227, арк. 27–32; 229, арк. 19–30; 230, арк. 56].

Додаток И
Розподіл навчальних дисциплін за спеціальностями, які здобували майбутні філологи в Київському імператорському університеті Св. Володимира в 1884–1917 роках

Спеціальність	Основні дисципліни	Год./сем.	Примітки	Додаткові дисципліни	Год./сем.	Примітки
1	2	3	4	5	6	7
Класична філологія	Вступ до класичної філології	3		Порівняльна граматика індоєвропейських мов	3	Викладається впродовж 2 семестрів
	Історія грецької літератури	6		Історія Греції і Риму	12	
	Історія римської літератури	4		Історія класичного мистецтва	4	
	Латинська граматика	4		**Всього годин**	19	
	Грецький та латинський синтаксис	4				
	Грецька граматика	4				
	Грецьке державне право	4				
	Римське державне право	4				
	Грецькі старожитності	2				
	Римські старожитності	2				
	Топографія Афін	1				
	Топографія Риму	1				
	Грецька міфологія	2				
	Метрика	2				
	Грецька палеографія	1				

1	2	3	4	5	6	7
	Інтерпретація творів латинських авторів	4	Викладається впродовж 4 семестрів			
	Інтерпретація творів грецьких авторів	4	Викладається впродовж 4 семестрів			
	Епіграфіка грецька та римська	4			-	
	Історична географія стародавнього світу	2				
	Всього годин	58				
Порівняльне мовознавство			Не повністю самостійна спеціальність, необхідно обрати додаткову серед наступних: класична, російська, слов'янська, романська, германська			

1	2	3	4	5	6	7
	Вступ до порівняльного мовознавства	3		Інтерпретація латинських авторів	4	Викладається впродовж 4 семестрів
	Порівняльна граматика індоєвропейських мов	3	Викладається впродовж 2 семестрів	Логіка	3	
	Санскрит	2		Психологія	3	
	Готська мова	1	Викладається впродовж 1 або 2 семестрів	Інтерпретація грецьких авторів	4	Викладається впродовж 4 семестрів
	Зендська, литовська мова	2		**Всього годин**	14	
Якщо обрали класичну філологію	Інтерпретація творів грецьких авторів	4	Викладається впродовж 4 семестрів			
	Інтерпретація творів латинських авторів	4	Викладається впродовж 4 семестрів			
	Історія Греції і Риму	12				
	Історія грецької літератури	6				
	Історія римської літератури	4				
	Латинська граматика	4				
	Грецька граматика	4				
	Всього годин	49				

1	2	3	4	5	6	7
Якщо обрали російську філологію	Методологія російської літератури	2				
	Історія стародавньої російської літератури	4				
	Історія нової руської літератури	4				
	Малоросійська література	7				
	Староцерковнослов'янська мова	3				
	Історія російської мови	3				
	Народна словесність	2				
	Всього годин	36				
Якщо обрали слов'янську філологію	Порівняльна граматика слов'янських мов	2				
	Слов'янське мовознавство	2	Викладається впродовж 3 семестрів			
	Історія стародавньої російської літератури	4				
	Історія нової руської літератури	4				

1	2	3	4	5	6	7
	Староцерковнослов'янська мова	3				
	Історія російської мови	3				
	Народна словесність	2				
	Всього годин	31				
Якщо обрали романську філологію	Загальний курс історії західноєвропейських літератур	4	Викладається впродовж 4 семестрів			
	Історія французької літератури	3				
	Порівняльна граматика романських говірок	1	Викладається впродовж 2 семестрів			
	Старофранцузька граматика	2				
	Пам'ятки французької літератури	4				
	Всього годин	25				
Якщо обрали германську філологію	Загальний курс історії західноєвропейських літератур	4	Викладається впродовж 4 семестрів			
	Історія німецької літератури	2	Викладається впродовж 4 семестрів			

1	2	3	4	5	6	7
	Давньоверхньонімецька мова	4				
	Середньоверхньонімецька мова	4				
	Історія німецької мови	2				
	Всього годин	27				
Російська філологія						
Літературний відділ	Методологія російської літератури	2		Загальний курс історії західноєвропейських літератур	4	Викладається впродовж 4 семестрів
	Історія стародавньої російської літератури	4		Історія слов'янських літератур	2	Викладається впродовж 4 семестрів
	Історія нової руської літератури	4		Загальний курс слов'янознавства	2	Викладається впродовж 2 семестрів
	Малоросійська література	7		Стародавня російська історія	4	
	Народна словесність	2		Нова російська історія	5	
	Історія російської мови	3		Церковнослов'янська мова	3	

1	2	3	4	5	6	7
	Слов'яноросійська палеографія	2		Інтерпретація творів грецьких авторів	4	Викладається впродовж 4 семестрів
	Всього годин	24		Інтерпретація творів латинських авторів	4	Викладається впродовж 4 семестрів
				Порівняльна граматика слов'янських мов	2	
				Всього годин	30	
Лінгвістичний відділ	Історія російської мови	3		Порівняльна граматика індоєвропейських мов	3	Викладається впродовж 2 семестрів
	Російська діалектологія	2		Санскрит	2	
	Староцерковнослов'янська мова	3		Загальний курс слов'янознавства	2	Викладається впродовж 2 семестрів
	Російська діалектологія	2		Порівняльна граматика слов'янських мов	2	
	Методологія російської літератури	2		Слов'янське мовознавство	2	Викладається впродовж 3 семестрів
	Історія стародавньої російської літератури	4		**Всього годин**	11	

1	2	3	4	5	6	7
	Історія нової руської літератури	4				
	Малоросійська література	4				
	Народна словесність	2				
	Всього годин	26				
Слов'янська філологія	Загальний курс слов'янознавства	2	Викладається впродовж 2 семестрів	Історія російської мови	3	
	Порівняльна граматика слов'янських мов	2		Історія стародавньої російської літератури	4	
	Історія слов'янських літератур	2	Викладається впродовж 4 семестрів	Історія нової руської літератури	4	
	Староцерковнослов'янська мова	3		Малоросійська література	4	
	Всього годин	9		Народна словесність	2	
				Історія слов'ян	2	Викладається впродовж 4 семестрів
				Загальний курс слов'янознавства	2	Викладається впродовж 2 семестрів

1	2	3	4	5	6	7
				Порівняльна граматика індоєвропейських мов	3	Викладається впродовж 2 семестрів
				Історія середньовічної та нової філософії	3	
				Загальний курс історії західноєвропейських літератур	4	Викладається впродовж 4 семестрів
				Інтерпретація творів грецьких авторів	4	Викладається впродовж 4 семестрів
				Інтерпретація творів латинських авторів	4	Викладається впродовж 4 семестрів
				Всього годин	39	
Романська філологія	Вступ до романської філології	2		Вступ до германської філології	4	Викладається впродовж 2 семестрів
	Загальний курс історії західноєвропейських літератур	4	Викладається впродовж 4 семестрів	Історія німецької/ англійської мови	2/4	
	Історія французької літератури	3	Викладається впродовж 4 семестрів	Історія німецької літератури/ Шекспір	2/4	Викладається впродовж 4 / 1 семестрів

1	2	3	4	5	6	7
	Порівняльна граматика романських говірок	1	Викладається впродовж 2 семестрів	Порівняльна теорія словесності	2	
	Старофранцузька граматика	2		Психологія творчості	2	
	Пам'ятки французької літератури	2	Викладається впродовж 4 семестрів	Порівняльна граматика індоєвропейських мов	3	Викладається впродовж 2 семестрів
	Пам'ятки прованської літератури	2	Викладається впродовж 2 семестрів	Мистецтво середніх століть/Відродження	4	
	Пам’ятки італійської літератури	2	Викладається впродовж 2 семестрів	Історія грецької літератури	3	
	Критика середньовічних романських текстів 2 сем	2		Історія римської літератури	4	
	Всього годин	20		Інтерпретація творів латинських авторів	4	Викладається впродовж 4 семестрів
				Інтерпретація творів грецьких авторів	4	Викладається впродовж 4 семестрів
				Всього годин	34/38	

1	2	3	4	5	6	7
Германська філологія	Вступ до германської філології	4	Викладається впродовж 2 семестрів	Вступ до романської філології	2	
	Загальний курс історії західноєвропейських літератур	4	Викладається впродовж 4 семестрів	Історія французької літератури/пам'ятки французької літератури	3/2	Викладається впродовж 4 семестрів
	Історія німецької літератури	2	Викладається впродовж 4 семестрів	Пам'ятки прованської або італійської літератури	2	Викладається впродовж 2 семестрів
	Прагерманська мова	2		Вступ до германської філології	4	Викладається впродовж 2 семестрів
	Готська мова	3		Історія німецької/ англійської мови	2/4	
	Давньоверхньонімецька мова	4		Історія німецької літератури/Шекспір	2/4	Викладається впродовж 4 семестрів / 1 семестру
	Середньоверхньонімецька мова	4		Порівняльна теорія словесності	2	
	Історія німецької мови	4		Психологія творчості	2	
	Англосаксонська мова	4		Порівняльна граматика індоєвропейських мов	3	Викладається впродовж 2 семестрів

1	2	3	4	5	6	7
	Середньоанглійські пам’ятки	4		Мистецтво середніх століть/Відродження	4	
	Історія англійської мови	4		Історія грецької літератури	3	
	Шекспір	4		Історія римської літератури	4	
	Всього годин	43		Інтерпретація творів латинських авторів	4	Викладається впродовж 4 семестрів
				Інтерпретація творів грецьких авторів	4	Викладається впродовж 4 семестрів
				Всього годин	41/48	

Джерело: [190, с. 1–25].

Додаток К

Теми медальних творів для студентів Харківського імператорського університету в 1850-1905 рр.

1850/51 р.: Fiatrecensio operum de educatione et institutione puerorum in antiquitate tarn graeca quam latina nobilissimorum, eaque quibus tempus peperce-rit singular! crisi subjiciantur: ut, quid ab singulis bujus generis auetoribus praestitum sit, quantaque rerum notitia recentioribus hoc in argumento illustrando praeiverint, lucu- lenter cognosci possit.

1851/52 р.: На підставі письменників та інших писемних пам'яток показати відмінність між мовою латинською класичною (elassica urbana) і мовою народною (vulgaris rustica) та зміну обох в часі до переходу останньої в так звані Романські прислівники.

1852/53 р.: Критичний огляд новітньої російської літератури з часів Пушкіна по теперішній час.

1853/54 р.: Відобразити стан російської мови в філологічному і літературному сенсі в XV і XVI століттях у зв'язку з дослідженням її розвитку в попередніх двох століттях.

1854/55 р.: Викласти за джерелами історію Пелопонесської війни з визначенням характеру і ступеня впливу цієї війни на подальшу долю Еллади.

1855/56 р.: Розбір Лаврентіївського літопису і визначити її відмінний характер в низці російських літописів.

1856/57 р.: Про виховну діяльності М. І. Муравйова та про педагогічне значення його творів.

1857/58 р.: Про субстанціальність і духовні властивості душі людської.

1858/59 р.: Наскільки тісне знайомство з двома головними в стародавній історії народами щодо їх духовного розвитку, розумової досконалості, літературної та художньої освіти, багатства мови і їх історії, виявлялося постійно важливим на терені подальших успіхів людства.

Продовж. дод. К

На підтвердження результатів цього питання, простежити історично, хоча б в головних нарисах, плоди та наслідки, як відбувалися від кожного посилення або ослаблення науки стародавньої філології в ході цивілізації головних народів Європи: Італії, Франції, Англії та Німеччини, а також скільки вона сприяла розвитку найосвіченіших слов'янських племен. Внаслідок таких розвідок, взявши до уваги характер, настрій і потреби теперішнього суспільства, так само як і сучасну ступінь обробки науки стародавньо-класичної філології, визначити її міру і метод в курсі гімназичного навчання і університетського викладання для досягнення тієї істотної користі, якої ми в праві очікувати від неї в справі розумової, моральної і естетичної освіти.

1859/60 р.: На підставі фонетичних особливостей мов грецької та латинської визначити особливості гекзаметра грецької та латинської мов.

1860/61 р.: Про літературне значенні російських народних віршів.

1861/62 р.: Викласти історію відносин Тверського князівства до Московського в XIV і XV століттях.

1862/63 р.: Уявити порівняльне визначення значення і характеру народної історичної поезії слов'ян великоруських, малоросійських, болгарських і сербохорватської, із зазначенням рис та розрізняючи її розвиток в окремих поколіннях з переважною увагою до епохи найдавнішої, міеіческой і взагалі доісторичної, наскільки збереглася ще вона в уцілілих історичних піснях, казках і прислів'ях народних.

1863/64 р.: Уявити характеристику творів Бокля про історію англійської цивілізації і на підставі відгуків наукової літератури в Європі визначити сучасне значення цієї праці.

1864 р.: Порівняти хорові пісні в трагедіях Есхіла, Софокла та Евріпіда, вказати подібність і відмінність в них і викласти причини того і іншого.

1865 р.: Розбір другої книги Енеїди Вергілія, виконавши наступні умови:

Продовж. дод. К

1) Детально викласти події, які описуються в цій книзі; 2) вказати на ті місця, в яких Вергілій наслідує Гомеру, порівняти їх з грецьким першотвором; 3) визначити, в чому саме полягає самостійна творчість римського поета.

1866 р.: Карамзін і перші дослідження його літературної діяльності до часу його повернення з-за кордону.

1867 р.: На підставі творів народної словесності та описів звичаїв і обрядів у сучасному житті слов'ян визначити, у чому і наскільки збереглася єдність і відмінність в обрядовому житті різних слов'янських поколінь.

1869 р.: Візантійський імператор Мануїл і його ставлення до хрестоносцям.

1870 р.: Життя і діяльність великого князя Олександра Ярославовича Невського.

1871 р.: Костянтин Великий і його ставлення до християнства.

1872/73 р.: Видозміни чистих голосних а, і, і в арійській, у франко-італійській та слов'янських мовах.

1873/74 р .: 1) Про літературне значення південноросійських літописів, які увійшли до складу Іпатіївського списку; 2) Про синтаксичні особливості південноросійських говірок за збірником Головацького порівняно з російською загальною літературною мовою.

1874/75 р .: 1) Побут дяків і підячих в XVII ст.; 2) Шекспір в російській літературі; 3) Історичний нарис християнської демонології; 4) Про трагедії, які зазвичай приписуються Сенеці.

1875/76 р.: Римська держава в епоху Флавіїв.

1876/77 р.: 1) Хлодвіг і утворення Франкського держави; 2) Про притчі північного краю, зібраних Є. В. Барсовим (ч. 1. М. 1872 року); 3) Марк Тулій Цицерон, як філософ.

1877/78 р.: 1) Науковий і філософський метод французьких мислителів XVIII ст.; 2) De M. Terrentio Varrone Reatino; 3) Болгарські пісні щодо їх змісту (збірник Міладінова).

1878 р.: 1) Звукові видозміни гортанних в головних мовах індоєвропейського племені; 2) синтаксичні особливості знахідного відмінку в санскриті з порівнянням особливостей цього відмінка в латинській та грецькій мовах.

1879 р.: 1) Мстислав князь Торопецький і його ставлення до князів та Новгороду на підставі літописів; 2) Значення Геродота в грецькій історіографії.

1880 р.: Як дані мови і народного життя свідчать про участь віддалених предків слов'янства в поступовому розвитку аріїв і первісного загального племені.

1881 р.: 1) Розбір технічних термінів, які стосуються економічного побуту, які зустрічаються в південноросійських і західноросійських пам'ятках XIV-XVII століть; 2) Німецький романтизм в російській літературі; 3) Про грецьку ліричну поезію.

1882 р.: 1) Логічні вчення Герберта Спенсера; 2) Вчена і літературна діяльність вихованців південно-західних шкіл у Великоросії в кінці XVII і в XVIII столітті.

1883 р.: 1) Сліди східних впливів на релігійні уявлення греків; 2) Подібні побутові риси в статуті Поліцком, Законі Вінодольскім, Руській Правді і Псковській Судній Грамоті.

1884 р.: 1) Основи словотворення в індоєвропейських мовах; 2) Зміни, що відбуваються під впливом півголосної j в фонетичному складі індоєвропейських мов; 3) Ставлення Вергілія до Феокриту і критична паралель між буколичною поезією того і іншого.

1884-1885 р.: Жуковський і романтизм.

1885 р.: Про значенні прийменників в індокельтських мовах з точки зору порівняльного мовознавства.

1886 р.: Сенс в стародавній філософії (метафізичній і моральній) у виразі secundum naturam vivere.

Продовж. дод. К

1887 р.: 1) Легенда про Енея та його перебування в Лациуме; 2) Сицилійська експедиція афінян під час Пелопоннеської війни; 3) Народна етимологія стосовно російської мови.

1888 р.: 1) Відношення римської комедії до нової аттичної; 2) Значення графа Н. П. Румянцева і його співробітників у справі розвідки та видання пам'яток російської історії; 3) Аналогічні утворення в санскритському відмінюванні.

1889 р.: 1) Літературно-критичний розбір псевдоксенофонтового твору «Держава Афінська»; 2) Боротьба Генріха IV з Гильдебрандом до обрання Рудольфа Швабського (на підставі джерел); 3) Про заспіви і приспіви російської народної пісні; 4) Морфологічна абсорбція.

1890 р.: 1) Перший період грецького впливу в Римі; 2) Історико-географічний напрямок в російській історіографії.

1891 р.: 1) Процес про посольство в Пеллу 346 р. за словами Демосфена і Есхіна; 2) Участь візантійських імператорів в справах церковних; 3) Звістки Прокопія, Маврикія, Льва Філософа і Костянтина Багрянородного про побут і звичаї слов'ян (критичний розбір цих звісток з точним їх перекладом на російську мову).

1892 р.: 1) з класичної філології: Історико-літературний розбір збірника віршів, що належать поетам гуртка Мессали; 2) з порівняльного мовознавства: Дослідження гімнів Рігведи, присвячених богу Вішну; 3) із загальної історії: Ставлення Франції до Росії за Людовіка XV.

1893 р.: 1) Про грецькі надгробні промови; 2) Становлення Сицилії в якості римської провінції; 3) Розумовий рух на Русі в XVI ст .; 4) Росія і слов'яни в північно-германській епічній поезії.

1894 р.: 1) Надгробні промови у греків; 2) Суд присяжних в Афінах.

1895 р.: 1) Громадські погляди російських людей, наскільки вони проявилися в дебатах депутатів під час засідань Катериненської комісії та в депутатських наказах; 2) Про мову Іпатіївського літопису; 3) Історія грецької комедії до

Аристофана включно; 4) Нарис історії англійської оповідної літератури з XIV по XVI в.

1896 р.: 1) Вище благо і моральність за вченнями грецьких філософів до Аристотеля включно; 2) Імператор Тиверий, характеристика його внутрішньої і зовнішньої політики; 3) Світобачення Алтаїхского літопису; 4) Про російські змови; 5) Про мову Іпатіївського літопису.

1897 р.: 1) Вище благо і моральність за вченнями грецьких філософів до Аристотеля включно; 2) Характер і діяльність Ферамена; 3) Тиверий, характеристика його внутрішньої і зовнішньої політики; 4) Роль Пруссії і Росії в першому розподілі Польщі; 5) Походження анекдоту в російській народній словесності; 6) Історичний елемент в середньовічному французькому епосі і російських билинах.

1898 р.: 1) Політичні ідеали французького дворянства за наказами 1789 р.; 2) Накази депутатів Катериненської комісії, як історичне джерело; 3) Казка Апулея про Купідона та Психею.

1899 р.: 1) Август Шлейхер і його значення в історії порівняльного мовознавства; 2) Римська асоціація часів принципату, їх організація і діяльність, переважно релігійна і благодійна; 3) Афінська рада, її історія, організація і значення.

1900 р.: 1) Мова Лісія проти Агората (з перекладом та поясненнями); 2) Записки Якова Марковича, як джерело для характеристики південноросійського суспільства XVIII ст.; 3) походження та історія божого світу в середні століття; 4) Сербська Александріда за списком Рудницького в аспекті мови, змісту і ставлення до інших сербських списків.

1901 р.: 1) Хронологія віршів Катулла та їх зв'язок з біографією поета; 2) Народні збори в Афінах (історія, значення і організація); 3) Переклади і переробки вірші Гете в російській літературі.

Продовж. дод. К

1902 р.: 1) Ставлення візантійського уряду до справ церковних в період від Костянтина Великого до падіння Імперії; 2) Боротьба християнства з язичництвом в період торжества християнства; 3) Давня атична комедія; 4) Романтизм і В. Гюго; 5) Твори В. І. Даля щодо їх змісту і стилю; 6) Загоскін і Лажечников.

1903 р.: 1) Вчення Вундта про психічне асоціювання; 2) Monumentum Ancyranum. Історично коментар; 3) Василь Назарович Каразін, його життя і діяльність; 4) Романтизм і В. Гюго; 5) Мішель Л'Опіталь і його ставлення до релігійно-політичних питань його часу; 6) Життя і праці князя В. О. Одоєвського.

1904 р.: 1) Вплив Гофмана в російській літературі; 2) Твір на премію імені М. М. Алексєєнка «Економічна політика Петра Великого»; 3) Мішель Л'Опіталь і його ставлення до релігійно-політичних питань його часу; 4) Про мову глаголічної збірки графа Клюца (Glagolita Clozianus); 4) Питання про повноголосся в науковій літературі мовознавства; 5) Опис і дослідження гравюр колекції А. Н. Алфьорова, що знаходиться в музеї мистецтв Харківського університету.

1905 р.: 1) Православна російська місія в Японії і Кореї; 2) Політичні і суспільні ідеали Греції періоду занепаду в IV столітті (по творах Ксенофонта, Сократа, Платона і Аристотеля); 3) Громадські ідеї в російській драмі XVIII ст.

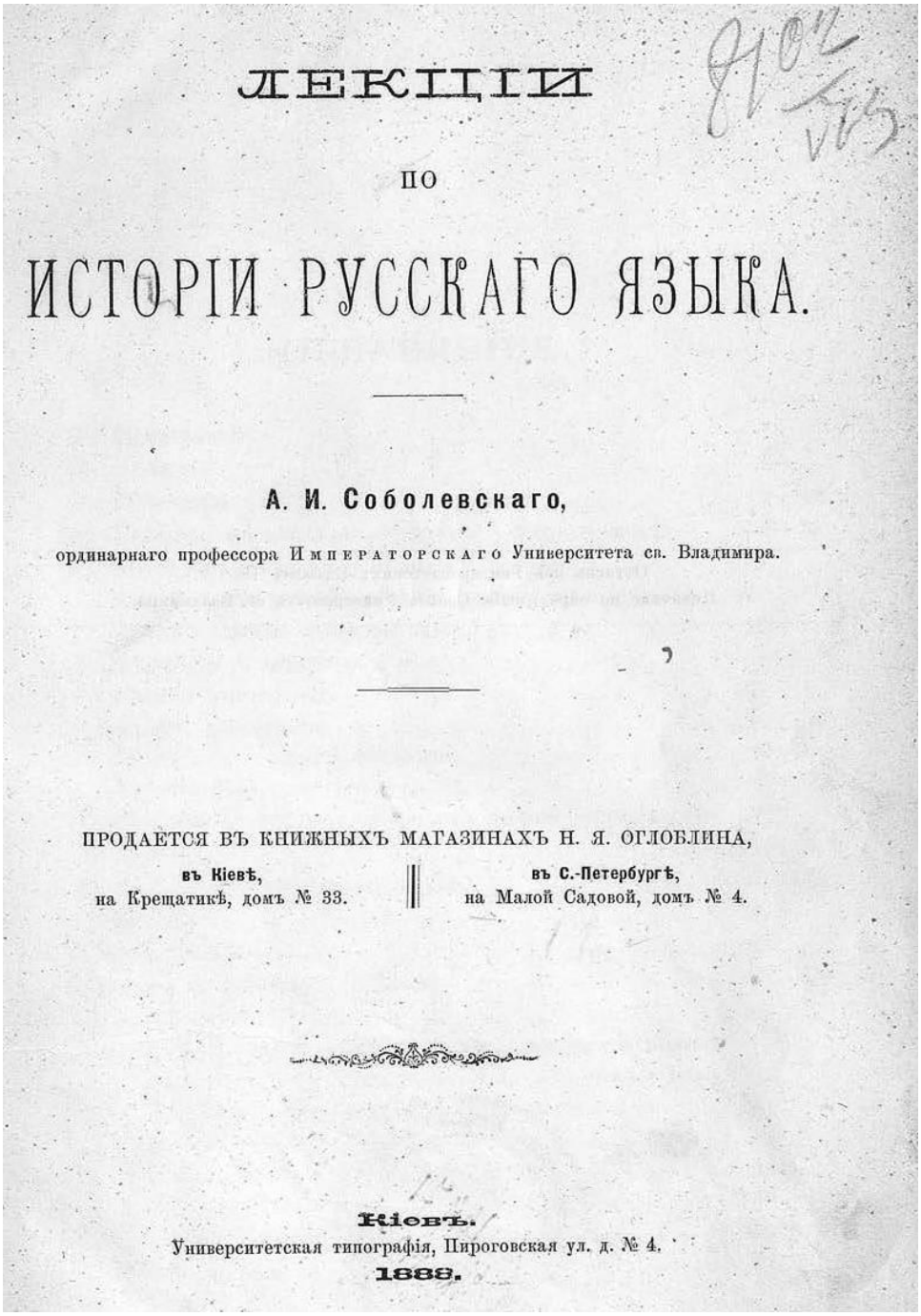
Джерела: [293, с. 87–89, 121–122, 158–160].

Додаток Л
Матеріали, які відображають розвиток організаційно-методичних засад у вищих навчальних закладах України (конверсійно-оновлювальний етап)

Додаток Л.1

Засоби навчання на конверсійно-оновлювальному етапі (1884-1917 рр.)

Титульний аркуш та зміст лекцій з історії російської мови О. Соболевського

ЛЕКЦІИ

ПО

ИСТОРІИ РУССКАГО ЯЗЫКА.

А. И. Соболевскаго,

ординарнаго профессора Императорскаго Университета св. Владимира.

ПРОДАЕТСЯ ВЪ КНИЖНЫХЪ МАГАЗИНАХЪ Н. Я. ОГЛОБЛИНА,

въ Кіевѣ, на Крещатикѣ, домъ № 33. || въ С.-Петербургѣ, на Малой Садовой, домъ № 4.

Кіевъ.
Университетская типографія, Пироговская ул. д. № 4.
1888.

Продовж. дод. Л.1

ОГЛАВЛЕНІЕ.

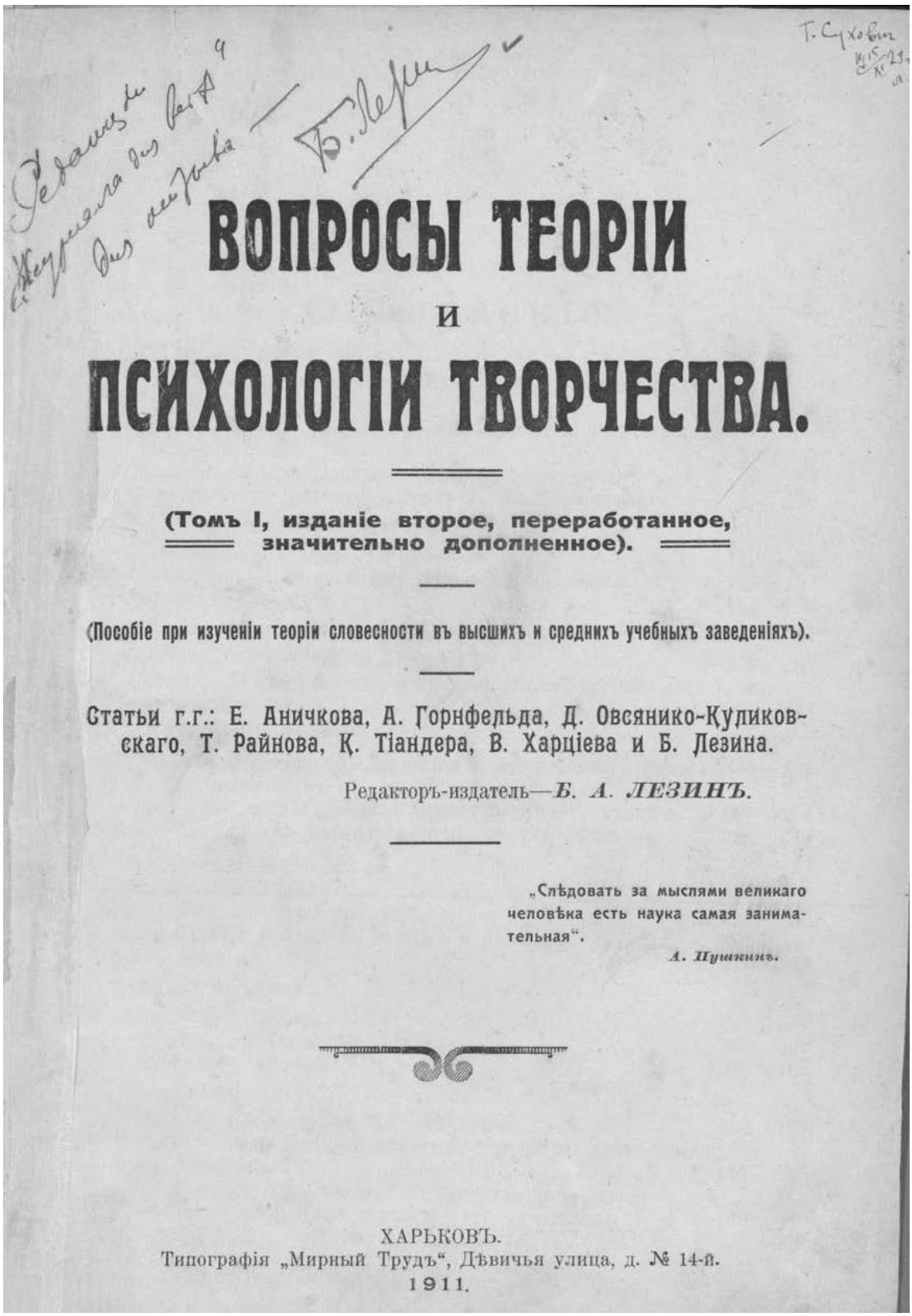
		Стр.
	Предисловіе.	
I.	Введеніе.	1—4
II.	Источники	5—18
III.	Главныя звуковыя особенности русскаго языка. .	19—32
	Отсутствіе носовыхъ гласныхъ.	19
	Своеобразное рефлексированіе смягченныхъ зубныхъ .	21
	Мягкое *л* послѣ губныхъ вмѣсто *j*	22
	Отсутствіе *д* передъ *л* и *н*	—
	Первое полногласіе.	—
	Второе полногласіе.	26
	Глухіе *ъ* и *ь* передъ плавными.	29
	Русское начальное *о* = церк.-сл. ѥ	—
IV.	Главныя звуковыя особенности древне-русскихъ говоровъ	33—38
V.	Звуки древне-русскаго языка	39—44
	Гласные.	39
	Согласные	42
VI.	Исторія гласныхъ звуковъ.	45—79
	Исчезновеніе глухихъ	45
	Слѣдствія исчезновенія глухихъ (возникновеніе новыхъ глухихъ *ъ* и *ь*, удлиненіе *е* и *о*, образованіе плавныхъ гласныхъ, исчезновеніе чистыхъ *о* и *е*) . .	47
	Переходъ глухихъ въ чистые	51
	Переходъ *е* въ *о*.	52
	Переходъ *о* въ *у*	58
	Отожествленіе *ѣ* съ *е*	59
	Переходъ *ѣ* въ *і*	62

Отожествленіе *ы* и *и* 63
Переходъ *е* въ *а* 65
Переходъ *а* въ *е* 66
Аканье 68
Мелкія явленія въ исторіи гласныхъ 73
Отпаденіе и выпаденіе чистыхъ гласныхъ 74
Стяженіе гласныхъ. 78
VII. Исторія согласныхъ звуковъ . . . . . 80—104
Слѣдствія исчезновенія глухихъ (ассимиляція и диссимиляція, вставка согласныхъ, смягченіе и отвердѣніе согласныхъ, переходъ звучныхъ въ отзвучные, переходъ *в* въ *у*) 80
Переходъ *г* въ *h* 89
Смягченіе согласныхъ (гортанныхъ, зубныхъ) . . . 90
Отвердѣніе согласныхъ (шипящихъ и *ц*, *р*, губныхъ) . 93
Диссимиляція плавныхъ 97
Мѣна *в* и *л* 98
Мѣна *ф* и *х* 99
Мелкія явленія въ исторіи согласныхъ. 100
Возстановленіе согласныхъ въ предлогахъ-префиксахъ. 102
VIII. Главныя формальныя особенности русскаго языка. 105—119
Формы род. п. ед., им. и вин. п. мн. на *ъ* 105
Формы косвенныхъ падежей членныхъ им. прилагат. 107
Формы дат. и мѣстн. *тобѣ, собѣ, тебе, себе* 111
Формы 2-го лица ед. ч на *шь*. 111
Формы 3-го лица ед и мн. ч на *ть* 112
Формы 1-го лица мн. ч на *ме* и *мо*. 113
Имперфектъ на *ях*ъ, *ах*ъ 114
Давнопрошедшее. 115
Причастія наст. вр. на *а* 116
Неопредѣленное наклоненіе на *ть* 117
IX. Исторія формъ склоненія . . . . . 120—162
Смѣшеніе именныхъ основъ (на *о* и на *ъ*, на *о* и на *ь*, на *о* средн. р. и на *ес* средн. р., на *о*, *ъ*, *ь* и на *а*, твердыхъ и мягкихъ основъ на *о*, твердыхъ и мягкихъ основъ на *а*, переходъ именъ съ основами на *о* и на *т* въ склоненіе основъ на *а*) 120
Смѣшеніе мѣстоименныхъ основъ. 133
Смѣшеніе падежей (именит. и зват., именит. и винит., род. и вин., род. и дат.-мѣстн., дат. и твор.) . . 136

Продовж. дод. Л.1

Смѣшеніе чиселъ 145
Смѣшеніе родовъ 148
Вліяніе однихъ падежей на другіе (дател. и мѣстн. п. на *кѣ* и т. п., дат.-мѣстн. и творит. над. ед. ч. на *оей* и т. п., именит. ед. *судья*). 149
Вліяніе именъ собирательныхъ. 152
Измѣненія въ склоненіи именъ числительныхъ . . . 154
Потеря склоненія (причастія, сравнит. степень, членъ). 156
Судьба формъ на *ъи* и *ыи*, *ъи* и *ии* 159
X. Исторія формъ спряженія . . . . . 163—187
Потеря глагольныхъ формъ (имперфекта, аориста, давнопрошедшаго, сослагательнаго наклоненія, будущаго сложнаго, двойств. числа) 163
Сокращеніе формъ прошедшаго сложнаго 169
Исторія формъ настоящаго времени 172
Исторія формъ повелительнаго накл. 176
Исторія формъ страдательнаго залога 179
Исторія неопредѣленнаго накл. (супина) 181
Исторія причастій 182
Судьба формъ глагола *быти*. 185
XI. Удареніе. . . . . 188—194
XII. Заключеніе . . . . . 195—204
Приложеніе . . . . . 205—211
I. Образцы древне-русскаго склоненія XI вѣка. . . 205
II. Образцы древне-русскаго спряженія XI вѣка. . . 210
Указатель (звуки, формы, слова) . . . . . 212—216

Додаток Л.2
Титульний аркуш та зміст підручника «Питання теорії й психології творчості» під редакцією Б. Лєзіна

ВОПРОСЫ ТЕОРІИ
И
ПСИХОЛОГІИ ТВОРЧЕСТВА.

(Томъ I, изданіе второе, переработанное, значительно дополненное).

(Пособіе при изученіи теоріи словесности въ высшихъ и среднихъ учебныхъ заведеніяхъ).

Статьи г.г.: Е. Аничкова, А. Горнфельда, Д. Овсянико-Куликовскаго, Т. Райнова, К. Тіандера, В. Харціева и Б. Лезина.

Редакторъ-издатель—*Б. А. ЛЕЗИНЪ.*

„Слѣдовать за мыслями великаго человѣка есть наука самая занимательная".

А. Пушкинъ.

ХАРЬКОВЪ.
Типографія „Мирный Трудъ", Дѣвичья улица, д. № 14-й.
1911.

Продовж. дод. Л.2

Оглавленіе:

Первая часть. Стр.

Д. Н. Овсянико-Куликовскій. Изъ лекцій объ основахъ художественнаго творчества . . . . . 1— 20
Его-же. Лингвистическая теорія происхожденія искусства и эволюціи поэзіи . . . . . 20— 33
К. Тіандеръ. Очеркъ эволюціи эпическаго творчества . . . 33— 84
Е. Аничковъ. Историческая поэтика А. Н. Веселовскаго . . 84—110

Вторая часть. Теорія драмы.

А. Горнфельдъ. Трагедія . . . . . 140—148
К. Тіандеръ. Обзоръ сюжетовъ драматической поэзіи . . . . 148—163
К. Тіандеръ. Сущность комедіи . . . . . 164—174

Третья часть. Процессъ поэтическаго творчества.

А. Горнфельдъ. Изъ статьи „Муки слова“ . . . . . 174—202
Б. Лезинъ. Художественное творчество, какъ особый видъ экономіи мысли . . . . . 202—244

Четвертая часть.

К. Тіандеръ. Историческія перспективы современной лирики . 244—291
Д. Н. Овсянико-Куликовскій. Нѣсколько мыслей о происхожденіи чувства „Безконечнаго“ въ чистой лирикѣ . . 291—294
Т. Райновъ. Лирика научно-философскаго творчества . . . . 294—317

Пятая часть.

А. Горнфельдъ. Проза . . . . . 317—318
В. Харціевъ. Что такое проза? . . . . . 318—335
А. Горнфельдъ. Фигура въ поэтикѣ и риторикѣ . . . . . 335—340
Его-же. Эпитетъ . . . . . 340—343

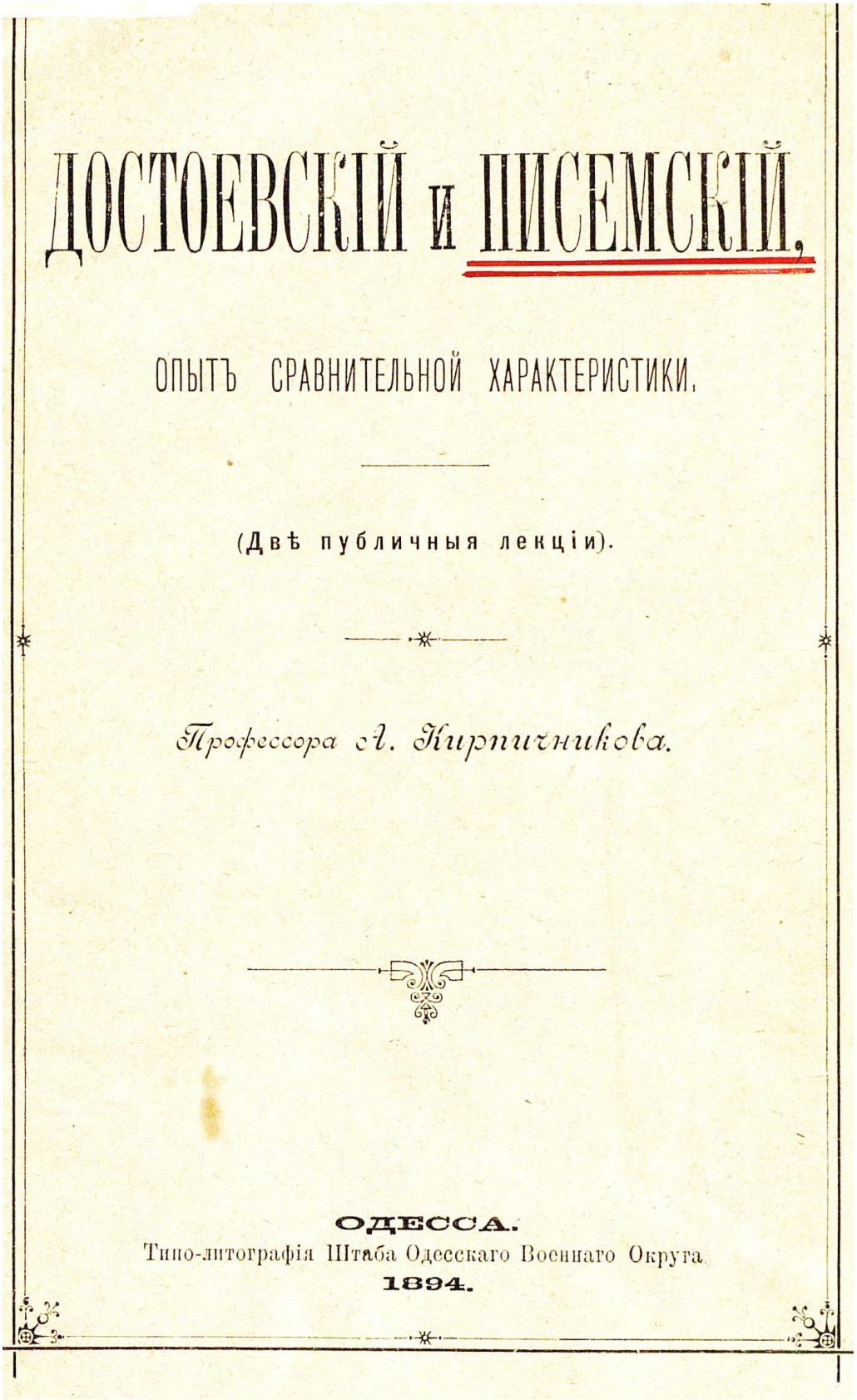
Шестая часть.

А. Горнфельдъ. Тропъ. . . . . 343—347
В. Харціевъ. Элементарныя формы поэзіи . . . . . 347—399
А. Горнфельдъ. Поэзія . . . . . 399—408

Приложенія.

К. Кавелинъ. Мефистофель Антокольскаго . . . . . 409—417
В. Харціевъ. Психологія поэтическаго образа въ примѣненіи къ воспитанію . . . . . 417—425
Д. Н. Овсянико-Куликовскій. О преподаваніи „теоріи словесности“ въ средней школѣ . . . . . 426—430
Указатель . . . . . 430—432

Додаток Л.3
Титульний аркуш та фрагмент публічної лекції «Достоєвський та Писемський, досвід порівняльної характеристики (дві публічні лекції)» О. Кірпічнікова

ДОСТОЕВСКІЙ и ПИСЕМСКІЙ.

ОПЫТЪ СРАВНИТЕЛЬНОЙ ХАРАКТЕРИСТИКИ.

(Двѣ публичныя лекціи).

Профессора А. Кирпичникова.

ОДЕССА.
Типо-литографія Штаба Одесскаго Военнаго Округа.
1894.

Продовж. дод. Л.3

Русская литература во второй половинѣ XIX столѣтія не богата поэтическими талантами, но за то русскій романъ достигъ въ это время такого высокаго развитія, что весь цивилизованный міръ не только заинтересовался имъ, но и преклонился передъ нимъ. Это фактъ общеизвѣстный. Между дѣятелями этого романа Достоевскій и Писемскій занимаютъ очень видное мѣсто; они стоятъ почти рядомъ съ Тургеневымъ, Л. Толстымъ и Гончаровымъ; но послѣдніе пишутъ мало, когда и какъ хотятъ; а Достоевскій и Писемскій всю жизнь оставались литературными рабоениками, которые должны были думать не о потомствѣ, а объ современникахъ. Оба они литераторы по призванію и по страсти; оба люди съ образованіемъ выше средняго, но безъ особой глубины и послѣдовательности; оба поклонники Пушкина и ученики Гоголя; оба выступаютъ въ передовыхъ изданіяхъ, оба считаются либеральными писателями и оба терпятъ отъ преслѣдованій цензуры; въ началѣ 60-хъ годовъ оба они оказываются въ лагерѣ консервативномъ и остаются въ немъ до конца своей дѣятельности. Но какъ различенъ этотъ конецъ и какъ различно отношеніе къ нимъ ближайшаго потомства! Смерть Достоевскаго была бѣдствіемъ, которое оплакивала вся Россія; смерть Писемскаго (они оба умерли въ январѣ 1881 г.) едва была замѣчена. Достоевскій превознесенъ и поставленъ рядомъ съ Тургеневымъ и Л. Толстымъ; Писемскій забитъ, униженъ и почти забытъ.

---

[1]) Публичныя лекціи, читанныя въ Одессѣ 14 и 17 Марта 1893 г.

Продовж. дод. Л.3

2

Въ то время, какъ незнаніе крупныхъ произведеній Достоевскаго которыя читаются тяжело, съ напряженіемъ, почти съ болью, считается позоромъ для образованнаго человѣка, усердное чтеніе Писемскаго, котораго въ концѣ 50-хъ годовъ признавали несравненно болѣе талантливымъ, для молодого человѣка чуть не свидѣтельство безнравственности. И такъ смотрятъ на нихъ не только у насъ, но и заграницей, гдѣ о міровоззрѣніи Достоевскаго пишутъ цѣлыя книги, а имя Писемскаго извѣстно только немногимъ спеціалистамъ, да и то больше на статьѣ Юліана Шмидта о романѣ «Тысяча душъ».

Разъясненіе причинъ этого явленія, которое, конечно, не не можетъ быть случайнымъ, должно дать матеріалъ для разрѣшенія общаго вопроса о томъ, какія особенности писателя, кромѣ таланта, дѣлаютъ его симпатичнымъ для младшихъ современниковъ и вліятельнымъ для ближайшаго потомства.

Я не буду подробно излагать біографій Писемскаго и Достоевскаго, но не могу не упомянуть о тѣхъ условіяхъ и о тѣхъ литературныхъ вліяніяхъ, подъ которыми слагался ихъ характеръ и развивались ихъ взгляды и вкусы.

Начинаю съ Достоевскаго, который раньше выступилъ на литературное поприще.

Ѳед. Мих. Достоевскій род. 30 октября 1821 г. въ Москвѣ, въ зданіи марьинской больницы, гдѣ отецъ его служилъ штабъ-лѣкаремъ; мать его, урожденная Нечаева, происходила изъ московскаго купечества, изъ семьи, очевидно, интеллигентной, судя по ея связямъ съ средой профессорской. Семья Достоевскаго была многочисленная (всѣхъ дѣтей было семеро; Ѳедоръ былъ вторымъ сыномъ, а старшимъ Михаилъ, тоже не безъизвѣстный литераторъ), а средства не большія. Жизнь въ семьѣ шла необыкновенно правильно, точно заведенные часы; удовольствія и гости составляли большую рѣдкость. Въ маленькой казенной квартирѣ дѣти проводили бо̀льшую часть времени на глазахъ у родителей и рано начали учиться, конечно, съ русской азбуки, которой обучала ихъ сама мать. Затѣмъ къ старшимъ мальчикамъ ходили два учителя: «отецъ дьяконъ» для преподаванія закона божія и М-г Сушардъ (впослѣдствіи Драшусовъ) для французскаго языка. Отецъ, придававшій большое значеніе образованію, пользовался всякимъ случаемъ, даже лѣтней прогулкой, чтобы сообщать дѣтямъ полезныя свѣдѣнія; но какъ

воспитатель, онъ былъ слишкомъ суровъ и требователенъ; хотя онъ никогда не билъ дѣтей, но сыновья боялись его какъ огня, не смѣли при немъ рѣзвиться и шалить; а когда онъ началъ учить ихъ латинской грамматикѣ, они во время длиннаго урока стояли передъ нимъ на вытяжку. Онъ часто повторялъ дѣтямъ, что онъ человѣкъ бѣдный, что дѣти сами себѣ должны пробивать дорогу, что они послѣ смерти его останутся нищими и т. д. Угрюмость отца и подобныя рѣчи не могли не придавать семейной жизни Достоевскихъ оттѣнокъ нѣкоторой мрачности и неприглядности.

Ѳедоръ Достоевскій былъ ребенокъ очень живой, впечатлительный и способный, первый выдумщикъ въ дѣтскихъ играхъ и шалостяхъ. Онъ, конечно, и учился хорошо и рано началъ читать, тѣмъ болѣе, что въ семействѣ были въ обычаѣ вечернія чтенія. Ему было около 11 лѣтъ, когда его родители пріобрѣли въ Тульской губ. небольшое имѣніе, гдѣ стали проводить лѣтніе мѣсяцы. До тѣхъ поръ Ѳедоръ, какъ и братья его, зналъ изъ «природы» только больничный садъ да Марьину рощу, но о «народѣ» они уже имѣли нѣкоторое понятіе черезъ няню, а особенно черезъ деревенскихъ кормилицъ, которыя разсказывали имъ страшныя сказки. Домъ въ деревнѣ былъ маленькій, и мальчики все время проводили на воздухѣ и въ полѣ, часто среди крестьянъ. Это было лучшее время для Ѳедора Достоевскаго, но оно пролетало слишкомъ скоро. Зимой въ этомъ же году началось болѣе серьозное ученье. Михаилъ и Ѳедоръ сперва поступаютъ въ небольшой подготовительный пансіончикъ, а въ 1834 г. — въ извѣстный въ то время въ Москвѣ пансіонъ Чермака, гдѣ преподавали и нѣкоторые профессора университета. Достоевскіе были тамъ полными пансіонерами и только по субботамъ и на праздники пріѣзжали домой. Въ пансіонѣ братья особенно увлекались уроками преподавателя словесности, а дома — вслѣдствіе «мнительности родителей, особенно отца» [1]) они почти не имѣли знакомыхъ и никогда не выходили одни — они все время отдавали чтенію. Ѳ. Достоевскій перечиталъ не одинъ разъ исторію Карамзина, его повѣсти, Жуковскаго, рядъ романовъ В. Скотта, Загоскина, Лажечникова, Нарѣжнаго, Вельтмана,

[1]) Біографія и пр. стр. 25.

Продовж. дод. Л.3

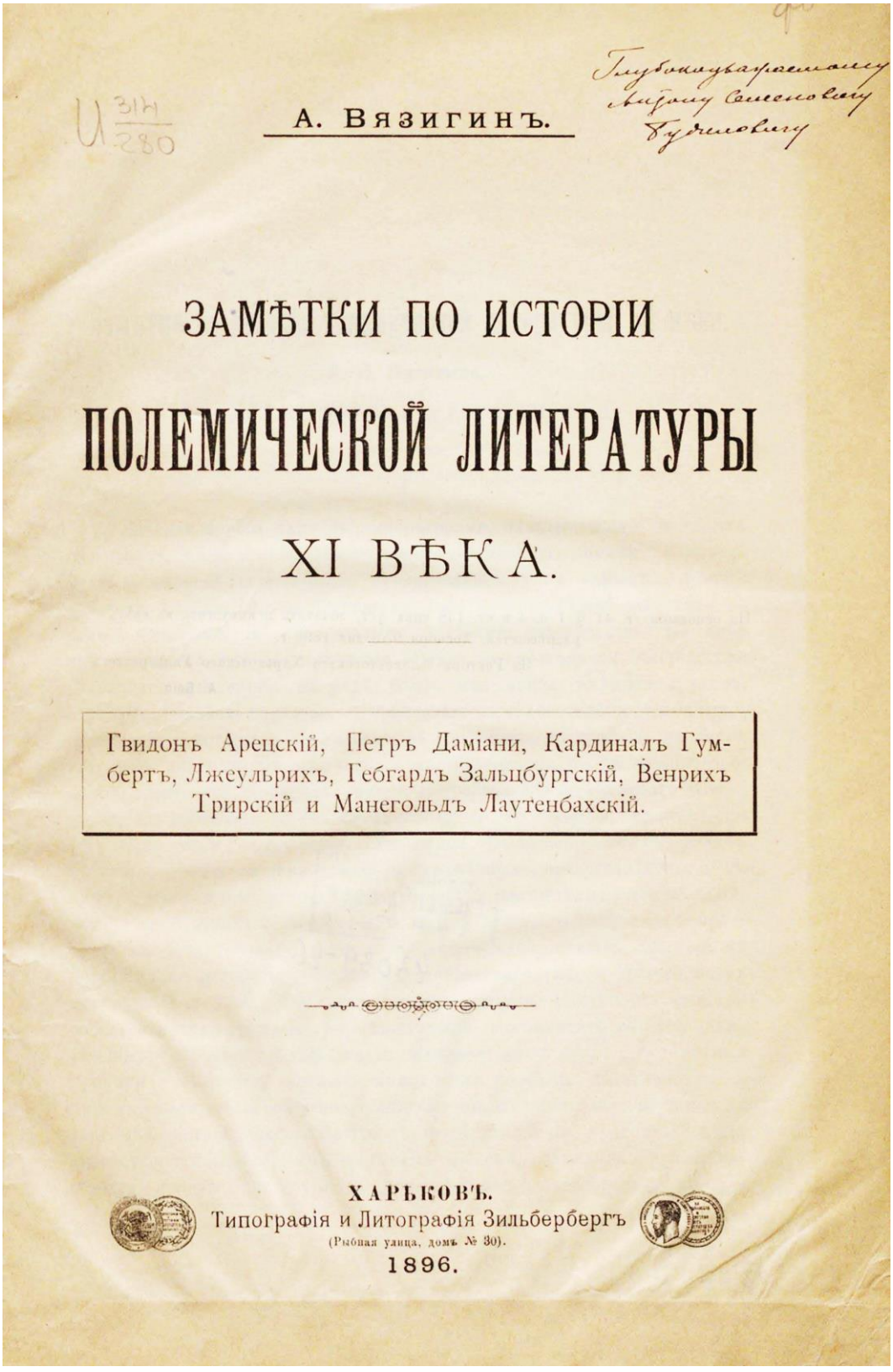
а Пушкина, что можно было достать, оба брата знали почти все наизусть.

Ѳ. Достоевскому шелъ 16-й годъ, когда онъ лишился матери; чрезъ нѣсколько мѣсяцевъ его, только что оправившагося отъ серьозной горловой болѣзни, и его брата Михаила отецъ отвезъ въ Петербургъ, для отдачи въ казенное учебное заведеніе. Позанявшись нѣсколько мѣсяцевъ въ подготовительномъ пансіонѣ совершенно особаго петербургскаго типа, гдѣ за довольно дорогую плату готовятъ въ точности по программѣ опредѣленнаго высшаго учебнаго заведенія и въ виду конкурса напрягаютъ до нельзя всѣ способности учащагося, Ѳ. Достоевскій въ началѣ 1838 г. былъ принятъ въ инженерное училище, а братъ его, забракованный по слабости здоровья, поѣхалъ доучиваться и служить въ Ревель.

Инженерное училище считалось одной изъ лучшихъ высшихъ школъ того времени: отсутствіе тѣлесныхъ наказаній, сравнительная свобода учащихся, близость къ нимъ начальства, духъ товарищества, не исключавшій впрочемъ безусловной покорности младшихъ передъ старшими, серьозное преподаваніе математики, внесеніе нѣкоторыхъ общеобразовательныхъ предметовъ въ курсъ низшихъ классовъ, все это ставило его высоко среди другихъ военно-учебныхъ заведеній, и масса лицъ, окончившихъ въ немъ курсъ, вспоминаютъ о школьныхъ годахъ своихъ съ самымъ теплымъ чувствомъ. Но для Достоевскаго трудно было и выдумать условія антипатичнѣй тѣхъ, въ какія онъ былъ тамъ поставленъ: нервный, впечатлительный, болѣзненный юноша онъ не могъ примириться съ военной дисциплиной и математикой; для чертежей, которыми заваливали учениковъ, у него не хватало терпѣнія; къ математикѣ сердце его совсѣмъ не лежало: у него уже совершенно ясно опредѣлились чисто литературныя стремленія. Мнительность отца совсѣмъ не пріучила его къ товариществу, а съ братомъ онъ долженъ былъ разстаться; полуофицерское положеніе будущихъ инженеровъ и состоятельность большинства ихъ, при отсутствіи денегъ, доставляли самолюбивому Достоевскому только унизительное страданіе.

Результаты понятны: 17-лѣтній юноша держится особнякомъ отъ класса, пріобрѣтаетъ репутацію нелюдима, ч у д а к а, всецѣло уходитъ въ себя; а всѣмъ извѣстно, каково живется такимъ пустынникамъ въ закрытомъ учебномъ заведеніи. Еслибъ Достоев-

Додаток Л.4
Титульний аркуш та фрагмент підручника «Дописи з історії полемічної літератури XI століття» А. Вязігіна

И 31н
280

А. Вязигинъ.

Глубокоуважаемому
Либору Семеновичу
Будиловичу

ЗАМѢТКИ ПО ИСТОРІИ ПОЛЕМИЧЕСКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ XI ВѢКА.

Гвидонъ Арецкій, Петръ Даміани, Кардиналъ Гумбертъ, Лжеульрихъ, Гебгардъ Зальцбургскій, Венрихъ Трирскій и Манегольдъ Лаутенбахскій.

ХАРЬКОВЪ.
Типографія и Литографія Зильберберга
(Рыбная улица, домъ № 30).
1896.

Продовж. дод. Л.4

Замѣтки по исторіи полемичеекой литературы XI вѣка.

А. С. Вязигина.

(Libelli de lite Imperatorum et Pontificum T. I и II).

I.

Великая борьба папъ съ императорами, охватывающая въ своихъ причинахъ, ходѣ и слѣдствіяхъ всю средневѣковую, отчасти и новую, исторію европейскаго запада, представляетъ тѣмъ самымъ глубокій интересъ для людей, посвятившихъ свое время изученію или, хотя бы только, ознакомленію съ прошлыми судьбами человѣчества. Но само собою понятно, что въ настоящее время не внѣшняя ея исторія, уже достаточно уясненная въ рядѣ болѣе или менѣе цѣнныхъ трудовъ, способна приковать вниманіе историческаго изслѣдователя, а судьба идей, столкновеніе которыхъ ее вызвало, общественныя нестроенія, на почвѣ которыхъ она разыгралась, условія, ее обострившія, то умственное броженіе, какое она породила, вопросы, требовавшіе неотложнаго разрѣшенія въ головахъ ея современниковъ,, и тѣ способы, какими они устраняли свои недоумѣнія. Успѣшное разрѣшеніе этихъ задачъ въ существенной степени зависитъ отъ данныхъ, предоставляемыхъ въ наше распоряженіе источниками. Конечно несомнѣнно, что каждый, даже мелкій, памятникъ духовной жизни прошлаго расширяетъ представленія о далекой и нерѣдко вполнѣ чуждой нашимъ воззрѣніямъ порѣ, но не всякое произведеніе человѣческаго ума, и далеко не въ одинаковой степени, помогаетъ уловить смыслъ минувшихъ событій, воскресить духъ промелькнувшихъ столѣтій, возстановить трепетъ давно угасшихъ страстей. Здѣсь почти безмолвствуютъ сухія и безцвѣтныя хроники и лѣтописи, порою и мимоходомъ роняютъ нѣсколько словъ и бѣглыхъ замѣчаній болѣе подробные бытописатели; больше даютъ письма частныхъ лицъ и общественныхъ дѣятелей; сочиненія, предназначенныя удовлетворять умственнымъ запросамъ времени, памятники права, народныя произведенія служатъ драгоцѣннымъ подспорьемъ; записки

современниковъ посвящаютъ въ тайны ихъ воззрѣній на мелкія и крупныя жизненныя явленія и т. д. Но каждое время наиболѣе отражается въ одной какой либо отрасли литературы. Средневѣковье не имѣло историковъ въ лучшемъ смыслѣ этого слова; не имѣетъ ихъ и XI вѣкъ, пора остраго столкновенія „преемниковъ апостоловъ“ съ „наслѣдниками цезарей“. Зато онъ отлился въ своеобразныхъ произведеніяхъ какъ богословскаго, такъ и церковно-историческаго характера, проливающихъ нѣкоторый свѣтъ на настроеніе умовъ. Въ настоящую же пучину сомнѣній, запросовъ и разнообразныхъ рѣшеній, въ водоворотъ страстей и заблужденій вводятъ полемическія сочиненія, излюбленное дѣтище этой борьбы и времени, неоставившаго личныхъ воспоминаній и самоописаній [1]).—Къ сожалѣнію, до сихъ поръ эти сочиненія, дошедшія до насъ въ довольно значительномъ количествѣ, вдыхающія жизнь, придающія окраску и теплоту однообразнымъ лѣтописнымъ сказаніямъ, или тлѣли въ пыли монастырскихъ архивовъ и библіотекъ, или были разбросаны по рѣдкимъ стариннымъ, малодоступнымъ и часто весьма неисправнымъ изданіямъ. Знаменитый Вайтцъ созналъ всю неестественность и неудобство такого положенія дѣлъ и въ его душѣ зародилась мысль собрать воедино полемическія сочиненія сторонниковъ папства и поборниковъ императорства и присоединить ихъ къ задуманному имъ же изданію жезнеописаній римскихъ папъ. Обширность поставленной задачи вызвала значительныя затрудненія при ея осуществленіи, которыя и побудили Вайтца отступить отъ намѣченнаго раньше плана; изданіе жизнеописаній было даже отложено на неопредѣленный срокъ, но тѣмъ временемъ неутомимые труды вчинателя собрали значительный запасъ предполагаемыхъ прибавленій; коммиссія по изданію Monumenta Germaniae historica пришла къ нему на помощь; откликнулись и другіе ученые и еще при его жизни подготовили къ печати подъ его руководствомъ нѣсколько памятниковъ, а „Liber de unitate ecclesiae conservanda“ даже увидѣлъ свѣтъ въ изданіи „in usum scholarum“ (1883 г.). Но работа все затягивалась и незнавшій устали труженикъ заснулъ вѣчнымъ сномъ, не приведя свое предпріятіе къ благополучному окончанію. Тѣмъ не менѣе оставшееся послѣ Вайтца богатое наслѣдіе почти обработанныхъ памятниковъ и собранные имъ сотрудники дали возможность продолжить задуманное умершимъ дѣло. Во главѣ предпріятія сталъ извѣстный ученый Дюммлеръ, рѣшившійся обнародовать пока полемическія сочиненія, касающіяся борьбы папъ съ императорами съ

---

[1]) Ср. *Bezold.* Über die Anfänge der Selbstbiographie und ihre Entwicklung im Mittelalter. Erlangen. 1893.

XI вѣка и до времени Фридриха I и Александра III, въ особомъ сборникѣ, для котораго было придумано общее заглавіе: „Libelli de lite Imperatorum et Pontificum saeculis XI et XII conscripti“. Въ 1891 году вышелъ первый томъ, въ концѣ 1892 г. уже послѣдовалъ выпускъ второго, и долгія ожиданія были отчасти вознаграждены этой быстротой. Оба вышедшихъ тома въ довольно значительной степени оправдываютъ возлагаемыя на нихъ чаянія. Здѣсь читатель находитъ тщательно свѣренные, большею частью по всѣмъ сохранившимся рукописямъ, подлинники полемическихъ сочиненій, написанныхъ съ средины XI вѣка по заключеніе вормскаго соглашенія. Каждый памятникъ снабженъ введеніемъ, примѣчаніями и разночтеніями. Особаго труда стоили и особой признательности заслуживаютъ розысканіе и указаніе дословныхъ выписокъ и негласныхъ заимствованій изъ болѣе раннихъ историческихъ произведеній, библіи, твореній отцовъ церкви и иныхъ богословскихъ сочиненій, каноническихъ собраній, въ такомъ изобиліи встрѣчающіяся у средневѣковыхъ писателей. Довольно обстоятельный и обширный личный и предметный указатель существенно облегчаетъ пользованіе объемистыми сборниками (666+743 стр.), хотя и страдаетъ пробѣлами [1]), впрочемъ трудно избѣгаемыми въ подобныхъ работахъ. Всѣ памятники изданы въ хронологическомъ порядкѣ по времени ихъ возникновенія. Первый томъ содержитъ въ себѣ 20 произведеній, написанныхъ въ промежутокъ съ средины XI в. по „приблизительно“ [2]) 1090 г. Ихъ длинный рядъ открываетъ небольшое сочиненіе [3]), озаглавленное издателемъ Фридрихомъ Танеромъ, профессоромъ грацскаго университета „epistola Widonis ad archiepiscopum Mediolanensem“ [4]) сохранившееся въ нѣсколько сокращенномъ видѣ. Танеръ полагаетъ, что оно возникло около 1030—1031 г.г. и довольно убѣдительно доказываетъ его принадлежность перу знаменитаго музыканта Гвидо, монаха, жившаго въ Ареццо у извѣстнаго противника симоніи, епископа Тедальда. Въ своемъ посланіи „не изъ дерзости, а изъ страха Божія“ [5]), Гвидо напоминаетъ Ариберту, архіепископу Милана, славному своей борьбой съ Римомъ и имперіей, о грѣховности симоніи, подкрѣпляя свои раз-

---

[1]) Мирбтъ въ своемъ краткомъ отзывѣ о первомъ томѣ отмѣчаетъ нѣкоторые изъ нихъ. H. Z. 1893. Bnd. 71, стр. 320.

[2]) Dümmler, praefacio T. I, p. VII.

[3]) Раньше изданное у Baluzius Miscellaneorum Lib. I. Paris. 1678.

[4]) Въ одной изъ рукописей на поляхъ приписано „Epistola sancti Paschasii papae ad Mediolanensem archiepiscopum simoniaca heresi laborantem“, въ другой „epistola Widi monachi ad Heribertum archiepiscopum“; третья не имѣетъ вовсе заглавія.

[5]) Стран. 5.

сужденія доводами, почерпнутыми изъ св. писанія, каноновъ, твореній папы Григорія Великаго, Августина и т. д. Основная мысль автора письма такова: „симонія, т. е. *покупка духовныхъ сановъ*, грѣхъ, вызвавшій осужденіе первоначальной церкви, а потому вдвойнѣ предосудительный въ настоящее время и караемый отлученіемъ до принесенія надлежащаго покаянія". Ходячее воззрѣніе, будто продается не посвященіе, а лишь выгоды, изъ него вытекающія, Гвидо устраняетъ [1]) слѣдующимъ довольно откровеннымъ и характернымъ для времени признаніемъ: „такъ какъ любой членъ церкви, епископъ ли, аббатъ или кто бы то ни было изъ церковниковъ, не имѣлъ бы никакого значенія безъ церковныхъ имуществъ и посторонних выгодъ и такъ какъ душа не живетъ во времени безъ тѣла, то каждый изъ нихъ (церковниковъ), продавая любое изъ двухъ, безъ котораго нельзя обладать другимъ, продаетъ одновременно оба". Въ заключеніе Гвидо увѣщаетъ избѣгать общенія съ повинными отлученію симонистами, служенія и молитва которыхъ только навлекаетъ отлученіе на всѣхъ присутствующихъ при ихъ совершеніи, ибо нѣтъ истиннаго священнослуженія внѣ каѳолической церкви. Посланіе Гвидо произвело большое впечатлѣніе на современниковъ и занимаетъ руководящее положеніе въ послѣдующей умственной борьбѣ. Съ его точкой зрѣнія до извѣстной степени боролся Петръ Даміани. Его выводы были развиты кардиналомъ Гумбертомъ, а его мнѣніе о неразрывной связи церковныхъ сановъ и имуществъ сдѣлалось боевымъ кличемъ сторонниковъ папства: цѣлый рядъ полемистовъ, Бернардъ, Гвидо Феррарскій, Деусдедитъ, Готфридъ дѣлаетъ изъ его письма болѣе или менѣе обширныя выписки съ намѣренными сокращеніями; съ нимъ былъ знакомъ и папа Урбанъ II; цѣликомъ или въ выдержкахъ оно вошло въ позднѣйшія собранія каноновъ. Но Гвидо стоитъ еще на первой, сравнительно болѣе умѣренной ступени спора, такъ какъ онъ писалъ еще до разгара борьбы и страстей. Нападая на симонію онъ не расширяетъ до крайности объема этого понятія, винитъ въ ней церковниковъ, не свѣтскую власть и совершенно не касается вопроса объ инвеститурѣ.

Отпечатокъ болѣе крайнихъ воззрѣній носитъ на себѣ помѣщенный вслѣдъ за тѣмъ отрывокъ [2]), озаглавленный издателемъ Дюммлеромъ: „De ordinando pontifice auctor Gallicus". Единственная рукопись этого памятника принадлежитъ XI в. и открыта Бетманномъ въ лейденскомъ книго-

---

[1]) Стран. 6.

[2]) Представляющій собой не вполнѣ сохранившееся отвѣтное посланіе, что явствуетъ изъ словъ: „ad consultum nostrae inquisitionis ex instanti necessitate et inquietudine temporis excusamus tarditatem nostrae rescriptionis". стр. 8.

Додаток Л.5
Титульний аркуш та зміст підручника «Історико-літературна хрестоматія нового періоду російської словесності» А. Галахова

I 72/111

ИСТОРИКО-ЛИТЕРАТУРНАЯ

ХРЕСТОМАТІЯ

НОВАГО ПЕРІОДА РУССКОЙ СЛОВЕСНОСТИ.

Томъ I.

(ОТЪ ПЕТРА I ДО КАРАМЗИНА).

ИЗ КНИГ Ф.М. И А.Ф ГОЛОВЕНЧЕНКО

Составилъ А. Галаховъ.

Изданіе двадцатое,
напечатанное безъ измѣненій съ 18-го изданія, исправленнаго и дополненнаго подъ ред. *В. И. Орлова.*

Уч. Ком. М. Н. Пр. **допущена** въ 18 изд., въ качествѣ учебнаго пособія для среднихъ учебн. завед. (**Жур. М. Н. Пр. Октябрь. 1913 г.**).

Цѣна за два тома 3 руб.

ИЗДАНІЕ
Т-ва „В. В. ДУМНОВЪ—Насл. Бр. САЛАЕВЫХЪ".
МОСКВА, Мясницкая, д. № 5. ‖ **ПЕТРОГРАДЪ,** Большая Конюшенная, д. № 1.
1916.

Продовж. дод. Л.5

ОГЛАВЛЕНІЕ.

Отдѣлъ первый.

Отъ Петра I до Ломоносова.

	Стр.
I. *Петръ Великій.*	
А. Письма	3
Б. Воинскій уставъ	8
В. Морской уставъ	9
II. *Басни Езопа*	13
III. *Первыя Русскія Вѣдомости*	15
IV. *Магницкій*: Ариѳметика.	
1. Изъ стиховъ на гербъ.	17
2. Изъ ариѳметики Практической	19
V. *Приклады*, како пишутся комплименты	21
VI. *Первый Русскій Календарь*	23
VII. *Апоѳегмата.*	
1. Платонъ	24
2. Аристотель	„
VIII. *Шафировъ*: Разсужденіе о причинахъ войны съ Карломъ XII	25
IX. *Юности честное зерцало*	27
X. *Пуффендорфъ:* Введеніе въ Исторію европейскихъ государствъ, *перев. Бужинскаго*	31
XI. О должностяхъ человѣка и гражданина. *Его же. Переводъ Бужинскаго*	34
XII. *Стефанъ Яворскій*	
1. Слово о побѣдѣ подъ Полтавою	36
2. Камень вѣры	39
XIII. *Ѳеофанъ Прокоповичъ.*	
А. Слова и проповѣди.	
1. Сравненіе древней Россіи съ новою. (Изъ Слова въ день рожденія в. к. Петра Петровича)	41
2. Польза путешествія (Изъ Слова въ недѣлю осьмую-надесять)	44
3. Изъ похвальнаго слова о флотѣ Россійскомъ	45
4. Слово на погребеніе Петра Великаго	47
Б. Духовный Регламентъ	50
XIV. *Посошковъ*: Книга о скудости и о богатствѣ	53
XV. *Гр. А. А. Матвѣевъ.*	
1. Дневникъ путешествія въ Парижъ	58
2. Исторія стрѣлецк. бунта.	59
XVI. *Неплюевъ*: Записки	63
XVII. *Крекшинъ*: Записки	68

		Стр.
XVIII.	*Манкѣевъ*: Ядро Россійской Исторіи	71
XIX.	*Татищевъ.*	
	1. Исторія Россійская	74
	2. Духовное завѣщаніе	77
XX.	*Кн. Н. Б. Долгорукая.* Записки	82
XXI.	*Барскій*: Странствованія по св. мѣстамъ	88
XXII.	*Русскія интерлюдіи первой половины 18 вѣка*	91
	1. Раскольникъ	„
	2. Цыганъ и лѣкарь	92
	3. Дьячекъ и подъячіе	94
XXIII.	*Трагедокомедія Владиміръ, Ѳеофана Прокоповича*	96
XXIV.	*Лирика Ѳеофана Прокоповича.*	
	1. Плачетъ пастушокъ	113
	2. Къ сочинителю сатиръ.	„
XXV.	*Повѣсти Петровской эпохи.*	
	1. Гисторія о россійскомъ матросѣ Василіи	114
	2. Исторія о Александрѣ, россійскомъ дворянинѣ.	117
XXVI.	*Кантемиръ.* Сатиры:	
	1. На хулящихъ ученіе	121
	2. На зависть и гордость дворянъ злонравныхъ	126
	3. На человѣческія злонравія вообще	137
	Эпиграммы	139
XXVII.	*Тредьяковскій.*	
	1. Ѣзда въ островъ любви.	141
	2. Ода на сдачу Гданска	142
	3. Способъ къ сложенію россійскихъ стиховъ	143
	4. О началѣ поэзіи и стиховъ	145
	5. Объ ироической піимѣ	146
	6. Тилемахида	148

Отдѣлъ второй.

Отъ Ломоносова до Карамзина.

		Стр.
XXVIII.	*Ломоносовъ.*	
	1. Ода на взятіе Хотина.	155
	2. Ода, выбранная изъ книги Іова	157
	3. Утреннее размышленіе о Божіемъ величествѣ.	158
	4. Вечернее размышленіе о Божіемъ величествѣ.	159
	5. На восшествіе на престолъ императрицы Елисаветы	160
	6. Похвальное слово императрицѣ Елисаветѣ	163
	7. Ода благодарственная имп. Елисаветѣ	168
	8. Программа физики	171
	9. Слово о пользѣ химіи.	173
	10. Письмо о пользѣ стекла.	174
	11. Письмо къ Шувалову.	176
	12. Похвальное слово Петру I	182

Стр.

13. Слово о происхожденіи свѣта 187
14. Слово о рожденіи металловъ 188
15. Согласіе естествознанія съ религіею 189

XXIX. *Сумароковъ.*
1. Трагедія Хоревъ 197
2. Епистола о русскомъ языкѣ 211
3. Четыре отвѣта 214
4. Письмо 216
5. Басни ..... „
6. Хоръ къ превратному свѣту 218
7. Трагедія Димитрій Самозванецъ 219
8. Комедія Лихоимецъ ... 224
9. Комедія Трессотиніусъ. 227

XXX. *Амвросій Юшкевичъ.*
Слово въ день рожденія импер. Елисаветы 232

XXXI. *Дмитрій Сѣченовъ.*
Слово въ день явленія иконы Казанской Божіей Матери 235

XXXII. *Гедеонъ Криновскій.*
Слово по случаю Лиссабонскаго землетрясенія 240

XXXIII. *Кн. Шаховской*: Записки 245

XXXIV. *Екатерина II.*
1. Наказъ 250
2. Комедія: О время! 253
3. Сказка о царевичѣ Хлорѣ 275
4. Были и небылицы 278
5. Инструкція кн. Салтыкову 281
6, Письма 282

XXXV. *Кн. Дашкова*: Записки. 291

XXXVI. *Поповскій.*
1. Опытъ о человѣкѣ 296

Стр.

2. Письмо къ Шувалову о воспитаніи 297

XXXVII. *Сатирическіе журналы:*
А. Всякая всячина: Старинное воспитаніе 299
Б. Трутень:
1. Рецептъ для его Превосходительства г. Недоума 301
2. Смѣющійся Демокритъ. 303
В. Живописецъ:
1. Неизвѣстному Г. Сочинителю комедіи: О время! 304
2. Изъ письма Щеголихи. 306
3. Изъ письма о кофегадательницахъ 307
4. Письма къ Θалалею .. 309

XXXVIII. *Курганов*ъ: Письмовникъ. 316

XXXIX. *Порошинъ*: Записки ... 325

XL. *Даниловъ*: Записки 327

XLI. *Херасковъ*: Россіяда 329

XLII. *Фонъ-Визинъ.*
1. Комедія Бригадиръ ... 332
2. Комедія Недоросль 338
3. Признаніе въ дѣлахъ моихъ и помышленіяхъ. 360

XLIII. *Петровъ*: На побѣду русскаго флота надъ турецкимъ 365

XLIV. *Богдановичъ*: Душенька. 370

XLV. *Аблесимовъ.*
Мельникъ, ком. опера ... 376

XLVI. *Веревкинъ*: Такъ и должно, комедія 382

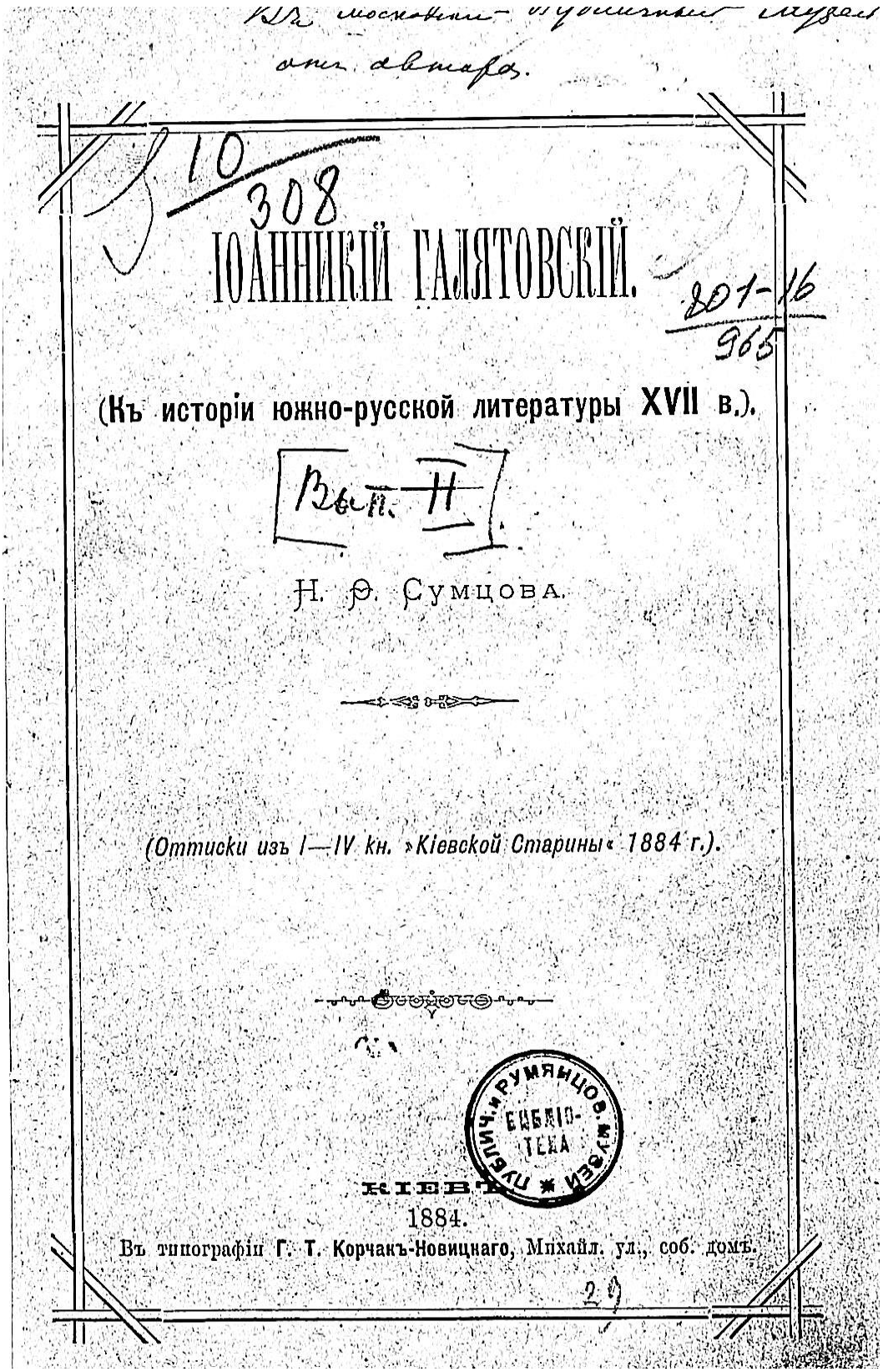
XLVII. *Хемницеръ*: Басни 387

XLVIII. *Княжнинъ.*
1. Дидона, трагедія 393
2. Росславъ, трагедія 395
3. Чудаки, комедія 396

XLIX. *Державинъ.*
1. Ода на знатность . . 401

	Стр.
2. Пѣснь Петру I.....	402
3. На смерть кн. Мещерскаго.....	403
4. На рожденіе порфиророднаго отрока.....	404
5. Властителямъ и судьямъ.....	406
6. Фелица.....	„
7. Видѣніе Мурзы.....	409
8. Богъ.....	412
9. Памятникъ герою.....	413
10. Вельможа.....	414
11. Приглашеніе къ обѣду.	416
12. Приношеніе монархинѣ.	417
13. Памятникъ.....	418
14. Жизнь Званская.....	„
15. Шуточное жѣланіе....	424
16. Признаніе.....	„
17. Незабудочка.....	425
18. На тлѣнность.....	„
L. *Костровъ.*	
1. Изъ Иліады: Единоборство Менелая съ Парисомъ.....	431
2. Оссіанъ, сынъ Фингаловъ.....	432
LI. *Майковъ.* Елисѣй, комич. поэма....	436
LII. *М. Н. Муравьевъ.*	
1. Посланіе И. П. Тургеневу.....	440
2. Предпочтеніе природнаго языка.....	442
LIII. *Капнистъ.* Ябеда, комедія.....	445
LIV. *Кн. М. М. Щербатовъ.* О поврежденіи нравовъ въ Россіи.....	453
LV. *Болтинъ.* Примѣчанія на Исторію Россіи Леклерка.....	462
LVI. *Лопухинъ*: Записки....	467
LVII. *Георгій Конисскій.* Привѣтственная рѣчь Екатеринѣ II.....	473
LVIII. *Платонъ*, митр. московскій. Слово о воспитаніи.....	475
LIX. *Анастасій Братановскій.* Слово на погребеніе И. И. Шувалова.....	481

Додаток Л.6
Титульний аркуш та зміст підручника «До історії південноросійської літератури XVII століття» М. Сумцова

ИОАННИКІЙ ГАЛЯТОВСКІЙ.

(Къ исторіи южно-русской литературы XVII в.).

Вып. II.

Н. Ѳ. Сумцова.

(Оттиски изъ I—IV кн. »Кіевской Старины« 1884 г.).

Музей им. Румянцова. Библіотека

КІЕВЪ.
1884.
Въ типографіи Г. Т. Корчакъ-Новицкаго, Михайл. ул., соб. домъ.

Продовж. дод. Л.6

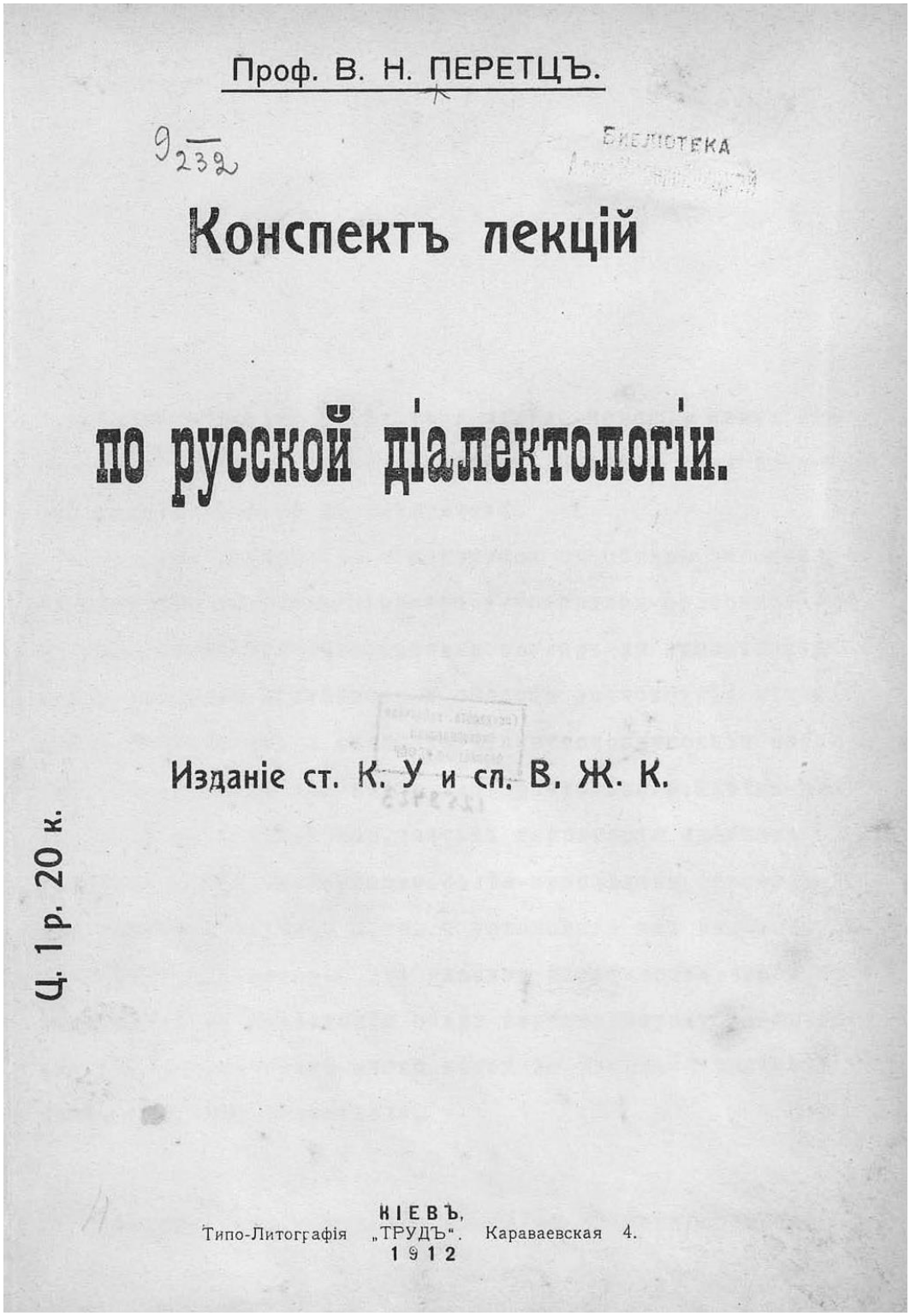
СОДЕРЖАНІЕ.

Южнорусская литература начала и конца XVII ст.—Значеніе Галятовскаго, какъ писателя.—Возникновеніе науки и литературы въ Кіевѣ.—Могилянская коллегія. —Начитанность Галятовскаго. Что имъ прочитано и какъ онъ воспользовался прочитаннымъ.—Отношенія Галятовскаго къ Барановичу.—Сношенія малорусскаго духовенства съ московскимъ правительствомъ.— Галятовскій, какъ ректоръ кіево-могилянской коллегіи. —Южнорусское проповѣдничество XVII ст. Вліяніе польской проповѣди. „Ключъ Разумѣнія.“ Гербовый панегиризмъ. „Наука о зложеніи казаній.“ Замѣчанія Галятовскаго о старинномъ малорусскомъ проповѣдничествѣ. Отличительныя особенности проповѣдей Галятовскаго. Догматическій и нравственно-назидательный элементы. Реальныя знанія Галятовскаго, изложенныя въ „Ключѣ Разумѣнія.“ Міроустройство. Происхожденіе грозы и вѣтра. Причины землетрясеній. Замѣтки Галятовскаго о животныхъ, растеніяхъ, камняхъ и составѣ человѣческаго тѣла. Естественно-научныя свѣдѣнія современныхъ Галятовскому кіевскихъ ученыхъ. Языкъ „Ключа.“—Отсутствіе національнаго малорусскаго содержанія въ проповѣдяхъ Галятовскаго. Воззрѣніе его на крестьянъ, какъ на хамово колѣно.—Угнетенное положеніе православія въ малорусскихъ областяхъ Польши. Измѣна православію правобережнаго малорусскаго духовенства. Противодѣйствіе уніи и католицизму со стороны Барановича и его друзей. „Вѣлоцерковская Бесѣда“ Галятовскаго. Средневѣковое поклоненіе Мадоннѣ въ Польшѣ и Малороссіи XVII в. „Небо Новое.“ Цѣль составленія книги. Историко-литературное значеніе „Неба.“ Краевой малорусскій элементъ въ „Небѣ.“ Поѣздка Галятовскаго въ Литву.— „Мессія Правдивый.“ Изданія и переводы „Мессіи.“ Причина составленія „Мессіи.“ Лже-мессія Сабефа Цви. Источники и пособія Галятовскаго. Содержаніе „Мессіи.“ Отношеніе Галятовскаго къ евреямъ. Полемическій тонъ Галятовскаго.—Галятовскій—архимандритъ черниг. елецкаго монастыря. „Скарбница.“ Поѣздка Галятовскаго въ Москву.—„Старая вѣра“ Боймы, „Новая мѣра“ Барановича. „Старый костелъ“ Галятовскаго. Краткая біографія Барановича и автобіографія Галятовскаго. Содержаніе „Стараго костела.“ Возраженія Галятовскому. “Голіафъ“ Рутки, “Фундаменты“ Галятовскаго. Свидѣтельство Галятовскаго о гоненіи на православныхъ со стороны латино-уніатскаго духовенства и пановъ. Замѣчаніе о Зонлѣ.—Нападенія татаръ и турокъ на Малороссію. Противодѣйствіе магометанамъ со стороны Галятовскаго. „Лебедь.“ Зачатки малорусскаго славянофильства.—Социніанство. „Алфавитъ еретиковъ.“ „Софія Мудрость.“ Мнѣнія Галятовскаго о Лютерѣ, Кальвинѣ и Гуссѣ. Его зависимость отъ католическихъ источниковъ. „Боги поганскіе.“ „Души.“—Кончина Галятовскаго.—Его портретъ.— Заключеніе.

57914-О

2015186407

Додаток Л.7
Титульний аркуш та фрагмент конспекту лекцій з російської діалектології» В. Перетца

Проф. В. Н. ПЕРЕТЦЪ.

9 232
БИБЛІОТЕКА

Конспектъ лекцій

по русской діалектологіи.

Изданіе ст. К. У и сл. В. Ж. К.

Ц. 1 р. 20 к.

КІЕВЪ,
Типо-Литографія „ТРУДЪ". Караваевская 4.
1912

Продовж. дод. Л.7

Предметомъ діалектологіи, какъ отдѣла исторіи языка, является исторія отдѣльныхъ говоровъ. Поэтому наши занятія сосредоточатся на слѣдующемъ.

Во первыхъ мы ознакомимся съ общими законами образованія говоровъ/діалектовъ/условимся относительно терминологіи. Затѣмъ, бросивъ взглядъ на исторію изученія русскихъ діалектовъ и способа записыванія матеріаловъ-побесѣдуемъ о задачахъ діалектологическихъ наблюденій и пріемахъ при этомъ употребительныхъ. Затѣмъ разсмотримъ на основ. истор. данныхъ территорію древнихъ говоровъ и ихъ особенности. Далѣе-прослѣдимъ образованіе главныхъ нарѣчій р. яз., и установивъ ихъ генетич. отношенія-разсмотримъ ихъ главныя особенности, чтобы потомъ имѣть въ заключеніе общую характеристику того, что явилось результатомъ много вѣковаго процесса созданія языка русскими діалектами.

I. В В Е Д Е Н І Е.

" Существованіе каждаго языка/во времени/состоитъ

въ постоянномъ хотя и постепенномъ видоизмѣненіи даннаго языка съ теченіемъ времени, т.е. каждый живой языкъ въ данную эпоху его существованія представляетъ собою видоизмѣненіе языка предшествующей эпохи" 1/въ зависимости отъ факторовъ психическихъ и физіологическихъ, а также подъ воздѣйствіемъ сосѣднихъ языковъ и общаго роста культуры.

" Это постоянное измѣненіе языка состоитъ: 1) въ постоянномъ измѣненіи составныхъ элементовъ языка, т.е. какъ звуковъ словъ, такъ и ихъ значеній, при чемъ то и другое измѣненіе происходитъ независимо одно отъ другого; 2) измѣненіе языка съ теченіемъ времени состоитъ въ пріобрѣтеніи языкомъ новыхъ фактовъ, не существовавшихъ въ немъ прежде и 3) - въ утратѣ ранѣе существовавшихъ въ немъ факторовъ. [1] " Каждый языкъ принадлежитъ извѣстному обществу, извѣстному общественному союзу, т.е. людямъ, какъ членамъ того или другого общества. Тѣ измѣненія которыя происходятъ въ составѣ общества сопровождаются и въ языкѣ соотвѣтствующими измѣненіями: дробленію общества на тѣ или другія части соотвѣтствуетъ дробленіе языка на отдѣльныя нарѣчія, а объединенію частей общественнаго союза соотвѣтствуетъ и въ языкѣ объединеніе его нарѣчій".

Чѣмъ болѣе разъединяются части обще -

1) Ф-въ, Общ.-к. 4, 5.

ственнаго союза, тѣмъ большую самостоятельность пріобрѣтаютъ отдѣльныя нарѣчія, а какъ скоро исчезаетъ всякая связь между разъединившимися частями общества, бывшія нарѣчія одного и того же языка, продолжая существовать/и развиваться/ обращаются въ самостоятельные языки.

Такъ въ общихъ чертахъ совершается дробленіе языка на нарѣчія, діалекты, изъ которыхъ каждый, при условіи нѣкоторой изолированности и-культурной жизни въ средѣ народа его, создавшаго, можетъ сдѣлаться" самостоятедьнымъ языкомъ

Послѣдній терминъ требуетъ нѣкотораго поясненія въ силу того, что съ нимъ обычно связываются два разнородныхъ представленія.

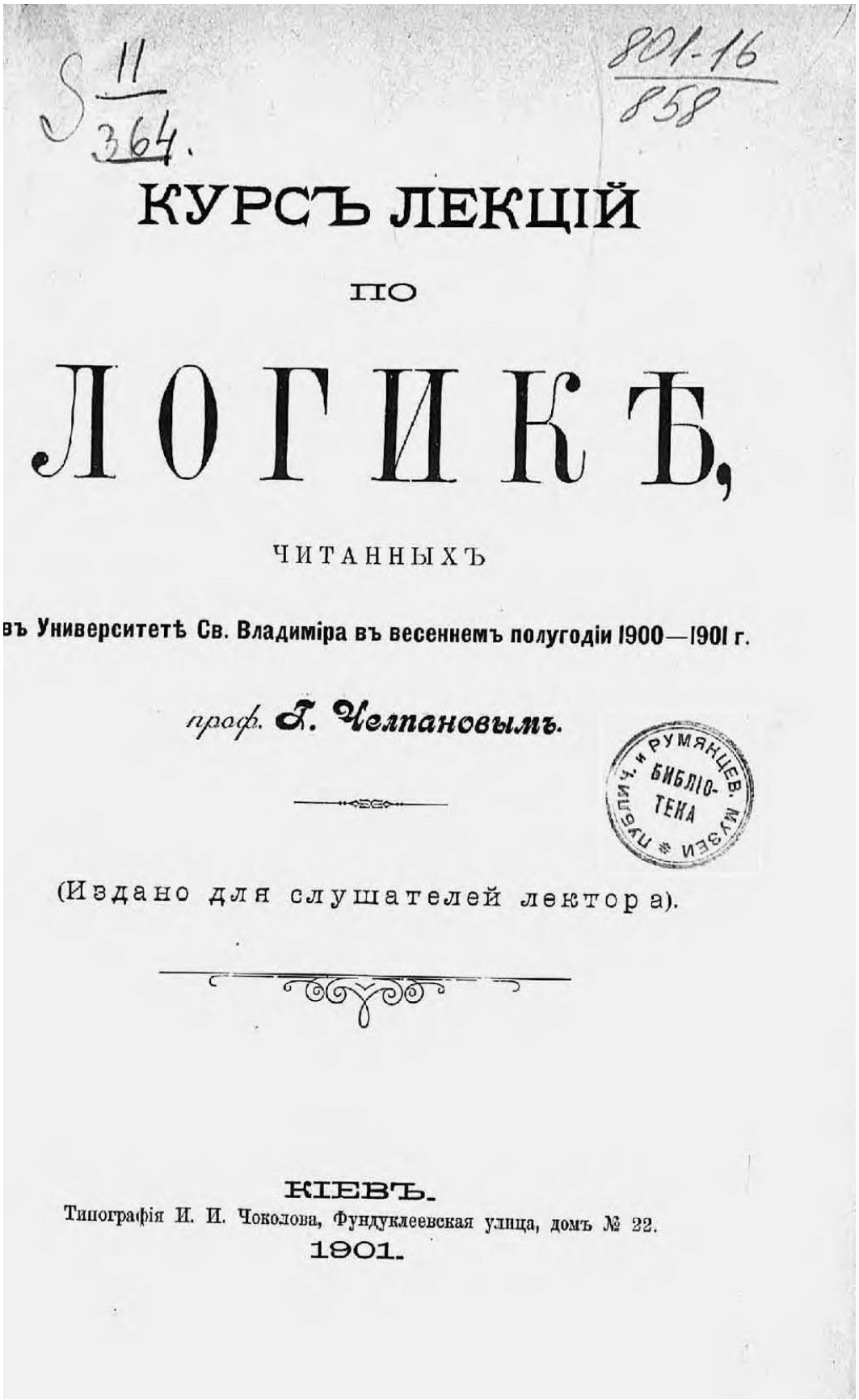
Мы уже знаемъ, что на основаніи общаго происхожденія и исторической жизни человѣческіе языки образуютъ отдѣльныя семейства, распадаясь на группы и стоя въ извѣстныхъ генеалогическихъ такъ сказать отношеніяхъ другъ къ другу. Такъ языки славянскіе и балтійскіе образуютъ одну семью, распадающуюся на двѣ меньшіе: славянскую и балтійскую (литовскую) И общеславянскій и общелитовскій языки являлись первоначально лишь нарѣчіями, діалектами общаго славяно-лит. языка. И въ свою очередь въ славянскомъ семействѣ языки польскій, чешскій, рус-

ский, сербский, болгарский-были сначала, до своего окончательнаго обособленія-нарѣчіями общеслав. яз. Точно также и въ границахъ восточнослав. русскаго яз.-произошло уже въ глубокой древности дробленіе на діалекты, давшее первоначально нарѣчіе сѣверное и южное, изъ которыхъ развилось два литературныхъ языка-великорусскій или какъ его еще называютъ -общерусскій (Vulgo), и малорусскій или украинскій, русинскій.

Итакъ - , какъ семья языковъ распадается на вѣтви, и какъ вѣтви распадаются на отд. языки, такъ и отд. языки распадаются на новые языки, называемые по отношенію къ ихъ родоначальнику-нарѣчіями или діалектами. Въ діалектахъ мы въ свою очередь различаемъ болѣе крупные виды и менѣе крупные и т. д. до самыхъ незначительныхъ по своимъ особенностямъ говоровъ. Мало того, можно сказать, что въ зависимости отъ индивидуальныхъ особенностей человѣка-языковъ столько же, сколько и людей.

" То, что мы условно/въ наукѣ/ называемъ языкомъ, какъ языкомъ извѣстнаго народа, извѣстнаго племени-есть совокупность языковъ настолько близкихъ между собою въ ихъ прошломъ, т. е. по ихъ исторической связи, что всѣ они и въ ихъ настоящемъ, представляютъ собою для сознанія говоря-

Додаток Л.8
Титульний аркуш та програма курсу лекцій з логіки Г. Челпанова

S 11/364.
801-16/858

КУРСЪ ЛЕКЦІЙ

по

ЛОГИКѢ,

ЧИТАННЫХЪ

въ Университетѣ Св. Владиміра въ весеннемъ полугодіи 1900—1901 г.

проф. Г. Челпановымъ.

УКРАЇН. и РУМЯНЦЕВ. МУЗЕЙ * БІБЛІОТЕКА

(Издано для слушателей лектора).

КІЕВЪ.
Типографія И. И. Чоколова, Фундуклеевская улица, домъ № 22.
1901.

Продовж. дод. Л.8

I.

ПРОГРАММА ПО ЛОГИКѢ.

1. Логика ея опредѣленіе, дѣленіе и т.д.
Что составляетъ общій предметъ логики? Что такое очевидность вообще? Что составляетъ собственный предметъ логики? Къ чему сводятся всѣ условія научной очевидности? Какъ можно опредѣлить логику? Чѣмъ отличается психологія отъ логики? Есть ли логика наука или искусство? Въ какомъ смыслѣ логика можетъ быть названа наукою наукъ?

2. Психологическая природа понятія.
Что такое представленіе? Что такое понятіе? Объяснить термины анализъ, синтезъ, абстракція, обобщенія. Психологическое происхожденіе понятія. Роль процесса.

3. Реализмъ, номинализмъ, концептуализмъ.
Ученіе Платона и Аристотеля. Что такое номинализмъ? Что такое реализмъ? |примѣры|. Что такое концептуализмъ? |Локкъ|. Ученіе Беркли.

4. Понятіе и рѣчь.
Значеніе рѣчи въ экономіи мысли.

5. Опредѣленія и классификація.

6. Понятіе съ логической точки зрѣнія.
Что называется признакомъ? Родовой признакъ. Видовая разность. Собственный признакъ. Случайный признакъ. Содержаніе и объемъ понятія. Отношеніе между содержаніемъ и объемомъ.

7. Логическія категоріи и отношеніе между понят.
Что такое категоріи? Перечислить категоріи Аристотеля. Что такое объемъ понятія? Что такое подчиненіе понятій? |схема|. Соподчиненіе |схема|. Что такое понятія равнозначущія? |схема|. Противныя, противорѣчащія |схема|. Понятія согласныя |схема|. Понятія несоединимыя |схема|. Понятія несравнимыя |схема|.

8. Объ опредѣленіи.
Что такое содержаніе понятій? Сложныя и простыя понятія. Что такое опредѣленія? Какія понятія не могутъ быть опредѣлены? Условія правильности опредѣленія. Опредѣленія слишкомъ обширныя и слишкомъ узкія. |Примѣры|. Когда опредѣленіе дѣлаетъ кругъ? |Примѣръ|. Почему признаки, не входящіе въ опредѣленіе, не должны имѣть отрицательнаго характера? Пріемы замѣняющіе опредѣленіе.

9. Дѣленіе.
Что такое дѣленіе? Что такое члены дѣленія? Основаніе дѣленія. Подраздѣленіе. Условіе правильности дѣленія. |5 правилъ|.

II

10. О сужденіи
Что такое словесный анализъ предложеній? |Возраженіе Милля|. Субъективный или формальный анализъ предложеній. |Представителя этого направленія|. Возраженіе Милля. Объективный или реальный. Что такое формальный критерій истины? Отличіе его отъ реальнаго.

11. Сужденіе. Классификація сужденій.
Что такое сужденіе? Что такое субъектъ и предикатъ? Сужденіе съ грамматической точки зрѣнія. Дѣленіе сужденій по количеству, качеству и отношенію. Что такое условныя сужденія? Формы ихъ. |примѣры|. Что такое раздѣлительныя сужденія? Формы и примѣры. Условіе правильности раздѣлительныхъ сужденій. Условно-раздѣлительныя сужденія. Раздѣленія сужденій съ точки зрѣнія модальности.

12. Отношеніе между подлежащими и сказуемыми.
Символическое изображеніе различныхъ классовъ сужденій. Что значитъ терминъ "распредѣленный"? Что сказать о подлежащемъ и сказуемомъ въ отношеніи распредѣленности въ различныхъ сужденіяхъ? Что такое логическій квадратъ? Что такое подчиненіе? |примѣры|. Что такое противорѣчащая противоположность? |примѣры|. Противная противоположность |примѣры|. Подпротивная противоположеность |примѣры|. Почему во время спора гораздо лучше опровергать какое нибудь положеніе противорѣчащимъ ему предложеніемъ, а не противнымъ?

13. О законахъ мышленія.
Понятіе о законахъ мышленія. Какъ примѣняются законы мышленія? Общее требованіе закона тождества. Формула закона противорѣчія. Формула закона исключеннаго третьяго. Противорѣчіе и противуположность. |примѣры|. Формула закона достаточнаго основанія. Разница между основаніемъ и причиной.

14. О непосредственныхъ умозаключеніяхъ.
Умозаключенія подчиненія |ad subalternatum, ad subalternantem |примѣры|. Умозаключенія противуположности |ad contradictorium, ad contrarium, ad subcontrarium. |примѣры|. Обращеніе |правила и примѣры|. Превращеніе |simplex, per accidens |. Примѣры. Какія предложенія какъ превращаются? Что такое contrapositio ? Примѣры.

15. Дедуктивныя умозаключенія. Силлогизмъ.
Quaternio terminorum. Софизмъ собирательнаго средняго. Софизмъ недозволительнаго процесса. Перечислить всѣ правила силлогизмовъ.

16. Силлогизмъ. Фигуры и модусы.
Изъ какихъ частей состоитъ силлогизмъ? Что называ--

Продовж. дод. Л.8

III.

ется меньшимъ терминомъ, большимъ среднимъ? Дѣленіе силлогизмовъ на фигуры. Различіе между ними. Первая фигура; главное ея качество. Модусъ этой фигуры. Вторая фигура. Главное ея качество; Модусы. Третья и четвертая фигура и ихъ модусы. |примѣры|.

17. Сокращенные и сложные силлогизмы.

Что такое энтимема? |три типа|. Что такое сокращенный силлогизмъ? Полисиллогизмы. Просиллогизмъ и эписиллогизмъ. Сориты |Аристот. Гокленіан.|. Эпихейрема.

18. Условные, раздѣлительные и др. силлогизмы.

Что такое условное умозаключеніе? Modus ponens. Modus tollens. Условіе правильности. Примѣры. Раздѣлительное умозаключеніе. Modus ponendo tollens. Modus tollendo ponens. Условія правильности. Примѣры. Условно-раздѣлительные силлогизмы. Четыре типа.

19. Психологія умозаключенія.

Ученіе Герберта и Спенсера о томъ, что силлогизмъ есть психологическая невозможность. Теорія Бинэ. Теорія Гельмгольца.

20. Силлогизмъ и его роль.

Взглядъ Арист. на доказательность силлогизмовъ. О началахъ дедуктивныхъ доказательствъ. Petitio principii въ силлогизмѣ. Разсужденіе Милля по этому поводу. Получаются ли посредствомъ силлогизаціи новыя истины? Какъ это примирить съ признаніемъ petitio principii въ силлогизмѣ? Каковъ истинный характеръ всякаго умозаключенія? Что такое умозаключеніе отъ частнаго къ частному? Происхожденіе общихъ предложеній и ихъ роль какъ посылокъ силлогизма. Дедуктивное умозаключеніе есть процессъ истолкованія. Выгоды дедук. по Миллю.

21. Объ индукціи.

Что такое законъ природы? Какія предложенія не суть законы природы? Что такое индукція? Индукція полная или неполная? Примѣры полной индукціи. Отъ какихъ процессовъ индукція должна быть отличаема? |примѣры|. Что такое наведеніе популярное? Какъ его называлъ Бэконъ? Почему онъ его такъ называлъ? Основаніе популярнаго наведенія. Что называется научнымъ наведеніемъ? Основаніе научнаго наведенія.

22. Законъ причинности.

Аксіома научныхъ наведеній. Формула закона причинности. Общее свойство причинной связи. Отличительныя черты причинной связи. Что означаетъ безусловность? Формулы закона причинности съ точки зрѣнія этихъ характеристикъ. Что такое причина? Что такое положительныя и отрицательныя условія явленія? Примѣръ |полетъ ядра|. Понятіе "стремленія". Окончательная формула закона

IV.

причинности. Какая разница между причиной и условіемъ? Приложеніе закона сохраненія силы къ ученію о законѣ причинности. |Примѣры|. Ученіе объ однообразіи природы Милля. Законъ причинности у Канта.

23. Методы индуктивнаго изслѣдованія.

Задача предварительнаго анализа изслѣдуемаго явленія. Анализъ предыдущихъ и послѣдующихъ обстоятельств. Что содѣйствуетъ успѣху предварительнаго анализа? Новыя наблюденія и опыты. Чѣмъ отличается опытъ отъ наблюденій? Сравнительныя достоинства первыхъ и послѣднихъ. Потребность повѣрки предварительныхъ наблюденій. Задача ученія объ опытныхъ методахъ повѣрки. Что такое методъ согласія? Его правило? Его символика? Примѣръ. Что такое методъ разницы? Его правило? Его символика? Примѣръ. Что такое методъ сопутствующихъ измѣненій? Его правило и примѣръ. Что такое методъ остатковъ? Его правило? Его символика? Его примѣръ?

24. Роль дедукціи.

Роль индуктивныхъ законовъ природы. Часть дедуктивнаго метода открытія законовъ. |примѣръ|. Объясненіе явленій природы. Объясненіе законовъ природы. Что значитъ объяснить законъ? Какіе законы называются эмпирическими? |примѣры|. Какіе законы называются производными? Практическое значеніе подведенія эмпирическихъ законовъ подъ производные. Первый видъ объясненія |примѣръ|. Второй видъ объясненія |прим.|. Третій видъ объясненія |прим.|. Послѣдствія объясненія законовъ. Идеалъ науки.

25. Роль гипотезъ въ наукѣ.

Что такое гипотеза? Разница между гипотезой и дедукціей? Два рода гипотезъ. |примѣры|. Что такое experimentum crucis? |примѣръ|. Теорія Ньютона и Декарта теорія вихрей|. Почему представляющіяся фикціи называются гипотезами? |примѣры, атомы и т.п.|.

26. Приближенныя объобщенія и аналогія.

Что такое приблизительныя объобщенія? |примѣры|. Что такое вѣроятность? Когда прибл. объобщ. составляютъ твердыя основанія для заключеній? Что такое аналогія? Какая разница между аналогіей и индукціей? Отчего зависитъ степень вѣроятности заключенія по аналогіи. |примѣры|. Аналогія у Аристотеля.

27. О доказательствѣ и ошибкахъ.

Что такое доказательство? Что различается въ доказательствѣ? Что такое тезисъ? Что такое основаніе доказательства? Общее дѣленіе ошибокъ. Что такое ignoratio elenchi? |прим.|. Qui nimium probat, nihil probat? |прим.|. πρῶτον ψεῦδος? Sophisma secundum non causam,

I. 4856.

У.

ut sumam? idem per idem? petitio principii? a dicto secundum quid ad dictum simpliciter? Homonomica? Fallacia a sensu composito ad sensum divisum? a sensu diviso ad sensum compositum? Разница между собирательнымъ понятіемъ и общимъ. Figura dictionis? |Примѣры на всѣ виды ошибокъ|.

28. Анализъ и синтезъ.

Ученіе объ анализѣ и синтезѣ у Арист.,Алекс.Афродизійскаго, Эвклида; Основное значеніе анализа и синтеза. Сведеніе анализа и синтеза |въ смыслѣ сложенія и разложенія, къ основному значенію. Когда употребляется анализъ и когда синтезъ? Сравнительныя преимущества того и др. метода.Анализъ и синтезъ въ математикѣ |Декартъ и Дюгамель|.Анализъ и синтезъ въ физическихъ наукахъ |Ньютонъ|.Отношеніе анализа и синтеза къ индукціи и дедукціи.

29. Границы научнаго познанія.

ПРИМѢЧАНІЕ. Готовящіеся къ полукурсовымъ испытаніямъ могутъ пропустить лекціи 5,10,19 и 29.

.....

Для дальнѣйшаго изученія логики могу рекомендов. слѣд. сочиненія на русскомъ языкѣ:

ДЖЕВОНСЪ Элемнт.учеб.логики дедук. и индук.Спб.1881
МИНТО. Дедуктивная и индуктив.логика М. 1896г.
ЛАНГЕ. Учебникъ логики. Одесса 1898г.
Д.С.МИЛЛЬ. Система логики. 2 т. М. 1899.*
ТЭНЪ и ШИЛЬ. Наведеніе какъ методъ изслѣд.природы.
ВЛАДИСЛАВЛЕВЪ. Логика.Обозр.индук.и дедук.пріемовъ мышленія Спб.1881|съ прилож.истор.логич.ученій|.
ТРОИЦКІЙ. Учебникъ логики. М.1885-1888.
ГЕРШЕЛЬ. Философія естествознанія.Спб.1868.
ДЖЕВОНСЪ. Основы науки.Спб.1881. |Замѣч.трактатъ|.

По вопросу о логикѣ наукъ можно указать:
ЛАЛАНДЪ. О философіи наукъ. Спб. 1897.|2-е изд.|.
СМИРНОВЪ. Публичныя лекціи по философіи наукъ Казань. 1896г.

По математической логикѣ можно указать:
ВОЛКОВЪ. Логическое исчисленіе. Спб. 1888.
БОБЫНИНЪ.Опыты математ. изложенія логики М.1886.
ПОРѢЦКІЙ. О способахъ рѣшенія логич.рав.Каз.1884.

Съ теоріей познанія можно познакомиться въ общ. чертахъ по ПАУЛЬСЕНУ. Введеніе въ философію.М.1899.
КЮЛЬПЕ. Введеніе въ философію Спб.1900.

---

* Классическое произведеніе по логикѣ, съ которымъ каждый образованный человѣкъ долженъ быть знакомъ.

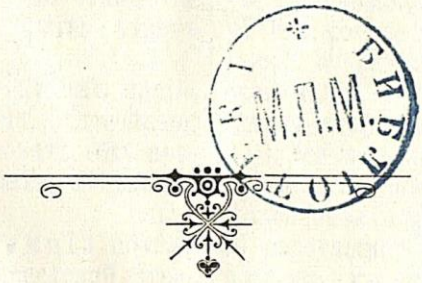
Додаток Л.9
Титульний аркуш та фрагмент лекції «Віктор Гюго» О. Кірпічнікова

ВИКТОРЪ ГЮГО.

ПУБЛИЧНАЯ ЛЕКЦІЯ

читанная 11 Марта въ актовомъ залѣ Императорскаго Новороссійскаго Университета

ПРОФЕССОРОМЪ А. И. КИРПИЧНИКОВЫМЪ.

5747-О

ОДЕССА
Типографія „Пчелки“ (Пушкинская, 14).
1890.

Продовж. дод. Л.9

ВИКТОРЪ ГЮГО.

Публичная лекція, читанная въ актовомъ залѣ университета 11 Марта 1890 г.

Сильный духомъ человѣкъ тѣмъ и отличается отъ людей заурядныхъ, что ни счастіе, ни несчастіе не могутъ сломать его, заставить измѣнить себѣ. Успѣхъ не дѣлаетъ его самодовольно пошлымъ и ограниченнымъ, а тяжелыя неудачи и сознаніе собственныхъ ошибокъ не разбиваютъ его энергіи, напротивъ усиливаютъ ее. Если онъ и способенъ на время поддаться отчаянію, то за этимъ скоро послѣдуетъ реакція. Онъ воспользуется урокомъ, который дала ему жизнь, сдѣлается скромнѣй и сдержаннѣй, но не откажется отъ своей задачи и скоро опять будетъ впереди другихъ.

Есть такія-же сильныя духомъ націи, которымъ крупныя несчастія, способныя, повидимому, надолго остановить ходъ прогресса въ странѣ, служатъ только на пользу.

Нѣтъ сомнѣнія, что Франція потому и остается до сихъ поръ передовой страной, что народъ ея обладаетъ той бодростью и живучестью, которая самыя пораженія обращаетъ въ побѣды. Мы сами были свидѣтелями этого послѣ франко-прусской войны; наши дѣды видѣли то-же въ началѣ нынѣшняго столѣтія, когда Франція, глубоко потрясенная революціей, подъ давленіемъ обстоятельствъ и воли своего владыки должна была устремиться въ длинный рядъ военныхъ приключеній, которыя окончились взятіемъ Парижа и Ватерлооской битвой. Разоренная, обезлюдѣвшая, униженная, принявшая государя изъ рукъ иноземныхъ побѣдителей, Франція, казалось, навсегда утратила свое первенствующее мѣсто, тѣмъ болѣе, что ея сосѣди нѣмцы именно въ это время стряхнули съ себя многовѣковый сонъ и выдвинулись впередъ съ глубокомысленною философіей, энергичной, плодовитой наукой и оригинальной, богатой содержаніемъ поэзіей.

Казалось, французамъ предстояло уйти въ себя, жить воспоминаніями и смотрѣть съ худоскрываемою завистью на чужіе успѣхи; короче сказать п р о з я б а т ь, какъ уже 2 столѣтія прозябала другая романская нація, когда то наполнявшая міръ славой своего имени—испанцы.

И что-же? Еще не прошло 15 лѣтъ со времени Ватерлооской битвы, еще дѣти Наполеоновыхъ солдатъ не успѣли сдѣлаться взрослыми—а Франція уже снова шла впереди Европы и давала всему тонъ, если не въ политикѣ, не въ военномъ дѣлѣ, то по крайней мѣрѣ въ духовной культурѣ и въ самомъ яркомъ ея выраженіи—искусствѣ.

У извѣстнаго романтика Гофмана есть одна повѣсть — „Крошка Цахесъ“ — гдѣ герой, благодаря чудесному дару феи, присвоиваетъ себѣ всѣ умныя слова и хорошія дѣла, которыя говорятся или дѣлаются въ его присутствіи. Прочтетъ въ обществѣ поэтъ свое стихотвореніе, надъ которымъ онъ сидѣлъ нѣсколько ночей, и

ждетъ грома рукоплесканій и похвалъ; похвалы дѣйствительно раздаются, но по адресу Цахеса; скажетъ салонный умникъ остроту,—всѣ аплодируютъ Цахесу и т. д.

Я не думаю, чтобы Гофманъ въ этой повѣсти имѣлъ въ виду — онъ никогда ничего „не имѣлъ въ виду“, а писалъ то, что диктовала ему его необузданная фантазія — изобразить отношенія французовъ къ другимъ культурнымъ націямъ, но нѣчто въ родѣ политической сатиры вышло само собою.

Въ началѣ XVIII в. умные и свободолюбивые англичане доработались до новой философіи, новой науки и новой политической мудрости. Никто какъ будто и не замѣчалъ этого.

Усвоили новое міровоззрѣніе нѣсколько бойкихъ французовъ, и его приняла изъ ихъ рукъ вся Европа.

Теперь, въ началѣ XIX в. повторилось то-же самое.

Романтизмъ, несмотря на свое имя, чисто нѣмецкое изобрѣтеніе. Романтизмъ, какъ особое литературное направленіе, подготовлялся въ Германіи со 2-й половины прошлаго вѣка, сформировался въ концѣ его и,—поддержанный политическими событіями, перешелъ въ первыя 10-лѣтія вѣка нынѣшняго, оказавъ благотворное, но не сильное вліяніе на литературы другихъ странъ. Въ 20-хъ гг. онъ сталъ, какъ говорится, выдыхаться. Но въ то время, какъ нѣмецкіе романтики уже сходили со сцены, уступая свое мѣсто новымъ, положимъ, ими-же порожденнымъ теченіямъ, романтизмъ французскій, усвоившій основныя начала нѣмецкаго, но переработавшій ихъ по своему, гордо распустилъ свое знамя и пошелъ войною на умственное и художественное старовѣрство, все еще господствовавшее и въ школахъ и въ массѣ общества. Онъ скоро увлекъ за собой весь міръ и одержалъ полную побѣду.

Позволю себѣ остановиться на 2-хъ вопросахъ 1) въ чемъ, по моему мнѣнію, сущность романтизма вообще и 2) чѣмъ романтизмъ французскій отличается отъ нѣмецкаго.

Романтизмъ имѣетъ двѣ стороны: отрицательную и положительную. Съ первой это есть давно назрѣвавшій протестъ противъ классическаго или вѣрнѣе псевдоклассическаго формализма, разсудочности и блестящей, но холодной реторики и сухости, протестъ чувства противъ самоувѣреннаго разума. Этотъ протестъ, конечно, долженъ былъ возникнуть у народовъ германскихъ, такъ какъ псевдоклассицизмъ—порожденіе романской половины Европы, въ нихъ не произвелъ ничего цѣннаго, а только жалкія и грубыя подражанія.

Классическое искусство не проникало жизнь, а только украшало ее для тѣхъ, кому и безъ того хорошо жилось на свѣтѣ. Богатый баринъ отдѣлываетъ себѣ новый дворецъ—къ его услугамъ является живопись, которая разрисовываетъ потолки полногрудыми нимфами и смѣющимися амурами, увѣшиваетъ стѣны гобеленами съ изображеніями сценъ изъ метаморфозъ Овидія или торжественнаго въѣзда короля и парящей надъ нимъ славы. Къ его услугамъ скульптура, которая украшаетъ его паркъ здоровыми и красивыми античными богами. Празднуетъ онъ свадьбу дочери—за пиромъ прозаическіе тосты гостей пріятно разнообразятся эпиталаміями въ честь новобрачныхъ или одами въ честь самого, какъ выражались тогда, амфитріона. Паскучатъ аристократическому обществу танцы и карты — къ его услугамъ изящный театръ въ формѣ античнаго храма; на немъ даютъ или веселую и приличную, никого не оскорбляющую комедію съ счастливой развязкой, или важную трагедію, въ которой красивые актеры и актрисы, торжественно выступая въ красивыхъ костюмахъ, выражаютъ возвышенныя чувства и даже умираютъ такъ красиво и величественно, что зритель только любуется ими, а жалѣть ихъ не можетъ.

Все это очень удобно для баловней судьбы; но что-же отъ такого искусства доставалось на долю трудящейся толпы? Что изъ него могли извлечь выдающіеся по эстетическому развитію и требовательности люди, которые не находили удовлетворенія въ обыденной дѣйствительности? Ровно ничего.

Постепенно, но неуклонно назрѣвала потребность въ другомъ искусствѣ, дру-

гой поэзіи и наконецъ назрѣла до литературной революціи.

Съ положительной стороны романтизмъ есть прежде всего объединеніе искусства и жизни. Вотъ какъ разсуждали основатели новой школы. Въ человѣкѣ есть элементъ божества; онъ тогда только можетъ быть счастливъ, когда этотъ элементъ беретъ верхъ надъ остальными, а это бываетъ только тогда, когда человѣкъ отдается художественному творчеству; только искусство даетъ намъ на землѣ небесное наслажденіе. Счастіе въ предѣлахъ обыденной дѣйствительности невозможно; довольство ею есть смерть для божественной части нашей души; а истинно прекрасное есть вѣчная жизнь. Правилъ для прекраснаго нѣтъ и быть не можетъ; оно не доступно холодному разсудку, его надо не понимать, а чувствовать, въ него надо вѣрить, какъ въ религію, которая сама по себѣ есть тоже стремленіе души человѣческой къ прекрасному и безконечному. Жизнь истиннаго человѣка должна быть вся проникнута этимъ стремленіемъ, но съ другой стороны и самое искусство должно быть отраженіемъ, воспроизведеніемъ жизни.

Слово романтизмъ въ смыслѣ новаго, идеальнаго искусства появляется въ первый разъ на самой грани 2-хъ столѣтій въ статьяхъ Фридриха Шлегеля. Романтическое произведеніе, по его убѣжденію, есть послѣднее слово искусства; оно должно охватывать все содержаніе жизни. Романтическая поэзія должна не только соединить всѣ разрозненные виды поэзіи, но объединить поэзію съ философіей и наукой. Она должна соединять прозу и поэзію, необузданную свободу фантазіи и критицизмъ, творчество личное и народное, то смѣшивая ихъ механически, то сливая химически. Она должна сдѣлать искусство живымъ и общественнымъ, а жизнь и общество поэтическими; она одна безконечна, потому что одна свободна; произволъ художника — ея единственный законъ.

Я зашелъ-бы слишкомъ далеко въ сторону, еслибъ сталъ разсказывать, какъ нѣмецкіе романтики осуществляли или вѣрнѣе не смогли осуществить своей грандіозной задачи. Я обращаюсь къ романтизму французскому.

Недовольство псевдоклассическимъ искусствомъ назрѣвало во Франціи почти такъ-же давно, какъ и въ Германіи; но французъ болѣе формалистъ и практикъ по природѣ, и къ тому-же это было его собственное изобрѣтеніе и ему жаль было разстаться съ нимъ.

Вольтеръ, не боявшійся отрицать все на свѣтѣ, не смѣлъ отрицать обязательности художественнаго кодекса. Этотъ смѣлый скептикъ (по выраженію Геттнера) склонялъ свою шею подъ ярмо александрійскаго стиха и закона трехъ единствъ. Тѣмъ не менѣе къ концу столѣтія все сильнѣй и сильнѣй выражается протестъ противъ устарѣлыхъ формъ и пошлаго пониманія задачи искусства. Дидро пытается создать новую драму, Бернардэнъ—новую повѣсть, Шатобріанъ въ Духѣ христіанства объединяетъ поэзію съ религіей и религію съ жизнью. Но все это спорадическія явленія и болѣе или менѣе удачныя, но отдѣльныя, частныя попытки; въ общемъ французское искусство и поэзія и при республикѣ, и при директоріи, и при имперіи остаются ложно-классическими, и когда m-me Сталь въ своей знаменитой книгѣ „De l'Allemagne“ указала своимъ соотечественникамъ на нѣмецкую поэзію, критику и философію, какъ на образцы для подражанія, устами министра полиціи ей отвѣтила вся Франція: „Мы еще, слава Богу, не дошли до такой умственной бѣдности, чтобы учиться у нѣмцевъ“.

Да и въ самомъ дѣлѣ, зачѣмъ учиться у другихъ, когда мы сами такъ умны, что съумѣли покорить весь міръ, когда мы пронесли свои побѣдоносныя знамена до Мадрида и до Москвы!

Но тріумфальное шествіе окончилось пораженіемъ и позоромъ; французы пріуныли и стали учиться у другихъ, а научившись, опять таки стали всеобщими учителями и руководителями.

Нѣмецкій романтизмъ исходитъ изъ кабинета мыслителя и ученаго и воплощается въ художественныхъ созданіяхъ живущаго вдали отъ міра поэта; французскій романтикъ—дитя своего вѣка, бойкій и живой работникъ практической жизни. Нѣмецкій романтизмъ обращается прежде всего къ вопросамъ эстетическимъ и фи-

лософскимъ и въ нихъ его главная сила; перейдя на почву политики, онъ становится нелѣпымъ обскурантизмомъ. Французскій романтизмъ слабъ и подражателенъ въ философіи и въ теоріи искусства, но въ вопросахъ политическихъ и соціальныхъ онъ силенъ и самостоятеленъ. Онъ тоже выходитъ изъ политической реакціи, стоитъ первоначально за средніе вѣка, но постепенно и послѣдовательно становится либеральнымъ и потомъ у иныхъ и революціоннымъ. Онъ тоже сперва стоитъ за вѣру противъ разума, за магію противъ естественныхъ наукъ, но скоро примиряетъ вѣру и разумъ и отыскиваетъ въ магіи зерна полезной истины. Онъ исходитъ изъ того-же поклоненія гигантскому, фантастическому, неправильному, изъ поклоненія ироніи и юмору; онъ тоже стремится соединить въискусствѣ идеальное съ реальнымъ, безконечное съ конечнымъ; но у нѣмцевъ оказалось подавленнымъ реальное и конечное, и они ушли за облака, въ трансцедентальное искусство, которое такъ и не спустилось на землю; французскіе романтики скоро оставили область безконечнаго и вернулись къ вопросамъ дня, за рѣшеніе которыхъ принялись теперь съ обновленными силами и освѣженной головой.

Эти особенности французскаго романтизма я постараюсь показать въ изложеніи литературной дѣятельности главы французскихъ романтиковъ Гюго.

Викторъ Гюго род. 26 февраля 1802 г. въ Безансонѣ, гдѣ отецъ его командовалъ батальономъ. Жозефъ Гюго *), отецъ поэта, происходилъ изъ старой дворянской фамиліи, въ 1788 г. поступилъ въ военную службу и быстро шелъ впередъ. Онъ былъ женатъ на дочери одного состоятельнаго буржуа изъ Нанта (двоюродной сестры извѣстнаго писателя Вольнея) и до появленія на свѣтъ Виктора имѣлъ уже 2-хъ сыновей. Черезъ 6 недѣль послѣ рожденія будущій поэтъ вмѣстѣ съ остальною семьей переѣхалъ на островъ Эльбу, куда Жозефъ Гюго былъ командированъ по дѣламъ службы. Викторъ былъ ребенокъ до того слабый, что 15 мѣсяцевъ еще не могъ держать головы, и всѣ были убѣждены, что онъ не жилецъ на этомъ свѣтѣ; однако постепенно онъ сталъ оправляться и крѣпнуть. Въ 1805 г. Жозефъ Гюго получилъ приказъ вступить на службу короля Неаполитанскаго и отправилъ семью въ Парижъ; но черезъ 2 года, когда волненіе въ Италіи стало утихать, снова вызвалъ ее къ себѣ, такъ что 5 лѣтній Викторъ у подошвы Везувія слушалъ разсказы о знаменитомъ Фра-Діаволо, въ поимкѣ котораго его отецъ игралъ главную роль.

Въ то время отецъ поэта долженъ былъ сопровождать Бонапарта въ Испанію, а семью снова отправилъ въ Парижъ, на этотъ разъ на нѣсколько лѣтъ.

M-me Гюго, женщина умная и энергичная, уже въ это время расходившаяся въ убѣжденіяхъ съ республиканцемъ и бонапартистомъ мужемъ,—она отъ отца унаслѣдовала роялизмъ—поселилась со своими сыновьями въ бывшемъ монастырѣ фельянинокъ и приставила къ дѣтямъ въ качествѣ учителя одного аббата, пострадавшаго во время революціи. Викторъ Гюго рано началъ учиться по-латыни и по гречески. Въ это время въ обширномъ саду ихъ квартиры, конечно, съ согласія M-me Гюго, укрывался крестный отецъ Виктора генералъ Лагори, впослѣдствіи разстрѣлянный послѣ неудачной попытки возстанія противъ Наполеона; онъ читалъ съ Викторомъ Тацита и внушалъ ему любовь къ свободѣ.

Въ 1811 г. трое мальчиковъ получили отъ матери приказаніе въ 3 мѣсяца выучиться по-испански: они должны были ѣхать въ Мадридъ. Семья генерала Гюго двинулась въ путь съ эскортой, которая везла 12 милліоновъ франковъ субсидіи королю испанскому; она ѣхала медленно по странѣ, находившейся въ полномъ разгарѣ народной войны. Вскорѣ послѣ пріѣзда въ столицу Испаніи старшій братъ былъ назначенъ пажемъ короля, а двое младшихъ отданы въ семинарію, гдѣ обучались дѣти аристократическихъ семействъ и гдѣ маленькимъ французамъ приходилось иногда терпѣть жестокое, хоть и тайное гоненіе за свою національность. Въ 1812 г. положеніе французовъ въ Испаніи стало настолько опасно, что Гю-

*) Полное его имя Жозефъ Леопольдъ Сигисбертъ, а имя поэта Victor—Marie.

Додаток Л.10
Титульний аркуш та зміст лекцій зі слов'янського мовознавства» Т. Флоринського

ЛЕКЦІИ

по

СЛАВЯНСКОМУ ЯЗЫКОЗНАНІЮ.

Тимоѳея Флоринскаго,

Ординарнаго профессора Императорскаго Университета св. Владиміра и члена корреспондента Юго-славянской Академіи Наукъ и Художествъ въ Загребѣ, Чешскаго Королевскаго Общества Наукъ въ Прагѣ и с. Сербскаго Ученаго Общества въ Бѣлградѣ.

Часть первая.

I. Введеніе. II. Юго-западные славянскіе языки (болгарскій, сербо-хорватскій и словинскій).

КІЕВЪ.
Типографія Императорскаго Университета св. Владиміра.
В. І. Завадзкаго. Б.-Васильковская ул., д. № 29—31.
1895.

Продовж. дод. Л.10

Содержаніе.

ВВЕДЕНІЕ.

Страницы.

1. Славянская семья языковъ . . . . . 1—4
2. Мѣсто славянскихъ языковъ среди другихъ языковъ міра и въ частности въ арійской (индоевропейской) семьѣ . . . . . 4—10
3. Славянскій праязыкъ и его характерныя черты (главнѣйше въ сравненіи съ литовскимъ) . . . . . 10—13
4. Классификація славянскихъ языковъ . . . . . 14—32
5. Задачи и методы славянскаго языкознанія. Предметъ курса . 32—36
6. Обзоръ трудовъ по общему и сравнительному изученію славянскихъ языковъ . . . . . 37—44

I. Болгарскій языкъ.

1. **Изученіе болгарскаго языка.** . . . . . 47—57
   Общія замѣчанія (47 — 49). Грамматики и грамматическія изслѣдованія (49 — 51). Матеріалы и изслѣдованія по исторіи языка (51 — 54). Работы по діалектологіи (54 — 56). Словари (56). Памятники народнаго языка (56 — 57). Періодическія изданія (57).
2. **Площадь болгарскаго языка** . . . . . 58—60
3. **Историческія судьбы болгарскаго языка.** . . . . . 60—66
4. **Звуковыя особенности** . . . . . 66—95

Графика . . . . . 66—67

А) Гласные . . . . . 67—88

Глухіе звуки (ъ, ь, ѫ, *â*) . . . . . 67—71

Носовые гласные и ихъ соотвѣтствія . . . . . 71—76

Соотвѣтствія старо-славянскому ѣ . . . . . 76—78

А . . . . . 78—80

Страницы.

Е . . . . . 80—81
О . . . . . 81—82
И . . . . . 82—83
У . . . . . 83—84
Слѣды слогообразующихъ *л* и *р*. Гласные при *л*, *р*. . . . . 84—87
Гласные въ началѣ словъ. Зіяніе. Количество гласныхъ. . . 87—88
Б) Согласные. . . . . . 88—96
Л, Н, Р . . . . . 88—89
Д, Т. . . . . . 89—91
П, Б, В, М 92
Г, К, Х . . . . . 92—93
З, ДЗ, Ц, С,—Ж, ДЖ, Ч, Ш, Ј . . . . . 93—94
Ассимиляція согласныхъ. Выпаденіе гласныхъ и согласныхъ . 94—95
5. **Удареніе** . . . . . 96—99
6. **Формальныя особенности.** . . . . . 99—166
А) Склоненіе . . . . . 99—125
Паденіе склоненія . . . . . 99—103
Членъ . . . . . 103—104
Остатки древняго склоненія. . . . . 104—112
Общій падежъ. . . . . 112—115
Образованіе множественнаго числа . . . . . 115—118
Имя прилагательное . . . . . 118—120
Имя числительное . . . . . 120—122
Образцы склоненія. . . . . 122—125
Б) Спряженіе. . . . . . 125—167
Общія замѣчанія. . . . . 125—126
Утрата неопредѣленнаго наклоненія и трехъ причастій . . . 126—129
Сохранившіяся причастія . . . . . 130—131
Личныя окончанія . . . . . 131—137
Настоящее время . . . . . 137—138
Повелительное наклоненіе. . . . . 138—139
Аористъ и преходящее . . . . . 139—143
Прошедшія сложныя 143
Будущее время и условное наклоненіе . . . . . 143—145
Возвратный и страдательный залоги 145
Спряженіе по классамъ. . . . . 146—167
7. **Неизмѣняемыя слова.** . . . . . 167—169
Нарѣчія. Предлоги. Союзы. Частицы. Междометія.
8. **Нарѣчія и говоры болгарскаго языка.** . . . . . 169—189
Общія замѣчанія. . . . . 169—174

Страницы.

Шопско-Търнское нарѣчіе . . . . . 174—176
Македонское нарѣчіе . . . . . 176—189
Рупаланское нарѣчіе . . . . . 182—185
Говоры восточнаго нарѣчія . . . . . 185—186
Вымершій говоръ Семиградскихъ Болгаръ . . . . . 186—189

II. Сербо-хорватскій языкъ.

1. **Изученіе сербо-хорватскаго языка** . . . . . 190 - 216
Общія замѣчанія (190—197). Грамматики и грамматическія изслѣдованія (197 — 200). Монографіи по исторіи языка (200 — 201). Матеріалы для исторіи языка (201—209). Словари и словарныя работы (209—210). Работы по діалектологіи (210—211). Памятники народнаго языка (211—215). Періодическія изданія (215—216).
2. **Площадь сербо-хорватскаго языка** . . . . . 217—220
3. **Судьбы сербо-хорватскаго языка** . . . . . 220—240
4. **Звуковыя особенности** . . . . . 240—275
Графика . . . . . 240—244
А) Гласные . . . . . 244—266
Утрата глухихъ гласныхъ и замѣна ихъ ясными . . . . . 245—247
Соотвѣтствія старо-славянскимъ ѫ, ѧ . . . . . 247—249
Соотвѣтствія старо-славянскому ъ . . . . . 249—252
А . . . . . 252—254
Е 254
О . . . . . 254—255
И 256
У . . . . . 255—257
Слогообразующіе *л, р.* Переходъ гласнаго *л* въ *у*. . . . . 257 - 261
Долгота и краткость гласныхъ . . . . . 261—264
Стяженіе гласныхъ . . . . . 264—265
Зіяніе. Отпаденіе, выпаденіе, приставка и вставка гласныхъ .
Гласные въ началѣ словъ . . . . . 265—266
Б) Согласные . . . . . .
Л, Н, Р 267
Д, Т, ђ, ћ . . . . . 268—270
П, Б, В, М, Ф 270
Г, К, Х . . . . . 271—272
З, С, Ц . . . . . 272—273
Ж, Ч, Ш, Ј . . . . . 273—274
Ассимиляція, выпаденіе, вставка и перестановка согласныхъ . 274—275
5. **Удареніе** . . . . . 275—284

Страницы.

6. **Формальныя особенности.** . . . . . 284—356

А) Склоненіе . . . . . 284—315

Общія замѣчанія. 284

Именное склоненіе . . . . . 284—293

Потеря двойственнаго числа (284—285). Смѣшеніе разнородныхъ основъ (285 — 286). Смѣшеніе падежныхъ окончаній (286 — 290). Характерныя окончанія (290 — 293). Звательный падежъ (293).

Образцы именнаго склоненія. . . . . 294—301

Мѣстоименное склоненіе. . . . . 301—307

Сложное склоненіе . . . . . 308—311

Прибавленіе: степени сравненія прилагательныхъ; числительныя имена . . . . . 311—315

Б) Спряженіе. . . . . . 315—356

Общія замѣчанія. . . . . 315—316

Неопредѣленное наклоненіе 316

Причастныя формы. . . . . 316—319

Личныя окончанія . . . . . 319—322

Настоящее время . . . . . 322—323

Повелительное наклоненіе. . . . . 323—324

Аористъ и Преходящее. . . . . 324—327

Прошедшія сложныя . . . . . 327—328

Будущее время . . . . . 328—329

Условное накл. Возвратный и страдательный залоги 329

Спряженіе по классамъ . . . . . 330—356

7. **Неизмѣняемыя слова.** . . . . . 357—360

Нарѣчія. Предлоги. Союзы. Частицы. Междометія.

8 **Нарѣчія и говоры сербо-хорватскаго языка** . . . . . 360—380

Общія замѣчанія. . . . . 360—366

Характерныя особенности Чакавщины. . . . . 366—372

Характерныя особенности Кайкавщины . . . . . 372—374

Штокавскіе говоры. . . . . 374—379

Смѣшанное сербо-болгарское нарѣчіе . . . . . 379—380

III. Словинскій (словенскій) языкъ.

1. **Изученіе словинскаго языка.** . . . . . 381—396

Общія замѣчанія (381—387). Грамматики и грамматическія изслѣдованія (387—390). Матеріалы и изслѣдованія по исторіи языка (390—393). Словари и словарныя работы (393—394). Работы по діалектологіи (394—395). Памятники живой народной рѣчи (395—396). Періодическія изданія (396).

2. **Площадь словинскаго языка** . . . . . 396—397

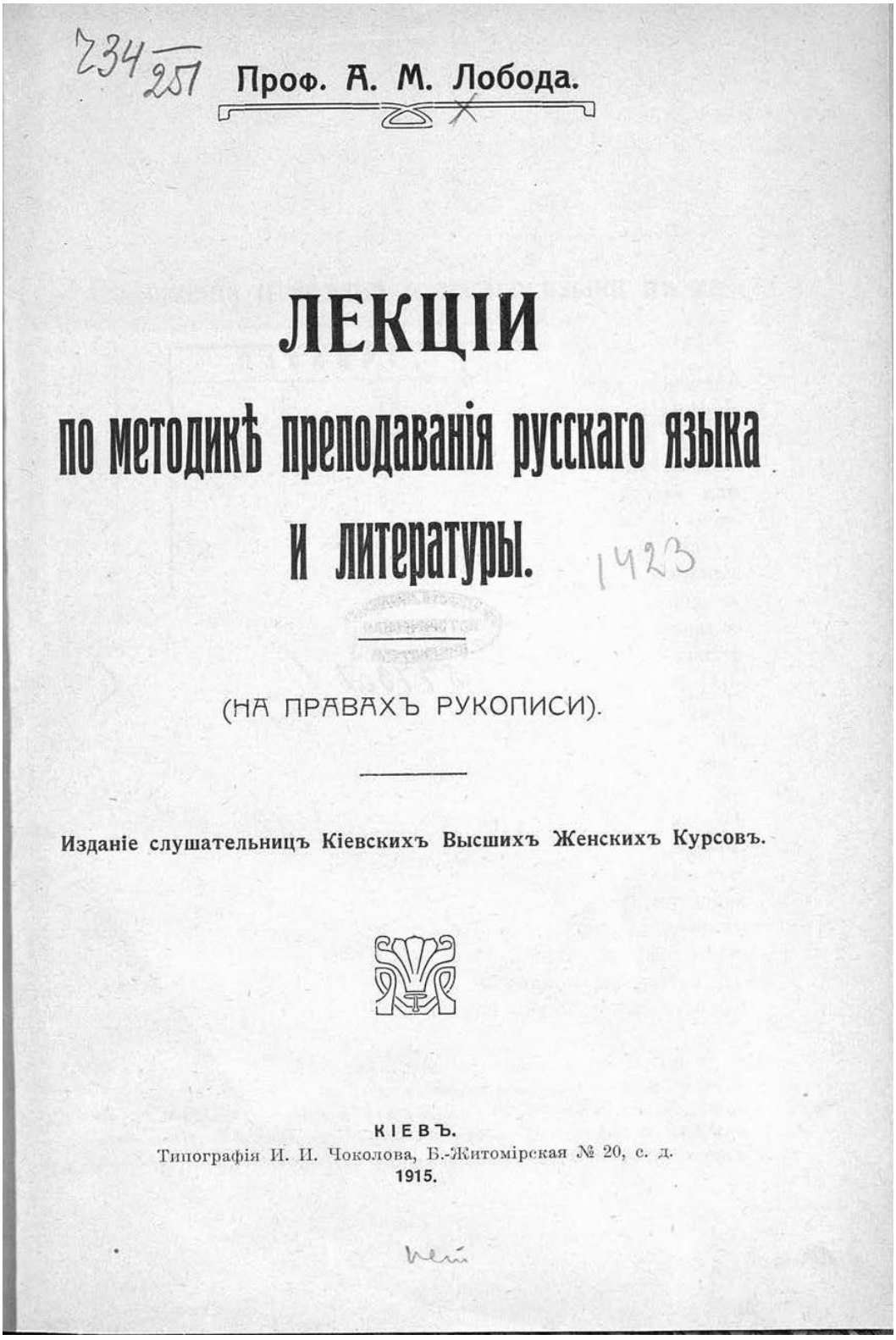
Страницы.

3. **Судьбы словинскаго языка** . . . . . 399—407
4. **Звуковыя особенности** . . . . . 407—431
Графика . . . . . 407—408
А) Гласные . . . . . 408—424
Глухой гласный и соотвѣтствія старо-славянскимъ ъ, ь . . . 409—411
Соотвѣтствія старо-славянскимъ ѫ, ѧ . . . . . 411—413
Соотвѣтствія старо-славянскому ъ . . . . . 413—414
A, E, O . . . . . 415—417
I, U . . . . . 417—418
Слогообразующій *r* (*r̥*). Переходъ гласнаго *l* (*l̥*)—въ *ol, ou* . 418—420
Долгота и краткость гласныхъ . . . . . 420—422
Уподобленіе и стяженіе гласныхъ . . . . . 422—423
Зіяніе. Отнаденіе, выпаденіе и вставка гласныхъ. Гласные въ началѣ словъ . . . . . 423—424
Б) Согласные . . . . . 424—431
L, N, R . . . . . 424—425
T, D . . . . . 425—427
P, B, V, M, F . . . . . 427—428
G, K, H . . . . . 428—429
C, Z, S . . . . . 429—430
Č, Ž, Š, J 430
Уподобленіе, выпаденіе, вставка и перестановка согласныхъ . 431
5. **Удареніе** . . . . . 431—437
6. **Формальныя особенности** . . . . . 437—496
А) Склоненіе . . . . .
Общія замѣчанія 437
Именное склоненіе . . . . . 437—453
Двойственное число (437 — 438). Утрата звательнаго падежа (438 — 439). Смѣшеніе разнородныхъ основъ (439—441). Смѣшеніе падежныхъ окончаній (441—449). Характерныя окончанія (449—453).
Образцы именнаго склоненія . . . . . 453—460
Мѣстоименное склоненіе . . . . . 461—465
Сложное склоненіе . . . . . 465—469
Прибавленіе: степени сравненія прилагательныхъ; числительныя имена . . . . . 469—471
Б) Спряженіе . . . . . 471—497
Общія замѣчанія . . . . . 471—472
Неопредѣленное и достигательное . . . . . 472—473
Причастныя формы . . . . . 473—475
Личныя окончанія . . . . . 473—478

Страницы.

Настоящее время. 478
Повелительное накл. 479
Остатки прошедшихъ простыхъ . . . . . 479—480
Прошедшія сложныя 480
Будущее время 481
Условное накл. Страдательный залогъ. 481
Спряженіе по классамъ . . . . . 482—497
7. Неизмѣняемыя слова. . . . . . 497—501
Нарѣчія. Предлоги. Союзы.
8. **Нарѣчія и говоры словинскаго языка** . . . . . 501—520
Общія замѣчанія . . . . . 501—506
Нижне-Краинское нарѣчіе. . . . . 506—507
Верхне-Краинское нарѣчіе. . . . . 507—510
Средне-Краинское нарѣчіе. . . . . 510—511
Хорутанское нарѣчіе (говоры: Зильскій, Рожневскій, Юнскій). 511—517
Резьянское нарѣчіе. . . . . 514—517
Венеціанско-Словинское нарѣчіе . . . . . 517—518
Штирійское нарѣчіе . . . . . 518—519
Угро-Словинское нарѣчіе . . . . . 519—520
Дополненія и поправки. . . . . . 521—526
Опечатки. 527

Додаток Л.11
Титульний аркуш та фрагмент лекцій з методики викладання російської мови та літератури А. Лободи

234 251

Проф. А. М. Лобода.

ЛЕКЦІИ

по методикѣ преподаванія русскаго языка и литературы.

1423

(НА ПРАВАХЪ РУКОПИСИ).

Изданіе слушательницъ Кіевскихъ Высшихъ Женскихъ Курсовъ.

КІЕВЪ.
Типографія И. И. Чоколова, Б.-Житомірская № 20, с. д.
1915.

Продовж. дод. Л.11

Положеніе и задачи русскаго языка въ нашей школѣ[1]).

У поступающихъ въ наши среднія учебныя заведенія въ огромномъ большинствѣ случаевъ имѣется извѣстное практическое знаніе русскаго языка, и это съ самаго начала уже отличаетъ преподаваніе русскаго языка отъ преподаванія другихъ языковъ, въ родѣ новыхъ иностранныхъ или древнихъ. Кромѣ того, русскій языкъ и созданная на немъ литература являются у насъ родными, служатъ органомъ общественной и государственной жизни, что также создаетъ имъ особое положеніе среди прочихъ предметовъ школы, дѣлая ихъ базисомъ всего нашего школьнаго образованія.

Такую особую роль русскаго языка въ нашей школѣ подчеркнулъ и развилъ еще Ушинскій, исходившій изъ вѣрнаго положенія, что „въ языкѣ одухотворяется весь народъ, вся родина, въ языкѣ претворяются творческою силою народнаго духа въ мысль, въ картину и звукъ небо отчизны, ея воздухъ, ея физическія явленія, ея климатъ, ея поля, горы и долины, ея лѣса и рѣки, ея бури и грозы, весь тотъ глубокій, полный смысла и чувства, голосъ родной природы, который говоритъ такъ громко въ любви человѣка къ его, иногда и суровой, природѣ“. Въ сокровищницу родного слова складываетъ одно поколѣніе за другимъ плоды глубокихъ сердечныхъ движеній, плоды историческихъ событій, вѣрованія, воззрѣнія, слѣды прожитого горя и прожитой радости, словомъ, весь слѣдъ духовной жизни народъ бережно

---

[1]) См. *Буслаевъ,* О преподаваніи отечественнаго языка *И. И. Срезневскій,* Объ изученіи родного языка вообще и особенно въ дѣтскомъ возрастѣ. *Ушинскій,* Руководство къ „Родному Слову“. *Гильдебрандтъ,* О преподаваніи родного языка. *Острогорскій,* Бесѣды о преподаваніи словесности. *Алферовъ,* Родной языкъ въ средней школѣ.

сохраняетъ въ народномъ словѣ. Языкъ есть самая живая, самая обильная и прочная связь, соединяющая отжившія, живущія и будущія поколѣнія народа въ одно великое, историческое, живое цѣлое. Языкъ не только выражаетъ собой жизненность народа, но есть именно сама эта жизнь. Когда исчезаетъ народный языкъ, народа нѣтъ болѣе. Народъ можетъ создать себѣ новую родину, но новаго языка—никогда; вымеръ языкъ въ устахъ народа, вымеръ и народъ. Понятно, поэтому, что языкъ является лучшею характеристикою народа, что лучшее и даже единственно вѣрное средство проникнуть въ характеръ народа—усвоить его языкъ, и чѣмъ глубже вошли мы въ языкъ народа, тѣмъ глубже мы вошли въ его характеръ, понятно также, что, усвояя родной языкъ, каждое новое поколѣніе усвояетъ въ то же время плоды мысли и чувства тысячи предшествовавшихъ ему поколѣній, давно уже истлѣвшихъ въ родной землѣ. Все, что видѣли, что перечувствовали и передумали безчисленныя поколѣнія предковъ, передается легко и безъ труда ребенку, учащемуся родному языку. Не условнымъ звукамъ только учится ребенокъ, изучая родной языкъ, но пьетъ духовную жизнь и силу изъ родной груди, родного слова. Оно объясняетъ ему природу, какъ не могъ бы объяснить ее ни одинъ естественникъ; оно знакомитъ его съ характеромъ окружающихъ людей, съ обществомъ, среди котораго онъ живетъ, съ его исторіей и его стремленіями, какъ не могъ бы познакомить ни одинъ историкъ; оно вводитъ его въ народныя вѣрованія, въ народную поэзію, какъ не могъ бы ввести ни одинъ эстетикъ, оно, наконецъ, даетъ такія логическія понятія и философскія воззрѣнія, которыхъ, конечно, не могъ бы сообщить ребенку ни одинъ философъ [1]).

Всякій языкъ, конечно, имѣетъ это духовное богатство, но раскрывается оно только тогда, когда внѣшняя, формальная сторона языка, т. е. умѣніе говорить на немъ и понимать другихъ говорящихъ, уже не встрѣчаютъ особаго затрудненія; поэтому это богатство можетъ и должно являться преимущественно цѣлью вниманія преподающихъ русскій языкъ, какъ языкъ родной, тогда какъ при изученіи языковъ

---

[1]) *Каптеревъ* „Исторія русской педагогіи, ст. 388“.

иныхъ почти исключительно ограничиваются внѣшнею, формальною стороною ихъ.

При такихъ условіяхъ преподаваніе русскаго языка и словесности должно осуществлять слѣдующія цѣли: [1])

1. *Пополненіе и закрѣпленіе запаса словъ*, имѣющагося у учащихся еще до поступленія въ школу или независимо отъ нея. Одни слова при этомъ учащимся приходится усваивать чисто механически, вмѣстѣ съ усвоеніемъ новыхъ понятій и представленій; другія же усваиваются уже только, какъ дальнѣйшее развитіе извѣстнаго ранѣе: такъ изъ словъ *веду — вожу* выводятся — *вождь, вожатый, выводъ, доводъ, сводъ, поведеніе, произведеніе* и пр. „Такія слова", говоритъ Срезневскій: „я не только познаю, но и самъ ихъ вырабатываю въ себѣ, и тѣмъ болѣе вѣрно, чѣмъ болѣе всматриваюсь умомъ въ законы ихъ образованія".

2. *Развитіе умѣнія пользоваться этимъ запасомъ словъ*, т. е. умѣнья легко находить подходящія слова для вѣрнаго и понятнаго изображенія всякаго рода представленій, понятій и владѣть силой производить по образцу извѣстныхъ уже словъ другія подобныя, общевразумительныя.

3. *Пополненіе и закрѣпленіе знанія сочетаемости словъ*, т. е. знанія видоизмѣненій, которымъ слова подчиняются при сочетаніи одного съ другими; сверхъ того знаніе самыхъ законовъ, которыми при этомъ управляется языкъ.

4. *Развитіе умѣнья пользоваться этимъ знаніемъ сочетаемости словъ для вѣрной передачи своихъ мыслей и чувствованій*, при посредствѣ ли уже готовыхъ оборотовъ рѣчи или умѣнья создавать новые подходящіе обороты.

5. *Умѣнье внятно, правильно и выразительно выговаривать* и слова отдѣльно, и связныя выраженія мыслей.

6. *Умѣнье читать*, т. е. правильно, свободно, легко понимать и произносить условныя обозначенія нашей рѣчи.

7. *Умѣнье писать*, т. е. внѣшними знаками изображать слова и ихъ сочетанія понятно для другихъ и согласно съ требованіями установленныхъ правилъ правописанія и стиля

---

[1]) №№ 1—7 подробно были формулированы еще И. И. Срезневскимъ: „Объ изученіи родного языка".

8. Ознакомленіе съ тѣми произведеніями, которыя были созданы при посредствѣ русскаго слова, и умѣнье разбираться въ нихъ, со стороны ихъ формы и содержанія.

9. Знаніе тѣхъ общихъ условій, на почвѣ которыхъ эти произведенія появились, а также знаніе ихъ послѣдовательной исторіи.

10. Воспитаніе въ духѣ лучшихъ идеаловъ, нашедшихъ себѣ выраженіе въ произведеніяхъ русскаго слова; всестороннее развитіе духовныхъ силъ учащихся на этой почвѣ; развитіе въ учащихся любви, привычки и умѣнья къ самостоятельному труду.

Для осуществленія этихъ задачъ въ распоряженіи школы имѣются уроки чтенія и письма, грамматики, исторіи словесности и теоріи ея, съ соотвѣтствующими письменными упражненіями. Для каждаго изъ этихъ предметовъ педагогика выработала опредѣленные пріемы, и съ ними то намъ придется имѣть дѣло. Но предварительно необходимо вкратцѣ отмѣтить тѣ общія педагогическія требованія, которыя обуславливаютъ успѣхъ преподаванія, независимо отъ того, какъ предметъ преподается.

Общія педагогическія требованія, съ которыми долженъ считаться преподаватель р. языка.

1. Знаніе своего предмета,—отчетливое, ясное, дающее возможность легко разбираться въ затрагиваемыхъ вопросахъ и внушающее довѣріе къ преподающему.

2. Любовь къ педагогическому дѣлу вообще и преподаваемому предмету въ частности.

3. Широкое, конечно, въ предѣлахъ возможности, развитіе въ себѣ тѣхъ чертъ, которыя желательно видѣть у учащихся (даръ рѣчи, умѣнье выразительно читать, умѣнье при случаѣ сдѣлать чертежъ, рисунокъ, обратиться къ вокальному или музыкальному поясненію, напримѣръ, при разсмотрѣніи формы и характера произведеній пар. словесности, и т. п.).

4. Настойчивость, твердость въ достиженіи поставленной цѣли.

5. Умѣнье стать центромъ класса, объединяющимъ всѣхъ въ общей работѣ. Это должно выражаться и внѣшне, и внут-

Додаток Л.12
Титульний аркуш та зміст посібника «Сербська мова» С. Кульбакіна

СЕРБСКІЙ ЯЗЫКЪ.

1. Фонетика и морфологія сербскаго языка.

ПОСОБІЕ КЪ ЛЕКЦІЯМЪ

проф. С. М. Кульбакина.

Съ картой нарѣчій сербскаго языка.

ХАРЬКОВЪ.
Типографія и Литографія М. Зильберберга и С-вья.
Донецъ-Захаржевская ул., с. д. № 6.
1915.

Продовж. дод. Л.12

VII

ОГЛАВЛЕНІЕ.

Стр.

1. **Сербо-хорватскій языкъ и его границы.** § 1. . . . . 1— 2

2. **Положеніе сербскаго языка среди другихъ словянскихъ языковъ.** § 2 . . . . . 2— 4

3. **Главныя нарѣчія сербскаго языка.** . . 4 — 7

§ 3. Кайкавское, штокавское и чакавское нарѣчія. § 4. Отличія чакавскаго отъ штокавскаго. § 5. Призрено-тимочское нарѣчіе. § 6. Примѣчаніе о менѣе значительныхъ группахъ говоровъ.

4. **Звуки сербскаго языка.** . . . . . 7 - 40

§ 7. Звуковая система сербскаго языка. § 8. Способы выраженія сербскихъ звуковъ.

Гласные сербскаго языка въ ихъ отношеніи къ гласнымъ другихъ словянскихъ языковъ . . . . . 10—18

§ 9. Сербскія соотвѣтствія прасловянскимъ *a, o, u, i, e*. § 10. Рефлексы прасловянскаго ě. § 11. Рефлексы прасловянскаго y (ы). § 12. Рефлексы прасловянскихъ носовыхъ гласныхъ. § 13. Судьба прасловянскихъ ъ и ь. § 14. Прасловянскіе ъ и ь передъ j въ сербскомъ. § 15. Гласный u (y) изъ vъ.

Слоговые плавные и ихъ происхожденіе . . . . . 18—22

§ 16. Происхожденіе слоговыхъ r, l. § 17. Данныя памятниковъ и говоровъ.

Количество и удареніе. . . . . . 23—30

§ 18. Общая характеристика сербскаго ударенія. § 19. Отношеніе сербскаго ударенія къ прасловянскому.

Согласные сербскаго языка въ ихъ отношеніи къ прасловянскимъ. . . . . . 30—40

§ 20. Прасловянскіе сонорные r, l, n,—твердые и смягченные; судьба ихъ въ сербскомъ; смягченные l и n новаго происхожденія. § 21. Судьба прасловянскихъ губныхъ b, p, v, m и сочетаній ихъ съ j. Новая группа «губной+j». Согласный f. § 22. Прасловянскіе t, d, s, z и сочетанія ихъ съ j. § 23. Сербскія сочетанія зубныхъ съ j новаго происхожденія. § 24. Судьба прасловянскихъ язычныхъ k, g, ch. § 25. Судьба прасловянскихъ š, ž, č, c, dz; прасловянскій j. § 26. Прасловянскія группы st, zd и sk, zg передъ j и палатальными гласными; группы stj, zdj новаго происхожденія. § 27. Комбинаторныя измѣненія согласныхъ. § 28. Согласные въ концѣ словъ.

Стр.

5. **Формы сербскаго языка** 40--83

Именное склоненіе 40--56

§ 29. Общія замѣчанія: праславянскіе типы именного склоненія и ихъ судьба въ сербскомъ. § 30. Основы на -и. § 31. Основы на -і муж. рода. § 32. Основы на -і женск. рода. § 33. Основы на -о муж. рода. § 34. Основы на -о средн. рода. § 35. Основы на -а. § 36. Основы на согласный женск. рода. § 37. Основы на согласный муж. рода. § 38. Основы на согласный средн. рода. § 39. Форма род. над. множ. числа на -ā и форма дат.-твор.-мѣстн. множ. на -ма (-ма). § 40. Двойственное число.

Мѣстоименное склоненіе . . . . . 57—62

§ 41. Мѣстоименія личныя (и возвратное). § 42. Мѣстоименія неличныя. § 43. Вопросительныя мѣстоименія *кто, что*.

Склоненіе прилагательныхъ . . . . . 62—67

§ 44. Именное склоненіе прилагательныхъ. § 45. Сложное склоненіе. § 46. Степени сравненія.

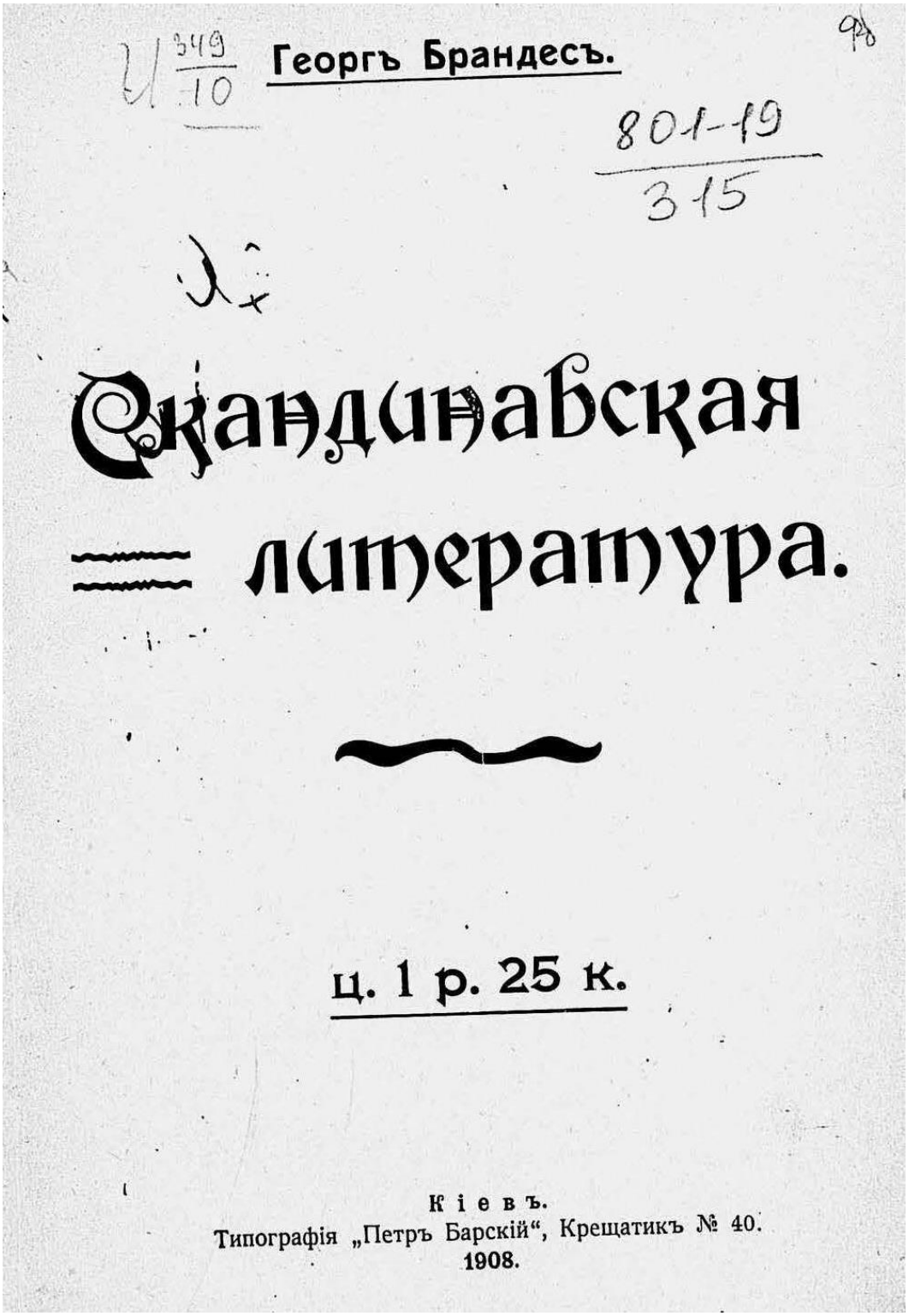
Числительныя. § 47. . . . . 67—68

Спряженіе. . . . . . 68—83

§ 48. Общія замѣчанія. § 49. Инфинитивъ. § 50. Формы настоящаго времени. § 51. Таблицы спряженія формъ настоящаго времени и примѣчанія къ спряженію глаголовъ V-го класса. § 52. Формы аориста. § 53. Имперфектъ. § 54. Повелительное наклоненіе. § 55. Сложныя формы. § 56. Формы причастія.

Приложеніе 84

Додаток Л.13
Титульний аркуш та зміст підручника «Скандинавська література» - Г. Брандеса

349/10
801-19
315

Георгъ Брандесъ.

Скандинавская литература.

ц. 1 р. 25 к.

Кіевъ.
Типографія „Петръ Барскій“, Крещатикъ № 40.
1908.

Продовж. дод. Л.13

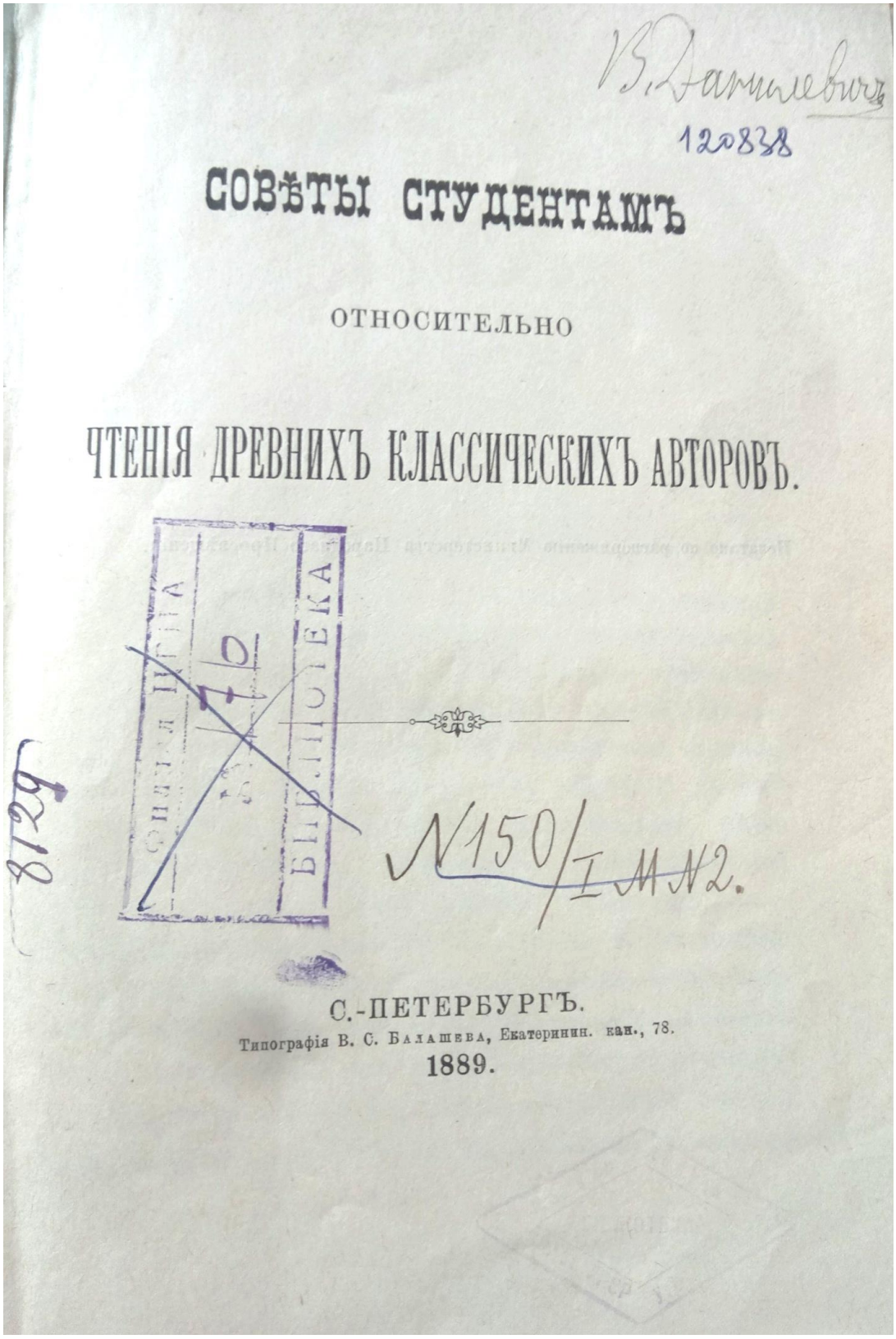
Оглавленіе.

СКАНДИНАВСКАЯ ЛИТЕРАТУРА. Шведскіе и датскіе писатели.

	СТРАН.
Исайя Тегнеръ	3
Викторъ Рюдбергъ	119
Августъ Стриндбергъ	125
Карлъ Снойльскій	155
Г. Х. Андерсенъ	167
І. П. Якобсенъ	207

Додаток Л.14

Титульний аркуш та фрагменти підручника «Поради студентам відносно читання стародавніх класичних авторів» В. Данілевича

В. Данилевичъ

120838

СОВѢТЫ СТУДЕНТАМЪ

ОТНОСИТЕЛЬНО

ЧТЕНІЯ ДРЕВНИХЪ КЛАССИЧЕСКИХЪ АВТОРОВЪ.

СПБ. ДУХ. АКАД. БИБЛІОТЕКА 76

8129

№150/I М №2.

С.-ПЕТЕРБУРГЪ.
Типографія В. С. Балашева, Екатеринин. кан., 78.
1889.

Продовж. дод. Л.14

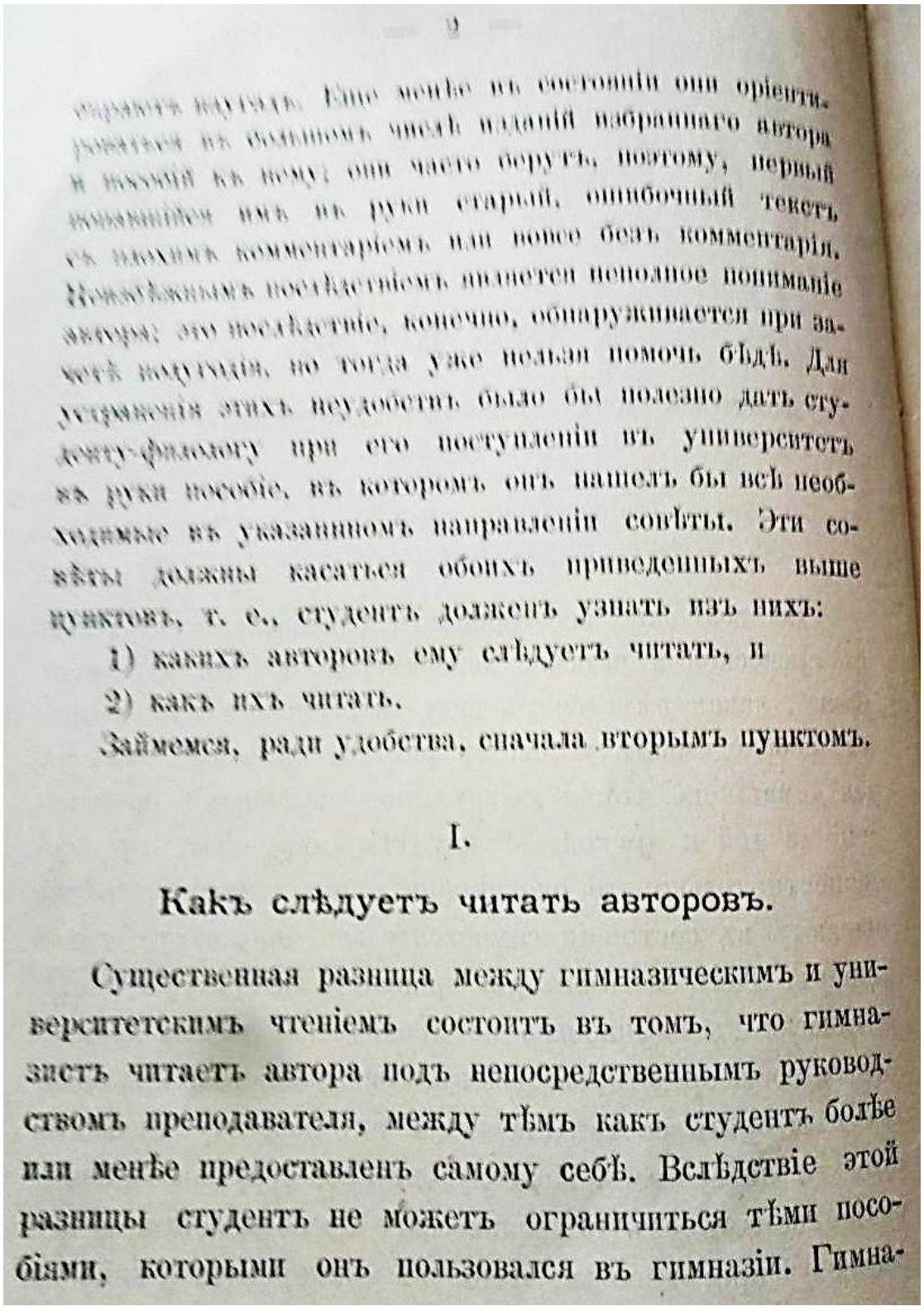
СОВѢТЫ

студентамъ историко-филологическаго факультета

относительно распредѣленія ими по семестрамъ домашняго чтенія древнихъ классическихъ авторовъ.

Для возможно всесторонняго ознакомленія студента съ греческой и римской литературою въ той скромной рамкѣ, какая имѣется въ виду экзаменными требованіями, необходимымъ условіемъ является удачный выборъ для домашняго чтенія между многочисленными произведеніями той и другой. Между тѣмъ студенты, въ особенности только что окончившіе курсъ гимназіи, рѣдко бываютъ въ состояніи самостоятельно произвести такой выборъ. Такъ какъ исторія древнихъ литературъ систематически въ гимназіяхъ не проходится, то они лишены возможности оріентироваться въ этой неизвѣстной имъ области и выбрать соотвѣтствующее ихъ возрасту, способностямъ и интересамъ. Поэтому они либо берутъ сочиненіе, извѣстное имъ изъ гимназическаго преподаванія и eo ipso не вполнѣ пригодное для чтенія въ университетѣ, либо вы

Продовж. дод. Л.14

9

ученія науки. Еще менѣе въ состояніи они ориенти-
роваться въ обширномъ числѣ изданій избраннаго автора
и выборѣ къ нему; они часто берутъ, поэтому, первый
попавшійся имъ въ руки старый, ошибочный текстъ
съ плохимъ комментаріемъ или вовсе безъ комментарія.
Неизбѣжнымъ послѣдствіемъ является неполное пониманіе
автора; это послѣдствіе, конечно, обнаруживается при за-
щитѣ полугодія, но тогда уже нельзя помочь бѣдѣ. Для
устраненія этихъ неудобствъ было бы полезно дать сту-
денту-филологу при его поступленіи въ университетъ
въ руки пособіе, въ которомъ онъ нашелъ бы всѣ необ-
ходимые въ указанномъ направленіи совѣты. Эти со-
вѣты должны касаться обоихъ приведенныхъ выше
пунктовъ, т. е., студентъ долженъ узнать изъ нихъ:

1) какихъ авторовъ ему слѣдуетъ читать, и

2) какъ ихъ читать.

Займемся, ради удобства, сначала вторымъ пунктомъ.

I.

Какъ слѣдуетъ читать авторовъ.

Существенная разница между гимназическимъ и университетскимъ чтеніемъ состоитъ въ томъ, что гимназистъ читаетъ автора подъ непосредственнымъ руководствомъ преподавателя, между тѣмъ какъ студентъ болѣе или менѣе предоставленъ самому себѣ. Вслѣдствіе этой разницы студентъ не можетъ ограничиться тѣми пособіями, которыми онъ пользовался въ гимназіи. Гимна-

II.

Какихъ авторовъ слѣдуетъ читать.

Само собою разумѣется, что сочиненія, рекомендуемыя студентамъ для домашнихъ чтеній, должны принадлежать къ лучшимъ образцамъ греческой и римской литературы; съ этой точки зрѣнія и составленъ нижеслѣдующій конспектъ. Въ немъ мы постарались дать канонъ, такъ сказать, писателей, годныхъ для домашнихъ чтеній; далѣе мы предлагаемъ нѣсколько схемъ для распредѣленія ихъ по семестрамъ, сообразно, съ одной стороны, съ ихъ трудностью, съ другой—съ интересами и вкусомъ читающихъ.

I. Греческіе поэты.

1. *Гомеръ*. Его можно рекомендовать студентамъ для чтенія на первомъ или второмъ семестрѣ въ размѣрѣ одной книги Иліады или двухъ—Одиссеи. Кто не предполагаетъ прочесть его всего, тому совѣтуемъ произвести выборъ между слѣдующими книгами, выдающимися по поэтическимъ достоинствамъ. а) Иліада: кн. I (гнѣвъ Ахилла), VI (прощаніе Гектора съ Андромахой), IX (посольство къ Ахиллу), XVI (смерть Патрокла), XVIII (щитъ Ахилла), XXII (смерть Гектора), XXIV (Пріамъ въ шатрѣ Ахилла).—б) Одиссея: кн. V (Калипсо), VI (Навсикая), IX—XII (Разсказы Одиссея), XIII (Возвращеніе Одиссея въ Итаку), XIV (Одиссей у Евмея), XIX